

O SPOMINU NA SVETA BRATA CIRILA IN METODA

149

V osrednjem in pokrajinskem tisku narodnoosvobodilnega boja je julija leta 1944 izšla vrsta člankov o delovanju svetih bratov Cirila in Metoda med Slovani, kar daje vtis, da je šlo za sistematično proslavljanje njunega spomina zaradi zaslug, ki jih imata pri vključevanju Slovanov v novo civilizacijsko ero. Misel, da ni šlo zgolj za naključje, morda potrjuje tudi sporočilo objavljenih prispevkov, saj vsak osvetljuje lik solunskih bratov z drugačnega zornega kota, tako da v smiselnem zaporedju tvorijo nekakšno celoto.

Že 1. julija 1944 je Nova beseda, glasilo četrte operativne cone Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije objavilo pričevanje N. N., z dostavkom župnik, ki ga je naslovil Kulturni pomen slovanskih blagovestnikov. V prvem delu se avtor spominja iz svojega otroštva šege kurjenja kresov na večer pred praznikom Cirila in Metoda. Po dva in dva so zažareli po vrhovih nad Savinjsko dolino. In mati je otrokom razložila: »Vidite, to je kres v čast našima apostoloma, eden v čast Cirilu, drugi pa Metodu, ki sta nam Slovencem prinesla luč svete vere. Zažigajte vedno ta kres, a ne junija, kot je prazna nemška navada, temveč zdaj, julija. Dokler bodo goreli po hribih ti kresovi, bo gorela med Slovenci tudi luč vere teh blagovestnikov.« Ko so bili v šolah, nadaljuje avtor, so te kresove še bolj širili. Vsakokrat so se zbrali v začetku počitnic na Oljki, pa tudi na Pohorju, Boču, Svetni ali Menihi, včasih tudi čez 100 študentov in članov Jugoslovanske strokovne zveze, ter kurili veličastne kresove, vmes streljali, metali rakete, peli, predavali, kar je v zadnjih desetletjih pred drugo svetovno vojno postalo tradicija celjske okolice. Tega ni širila verska ali svetna oblast, ampak je »spontano prišlo iz naroda v kri tudi nam. Hoteli smo pokazati, da ostajamo zvesti izročilu in blagovesti slovanskih apostolov v verskem in kulturnem oziru«.

V drugem delu avtor obnavlja življenje in delo solunskih bratov: Iz Soluna ju je povabil knez Rastislav, da sta prinesla luč vere in omike med Moravce, s podporo blatograjskega kneza Koclja Panoniji in tako dalje na Koroško, Češko, Bolgarijo, Poljsko in ustanovila sredi Rusije nadškofijo v Kijevu. Iznšla sta prve slovanske pismenke, predstavila sveto pismo in evangelije v slovanski jezik tistega časa, spisala v njem prve liturgične molitve in pesmi, razne knjige, ustanavljala prve verske in svetne šole in, za kar sta morala največ prestati, dvignila sta živ slovanski jezik na stopnjo, katere od rimskih časov dalje ni užival noben drug jezik več – na stopnjo oltarja, prižnice in zakramentov.

Ves germanski svet in pod njegovim vplivom deloma tudi latinski se je temu uprl, ker je videl v tem pohod velikanske kulturne sile slovanstva, ki ga bo zaradi tega še težje podjarmiti. Stalno so ju ovajali v Rimu, kjer sta morala trikrat dokazovati pravovernost, dokler ni slovanskih knjig priznal papež sam in se je tudi v Rimu bralo slovansko bogoslužje. (Ciril je v tem boju kmalu podlegel in kot menih umrl v Rimu – op. MS.) Nemški škofje so zvalili Metoda

na svojo konferenco, kjer so ga po znašanju nad njim vrgli v ječo. Med slovanskimi knezi so delali spletke, izganjali učence slavnih bratov, toda ravno preganjanje je dalo povod, da sta vztrajala v svojem prizadevanju.

150 Avtor končuje z vprašanjem, ali ni mogoče na praznik blagovestnikov napraviti primerjavo, kako tudi dandanes, leta 1944, obstaja boj z germanstvom tudi v kulturnem in verskem pogledu. Gre za izganjanje slovenstvu zveste duhovščine in učiteljstva, uničevanje kulturnih ustanov. Ali ni dolžnost vsakega Slovenca, v katerem še ni zamrla iskra Ciril-Methodove luči, da se temu upre in bojuje za enakopravnost, za svobodo jezika, vere in kulture.

Naš glas, ki ga je izdajal propagandni odsek brigade I. Gradnika, v 26. številki, z dne 8. julija 1944, v članku Slovanska apostola Ciril in Metod piše: Slovanska ljudstva in še posebej tisti, ki so se naselili v srednji Evropi, so prišli v stik z Germani. V tem času so bili ti po svoji družbeni strukturi na višji stopnji razvoja, in da bi si podvrgli slovanske dežele, so pod pretvezo, da bodo divja in nepismena slovanska plemena pokristjanili, prihajali nadnje z ognjem in mečem. S tem so jim zaprli vse vire lastnega kulturnega, družbenega in političnega razvoja. Prihod slovanskih apostolov Cirila in Metoda med zahodne Slovane pomeni očiten poskus politične in kulturne osamosvojitve slovanskih ljudstev proti germanskim osvajalcem in hkrati njihovo iskreno željo, da bi si zgradili proti njim politično oblast in kulturo, ki bi bila organski izraz njihovih lastnih materialnih in kulturnih razmer.

In kot sta Ciril in Metod vodila neizprosni boj proti nemškemu nasilju in zatiranju slovanskih narodov, saj ju niso od tega odvrnili ne ječa ne mučenje, zahrbtnost, obrekovanje ali izdajstvo nemških nasilnikov in tistih, ki so se jim uдинjali, tako z enako neizprosno in požrtvovalnostjo vodijo svoj narodno-osvobodilni boj borci proti nemškemu zatiralcu. In kakor so že tisti čas izrabljali razne pretveze, da bi zaslužnili Slovane, je tako tudi danes, piše neznan avtor v Našem glasu ter nadaljuje: kakor se je izkazala resnica o delu Cirila in Metoda, se bo v bližnji prihodnosti tudi o narodnoosvobodilnem boju in o nečloveškem preganjanju slovenskega naroda. »Slovanska apostola Ciril in Metod sta bila vneta zagovornika vere, a hkrati neizprosna borca proti izrabljanju vere v politične namene, proti temu, da bi bila vera sramotna pretveza za osvajalne namene germanskih nasilnikov.«

Glas Osemnajste je 2. julija 1944 v rubriki Kronika pod naslovom Slovanska apostola Ciril in Metod zapisal, da sta nam Ciril in Metod v hudem boju slovanskih narodov za politično in kulturno osamosvojitve ustvarila neprecenljivo kulturno dediščino, ki je rasla v neprestanem boju z germanstvom. Hkrati sta v času, ko »smo se ponovno dvignili, svetel zgled, trdna zgodovinska opora v našem neomajnem prepričanju, da toliko osovraženo nemštvo ne more uspeti«.

Petega julija 1944 je v 17. številki Slovenski poročevalec, informacijski vestnik Osvobodilne fronte, prinesel uvodnik M. Vilfanove Slovenska brata in naša borba z nemškimi osvajalci. Takole se začne: »V veličastnem boju naprednih narodov sveta za človečanske pravice dela velikih duhov na novo oživljajo in pridobivajo na pomenu. Še nikdar nismo poslušali Prešernove 'Zdravljice' s takim razumevanjem kot danes, ko sami ostvarjamo njeno slovansko in človečansko vsebino. Še nikdar nismo praznovali Cirila in Metoda s takim navdušenjem kot danes, ko zmagovito dokončujemo borbo slovanstva z nemštvom, ki sta ji onadva na kulturnem torišču polagala temelje.« Nato

nadaljuje, kako sta bila slovanska apostola tisoč let simbol boja proti nemškemu nasilju, krutosti, zvitosti in verolomnosti. Njuno delo je tedaj tik pred mogočnim razcvetom. Posvečeno je s krvjo milijonov borcev, ki trohne od Trsta do bregov Volge. Ko našteva zasluge delovanja solunskih bratov med Slovani, med drugim poudarja tudi to, da sta jim hotela v njihovem jeziku zgraditi kulturo, ki bi bila enakovredna nemški, in s tem mogočno podprla napore tedanjih slovanskih knezov Rastislava in Koclja za politično osamosvojitve. Nato M. Vilfanova potegne skozi slovansko zgodovino vse od časov Cirila in Metoda tudi tisto črno nit, ki jo je neslavno in za usodo svojega plemena tragično začel Svetopolk, ko se je obrnil proti njemu, in zaradi trenutnih osebnih koristi pomagal uničiti veliki politični podvig strica Rastislava in zlahtne sadove dela svetih bratov. Tisoč let je trajal boj za izpolnitev njune dediščine, a že se svita dan, ko bo »tisočletni sovražnik slovanstva kmalu na tleh«.

Medtem ko je ta članek predvsem aktualno poantiran, je razmišljanje Pomen cirilmetodovske besede B. Ziherla v rubriki Kultura iste številke Slovenskega poročevalca bolj globalno: Podvig Cirila in Metoda je najprej obravnavati z vidika ustno-pisno. »Ljudstvo brez pisane besede je bilo ob nastopu krščanske dobe v Evropi podobno človeku, ki bi v stoletju letal in brzovlakov izgubljal leta in mesece svojega kratkega življenja za pešačenje po svetu. Imperiji propadajo, pisana beseda ostane! Slovanskemu rodu sta pisano besedo ustvarila slavna brata in uvedla s tem njegova ljudstva v krog kulture tedanje Evrope. In za njih prihodnost je naravnost usodno, da sta v knjigo prenesla jezik najširših množic, s čimer sta neprecenljivo izpričala demokratičnost svojega ravnanja in nehanja.«

Dnevnik sedmega korpusa Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je prav tako na sam značilen datum objavil na prvi strani članek Praznik sv. Cirila in Metoda. V njem se nepodpisani uvodničar loti doslej še nedotaknjenega vprašanja, saj pravi, da se na ta dan »še posebej spominjamo nerazdružljive vezi, ki je v tej sveti domovinski vojni povezala vse jugoslovanske narode v neločljivo bratsko celoto. Ta jugoslovanska misel, ki ni več samo politična, ampak je postala srčna potreba vseh narodov slovanskega juga, njihova skupna blagovest, je po vsem svojem bistvu enaka oni veliki slovanski apostolski misli, ki sta jo vžgala solunska brata med narodi Panonije in Moravske. (...) Ko se je v težkih bojih današnjih dni z vso elementarno silo pojavila med jugoslovanskimi narodi zavest o njihovi usodni in naravni povezanosti, smo s to jugoslovansko mislijo mi vsi začutili v svojih prsih isti apostolski ogenj, s katerim sta nekoč oba blagovestnika gradila prve temelje slovanski skupnosti.

Namenoma dovolj na široko povzetim in tudi citiranim mislim iz takratnega časopisja – saj je danes le težko dostopno – pridružimo še poročilo iz dnevnika sedmega korpusa Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije v 54. številki, z dne 6. julija 1944, z naslovom Odlično uspela Ciril Metodova proslava govori o prireditvi, ki je zasenčila vse dotedanje in navdušila vse navzoče. Pri tem je nosilo levji delež Frontno gledališče sedmega korpusa, ki je tedaj imelo svojo krstno predstavo. Iz svojih doživetij piše o tem član omenjenega gledališča A. Valič v knjigi Frontniki (Ljubljana, 1980, str. 150–159), kjer je mogoče videti tudi fotografije vabila na otvoritveno predstavo Frontnega gledališča in proslavo bratov Cirila in Metoda in fotografije z

omenjene prireditve. Na njih se lepo vidi tudi napis nad celim odrom: Naj živi praznik slovanskih apostolov Cirila in Metoda, simbol pravične borbe slovanskih narodov proti germanskemu nasilju.

152

Višek pozornosti do dela svetih bratov je gotovo pomenila brošura na šestnajstih straneh z naslovom Slovanska apostola Sv. Ciril in Metod, ki je z datumom 12. julija 1944 izšla v 1000 izvodih. Ko Slovenski poročevalec 10. avgusta t. l. piše o njej, jo priporoča zaradi njene vsebine in poljudnosti. Že naslovi Sv. Ciril in Metod v boju z germanstvom, Sv. Ciril in Metod – slovanska prosvetitelja, Sv. Ciril in Metod – slovanska duhovnika, povedo, kaj je jedro njenih posameznih razdelkov. Avtor dr. M. Mikuž je brošuri vsekakor vtisnil svoj pečat ne le kot teolog in zgodovinar, ampak tudi kot zavzet borec za cilje narodnoosvobodilnega boja in socialne revolucije.

NAMESTO SKLEPA

● Pričujoče zasledovanje prispevkov o bratih Cirilu in Metodu v narodnoosvobodilnem tisku leta 1944 je napravilo lok od otroških spominov in študentskih manifestacij v njuno čast na slovenskih tleh prek slovanske solidarnosti in jugoslovanske države, da se je lahko spet povrnilo na slovensko zemljo, ko je praznovanje njunega spomina doživelo novo vsebinsko kvaliteto. Iz šege preprostih ljudi je preraslo v večpomensko sporočilo, ki ni vsebovalo le zgodovinske razsežnosti o tem, kako je moravski knez Rastislav poskušal postaviti trdne temelje samostojni državi s tem, da bi Moravsko tudi v verskem pogledu osamosvojil od Nemcev, in je zato poklical na dvor solunska brata, ampak je s pomočjo analogije videlo v njem tudi zgled za tedanji boj, ki naj privede do politične samostojnosti, v kateri se bosta tudi kultura in prosveta slovenskega naroda resnično razmahnila. Tako bi po tisočletju in več obrodili sadovi truda solunskih bratov: svoboda jezika, vere in kulture.

● Ob dejstvu, da so po pokrajinski pripadnosti vsi članki razen enega s področja sedmega korpusa (Slovenski poročevalec v tem primeru nešteje, saj je nadregionalen), se zastavlja vprašanje, ali je to zgolj naključje kot nasledek večje osebne zavzetosti za dostojno proslavitev osebnosti Cirila in Metoda ali je to nemara svojevrstna organizirana protiutež veličastnemu praznovanju Simona Gregorčiča septembra leta 1944 na področju devetega korpusa Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

● Kakorkoli že, vrednote dela svetih bratov Cirila in Metoda so trajen delež tudi slovenske narodne skupnosti.

Objavljeno v: Prešernov koledar, 1985, glavni urednik Ivo Tavčar, str. 84–88.

FRANCE PREŠEREN

153

O Francetu Prešernu in njegovih Poezijah med narodnoosvobodilnim bojem je bilo že marsikaj napisano,¹ vendar vsa problematika v tej zvezi še ni bila izčrpana. Tukajšnji prispevek skuša predstaviti predvsem vplive največjega slovenskega pesnika na pesnjenje bolj ali manj priložnostnih avtorjev. Nekateri od njih so se lotili celo sonetnega venca. Ciril Kosmač se, v okviru tukajšnjega prispevka, leta 1944 pomenljivo sprašuje: »In s čim smo začeli to borbo? Mar ne prav s Prešernovimi verzi? Mar niso bili naši zidovi po mestih, trgih in vaseh popisani z verzi našega pesnika?«^{1b}

S Prešernovimi verzi se je bridko dostojanstveno poslovil od življenja publicist, prevajalec Puškina, kulturni meceni in politik 90-letni Ivan Hribar, ko je leta 1941 doživel okupacijo domovine. Zapustil je pismo, v katerem pravi, da je »za slovenski narod rešitev samo še slovanski vzhod«. Svojcem je po Prešernu in iz Prešerna izrazil svoj temni obup nad narodno usodo in potrdil vero v svobodo: »Le tujcu sreče svit bo žaril, / ošabno bodejo nosili glave, / v Sloveniji bo tujec gospodaril, / beseda tuja, tujčeve postave. / Da neha me le-ta skeleti rana, / posnel Katona bodem, Utičana.«^{1c} Saj: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi.«^{1c}

Prešernove Poezije, posebno v miniaturi izdaji, so bile pogost spremljevalec zavednih Slovencev v tistih hudih časih, tudi Oton Župančič se je pogosto zatekal k njemu^{1d} in tudi med borci je vžigala pesnikova beseda. A če je bilo le prehudo? »Nekdo je recitiral Prešernovo 'manj strašna noč' resno in prepričevalno. Tovariš ob njem je spačil obraz in mu odgovoril: 'Ti in tvoji pesniki! Z verzi bi vas poslal nocoj v predhodnico'.«^{1e}

FRANCE PREŠEREN V PARTIZANSKI PUBLICISTIKI

Vsa leta druge svetovne vojne je bilo v političnih člankih na partizanski strani delo Franceta Prešerna stalno navzoče. Tako je že v prvi številki Slovenskega poročevalca maja leta 1941 v članku Naša nesreča in naša vera, v katerem se avtor zgraža nad svetovnim imperializmom in kapitalizmom (= »naša nesreča«) in je »naša vera« naslonjena na slovenski in svetovni proletariat, nepodpisani svoje pisanje sklenil z besedami: »Z globoko vero v končno zmago naše pravične stvari bo Slovenski poročevalec sodeloval v boju za socialno in nacionalno osvoboditev, v boju za narodno svobodo in za bratstvo med narodi, po katerem je hrepenel velik slovenski pesnik France Prešeren, ko je zapisal: 'Žive naj vsi narodi'...«² V podobnem slogu in idejnem konceptu, v katerem je prvo »socialna osvoboditev« = revolucija in na drugem »osvoboditev«, je Borisa Kidriča članek Novi slovenski patriotizem.³ V njem kritizira »uradno slovensko domovinsko ljubezen«, češ da jo je oznanjala »najeta truma plehkkih govornikov ter pisunov«, in goji prepričanje, da je »slovenski proletariat postal jedro

slovenskega naroda«, odtod izvaja, da se je na takih temeljih moral razviti nov val slovenskega patriotizma. Zanj je značilno, da 1. spodi okupatorja s svojega ozemlja, 2. si prizadeva za pravico do popolne samoodločbe slovenskega naroda, vključno s pravico do odcepitve. V njej obstaja jamstvo za najvišji izraz dejanske narodne suverenosti in vsi pogoji za neovirano nacionalno življenje in razvoj, 3. prvič v slovenski zgodovini se dogaja, da so za resničnega nosilca slovenske nacionalne prihodnosti spoznane »slovenske ljudske množice«, »slovensko delovno ljudstvo«. Prva točka je v konkretnem položaju logična, druga zveni dokaj sodobno, tretja bi lahko predmet diskusije, medtem ko je četrta izraz ideologije, ki jo je zastopal avtor članka. Poveličevanje Sovjetske zveze (»kjer sta enakopravnost in bratsko sožitje naroda ob narodu dejansko vzpostavljena«!) nam danes deluje bridko; prav tako je le kot davek času razumeti misel: »Novi slovenski patriotizem in pristni proletarski internacionalizem, kakor so ga ideološko izrazili ter oblikovali Marx, Engels, Lenin in Stalin, si ne nasprotujeta, temveč sta drug drugemu pogoj.« Zadnji odstavek v tej zvezi se glasi: »Komunisti Slovenije, ki se zavedamo, da smo med poglavitnimi tvorci nove slovenske domovinske ljubezni, družimo v tem pogledu dediščino najboljših slovenskih duhov – Prešerna, Levstika in Cankarja, z močjo najnaprednejše ideologije, kar jih pozna razvoj človeške misli, z marksizmom-leninizmom. V skladu z revolucionarno-demokratskim Prešernovim duhom in z našo borbennostjo je, če napišemo danes, ko se novi slovenski patriotizem in proletarski internacionalizem najboljših sinov slovenskega naroda kar najtesneje zlivata, na svoj prapor naslednje Prešernove besede: Žive naj vsi narodi...«⁴

Leta 1944 je preteklo sto let od nastanka znamenite Prešernove Zdravljice. Njene ideje so bile v vojnem času še posebej aktualne, zato ni naključje, da je obletnica spodbudila kar nekaj člankov. Divizijsko glasilo Triglavski odmevi⁵ v tej zvezi piše: »Prešeren je slovensko besedo požlahtnil, dal ji je vsebino, pokazal je vsemu svetu, da ima naš, do tedaj omalovaževani jezik vse poetične zmožnosti za izražanje višjih vrednot, kot jih je potrebna vsakdanja raba. Bil je v svojem bistvu dovršen umetnik...« Člankar ima očitno pred očmi tudi preproste borce, nevajene učenjaštva, zato predstavi pesnika kar se da nazorno: »Njegov pogled je šel v notranjost, v duševne globine svojega bitja. Iz sebe je zajemal čustva in mislil iz lastnega doživetja. To mu je bilo izhodišče pesniškega ustvarjanja in spoznanja, iz lastnega doživetja se je razrastlo v spoznanje vsega človeškega življenja.«⁶ Podobno ravna ob interpretaciji Zdravljice: »Prešernova Zdravljica je naš program... Zdi se, kakor da nam Prešeren iz groba narekuje cilje našega osvobodilnega gibanja: osvoboditev vseh Slovencev, solidarnost Slovanov in bodoče mirno sožitje med narodi.«⁷ Podrobno razčlenjuje vsako kitico posebej, posebnost njegovega pisanja pa je, da se zateka k arhaiziranemu pisanju z uporabo mitološke terminologije: Perun, Morana.

Tudi Kmečki glas je objavil članek Ob stoletnici, namreč ob stoletnici Prešernove Zdravljice. Z opisom družbenih razmer v času Prešernovega življenja je prirejen za kmetiške bralce, npr.: »Ob začetku prejšnjega stoletja so bili Slovenci domala samo kmetje, hlapci, dekleta, mali obrtniki na deželi. Vezala jih še ni nobena skupna narodna zavest... Prešeren nam je dal narodno kulturo, ponos in samozavest.«⁸ Nepodpisani avtor – morda je bil to Lado Kozak, tedanji urednik Kmečkega glasa – nato preide k vprašanju slovenskega jezika – kako je z izobraževanjem v nemščini redka plast posvetnega izobraženstva srkala z

njo tudi tujega duhá in s tem izgubljala stik z materinščino in njenimi preprostimi nosilci. »In v tem zasramovanem in zavrženem jeziku je pel Prešeren svoje pesmi. Njegove besede so zvenele kakor pesmi drugih, starih kulturnih narodov. S svojo besedo je poveličeval našo slovensko zemljo, precepil je vso tedanjo najžlahtnejšo kulturo Evrope na našo preprosto še lesnikovo govorico... Odpadla je stara ponižnost in oboževanje tujega duha. Klil je v Slovencih prvi ponos, samozavest in spoznanje, da odslej ni več strahu, da bi naš narod kdaj izginil. Narodu, ki ustvari svojo kulturo, zraste spoštovanje do samega sebe. Prešernova pesem je sto let budila željo po svobodi. Spomin na nekdanjo narodno svobodo je v tisočletnem suženjstvu v nas zamrl. Prešeren pa nam je dal v svoji pesmi tudi našo zgodovino...«⁹ Zdravljico imenuje pesnikov »testament«. Od orisa Prešernovih zaslug za samoozvestitev slovenskega naroda se avtor članka obrne k Prešernovemu osebnemu življenju, v katerem ni užil prida sreče. »Prešeren je spoznal, da je njegovo osebno gorje isto kakor gorje slovenskega naroda. V svoji pesmi je izlil osebno bolečino skupaj z bolečino slovenske domovine.«¹⁰

Najdaljši spis je v spomin na stoletnico Prešernove Zdravljice izšel v Slovenskem poročevalcu. Florijan (= Viktor Smolej) mu je dal naslov Ob novini leta 1944.¹¹ Prejšnjemu članku je podoben v tem, da predstavlja trde okoliščine, v katerih je zorela Prešernova pesem. Njegovemu sodobniku A. M. Slomšku so knjigarji odgovarjali, ko jim je ponujal slovenske knjige: »Slovenskih knjig ne kupuje nihče.« Tudi Prešernova pesem priča, kako dolga je morala biti še pot, da se ljudstvo kmetov in hlapcev preoblikuje in spremeni v narod zavednih ljudi.«¹² Nato »Florijan« analizira tiste Prešernove pesmi, v katerih je ta kritičen do svojih rojakov (Slovo od mladosti, Glosa, Elegija svojim rojakom, nekatere sonete Sonetnega venca), a v strogi zavesti, da je samo pesnik... in da bo njegovo seme rodilo sad šele v prihodnjih rodovih.¹³ Krst pri Savici imenuje »plemenito pesem«, v kateri pesnikov klic k uporabi doseže »vrhunec« v »žalostni resignaciji upom, da bo nastopil čas slovenskega zedinjenja in vstajenja.«¹⁴ A leta 1844 je kljub vsem razočaranjem v prizadevanju, »da zedini rod slovenščne cele« in »postavi bratoljubja oltarje«, na ves glas oznanjal v Zdravljici svojo vizijo o razmerju med ljudmi. Toda cenzura je preprečila njeno objavo. Šele leta 1848 je »himna svobodi in bratstvu med narodi« zagledala beli dan, pesnik pa je že ugašal in 8. februarja 1849 zatisnil oči.

Drugi del članka je posvečen stoletju, v katero je Prešernova Zdravljica »ko plamenica vrgla jarko luč«. Gre namreč za nadaljnjo slovensko kulturno in politično zgodovino v luči boja Levstika s staroslovenci in pronicanju Prešernovih idej v širše kroge naroda; a tedaj se je »vstajenje slovenskega naroda« tudi še samo pripravljalo, medtem ko so se v prvi svetovni vojni posamezni ali tudi že organizirani slovenski vojaki v avstrijski vojski že očitno upirali svojim nadrejenim. Tisti čas je štafetno palico Prešernovih idej prevzel v svoje pesmi Oton Župančič; v Naši besedi je »zapel visoko pesem osvobodene slovenske besede, ki je tisoč let in več v sponah životarila na lastnih tleh pod tujim gospodarjem.«¹⁵ Leta 1918 je prineslo le delno uresničenje Prešernovih in tudi Cankarjevih sanj o prihodnosti slovenskega naroda in šele zastoletnico »slovenske marseljeze«, kakor Viktor Smolej imenuje Zdravljico, verjame, da »z vso vero gledamo v slovansko, tudi jugoslovansko in slovensko prihodnost.«¹⁶ Leta 1941 je rod tistih cicibanov, ki jim je v letih prve svetovne vojne pojoči

Belokranjec pisal svoje otroške pesmi, prevzel nase težo vojne in sledenja »plemenitim mislim svojih vidcev in prerokov«. Po Smolejevem mnenju tako doživlja Zdravljica po sto letih svoje zadnje uresničenje. Avtor končuje svoj članek z interpretacijo Zdravljice glede na partizanski boj, a v narodnem duhu: »Včasih je težko biti Slovenec... Danes, ko so se vse narodne gmotne in duhovne sile združile v velikem in skupnem naporu, da se uresničijo vse najmanjše narodne želje in stremljena, danes, ko se je borec spremenil v pesnika in pesnik v borca, danes smo ponosni, da smo Prešernov narod. Danes ne več v sramoto, v ponos nam je biti Slovenec.«¹⁷

Tudi odličen stilist Ciril Kosmač je napisal nekaj vrstic Za Prešernov rojstni dan.¹⁸ Imenuje ga »naše svetlo sonce«. »Prišel je iz naše globoke teme, zasvetil in za vedno obstal na našem nebu... Prešeren je prišel iz naše neme ljubezni do rodne grude in domače besede... Postal je glasnik živega in ponosnega slovenstva. Kar vprašajmo se, kje je narod, ki je v zadnjem stoletju premeril tako dolgo, tako težko in tako zmagoslavno pot, kakor smo jo premerili mi. In vse to, ker je bila naša ljubezen živa. Prešernova ljubezen je bila tako velika, da je lahko upala, tudi kadar je bila brezupna. Kakšen je bil slovenski čas, ko je živel in pisal Prešeren? Mar se ni tudi takrat takozvanim pametnim in realističnim ljudem zdelo blazno in brezupno pisati slovenske pesmi, pesmi o ponosni in svobodni slovenski domovini. Zdelo se jim je, kakor da se je nekaterim zdelo blazno in brezupno naše početje, ko smo pred štirimi leti goloroki napovedali boj do zob oboroženemu sovražniku in začeli z našo osvobodilno borbo...« Kosmač ugotavlja, da dotlej ni bilo mogoče uresničiti velikih sanj največjih slovenskih duhov, ker »slovenski narod še ni imel dovolj moči, da bi te sanje uresničil. Danes pa so slovenske množice silne, samozavestne in ponosne. Uresničujejo sanje naših največjih vidcev in umetnikov. Zaživelo je v njih neiztrohnjeno srce našega velikega pesnika in zato je rojstni dan Franceta Prešerna pravi praznik vsega slovenskega naroda«.¹⁹

V počastitev stoletnice so na Gorenjskem v izbrani obliki ponatisnili Prešernovo Zdravljico, ki je doživela oceno enega najlepših izdelkov partizanskega tiska.²⁰ Ob praznovanju pesnikove smrti leta 1945 pa je bil objavljen odlok o razglasitvi 8. februarja za kulturni praznik slovenskega naroda.²¹ Tedaj je Slovenski poročevalec objavil Borisa Kidriča Nekaj misli ob obletnici Prešernove smrti.²² Gre za politično zasnovan članek, ki pripisuje marčni revoluciji leta 1848 dejstvo, da se je rodila, kot pravi Kidrič, »genialna Marxova in Engelsova teorija in ideologija«, in v smislu apologije njenemu in njunih učencev učenju (»Leninu in Stalinu«) razvija svoje misli o nasprotjih med Prešernovim delom in osebnostjo na eni strani in okoliščinami, v katerih je ustvarjal; to pa v luči primerjave z razmerami v Prešernovem času v Nemčiji in v slovanskih deželah. Kidričeva družbenopolitična analiza se nato vrne v Prešernovo sodobnost in njena nasprotja profilira nadvse rezko: »Mar si je mogoče zamisliti most med nacionalno zavestjo, kakršno odraža Prešernova umetnina, in nacionalnim drobtinčarstvom takratne slovenske reakcije, ki je vtisnila svoj pečat vsemu slovenskemu ravnanju... mar si je mogoče zamisliti most med demokratično in svetovljansko usmerjenostjo Prešernovega patriotizma – med tisto in tako usmerjenostjo namreč, ki narodov ne razdružuje, temveč jih druži in pa zbližuje, in pa med takratnim reakcionarnim slovenskim zaplotništvom?!... most med Prešernovim slovanskim čustvovanjem, združe-

nim z globokim demokratičnim bistvom in s kulturo Prešernovega duha ter med nebogljenimi zarodki takratnega reakcionarnega panslavizma? In končno kakršen koli most med človečnostjo Prešernovega duha, tisto človečnostjo, ki bi pri narodu zahtevala narodovo uvrstitev med tvorce svobode in človečanske kulture – če bi hotela postati narodna resničnost in ne zgolj umetniška stvarnost književnega genija?! In to vprašanje je izrazito politično vprašanje. Nobenega mostu ni bilo tedaj. Slovenski narod je bil tedaj nezrel. Toda kljub temu je Prešeren globoko in pristno slovenski, kakor je bil in je globoko in pristno človečanski... Danes nam je Prešeren dražji kot kdajkoli poprej. Protislovje med izpovedjo Prešernovega duha in njegove velike umetnosti ter med slovensko resničnostjo je končno veljavno ukinjeno. Ukinile so ga slovenske ljudske množice v krvavi in ljudskodemokratični narodnoosvobodilni borbi.«²³ Danes je že mogoče realneje ocenjevati te vrste pisanje in v njem poleg zanosa prepoznavati tudi krivičnosti in enostranskost, ki ne izbira besed pri označevanju svojih idejnih nasprotnikov: »Bedne sodobne pojave, izmed katerih se je do neba dvignila Prešernova veličina – bleiweisovstvo, vsezadomcesarjevstvo, drobtinčarstvo in zaplotništvo je dandanes narod končno veljavno izpljunil, kajti v teku stoletja so se do kraja izrodila v nazorno narodno izdajstvo, ki so mu že pred stoletjem predstavljali izhodišče.«²⁴

Ravno na obletnico Prešernove smrti, 8. februarja maja 1945, je Joža Vilfan objavil v Partizanskem dnevniku uvodnik Prešeren – predstavnik naše kulture.²⁵ Imenuje ga ustvarjalca »nesmrtno lepote«, a njegov pomen vidi tudi v tem, da je »izpričal in prvi pri nas uveljavil tisto naziranje, po katerem je kultura izraz z delom in umom trajno dviganje človečnosti.«²⁶ Po Vilfanu je bil Prešeren sicer človek svoje dobe, vendar je njegova opredelitev za tedanje napredno in demokratično gibanje prerasla trenutni pomen. Dojel je njegovo najglobljo vsebino in iz njega »je črpal moč, da dviga slovensko besedo do umetniških višin, kajti tudi ta mali in siromašni slovenski narod ima pravico, da uveljavi vse, kar je v njem. S to mislijo je vztrajal v borbi za samobitnost slovenskega naroda in s to mislijo je slovensko kulturo za vedno povezal z idejami napredka.«²⁷ Zdravljico imenuje »program slovenske svobode, slovenske vzajemnosti, iskrenega domoljuba in resničnega človečanstva.«²⁸ Slovenska kultura je od takrat v vseh največjih pisateljih in pesnikih ter v največjih duhovnih tvorbah vztrajala na poti, ki ji jo je pokazal Prešeren. Avtor trdi, da pa ni tako ravnala politika, v nasprotju s tedanjo, enobejevsko: »Mi že vidimo velike uspehe te poti. Slovenski narod je danes državni narod, izbojevana mu je politična enakopravnost. Kakor mu je Prešeren izbojeval enakopravnost v svetu besede in duha. S tem, da je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta proglasilo 8. februar za praznik slovenske kulture, je manifestiralo, da se je slovenska politika vključila v celotno slovensko kulturo in da slovenska politika ne bo zapustila več poti, ki jih je nakazal Prešeren.«²⁹

Avtor nepodpisanih Razmišljanj na Prešernov dan 10. februarja 1945 v Ljudski pravici³⁰ utegne biti Boris Kidrič ali Edvard Kardelj, vsekakor gre za enega od prvakov v okviru politike, katere medij je Ljudska pravica bila. Za izhodišče razmišljanja je vzeta Zdravljica. V tem »nesmrtnem tekstu se oglašajo tisočletna zgodovinska želja po prostosti. Potem ko je v Prešernovi pesmi glasno izpeta, ne jenja nikoli več opominjati in terjati od slovenskega naroda zgodovinskega zadoščenja in rešitve. Prav v tem je Prešeren predhodnik političnega

gibanja slovenskega naroda, da je v svojih Poezijah odprl vprašanje naše narodne bodočnosti, naše politične perspektive.« Nato avtor obravnava pesnikov položaj »na prelomnici dobe, ko se je v svetu že podiral, pri nas pa šele majal stari tisočletni fevdalni red«³¹ ... »V spoznanju, da v tem usodnem času slovenski narod nima nikogar, ki bi ga vodil k zmagi, leži velik del Prešernove osebne tragike, ki je hkrati tragika vsega slovenskega naroda v revolucionarnem letu 1848.«³² Avtorjevi razgledi nato sežejo v kritiko družbenopolitičnega položaja v Nemčiji Prešernove dobe, nato se obrne na jug k srbskemu narodu, čigar svobodoljubnost da »nas je privlačevala in nam kazala novo pot v življenje, pot v Jugoslavijo; vrhunca njegovih simpatij pa je deležna Sovjetska zveza, ki da uživa »pravo demokracijo in dejansko uresničuje bratstvo narodov«.³³ Na podlagi predvidevanj, da se bo vojna vendarle končala, avtor spet aktualizira Prešerna: »Tako se letos izpolnjujejo Prešernove davne sanje, da bo prost Slovencev dom in da si bodo segli v roke vsi otroci Slave.«³⁴ Večplastnost umetniških besedil je znamenje njihove polnokrvnosti, vendar pa je prav njihova polivalentnost vzrok za marsikakšno, tudi politično zlorabo.

Končno sodi v to rubriko še verzificiran esej o sodobnikih Franceta Prešerna. Tone Sajovic jim očita, kako so mu grenili življenje, tako glede na poezijo kot opravljanje odvetniškega poklica. Oponaša jim poveličevanje Jovana Vesela-Koseskega. Nenavadna je Sajovčeva označba Prešerna. Njegovo pesem imenuje »obupna«, »kajti on v svojem obupu se ji ves zapiše / kakor da bi se brezverec dajal in predajal vragu in hudobcu v oblast in last / le da se reši pravega slovenstva čast«...³⁵

VPISNA SPOMINSKA KNJIGA PREŠERNOVE ROJSTNE HIŠE 1939–1946

V vpisno knjigo, omenjeno v naslovu rubrike, so v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi nekateri obiskovalci v letih druge svetovne vojne vpisali tudi marsikak verz iz Prešernovih Poezij. Po navedbah Vide Dežman³⁶ jih je petnajst različnih, od tega osem leta 1942, devet 1943 in le eden leta 1944. Nekateri so vpisani po večkrat. Vprašanje je, zakaj ni nobenega v letu 1941 in letu 1945.

Vrstica »Dolgost življenja našega je kratka...«³⁷ iz soneta Memento mori nakazuje dejstvo, da je smrt postala vsakdanja, vendar po tukajšnji problematiki sodeč, ne povzroča prevelike panike, saj se tak vpis pojavi le enkrat. Temu nasproti namreč živi upanje: »Vremena bodo Kranjcam se zjasnile, / jim milši zvezde kakor zdaj sijale.«³⁸ Njemu spet odpeva molovski ton: »O Vrba, srečna draga vas domača.«³⁹ Vrstica se pojavi dvakrat, tretjič se na začetku Sonetov nesreče pridruži še druga vrstica: »...kjer hiša mojega stoji očeta.«⁴⁰ Bolečina zaradi odtrganosti od domačije je skrita v prototip najvišje poezije te vrste, vendar ni mogoče reči, ali gre v konkretnem primeru za slutnjo izgnanstva ali slovo pripadnika katere od tedanjih slovenskih vojaških formacij. Po številu sledijo odlomki iz Zdravljice: »Bog našo nam deželo, / Bog živi ves slovenski svet!«⁴¹ To je razumeti kot domoljubnost, a hkrati priporočanje Bogu za varstvo domovine v hudih časih. Citiranje pete kitice: »Bog živi vas, Slovenke, / prelepe, žlahtne rožice! / Ni take je mladenke, / ko naše je krvi dekile; / naj sinov / zarod nov / iz vas bo strah sovražnikov!«⁴² morda namiguje na prepričanje o smislu vojaškega boja proti okupatorju, vendar ni mogoče reči prav nič, za katere vojščake gre. Za zastopanje slovanske koalicije v boju proti fašizmu in

nacizmu sta prišla prav verza: »Otrok, kar ima Slava, / vsi naj si v roke sežejo.«⁴³ Najzgodnješi in najpoznejši vpis (7. junija 1942 in 29. maja 1944) pa navajata zadnjo kitico iz Prešernove Zdravljice: Žive naj vsi narodi, / ki hrepene dočakat' dan, / da, koder sonce hodi, / prepir iz sveta bo pregan, / da rojak / prost bo vsak, / ne vrag, le sosed bo mejak!⁴⁴ Le kdo se je skril za pesnikove besede, ki tako plemenito prevajajo tolikih hrepenenje po miru, svobodi in lepem sosedstvu, ko je divjala vojna. Kar sedem je navedenih odlomkov iz Prešernovega Krsta pri Savici. Od tega dvakrat: »Največ sveta otrokom sliši Slave,«⁴⁵ ki prejkone želi prikrito počastiti Sovjetsko zvezo v boju s Hitlerjevo Nemčijo, medtem ko se podpisnika s citatoma »Tja bomo našli pot...«⁴⁶ in daljšim »Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi / si prosti voljo vero in postave«⁴⁷ morda zanašata na vero, da boj proti okupatorju ni zaman. Tudi tu njune pripadnosti v tej zvezi ni mogoče identificirati. Kajti sicer: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim soncem sužni dnovi!«⁴⁸ Tako je s Prešernom prepričan neznani obiskovalec Prešernove rojstne hiše. A v luči Prešernove pesnitve je najhujše, da »Slovenec že mori Slovenca brata – kako strašna slepota je človeka!«.⁴⁹ Morda je to eden najzgodnejših virov o zgroženosti zaradi bratomora v slovenskem narodu med drugo svetovno vojno. Vsi navedeni odlomki so iz Uvoda v Krst pri Savici, le en sam pa je iz Krsta samega, po svoje pogumen, saj očitno namiguje na nemško okupacijo slovenskega ozemlja: »Na tleh leže slovenstva stebri stari, / v domačih šegah utrjene postave; v deželi parski Tesel gospodari, / ječe pod težkim jarmom sini Slave.«⁵⁰

Pet obiskovalcev je tudi samostojno sestavilo verze, in to tako, da v kakšni obliki namignejo na »Ribičevega Franceta«. Eden takih zapisov se preočito zgleduje ob Prešernovi pesmi V spomin Andreja Smoleta: »Črne te zemlje pokriva odeja / v grobu tihotnem Ti dragi France, / Vince rujno se v kozarcih iskri se, / v Tvojo opombo ga pijemo zdej.«⁵¹ Skala razpoloženj sega od pesimističnega dna (»Nemila čaka TE usoda, / prvak med pevci svojega naroda«)⁵² do optimističnega vrha (»V upanju na bodoče dni, / Prešernov spomin naj nam živi.«)⁵³ Ob dveh nečitljivih podpisih sta besedilci daljši. Prvo z naslovom Prešernu v spomin se leksično opira na nekatere Prešernove pesmi, medtem ko je tematika sodobna, vojna pač: »O pisatelj – sreča Tebi venec vije – / in pesem Tvoja spremlja melodije, – / le danes več te ni... / da pisal doživetja groznih dni – nam bi! // Slovenska mati jadikuje, / po miru božjem zdaj vzdihuje – / Da skoraj povrnejo se sinovi / in napočijo jim svetli dnovi.«⁵⁴ Pripisano je: V času vojnih grozot 1944. Druga pesem je poskus vojne impresije z naslovom Na obisku: »Hladna jesenska poljana / drevesa že v zlatu / Krog doma divjajo grozote prekletja, / zibelka tvoja so mirna stoletja. / Prek temnih, domačih ozar, / je jasno nebo gospodar.«⁵⁵

MOTIV FRANCETA PREŠERNA V SLOVENSKEM PESNIŠTVU 1941–1945

Tukajšnji razdelek se s prejšnjim povezuje dvakrat. Prvič se motiv pesnikove osebnosti pojavi že na koncu prejšnjega, drugič pa v Frana Albrehta pesmi Francetu Prešernu⁵⁶ ponavlja Cankarjev vpis v spominsko knjigo v Vrbi, ko jo je obiskal med prvo svetovno vojno: »'France, ko bil bi danes priča našega trpljenja, / bi se razjokal iz srca, / a ko bi slutil zarjo našega vstajenja, / prešerno bi zavriskal do neba.' / Tako te je pozdravil Ivan Cankar / v spominski

knjigi v Vrbi tisto leto, / ko svetska vojna vihra v zadnjih sunkih je stresla
ogrodje narodov / tud' naš rod je stresla globoko. Pretresla ga, ne do dna
pretresla, / kakor smo upali. / Kot ni pretresla do zadnjih vlaken narodov sveta.
/ Zato je danes spet v plamenih svet. / V sovraštvu spet, razklan, in razdvojen.
/ V slepoti besni, v uničujoči sli.« Nato se avtor zatopi v refleksijo, ki jo sklene
z ugotovitvijo, da »žrtev zmožna je samo ljubezen«. / »Dokler ne dozori nam
to spoznanje, / nam vse, iz solz in iz krvi, / ne bo še konca borbe in uničevanja,
/ne bo prepir še iz sveta pregnan / ne bodo bratje si vsi narodi – / kot sanjal
ti, France, si pred sto leti / v najlepši sanji svojih sanj, v Zdravljici.« Nato se
obrne k sotrpinom: »Mi, ki nas je nagnetla mrzka sila / sem v to izgnanstvo z
vseh vetrov slovenskih, / mi ohranili smo to sanjo živo, / to sanjo vere, upanja,
ljubezni, / najlepšo dediščino, ki si jo zapustil, / jo rodu svojemu France
Prešeren! / In zvesti veri tej in vemo, danes, / da že zori v okrilju časov doba,
/ ko Tvoje se preroštvo bo spolnilo / ko sežejo si v roke vsi narodi.«⁵⁷ Kulturna
preteklost je živela v zavesti slovenskih ljudi in jo je vključevala v miselnost
in ideologijo osvobodilnega boja, svoj odnos do nje pa so morali revidirati in
dopolniti v nekaterih potezah tudi slovenski marksisti. Neznani verzifikator je
to kulturno povezanost preteklosti in sodobnosti izrazil v naslednjih preprostih
stihih: »Iz dolgega, mrtvega stanja / že nekdanj vodniki slovenski / Cankar,
Župančič, Prešeren / budili so narod iz spanja.«^{57a}

Drugi izgnanec, le da v italijansko taborišče Gonars, je že leta 1942 napisal
sonet Na Prešernovem grobu, za obletnico Prešernovega rojstva. V kvartetnem
delu opisuje naravo v poznojesenskem času, z odpadlim listjem na grobu
(pozabljenega) poeta slovenske krvi. Mlad pesnik – brat po duši »krvavi venec
mu spleta / na grobu tvojega pozabljeno razpelo. // France, spi v miru! Nam
pojo topovi / in bič. Valjahunov tisoč k nam so napodili / in pogorišča naši so
domovi. // Nam živim verz tvoj tulijo grobovi: / Manj strašna noč je v črne
zemlje krili / Kot so pod svetlim soncem sužni dnovi.«⁵⁸ V nasprotju s to bridko
izpovedjo vojnih let je isti avtor po vojni napisal temu zrcalni sonet, ki sodi v
slavilno poezijo:⁵⁹ »Minula noč je smrti in prevare, / France, tvoj grob zdaj
naše je svetišče... TJA SMO našli pot, kje sinovi / si prosti vol'jo vere in
postave.«⁶⁰

Le kateri hudomušnež se je skril za ime Marta, ki ima objavljeno v Pesmih
naših borcev sonet z naslovom Moja ljubezen.⁶¹ Začne se nedolžno: Prešerna
berem večkrat poezije / prebiram zdaj novele, / ... toda dokazovanje, da je
bolečina izjavnega subjekta zaradi neuresničene ljubezni hujša od bolečin, ki
jih je »zadajal Neron kristjanom« in »presega bol nesrečnega poeta«, se izteče
v hudo ponižanje le-tega in ljubezenske poezije sploh, saj se izkaže, da gre za
strast do kajenja. Ta vtis popravi sicer nebogljen, a notranje iskreno pesnjenje
Vekoslava Blažka-Podnanoškega, ki da Pesniku veliko čast: govori o zvezdah
brez števila, »truma njih je zatonila / novih vzhaja milijon / ... // Naše zvezde
svet nezmeren / sije kakor solnčna luč / To si France ti Prešeren, / Naše ti
omike ključ.«⁶² V preprosti kroniki Učenje pa Hinko Brečko na hitro opravi z
zgodovino: »Od Prešerna do svobode / mnogo let preteklo je / in obširne so te
zgodbe, ki so vmes zgodile se.«⁶³ Med kroniko v prvotnem pomenu besede⁶⁴ in
žanr slavilne poezije sodi pesem Brigadi Franceta Prešerna, pod katero je
podpisan Jelkar.⁶⁵

Zdi se, da že po koncu vojne leta 1945 pa je v Prešernovi rojstni vasi nastala

oda pesniku v slavo, češ, »največji Slovenec bil on je, / vseh časov naroda našega najvrednejši sin. / Boritelj on prvi za našo svobodo / v pesmi živi njegov nam spomin.« Tudi tu ne uide omemba Prešernove brigade in za poanto klic: »Vse, kar je Prešernovega, se večno slavi.«⁶⁶

Predvsem dvojce besedil iz Prešernovega opusa je bilo med partizani vedno znova aktualiziranih. »V obdobju skrajne narodne ogroženosti, med narodno-osvobodilno vojno in revolucijo, je stopil v ospredje spet Črtomir, junak iz uvodnega dela pesnitve Krst pri Savici. Črtomirov znameniti govor obkoljenim branilcem svobode – besede popolnega junaštva sredi popolnega brezizglednega položaja – je bil med partizani glavni tekst slovenske klasike.«^{66a}

Če je omenjeni odlomek iz Prešernovega Krsta pri Savici deloval vojaško mobilizacijsko, je Zdravljica opravljala predvsem idejno mobilizacijsko funkcijo in to v smislu nacionalne homogenizacije in internacionalne solidarnosti.^{66b}

»Kot sta Uvod h Krstu in Zdravljica med drugo svetovno vojno spadala med najbolj mobilizacijske slovenske pesmi upora in revolucije, tako je pesem Od železne ceste imela v partizanskem kulturnem programu vlogo razbremenjevalne svobode, to se pravi vlogo humorja čiste, breztežne vrste.«^{66c}

PREŠERNOVE PESMI – OBLIKOVNI IN VSEBINSKI ZGLEDI ZA PESNJENJE

Najtehtnejši zgled te vrste je vsekakor Najnovejša pisarija⁶⁷ Jožeta Javorška. V njej se loteva, tako kot nekdanj Prešeren v Novi pisariji, problemov o avtonomnosti poezije in položaju tako imenovanih kulturnikov, ki so si sredi bojnega meteža pridobi/va/li določene prednosti in s tem zbujali odpor pri »navadnih« partizanih, kakor piše sam avtor o tem v knjigi Usoda poezije.⁶⁸

V drugem zvezku Pesmi naših borcev sta objavljeni dve taki pesmi, ki se oblikovno očitno nanašata na Prešerna. »Iz bolnice« je urednik⁶⁹ prejel gloslo Muhovodec,⁷⁰ s podnaslovom Travestija po Prešernu, kar kaže, da je utegnil biti njen avtor izobražen, ker se mu je zdelo primerno označiti vrsto predelave izvirne pesmi. Moto k besedilu pove, za kaj gre: »Slep je, kdor se z mulo ukvarja, / vedno mu kopita kaže, / večkrat krepkih brc primaže; / svoj živ dan on s palco udarja.« Poraja se vprašanje, ali je v naslovu napaka in bi moralo biti Mulovodec, ali pa gre za namig, da so mule pač muhaste in od tod muhovodec.

Prav tako po Prešernovi Glosi je »Preseljenka v lagerju« alias Francka Gortnar leta 1943 ali 1944 v enem od nemških taborišč Feienbach, Mildorf ali Bergenleim sestavila novo Gloslo, katere vsebino prav tako povzema moto na začetku: »Trda naša je postava, / nezabeljeno je zelje, / le krompir želodec melje, / zdrav si, če boli te glava!«⁷¹ V primerjavi s Prešernovo Gloslo je v obeh tukajšnjih zelo banalna vsebina, če jo presojamo zgolj z vidika mirnodobnih razmer. Če pa pomislimo na okoliščine njenega nastanka, morda dojamemo tudi njuno prikrito grenkobo.

Vekoslav Blažek-Podnanaški pa je za predlogo svoje pesmi Partizan⁷² uporabil Prešernov prevod Körnerjeve pesmi Licovovi strelci. Prva kitica se glasi: »Kaj tamkaj na gori, visoki blešči? / Hrum bliže prihaja na ušesa: / doli po strmih rebreh se drvi, / drevje podira, gora šumi, / zemlja, skalovje se stresa: / če praša silne junake, kdo? / Silni Partizani so to!«⁷³

Po Prešernovi ljubezenski pesmi Kam?⁷⁴ je nastala pikra zbadljivka na račun domobrancev. Eden od njih se nemirno sprašuje, kaj naj ukrene: »Ne vesta Hitler, Rupnik, kam, / ostal bom sam, a kam, ne znam. // Samo to vem,

162

/ da z njima dalje več ne smem, / sicer ni mesta vrh zemlje // da bi odnesel zdrav pete.«⁷⁵ Ilustracija ob pesmi nazorno prikazuje stisko izjavnega subjekta: na križpotju stoji zvegan kažipot z napisi: v partizane, na fronto, na gauge. Ob tem napisu je narisana še krokar z nenavadno dolgim kljunom. Spodaj pa sedi tuhtajoči. Gre torej za propagandno funkcijo besedila in ne le za literarno preizkušanje. Morda je avtor te travestije/parodije isti kot soneta Skesani domobranec,⁷⁶ saj pri obeh stoji v podnaslovu: Prosto po Prešernu. Tako kot danes v komercialne namene nista sveti ne ljubezen ne smrt, bi lahko dejali enako za medvojno propagando. Celó sonet Memento mori⁷⁷ je prišel prav zanjo. Že naslov soneta pove, na kaj se nanaša; vsebinska podobnost s pesmijo Kam? je še en povod več za sklepanje, da je avtor obeh pesmi isti. Prvi del pesmi riše zunanji položaj posameznih vojaških sil, drugi, tercetni del pa se obrne v očitno svarilo: »Spregleda naj, kdor se v Ljubljani šeta, / in kdor na policijo še ovajat leta, / da smrtna žetev vsak dan bolj dozori. // Še Rupnik, ki zdaj ves vesel popeva, / v mrtvaškem prtu nam pred koncem dneva / molče trobental bo: 'Bedak jaz nori!'«⁷⁸

Kdo je avtor samokritičnega Propagandistovega soneta,⁷⁹ ni znano. Je pa domiselno izpeljan, saj se posmehuje sam sebi, vendar pa hkrati tudi izpolnjuje propagandno funkcijo. V navezavi na vzor, tudi tokrat Memento mori, pa se seveda ni mogoče izogniti vprašanju o izpraznjenosti vsebine, če ne kar blasfemije, saj Prešeren boleče ječi pred neizbežnostjo smrti, tu pa avtor poziva tovariše, naj je bo čim več: »Dolgost življenja mojega bo kratka, / kaj tičev takih je zasula že lopata, / na njih gomili raste le solata, / pa suknjič strgan je kot stara pratka. // Le to vem, da se pisat ne izplača, / čeravno tinta moja vsa na kup izlita, / napolnila do vrha bi korita / le brada mi poganja kot krtača. // In čutara je moja vsak dan prazna, / zaloga čikov zdaj več kot prazna, / res revež sem v tem slavnem novem letu. // Bralci! le za zgled me ne jemljite, / na položaj hitite, Švabe pobijajte / in pesem mojo trobite po svetu.« //

Topničar, glasilo devetega korpusa,⁸⁰ je prinesel v tretji številki pet epigramov, ki se očitno opirajo na Prešerna. Vsi so naperjeni v »drugo stran«, dobesedno v smislu: tudi beseda je bila orožje... Prvi od njih si sposoja v ta namen Prešernov moto k Poezijam⁸¹ in se glasi: »Domobrancu! Si dolgo upal in se bal, / slovo si upu strahu dal, / hudič te jemlje in duši, / nazaj si up in strah želi.«⁸² Dolfetu (= Hitlerju) je namenjen stih: »Poprej zavojevalec bil si zmagovit, / sedaj poražen, daje Rus ti jih po...«⁸³ V zaledju je Prešernov zabavljivi napis Pred pevcu, pôtlej homeopatu,⁸⁴ v naslednjem pa Prešernov Čebelarju,⁸⁵ ki pa ima tu naslov: V sili hudič muhe žre...: »Zakaj pač muhe zdaj lovi mi Dolfe smelo? / Se mar mu avijacije je zahotelo?«⁸⁶ Prešernov Novi Pegazus⁸⁷ ima tu naslov Višnjegorski polž!: »Višnjani, kam ste svojga polža djali? / Hitlerju smo ga za tank prodali!«⁸⁸ Zadnji v tej skupini ima naslov V zadregi! in mu je v pomoč Prešernova štirivrstičnica Čebelice pevcem letnih časov.⁸⁹ »Kdor govoriti kaj ne ve? / on vreme hval' al' toži; ko pa Göbbels peti kaj ne ve, / od svojega orožja kroži.«⁹⁰ Le pod tem zadnjim je namesto podpisa kratica -KO, pri prvih štirih je za avtorja neki Joco.⁹¹

Tovariš, glasilo brigade Matije Gubca, pa je za objavo treh epigramov po Prešernu povzel le naslov rubrike: Zabavljivi napisi.⁹² Prvi je namenjen Kuharju: »Z Graničarjem je res velik križ, / posebno če vsak dan ti kuha makarone, riž.«⁹³ Drugi Brigadnemu slikarju: »Črne bukve pustil je v Ljubljani,

/ frise riše zdaj med partizani.«⁹⁴ Tretji zbuja pozornost zaradi morebitne zveze z avtorjem soneta Muhovodec,⁹⁵ ker se glasi: »Mulo še priganjal na Hrvaško, / zdaj kulturo vodi po vojaško.« Naslovljen pa je: Vodja prop. odseka.⁹⁶

Na Prešerna namiguje tudi naslov rubrike Puščice⁹⁷ v Stenskem časopisu četrtega bataljona Gubčeve brigade; pesnik je svoje zabavljive napise metaforično imenoval tudi puščice.⁹⁸

Z drugo vrsto zgledovanja pri Prešernu smo se že srečali pri nekaterih vpisih v spominsko knjigo v njegovi rojstni hiši v Vrbi. Predvsem gre za naslanjanje nanj pri besedišču, rimanju in ritmu, a tudi za očitno citatno poezijo. Pod naslovom pesmi Al' prijat'lja k nam nazaj, ki je posvečena padlemu Ivu, je moto iz nemško pisane Prešernove pesmi Spominu Matije Čopa (ki se začne v Glazerjevem prevodu: »Mlad umrje, kdor od bogov izbran je.«⁹⁹), tu pa se glasi: »Mlad umre, kogar bogovi ljubijo!«¹⁰⁰ Tone Pipan-Črtomir¹⁰¹ je enega svojih sonetov naslovil po Prešernovem verzu iz Uvoda v Krst pri Savici »Manj strašna noč je v črne zemlje krili...«, ki je tudi prvi verz omenjenega soneta, a tudi drugi verz se nadaljuje s Prešernom: »kot so pod svetlim soncem sužni dnovi.«¹⁰² Avtor z narekovaji nakazuje, da gre za citat, nato pa nadaljuje po svoje, udarno in bojevniško. Ivan Jan-Srečko je naobrnil Prešernovo »srečo krivo«¹⁰³ na partizana,¹⁰⁴ »puščica pogleda bistrega« iz Prešernove Prve ljubezni¹⁰⁵ pa je pri Dušanu Bavdku, oficirju kraljeve jugoslovanske vojske v nemškem ujetništvu avgusta 1941, pomnožena: »... pogledi tvoji so strelice, ki bogate / nemira srčnega strup vlivajo brezmejni, / puste, da srce umira v blazni bolečini – za te...«¹⁰⁶ Tudi motivno sta si pesmi sorodni, kakor dokazuje zadnja tercina Bavdkovega soneta. Prva kitica prigodne pesmi Šofer in defekt¹⁰⁷ Karla Cerarja pa ne le po resignaciji, ki jo preveva, ampak tudi po rimanju priključ v spomin prvi del Prešernovega soneta O Vrba, srečna draga vas domača.¹⁰⁸ Takole pravi nekdanji partizan: »Naključje za naključjem se preobrača, / kdor kaj zna z rokami ali glavo, / mu drug nezrelo in bahavo / nogo podstavi in slabo za dobro vrača.«¹⁰⁹

Joža Vovk pa ne taji zaledja, ko v begunjskih zaporih sestradan piše Sonet nesreče, saj za naslovom sledi pojasnilo: Prosto po dr. Fr. Prešernu. In res se ga krepko drži: »Nesrečne Begne, naša vas domača, / kjer hiša našega stoji očeta, / da bi zavist me v kraje tvoj'ga sveta, / speljala ne bila golj'fiva kača. // Ne vedel bi, kako se v strup prebrača, / vse, kar srce si lepega obeta, / bi ne bila svoboda meni vzeta, / ne bil viharjev notranjih b' igrača. // Meso in juho, vsega polno žlico, / za kosilo, ki ga nima milijonarka, / bi dobil povrhu še potico! // V kavarno plavala bi moja barka, / pred ognjem dom, pred točo mi pšenico, / bi bližnji sosed varoval mi Marka.«^{109a}

Največ drobnih reminiscenc pa je pri priložnostnih avtorjih pobudila Prešernova pesnitev Krst pri Savici. V že omenjenem Neoddanem pismu Dušana Bavdka se prva kvarteta soneta začne z daljnim zgledovanjem na tiste tercine iz Uvoda, ki upesnjujejo besen boj med dvema vojskama (devetnajsta in dvajseta kitica). Tu pa gre za »napad« cvetličnega bogastva pomladi in sonca: »Kot v ranem jutru zlata zora se odkrije, / v bleščečih žarkih rožna dol na zemljo plane / in popje, cvetje z biseri posuje, vname, / da duša od prelesti te brezmejne vpije. // Kot gre pomlad dišeča skozi naše gaje / in trosi cvetje, veter, zlate sončne žarke, / jasnine vedre, goni v dalje drzne barke, / ljubezen vso in slasti čar na zemljo daje, / ...«¹¹⁰ »Glava siva«¹¹¹ iz soneta Francke

Gortnar za spominsko knjigo Anici v nekem nemškem taborišču, je iz četrte kitice Krsta.¹¹² Prošnja matere ob slovesu, ko njen sin odhaja z drugimi v boj, priklič v zavest prošnjo Bogomile za Črtomira.¹¹³ »Nesreče varuj mati te presveta! ...«¹¹⁴ Elizabeta Blaznik piše svojemu bratu Otu Vrhuncu (= Blažu Ostrovhrharju): »Ko odšel na bojne si poljane, / v skrbah bolelo me srce je za Te / prosila in rotila sleherni sem noč jaz luno, zvezde, / da vrnejo Te prošnje in molitve sestre zveste. // Izgubila nisem jaz poguma / in šla v mislih sem s teboj dan in noč, / le željo eno sem imela, / da čilega in zdravega te vrne Bog.«¹¹⁵ Ali ni tudi tu zaslutiti zaveden ali nezaveden zgled nekdanje svečenice bog'nje Žive?

Končno naj bodo omenjene v tej zvezi še Poezije Milana Batiste,¹¹⁶ ki so nastajale v koncentracijskem taborišču v Čedadu in Gonarsu leta 1942 in so v začetku opremljene z motom: »Kdor hoče življenja ta smisel umet, / naj stopi ponižno v prešerni ta svet, / naj čuje, kako se bije valovje / prirode, človeštva skozi vesolje...«¹¹⁷ Čez polovico besedil v njih pa je sonetne oblike. Vse to omogoča sklepanje, da gre za določeno vzorovanje pri Prešernovih Poezijah,¹¹⁸ čeprav so tudi nekateri drugi avtorji dajali svojim zbirkam tak naslov.

SONETNI VENCI

V svoji monografiji o pesništvu Franceta Prešerna je Boris Paternu ob obravnavi Sonetnega venca zapisal: »Svojevrsten, še neraziskan pomen ima ta pesnitev tudi za pesništvo po Prešernu. Število sonetnih vencev, objavljenih ali neobjavljenih, in ob njih celo nekaj vencev sonetnih vencev, je v naši književnosti naravnost presenetljivo. Zapišemo lahko, da je ta zahtevna pesniška tvorba še celo stoletje po Prešernu inspirirala slovensko književnost, čeprav pomembnejših dosežkov ni več dala. Tudi v vojnem času 1941 do 1945 so ne le v tesnobnem zaledju, temveč celo v trdih razmerah partizanske ilegale ali v zaporu izpod peres znanih pa tudi neznanih pesnikov z neko posebno vnemo nastajali sonetni venci. Skratka, gre za pesniško obliko, ki je v slovenski literarni zavesti doživela neke vrste mitizacijo. Razlogi za to pa niso bili samo v njeni ugledni zunanji obliki, ampak v osebni in nadosebni vsebini, ki jo je Prešeren položil vanjo. Brez te vsebine oblika sama ne bi delovala in živila naprej.«¹¹⁹

Testirajmo navedene besede s konkretnim gradivom:

1. V okupirani Ljubljani so v letih 1942–1944 nastajali Zasedbeni soneti. Naslov ne pove, da gre za sonetni venec, ki ga je pisal Emil Gabrovšek, tridesetletni pravnik. Na začetek mu je dal moto iz Prešernove Glose: »Vendar peti on ne jenja...« Magistrale je oštevilčen kot petnajsti sonet in ima akrostih NAŠIM MUČENIKOM.¹²⁰ Avtorjev način izražanja je nevsakdanji, umetelen in zahteven, tako da verzov ni mogoče preleteti z očmi, ampak jih je treba zares prebrati kot npr. danes romane Saša Vuge. Morda je bil tak slog izbran tudi zaradi vsaj delne konspiracije v primeru, če bi pisanje zajeli italijanski ali pozneje nemški okupatorji mesta. Vanj je vpleten tudi motiv Prešernovega Črtomira (»Boš, Črtomir, kovač slovenske slave, / čeprav pozabljen, vnukom, / manj od nič, / prihodnjih svojih vnukov sloge priča, / nesoč jim – bratom – dedove pozdrave?«)¹²¹ Slovenijo imenuje »umirajočo, a neumrljivo«,¹²² a »slovenski rod« »črvič najmanjše teže«. Skratka, metaforično so ti soneti izredno bogati, daleč najbolj od vseh tu omenjenih, pričajo o veliki avtorjevi literarni

razgledanosti, ki v šifriranem izražanju iztiska iz sebe svojo vznemirjenost ob dejstvu, ki ga nakazuje akrostih.

2. Josip Napotnik, gimnazijski profesor iz Celja je konec leta 1942 v izgnanstvu v Srbiji pisal Sonetni venec izgnancev.¹²³ Ohranjen je v treh prepisih, objavljen pa je bil tudi v Celjskem zborniku leta 1951, kjer je naslovljen Ex ponto in ima za moto Prešernov verz: »Mraz Ovid'ja v Pontu tare.« Magistrale se v objavi imenuje Osnovni sonet in ima akrostih Nežki Zadnikovi. To je bila avtorjeva soproga. Snov Napotnikovega sonetnega venca je poslavljanje od življenja v tujini, hrepenenje izgnancev po domu, saj se le težko uživljajo v življenjski slog tujega okolja, kjer so odvisni od prisiljene dobrote. Poučna in simptomatična je primerjava originalnega besedila in njegove objave. Četrta kitica v dvanajstem sonetu se je najprej glasila: »nov rod mogočen iz krvi nam vzklije, ki domovino znal bo bolj ceniti.« V predelavi pa: »Nov rod mogočen krog Triglava vzklije, / ki znal iskreno bratstvo bo gojiti.«¹²⁴ Druga kitica v trinajstem sonetu je najprej verjela: »Na nebu pa že nova zora vstaja, / odpirajo se vrata človečanstva / in odrešenja z vseh, ki so v pregnanstvu, / ki v hladnem svetu že predolgo traja.« Druga verzija te kitice skuša loviti v svoja jadra nov veter, ki je zapihal po drugi svetovni vojni: »Na vzhodu pa že vidim zarjo novo, / odpirajo se vrata človečanstva / in zadoščenje vseh, ki so v slovanstvu / zaslutili srca in duš obnovo.«¹²⁵ Druga kitica v štirinajstem sonetu se je sprva zanašala na Kralja Matjaža, medtem ko se v objavljeni varianti glasi »V gorah pa zbira Titovec junake, osvobodilno vojsko si on snuje / in čas in zvezdo novo pričakuje, / da reši vse zaslužnjene rojake.«¹²⁶ Glede na to, da je prišlo do objave Napotnikovega sonetnega venca že po njegovi smrti,¹²⁷ se postavlja vprašanje, ali je omenjene popravke izvedel avtor sam ali kdo drug, npr. tisti, ki je pesnitev ponudil v objavo, ali urednik zbornika.

3. Ludvik Zupanc-Ivo je leta 1943 v zgornji Savinjski dolini kot član okrožnega in oblastnega komiteja Skoja za Štajersko in Koroško pisal Venček – ljubi. Gre za sonetni venec dekletu, čigar ime izda akrostih v magistralnem sonetu: VIDI PAVELŠKOVI.¹²⁸ V skrbeh zanjo, ker je bila izseljena v tuji svet, je ob novici, da je ostala živa, napisal dvajsetletni trgovski vajenec to pesnitev, ki je glede na klasično obliko kar precej modificirana. Verzi niso italijanski enajsterci, sedmi sonet ima tudi v zadnji kitici štiri in ne tri verze, kot je predpisano, zadnja vrstica se v novem ne ponovi kot prva vrstica in tudi sicer ne, tako da se akrostih ponovi le dvakrat, zgoščeno v magistralu in razredčeno v prvih vrsticah vsakega soneta v Venčku.¹²⁹ Prva polovica Venčka je elegična zaradi hudih dni, ki so se zgrnili nad slovensko zemljo, sicer »lepo« kot »biser drag«, toda »mar res na teb' leži / vedno pečat suženjstva.«¹³⁰ Po apologiji partizanstva se avtor obrne k izgnancem: »Prazne hiše, pusta polja / kličejo v svet za vami.« Vabi jih, naj ne obupajo, še posebej se to nanaša na njegovo dekle, ki se v enajstem sonetu obrne neposredno nanjo: »Tudi tebi draga moja, ki v Srbiji si med izgnanci, / zasijala bo svoboda, / lepša kakor misliš si.«¹³¹ Vsi se bodo vrnili – izgnanci iz tujih dežel in partizani iz gozdov, to je »vojska Matjaževa«.

4. Sonetni venec Iva Sonca-Zdenka je najbolj podoben Prešernovemu Sonetnemu vencu. Tudi ta venec je nastajal na Štajerskem v bolnici v Podvolovjeku, kjer je avtor, ranjen, prebil šest tednov jeseni 1944. Magistrale pa je nastal že prej in ga zaljša akrostih: MRAKOVI MARTINI.¹³² Snov pesnitve je osebna ljubezen in ljubezen do naroda. Prva ljubezen »je najlepša vseh«.../ skrbno

jo pred tovariši zakrivaš, / ker nosiš v prsih jo – ne na jeziku. // Srce hiti mi v vas, kjer Ti prebivaš, / tako kot si želi bolnik k zdravniku, / ah rad prišel bi tja, kjer mirno snivaš.«^{132a} Toda vojna je. Sledi opis razmer in se ustavi pri jetniku, ki »v podganji družbi obupuje«, vendar naj ne obupa. Svoje pesnjenje avtor utemeljuje dokumentarno, »da čas ne bi preveč zabrisal / trpljenje tvoje in velik tujčev greh, / ah, pesem to sem v daljnjih hribih pisal«. Dalje se sprašuje: »Bom v pesmih li resničnost to zajel, / bom znal opisati teh dni spomine / in tihe vplesti skrite bolečine, / vse, kar sem v partizanih doživel?« Boli ga zaslužjenost domovine in v tej zvezi se mu porodi izvirna primera iz kmečkega življenja: »V trenutkih teh sem v mislih bil med brati, / ki jim v stiskalnicah je kri izprešal / iz mladih, nežnih prstov / Fric bahati. / Slovenske fante streljal je, obešal / ... / ko domovina bo vseh spon oteta, / nihče več ne bo naš narod mešal. // Naš kmet spet jabolka bo v miru prešal. / Slovenija dežela bo deveta...«¹³³ Tedaj se bo vrnil k njej in ji dokazal, da njegov »cvet ljubezni v borbi ni usahnil.«¹³⁴ Samoumevno je, da je v tako obsežni pesnitvi prostor tudi za osebno izpoved: »... pesem to sem v daljnih hribih pisal, / spominjajoč se prejšnjih lepih sanj, / ki v tem življenju jih je vedno manj – / kaj kmalu zadnje bom iz srca izbrisal.«¹³⁵

5. V bivaku Kokrškega odreda nad vasjo Čadole pri Lomu na Gorenjskem je Janko Franzl-Vanjka sestavil prvi del sonetnega venca, drugi del pa je nastajal v bolnici na Golniku, kamor so ga prepeljali belogardisti, ki so ga ranili in ujeli blizu bunkerja, kjer je bila partizanska tehnika. Venec je posvetil svojemu dekletu – obveščevalki Mici iz Tržiča, ki jo je sovražnik januarja 1945 zaprl v begunjske zapore. Odtlej so bile vse njegove misli namenjene njej. Trepetal je za njeno življenje in se spet tolažil z mislijo, da ju bo svoboda združila v zakon. Ta sonetni venec nima naslova, pač pa je zadnji sonet oštevilčen kot petnajsti in naslovljen: Magistrale. Tudi ta ima akrostih, in sicer: MOJI LJUBLJENKI.¹³⁶ Prvih sedem sonetov je datiranih z datumi od 13. februarja 1945 do 4. aprila istega leta, medtem ko pri tistih z Golnika datum manjka. Vsi so pisani s svinčnikom v majhen zvezčič 12 × 9 cm, tako da so komaj čitljivi. Marsikaj v tem sonetnem vencu je iz Prešerna, neponovljiva pa je situacija dekleta v ječi, za katero ga tare strah. V tej zvezi se avtorju posrečijo enkratne podobe iz narave: »Mala pikapolonica / zašla je v celico temno / brez sonca / na krilih prah je jablane cvetoče / ... Prebudil zvonček beli se v pomladi / in k soncu dvignil je obraz zaspan / med bratci, ki so vzkli na livadi / ... / Veter vleče od juga, / ob vodi pozibava mačic veje.«¹³⁷ S temi podobami jo želi opogumiti in osrčiti, toda zave se, da ji vse to v bistvu »reže sveže rane«, kajti »bridko pomlad je gledati iz ječe / ... / in v radosti in v strahu čakati konca, / ki je lahko al' grob al' cesta sreče.«¹³⁸ »Iz sonca, iz spominov svetlih sanj / zdaj spletem venec, / ki naj bol prikrije, / čeprav morda so pesmi elegije. / V njih biser svetli srca je ukovan.«¹³⁹ Želi ji napraviti veselje s tem verzificiranim darilom (kot Prešeren Juliji!) in si jo predstavlja, kako bo še kot babica obujala spomine nanj.

6. Jože Jošt je, vsaj po posredovanih podatkih sodeč, napisal sonetni venec v taborišču Dachau leta 1945. Naslova nima, pač pa: zanj velja Magistrale, ki je tu postavljen na uvodno mesto in ima tudi akrostih KLIC DAHAUOVCEV.¹⁴⁰ Iz tega soneta je že razbrati, da gre za hudo kritiko – in glede na štirinajst sonetov – tudi morda najobsežnejšo – bele garde. Nenavadno je, da je usodna

slovenska diferenciacija v drugi svetovni vojni segla celo na tuja tla, če drži, da je besedilo res nastalo tam.

7. Morda je že Joštov sonetni venec nastal »v svobodi«¹⁴¹, vsaj po osvoboditvi taborišča, nedvomno pa to velja za pisanje Sonetnega venca Francke Gortnar iz Železnikov. Prvoten naslov je bil Črtu v lep spomin. Ta sonetni venec je ostal nedokončan, saj obsega le šest sonetov, pač pa je cel Magistrale z akrostihom: ČRTU V LEP SPOMIN. Posvečen naj bi bil padlemu bratu, ki so ga odkopali in prenesli na pokopališče. Začne se z besedami: »Čez grob Tvoj je porasla časa trava, / Raztresene kosti so v krsti zbrane, / Telo ne čuti več skeleče rane, / Utihnila je v miru vsa dobrava.«¹⁴² Avtorica se nekako ne more odlepiti od te motivike, zato ni čudno, da ji je zmanjkalo moči za nadaljevanje njenega variiranja.

8. Spomladi leta 1943 je v ujetništvu v Colbeju v Nemčiji nastala pesnitev, ki ni klasični sonetni venec, saj posamezni deli cikla niso soneti, pač pa spominjajo nanj nekateri ubeseditveni postopki. Zadnji verz v prejšnji pesmi je prvi verz v naslednji. Sestoji iz šestih enot, tj. raznokitičnih besedil (13+ 13+ 15+ 22+ 21+ 22), in na koncu je neke vrste »magistrale« iz šestih vrstic, kolikor je pesmi. Naslov tej verzificirani igrčki je Ivan Bertoneclj-Janoš dal ANUŠKA in tako se glasi tudi akrostih v »magistralu«.¹⁴³ Kaj je srž teh pesmi, pove njegov prvi verz: »Anuška, beseda koprnjenja v tujini.« Bojno razpoloženje je (v nemškem ujetništvu!) prikrito v osebni motiviki: »Ti mehka si, postani trda, kruta... izpij trpljenja čašo / čas se bliža, / ko razcvetelo bo nam majsko cvetje in ko ljubezen bo blagoslov nam dala / od stvarnika bo polnih rok. / Takrat prišel bo vitez tvojih sanj.«¹⁴⁴

9. Medtem ko je Bertonecljev cikel krajši od standardnega sonetnega venca, je Karla Cerarja Dijagonala čez pomlad ljubezni¹⁴⁵ večja. Ni popolnoma jasno, ali se avtor zaveda, da je oblikoval samosvojo pesniško obliko. V podnaslovu je dodano Venček-sonatna oblika, kar daje slutiti, da loči med svojim izdelkom in sonetnim vencem, v kazalu pa se izkaže, da osrednji del pesnitve imenuje Venček in v oklepaju dodaja, »18 sonetov«. Ni v moji moči, da bi zavzela samostojno stališče, ali je tu še mogoče govoriti o sonetih ali ne več. Tukajšnji Venček in v oklepaju dodaja »18 sonetov«. Ni v moji moči, da bi zavzela posamezna enota sestoji iz osemnajstih verzov, in to iz treh štirivrstičnih kitic in dveh trivrstičnih. V primeri s sonetom je torej dodana ena štirivrstična kitica. Magistrale pri sonetnem vencu tu nadomešča Dijagonala (repriza)¹⁴⁶ z akrostihom: MOJA NAJLEPŠA POMLAD. Uvod v Cerarjev Venček je Odločilo, kar v oklepaju avtor označuje kot »ekspozicija«; tudi ta ima akrostih, in sicer: PRVA LJUBEZEN Z TEOJ. Po Dijagonali sta dodana še dva »soneta« po avtorjevem pojmovanju z naslovom Pokrivalo, kar avtor v oklepaju pojasnjuje kot »koda-zaglavček«, in končno Odhodnica (poslovilo). Obakrat branje prvih črk v začetku verzov dá akrostih: OStanem Še Vedno Mlad. Pesnitev je avtor začel oblikovati leta 1941 in jo pisal do 1943 na Jesenicah in v Ljubljani. Sam dostavlja, da je imel pisanje skrito pod parketom v tedanji Malejevi ulici, kjer je stanoval leta 1942–1943. Popravljal pa ga je v Zagrebu in Skopju leta 1945 in 1946. Kaj pomeni, ko pravi, da je v Sisku in Reki v času 1951–1960 kodiral, ni jasno. V motiviki je marsikje zaslediti Prešernov vpliv. Že začetek, kar prvi »sonet« tega ne more prikriti: »Mladosti dni spomine, srečni čas vsaj, / takratno srečo vežem v venec krito, – / tleče rane z njimi srce ubito, – /

168 pomladi cvetje ne vrne mi nazaj.«¹⁴⁷ »Na obali Save mesto, sreče kraj« je zrcalo Prešernovega »kraja nesrečnega imena«. Sintaksa je zapletena, misel zato marsikdaj nejasno izražena, seveda je iz njih razbrati, da se prepušča spominom. »Spomine pišem, jih pred vragom skrivam«, »jezika pesem bodi biser vsega!«¹⁴⁸ Konkretizirane lokacije so Zasavje, Barje, Ljubljana. Ime ljubljene je Ivanka. Ona je Julija in on Romeo, ki se poslavlja od nje z besedami: »Afrodita, rož rdečih v slovo mi daj.«... »strohnijo naj ljubezni korenine / srca rane, bolečine v duši vsaj«, češ da ne išče usmiljenja. Njej grozi z ostarelostjo, njegova ljubezen pa bo odtlej puška. Ljubezen do domovine je zjedrena v podčrtanem verz: »Prostosti vrag Slovincem ne more stret'«. ¹⁴⁹

10. Še večjega projekta se je lotil Milan Batista, ki je napisal Veliki sonetni venec. To je sonetni venec sonetnih vencev in obsega sto dvanajst sonetov. Nastajal je od leta 1941 do 1974. Kakor pojasnjuje, si je načrt zanj naredil med zdravljenjem v Ljubljani 1941, vendar je do leta 1950 ostalo vse le v začetni fazi. Sicer je pisal v zaporih v Ljubljani (leta 1941), v internaciji v Sv. Luciji, Gonarsu, Monigu (1942–1943), v Beljaku in Ljubljani (1944) in po vojni v Ljubljani in Kranju. Leta 1950 je sklenil delo dokončati in leta 1974 se je odločil dati ga otrokom kot »nekakšen oris svojega življenja«. Načrtoval je vse popraviti in urediti, vendar je sredi dela popustil in stipkal, kakor je pač bilo. ¹⁵⁰ Oblikovno je delo klasično grajeno, le v trinajstem sonetnem vencu sta druga kvarteta in prva terceta precej daljši kot je sicer italijanski enajsterec. Pesnik hoče s tem poudariti svojo himnično držo do domovine, na stilni ravni s figuro naštevanja; to je en sam velik polisindeton. Na koncu sledi Sonetni venec Magistral, ki se konča z Notranjim magistralom, in čigar zadnja vrstica je: »Trpljenja pesem tebi je zapeta.« V njegovem akrostihu pa preberemo: MOJA TIHA BOLEST. Krona vsega je Magistrale magistral. Prvi verz ponovi zadnjega v prejšnjem Magistralu: »Trpljenja pesem tebi je zapeta,« konča pa se: »Moj duh bil suženj tvoj je in ostane.« Akrostih tukaj se glasi: TVOJ MRTVI OBJEM. ¹⁵¹ Oblikovno gre za matematično premišljeno zgradbo, ki jo avtor razlaga v drugem sonetu prvega sonetnega venca in jo primerja z drevesom. Posamezne vence pa imenuje cvetje. In kaj je seme, o katerem tudi govori?

Avtor v nadaljevanju poudarja, da mu ni do slave, ki bi jo utegnila požeti njegova pesnitev. Poudarja pa tudi, da ni le osebna ljubezen predmet njegovega ubesedovanja, ampak »v glas strme duše pesmi moje / zaoril čas je melodije svoje«. Čas je »neusmiljeni kronist, ki ne podkupi ga srca daritev«. Sploh se ne postavlja s svojim darom, saj pravi, da je to »moja borna, mrtva poezija«, le jetnik je, ki »ne ubeži duha snovanju«, čeprav kdaj »poeta se / je / imenoval v ničevi norosti, / ujet v razcveteno samoto cveta«. Tematiziranje »ljubezni«, ki ni ljubezen, duhovito in bridko hkrati razkrije v četrtem sonetnem vencu: »Boginjo zdaj imam, / kjer sem imel dekleta, / postal zamišljen molčeči fanatik, vernik sem klečeči. / Odpusti verniku, ki te je pretil v hladnost brona.«

V vsej pesnitvi daleč prevlada osebna problematika, vendar ni pozabljeno, kako je bil odgnan z domače zemlje in kakšen masaker je doživljal pri tem. Meje sleherne države so krvave in mejniki vsake domovine so okostja. Tone železa, tankov in topov naj se prelije v mostove oceanov, veličastne trone ljubezni bratske prave poezije. ¹⁵²

Očitno je nihanje umetniške moči in spretnosti ubesedovanja, in dokaz avtorjeve zrelosti je, da to sam ugotavlja. Morda misli pri tem na tiste dele

pesnitve, kjer gre samo še za zvočno cingljanje in prestavljanje zlogov, tako da je v tem videti predhodnika ludističnih igračkarjev.

11. Vrh pozornosti v pričujočem popisu sonetnih vencev vsekakor zasluži »upesnjena kronika NOB – Molk in krik« Franceta Slokana, saj po številu sonetov in zgradbi daleč presega doslej omenjene avtorje, celo Milana Batisto. Stanko Janež, ki je prvi predstavil javnosti Slokanov projekt, je naštel v njem 6300 verzov, zato ni presenetljivo, da je nastajal daljše obdobje in ni v celoti nastal v času druge svetovne vojne, ampak deloma že po njej. Toda tragično za avtorja je, da je bilo to njegovo velikopotezno delo dolga leta zamolčano, o čemer piše Stanko Janež podrobneje v članku Molk in krik Franceta Slokana.¹⁵³

Omenjeni literarni zgodovinar vanj med drugim domiselno vključi tudi Franceta Balantiča, ko primerja Slokanovo pesnitev na eni strani in Balantičev Venec in Nedokončani venec na drugi strani. Njegovi izsledki so naslednji: »Duhovni svet Franceta Balantiča je soroden duhovnemu svetu večine njegovih ekspresionističnih vzornikov, se pravi, da je: osebnosten (subjektiven), pojmoven (abstrakten), onstranski (metafizičen), sanjski, po izhodišču verski (religiozen); temu ustrezna je izraznost (brez zveze s časom ali dobo, tudi brez zveze s prostorom, če izvzamemo domače dobrave): trohneči venci, smrtni vonji, moj sivi obup, izgubljenec, čisti, močni studenci, vonjave dobre zemlje (Kocbek), vitki vrč, božja kri, prsteno grlo, tuji vali, legam na oči, Gospod, odpuščanje, tihi glas piščali; miselni svet Franceta Slokana je blizu svetu socialnih realistov, se pravi, da si prizadeva biti: neoseben (objektiven), resničen, tostranski, zemeljski, družben, se pravi: odgovor na družbeno dogajanje, bojevit, optimističen; temu ustreza njegova izraznost: rdeče nebo, nove zarje, človeško dostojanstvo, lepota vere v jutri, lepša doba, gnili svet, armada delavcev, prihodnost, junaki, ogenj, moč duha, novi dnevi, vstajenja zarje, svobode sij, pravične postave, enakost, vsečloveška armada dela!«¹⁵⁴

Kako daleč vsaksebi sta si omenjena avtorja sonetnih vencev, bi seveda še nazorneje pokazala podrobnejša analiza, ki ne bi mogla mimo dejstva, kako gorak je Slokan do ravno tiste razsežnosti človekovega duhá, s katero se je Balantič reševal v svoji eksistencialni samoti. Da pa je sem in tja tudi Slokana potegnili vase, resda komaj opazno, izpričujeta peti in šesti sonet v Prvem sonetnem vencu drugega venca sonetnih vencev: »Junaštvo v naši dobi ni poceni; / življenje je zastonj, čeprav naprodaj – / dandanes težko ni umreti zgodaj, / saj čas surovo nas postavlja k steni. // Ostal bo slehernik junak neznani; / da si junak, življenje ti veleval, / a kdor junak je, kdo samo je šleva, / kdo daje kri in kdo se ž njo le hrani – // potomec pač ne bo se nikdar vprašal – / kaj vedel bo o nas, o bolečini, / o sužnosti, sovraštvu ter steklini, // ki v srcih čas jo stekli je raznašal! / Kdove, če bo nam s sodbo prizanašal? / A zdaj junaki mar so res v večini? /// A zdaj junaki mar so res v večini? / Za nami menda le pepel ostane, / le pogorišče, razvaline, rane – / mar res smo smrtno bolni v korenini? // Obdolži nas, če hočeš, česar koli: / da bili smo surovi ter divjaški, / nestrpni, mlačni, blazni in mračnjaški, / sebični ter neumni in oholi, / obupani ter stekli, krvoločni – / le sodi nas, obsodi, a ne hlina, / da sam bi bil kaj boljši v bolečini! // ...¹⁵⁵ Drugače je Slokanov izjavni množinski subjekt neusmiljeno oster in silen, samozavesten do skrajnosti: »... / Ne kože le, srca nam je strojilo / življenje vse – preskušnja res poštena, / očistila nas kopel je ognjena. // Trpljenje hrbte je samo krivilo, / ponosnega duha nam ni zlomilo.

/ Naprej! Še smrt ovira ni nobena! /// Naprej! Še smrt ovira ni nobena! / Najbrž smo že najhujšo smrt prestali, / ker nismo se življenja nikdar bali – / življenje za svobodo – nizka cena! // Saj ni življenja, sonca brez svobode! / Zaslužjen človek je le senca blede, / ki v prazno, mimo le življenja gleda, / povsod srečuje dan za dnem zablode. // Le česa naj se v uri tej bojimo? / Mar zdavnaj že se odločili? / Naprej! S poti ne bomo več stopili! // Če treba je, pa v plamen še stopimo, / če slama smo, pa naj zgorimo! / A kdor stoji, smo že ga obsodili! /// A kdor stoji, smo že ga obsodili! / Življenje nič ne čaka, omahljivci! / In zamudijo vse le bojazljivci – / le smrti niso nikdar zamudili. // Če te življenja reka ne zagrabi / in te s seboj ne nosi večno živa, / ostaneš kaplja, pena le minljiva – / v vrtincih tonejo le bolni, slabi! / Na produ mi ne bomo obležali – / ne kakor kamen in ne riba gnila, / a reka, ki nas bo s seboj nosila, // umije nas, obrusi ob obali – / in tega naj bi se dandanes bali? / Široka pot naprej nas bo vodila!«¹⁵⁶

V primerjavi z Batisto so Slokanovi sonetni venci sporočilno veliko bolj enotni, a po svoji etološki perspektivi veliko bolj rezki. Nedvomno pa literarna zgodovina ne bo mogla mimo njih, kljub njihovi neusojeni objavi.

12. Lojze Avsenak-Radovan je na zimo leta 1945 spesnil sonetni venec z naslovom SPOVED DOMOVINI,¹⁵⁷ kar je tudi akrostih v Magistralu, ki je tu postavljen na začetek pesnitve. To ni naključje, ampak želi opozoriti na ravno nasprotno zgradbo venca v tistih njegovih delih, ki se navezujejo na magistrale. Posamezne vrstice magistrala v samem vencu je namreč treba začeti brati zadaj, v štirinajstem sonetu, da dobimo besedilo magistrala. Tako je pri siceršnjem branju prvi verz prvega soneta v drugem sonetu zadnji, prvi verz drugega soneta pa spet v tretjem sonetu zadnji in tako naprej. Motivika tega sonetnega venca je osredotočena na izpoved »izgubljenega sina«¹⁵⁸, le da na ravni gentilizma, kakor bi dejal Taras Kermavner.¹⁵⁹ Že iz Magistrala je opaziti, da je tudi na Avsenaka deloval Prešernov zgled: »Svetišče mila hiša si domača / pod streho, kjer so lastovke gnezde, / o, da laži me ne bi v svet zvabile, / v tuj svet da ne bi se podal – igrača! // Enaka moji je le pot berača: / dovolj, preveč oči so v tujem vžile, / dom moj so sile tuje mi zakrile, / otela ti si, mati, postopača! // Molče prosile so oči vabljive: / »Otrok moj, pridi, vrni se, iz tujine / v najlepšo vez zemlja iz steze krive!« // Izruvan zemlji svoji iz globine / na kraju ceste strme, pogubljuje / izgubljen našel raj sem domovine!«¹⁶⁰ Značilno je, da tu ne gre za »spoved domovini« v smislu polarizacije medvojnega dogajanja, ampak za posameznika, ki ni šel v svet s silo odgnan, kakor bi za čas in kraj pesnjenja mogli pričakovati, ampak za prostovoljnega izseljenca, ki je bil v tujini postal rudar, kakor zveni iz devetega soneta: »Tujini črnega zlata sem žile / iz zemlje trgal v blatnih znojnih lužah, / <...¹⁶¹ Tako da je le zaradi presenečenja nad popolno odsotnostjo vojne motivike, ki je je bilo leta 1945 vendar še vse polno, upravičena tukajšnja omemba Avsenakovega sonetnega venca, kolikor zanemarimo njegovo zgledovanje pri Prešernu.

13. Vekoslav Blažek-Podnanoški, tedaj sedeminpetdesetletni član krajevnega odbora Hruševje, je leta 1946, torej zares v svobodi, če pomislimo na rabo materinščine na Primorskem, po poprejšnjem dvajsetletnem pritisku italijanskega fašizma, napisal Sonetni venec OF in partiji K. Pri tem se suženjsko in pravzaprav neobzirno drži Prešernovega Sonetnega venca, ne le v zgradbi, ampak tudi v besedišču in celi vrsti sintagem. Zato seveda ni naključje, da edino

ta sonetni venec nima akrostiha v magistralu. To besedilo je verjetno najhujša izpraznitev Prešernovega vezila Juliji, tako po vsebini kot po oblikovni plati. Uvodna kitica se glasi: »Poet zdaj nov Slovanom venec vije, / v njem opeva prejšnje sužnje čase, / Ko pesmi strle, / mile naše glase, / So fašizma sile in njihove orgije.«¹⁶² Skratka, gre za preočitno in servilno slavlilno besedarjenje in besedičenje, da je shematični vzorec pač napolnjen. Vsemu temu ni odrekati truda, tudi kak posrečen verz je vmes, vendar pa je besedilo v celoti nadvse pomembno kot dokument nekega miselnega procesa, ne pa za literarno kulturo. Takole se namreč predstavlja avtor: »... Je strast partijska v mojem skromnem srcu vzknila / ... / Buržujev jo pohotnost ni rodila / te ljubavi moje, do domovja vneta. / Da bi Slovanom vsem ljubezen srčna se vzbudila / do programa našega, idej naše pravno svete / za Slovanijo slavno in partijo našo vneta / . Da bi armada naša zatrdna v vek ostala / med sabo vedno srčno se ljubila / partiji zvesta le ostala / pa jo ne bo nikdar nobena moč razbila //!«¹⁶³

14. Kdaj ravno je nastal Venec žrtvovanim¹⁶⁴ Rudolfa Doboviška, Kučejevega Ruča, ki je v izgnanstvu v Paračinu v Srbiji napisal precej pesmi,¹⁶⁵ je težko reči in tudi besedila ni pred očmi. O njem se je mogoče poučiti le iz kazala. V njem si sledi štirinajst naslovov: Proti domu, Nočni pohod, Na mrtvi straži, Noč v Ostrogu, Dežurni, Jutro na bojišču, Na položaju, Mrzla kopel, Pri Komletincih, Po jurišu, Trinajst grobov, Poslednji boj, Sremski grobovi, Mrtvi bataljon in na koncu Magistrale, ki še posebej daje slutiti, da prejkone gre za sonetni venec. Ali so soneti posebej naslovljeni ali je to zaradi neke vrste povzetka le v kazalu, ostaja vprašanje, ker so v kazalu napisani kar z malo začetnico. Snov tega venca je mogoče predvideti iz reportaže, ki jo je avtor pred leti poslal uredništvu Borca, ker so nekateri odlomki v njej poimenovani z enakimi naslovi kakor v kazalu omenjene pesnitve. Gre za Slovenski bataljon, ki je bil formiran v Srbiji iz slovenskih izgnancev leta 1944 po osvoboditvi Beograda in poslan na sremsko fronto.¹⁶⁶ Več zaenkrat o tem ni mogoče reči.

SKLEP

● Tu prejkone ni izčrpano vse gradivo za zastavljeno témo, vendar je tudi iz upoštevanega mogoče razbrati rdečo nit o razmerju do Franceta Prešerna v narodnoosvobodilnem in partizanskem boju v letih 1941–1945 še posebej. Največ slave je požela njegova Zdravljica, saj doživlja označbo pesnikovega »testamenta«, »programa narodnoosvobodilnega boja« in »slovenske marseljeze«. Tovrstno pisanje je zanosno, do pretiravanja in patetičnosti.

● Vpisi v spominsko knjigo v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi so dragocen dokument o resničnem spoštovanju pesnikovega spomina, brez ideoloških predznakov in funkcij.

● Nekaj tega se že prikrade v narodnoosvobodilno pesništvo, vendar pa je spoštljiva razdalja v tej zvezi do njegovega imena kar ohranjena.

● Drugače je s spoštovanjem njegovih pesmi, saj si njihove vzorce avtorji privoščijo v neusmiljenih vsebinskih variantah. Prvotno žlahtna postane pod njihovim peresom do skrajnosti sproščena, da ne rečemo razpuščena.

● Prešernov Sonetni venec ostaja marsikateremu avtorju tudi v času druge svetovne vojne vznemirljiv izziv, a nedosegljiv vzor.

- ¹ Viktor Smolej, Prešeren in narodnoosvobodilna vojna, *Kronika*, III, št. 1, 1955, str. 5-14.
Erna Muser in Vida Zavrl, Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück, Ljubljana, 1971, str. 169, 441.
Jože Javoršek, Radio Osvobodilna fronta, Ljubljana, 1979, str. 189, 198, 211 in 262.
Ivan Kreft, Spori in spopadi, Ljubljana/Maribor/Koper, 1983, str. 126-130.
Tone Seliškar, Deklica z junaških srcem, Ljubljana, 1984, str. 28-30, 103.
Drago Košmrlj – Živa Kraigher, Hiša za gradom št. 1, Ljubljana, 1987, str. 88-89, 90, 117.
Bogdan Osolnik, Z ljubeznijo skozi surovi čas, Ljubljana, 1989, str. 127.
Iztok Durjava, Zdravljica in narodnoosvobodilni boj, Prešernov koledar, 1989, str. 33-38.
- ^{1b} Ciril Kosmač, Za Prešernov rojstni dan, Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF, V, 9. december 1944, št. 39, 3.
- ^{1c} Hribarjeva štirivrstičnica ima za vzorec tretjo kitico v Prešernovem Krstu pri Savici, ki se glasi: ... le tujcem sreče svit se v Kranji žari, / ošabno nos'jo ti pokonci glave; / al', da te jenja ta skeleti rana, / ne boš posnel Katóna Utikána! (glej op. 73, str. 93).
- ^{1d} Viktor Smolej, Slovstvo v letih vojne 1941-1945, Zgodovina slovenskega slovstva VII, Ljubljana, 1971, str. 23-24.
- ^{1d} »Da ni življenje kriterij umetnosti?«, Mitja Ribičič, Naši razgledi, XXVII, št. 3, 10. februarja 1978, str. 1.
- ^{1e} Valentin Tratnik, Danes jaz, jutri ti, Ljubljana, 1980, str. 29.
- ² Naša nesreča in naša vera!, Slovenski poročevalec, II, št. 1, maj 1941, str. 1.
- ³ Peter Kalan = Boris Kidrič, Novi slovenski patriotizem, Delo, organ centralnega odbora komunistične stranke Slovenije, avgust 1942, št. 4, str. 28-30.
- ⁴ Drago (= Milan Medvešček? – op. M. S.) Ob stoletnici Prešernove Zdravljice, Triglavski odmevi, glasilo XXXI. divizije X. korpusa (1944), št. 3, str. 5-6.
- ⁵ Glej op. 4.
- ⁶ Glej op. 4.
- ⁷ Glej op. 4.
- ⁸ Glej op. 4.
- ⁹ Ob stoletnici, Kmečki glas, Vestnik OF slovenskega naroda, II, marec 1944, št. 3, str. 5.
- ¹⁰ Glej op. 9.
- ¹¹ Florijan (= Viktor Smolej), Ob novini leta 1944, Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF, V, 7. november 1944, št. 34, str. 3-4.
- ¹² Glej op. 11.
- ¹³ Glej op. 11.
- ¹⁴ Glej op. 11.
- ¹⁵ Florijan, Ob novini leta 1944, Slovenski poročevalec, ... 14. november 1944, št. 35, str. 3.
- ¹⁶ Glej op. 15.
- ¹⁷ Glej op. 15.
- ¹⁸ Ciril Kosmač, Za Prešernov rojstni dan, Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF, V, 9. december 1944, št. 39, str. 3.

¹⁹ Glej op. 18.

²⁰ Slovenski poročevalec, glasilo OF, VI, 6. januar 1945, št. 1, str. 3.

²¹ Objavljen je tudi v glasilu Naša vojska, Glasilo NOV in PO Slovenije, IV, št. 5, 6. februarja 1945, str. 1. Pod Odlokom sta podpisana predsednik SNOS Josip Vidmar in sekretar Boris Kidrič. Partizanski dnevnik, Glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko, je v torek, 6. februarja 1945, v tretjem letu svojega izhajanja, št. 31, objavil poročilo: »Obletnica Prešernove smrti – kulturni praznik slovenskega naroda; 8. februar je obletnica smrti našega največjega pesnika Franceta Prešerna, obletnica smrti tistega Slovenca, ki je slovenski besedi izbojeval s svojim delom enakopravnost v kulturnem svetu. V času, ko slovenski narod uveljavlja svojo enakopravnost tudi na političnem področju, je njegovo vodstvo izkazalo Prešernovemu spominu tisto čast, ki mu gre. Počastilo je v njem prvega in največjega pobornika slovenske kulture, s tem slovensko kulturo samo in vse, ki so na njej delali in še delajo. S tem pa je novo vodstvo slovenskega naroda tudi pokazalo, da prinaša borba med drugim tudi uveljavljanje in stopnjevanje slovenske kulture.« Sledi vabilo in nasvet, kako naj okrožne, okrajne in krajevne narodnoosvobodilne organizacije kakor tudi vse množične organizacije in šole praznujejo to obletnico.

²² Boris Kidrič, Nekaj misli ob obletnici Prešernove smrti, Slovenski poročevalec, Glasilo OF, VI, 3. februar 1945, št. 2, str. 4.

²³ Glej op. 22.

²⁴ Glej op. 22.

²⁵ Dr. Joža Vilfan, Prešeren – predstavnik naše kulture, Partizanski dnevnik, glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko, III, 8. februar 1945, št. 33, str. 1.

²⁶ Glej op. 25.

²⁷ Glej op. 25.

²⁸ Glej op. 25.

²⁹ Glej op. 25.

³⁰ Razmišljanja na Prešernov dan, Ljudska pravica, Glasilo Komunistične partije Slovenije, VI, 10. februar 1945, št. 4, str. 3.

³¹ Glej op. 30.

³² Glej op. 31.

³³ Glej op. 32.

³⁴ Glej op. 33.

³⁵ Esej o sodobnikih Franceta Prešerna (Sajovic Tone), Inštitut za novejšo zgodovino, fasc. 90/II-2 (Diplomska naloga S. Cestnik, Priloge Gradivo IV).

³⁶ Vida Dežman je kot študentka izdelala na temo slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 diplomsko nalogo, potem pa je bila zaprošena, da bi pregledala še omenjeno knjigo v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi.

³⁷ Datirano: 13. december 1942.

³⁸ Datirano: 3. december 1942.

³⁹ Datirano: 25. marec, velikonočni ponedeljek 1943.

⁴⁰ Datirano: 26. december 1942.

⁴¹ Datirano: 25. julij 1943.

⁴² Datirano: 4. oktober 1943.

⁴³ Datirano: 3. oktober 1943.

⁴⁴ Podatke navaja Vida Dežman.

⁴⁵ Datirano: 18. november 1942.

⁴⁶ 20. april 1943.

⁴⁷ 15. november 1942.

⁴⁸ 17. oktober 1942.

- 49 14. junij 1942.
- 50 28. marec 1943.
- 51 V. Dežman, dodatek, Vrba... 5.
- 52 V. Dežman, dodatek, Vrba... 4.
- 53 V. Dežman, dodatek, Vrba... 3.
- 54 V. Dežman, dodatek, Vrba... 2.
- 55 V. Dežman, dodatek, Vrba... 1.
- 56 Foltej Valentin Hartman, Koroški koledar, Celovec, 1962, str. 122–123.
- 174 57 NUK, inv. št. 28/77, mapa IX/3. Diplomaska naloga Marije Stanonik, str. 448–1450.
- 57a Glej op. 1^c, str. 55.
- 58 M. Starc, Ljubljana, 1989, 313.
- 59 Marjan Dolgan, Slovenska muza pred prestolom, Ljubljana, 1989.
- 60 M. Starc, 314.
- 61 Marta, Moja Ljubezen, Pesmi naših borcev II, Ljubljana, junij 1945, str. 66.
- 62 A. Lozar, 36.
- 63 M. Stanonik, 795.
- 64 Prim. Marija Stanonik, Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, Ljubljana, 1991, doktorska disertacija, str. 237–250.
- 65 M. Stanonik, 173.
- 66 M. Stanonik, 1054.
- 66a Boris Paternu, France Prešeren in njegovo pesniško delo II, Ljubljana, 1977, str. 87.
- 66b Glej op. 66^a, str. 245–247.
- 66c Glej op. 66^a, str. 269.
- 67 Jože Javoršek, Usoda poezije, Ljubljana, 1972, str. 88–93.
- 68 Glej op. 67.
- 69 Mile Klopčič.
- 70 Iz bolnice: Muhovodec, ... glej op. 61, str. 63–64.
- 71 M. Erjavec, 35.
- 72 A. Lozar, 55–56.
- 73 France Prešeren, Pesnitve in pisma, Kondor, Ljubljana, 1962, str. 136–137. Uredil Anton Slodnjak.
- 74 Glej op. 73, 9.
- 75 C. Tropenauer, 78.
- 76 Franc Šubert, Skesani domobranec, glej op. 61, str. 67.
- 77 Glej op. 73, str. 88.
- 78 Glej op. 76.
- 79 A. Troha, 26.
- 80 Z. Primožič, 315.
- 81 Glej op. 73.
- 82 Glej op. 80.
- 83 Glej op. 80.
- 84 Glej op. 73, 65.
- 85 Glej op. 84.
- 86 Glej op. 80.
- 87 Glej op. 73, 64.
- 88 Glej op. 80.
- 89 Glej op. 73, 65.
- 90 Glej op. 80.

- ⁹¹ Glej op. 80.
⁹² Z. Primožič, 314.
⁹³ Z. Primožič, 314.
⁹⁴ Z. Primožič, 314.
⁹⁵ Z. Primožič, 314.
⁹⁶ Z. Primožič, 314.
⁹⁷ Z. Primožič, 303.
⁹⁸ Glej op. 73, 64, 128.
⁹⁹ Glej op. 73, 165, 339.
¹⁰⁰ M. Šerak, 98.
¹⁰¹ Marija Stanonik, Tone Pipan-Črtomir (1918–1944), Borec, 31, Ljubljana, 1979, str. 131–140.
¹⁰² Gorenjski partizan, glasilo Gorenjskega odreda, II, št. 18, 25. marec 1943, str. 27–28.
¹⁰³ Glej op. 73, 75. (Je četrti sonet Sonetnega venca).
¹⁰⁴ M. Stanonik, 646.
¹⁰⁵ Glej op. 73, str. 59.
¹⁰⁶ Dušan Bavdek, Neoddano pismo, Ujetnikova lirika, tipkopis, je v gradivu Marije Stanonik.
¹⁰⁷ M. Stanonik, 1466.
¹⁰⁸ Glej op. 73, str. 86.
¹⁰⁹ Glej op. 107.
^{109a} M. Stanonik, 2049.
¹¹⁰ Glej op. 106.
¹¹¹ M. Erjavec, 36.
¹¹² Glej op. 73, str. 93.
¹¹³ M. Erjavec, 278: »Najlepših idealov srca vneta / iskreno vdana sreči domačije / in upanje, da kmalu zor zasiije; / tako so šli – jokala so dekleta.«
¹¹⁴ Glej op. 73, str. 98–99.
¹¹⁵ M. Stanonik, 346.
¹¹⁶ Glej op. 114.
¹¹⁷ M. Starc, 315–347.
¹¹⁸ Glej op. 73.
¹¹⁹ Boris Paternu, France Prešeren in njegovo pesniško delo I, Ljubljana, 1976, 243–244.
¹²⁰ J. Ambrož, 212–226.
¹²¹ Glej op. 120.
¹²² Glej op. 120.
¹²³ M. Marn, str. 83.
¹²⁴ Glej op. 123.
¹²⁵ Glej op. 123.
¹²⁶ Glej op. 123.
¹²⁷ Avtor je umrl 1947, besedilo pa je bilo objavljeno 1951.
¹²⁸ I. Goričan, 100.
¹²⁹ Glej op. 128.
¹³⁰ Glej op. 128.
¹³¹ Glej op. 128.
¹³² S. Ocepek, 134.
^{132a} Glej op. 132.
¹³³ Glej op. 132.
¹³⁴ Glej op. 132.
¹³⁵ Glej op. 132.

- 136 A. Ambrožič, 22–36.
 137 Glej op. 136.
 138 Glej op. 136.
 139 Glej op. 136.
 140 K. Kopač-Šorli, 84–98.
 141 Glej op. 140.
 142 S. Očepek, 298.
 143 L. Stanonik, 7–15.
 176 144 Glej op. 143.
 145 M. Stanonik, 1475–1497.
 146 Glej op. 145.
 147 Glej op. 145.
 148 Glej op. 145.
 149 Glej op. 145.
 150 M. Starc, 350–571.
 151 Glej op. 150.
 152 Glej op. 150.
 153 Stanko Janež, Molk in krik Franceta Slokana, Obzornik Prešernove družbe, Ljubljana, 1985, str. 214–227.
 154 Glej op. 153, str. 217.
 155 Citat po tipkopisu, ki ga je uredništvu Borca pred leti posredoval Ivan Kreft.
 156 Glej op. 155. Citirani so drugi del drugega soneta, tretji in četrti verz petega soneta sonetnega venca Drugega venca sonetnih vencev.
 157 S. Očepek 255.
 158 Sveto pismo stare in nove zaveze, ekumenska izdaja, Ljubljana, 1985, Lk 11–32 (str. 1125).
 159 Primerjaj njegove članke zadnjih let.
 160 Glej op. 157.
 161 Glej op. 157.
 162 A. Lozar, 156–172.
 163 Glej op. 162.
 164 L. Cerk, 40–54.
 165 Gradivo o tem v uredništvu Borca, Ljubljana.
 166 Glej op. 165.

* Za dopolnilo k nekaterim podatkom se zahvaljujem g. Zdenki Primožič.

SIMON GREGORČIČ

Noben od pesnikov iz slovenske preteklosti ni med narodnoosvobodilnim bojem doživel toliko javne pozornosti kot S. Gregorčič. K temu ni pripomogla le njegova splošna priljubljenost med slovenskim narodom, še posebej na Primorskem, ampak tudi naključje, da je bila leta 1944 stoletnica njegovega rojstva. Res so ta čas odkrili tudi spominsko ploščo na domu J. Jurčiča na Muljavi,¹ vendar ni primerjave, kakor so tedaj slavili goriškega slavčka.

I.

Oba rojena istega leta (1844), sta bila takoj ob svojem prvem literarnem nastopu med širokimi plastmi naroda sprejeta z navdušenjem in za priznanje njunega dela med njimi ni bilo treba nobenega boja in posrednika. Kar sta napisala, je takoj postalo njihova last. »Zlasti čar Gregorčičevih pesmi je bil tako močan, da so se ob njem odpirala srca tisočev, ki so bili dotlej nedostopni za lepo besedo prejšnjih pesnikov,« začena o »pesniku izpod Krna« svoj članek v Ljudski pravici M. Klopčič² v rubriki Kultura. Razlog za Gregorčičevo priljubljenost vidi v tem, da je bil pesnik v svojih osebnih izpovedih pošten in odkrit, da je s svojimi političnimi pesmimi pomagal buditi slovensko in jugoslovansko zavest, in v tem, da je njegov pesniški jezik melodičen, a preprost kakor »narodna pesem«, in se njegovi verzi takoj vtisnejo v spomin.

Omenjeni članek je bil uvod v serijo podobnih v najbolj reprezentativnih časopisih slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Ljudski pravici je sledil Slovenski poročevalec, v katerem se M. Mohoričeva³ med drugim zadržuje pri sporočilu pesmi Moje gosli, v kateri Gregorčič opredeljuje svoje pesniško poslanstvo, in poudarja, da je Gregorčičev pomen v tem, da so ljudje sprejeli za svojo ne le Gregorčičevo lirično pesem, ampak jim je bila kažipot tudi njegova miselna pesem tedaj, ko je bilo treba vzeti nase ponižanja in preganjanja, kdor je hotel ostati zvest in pošten Slovenec. Pesnik je slutil, da bo za Zedinjeno Slovenijo potreben oborožen boj. Medtem ko M. Mohoričeva podaja tudi nekaj ključnih lastnosti njegove poetike – rabo metaforike iz narave, obrednost njegove domovinske pesmi ipd. – se neznana avtorica v Naši ženi⁴ bolj ustavlja pri Gregorčičevi osebnosti, kakor jo razodevajo njegove pesmi. Njegova srčna dobrota in plemenitost sta lahko za zgled in narodnoosvobodilni boj je čas, ko se uresničuje vse, o čemer je pred toliko desetletji S. Gregorčič še samo pel. Sledi slavospev primorskemu človeku, ki se ni izneveril pesnikovim naukom, saj bo slovenska domovina danes ali jutri svobodna, tudi tisti njen del, ki je dal goriškega slavčka in so ga dolga leta zatirali fašisti. Mladina⁵ piše, kako je Gregorčičevo življenje in delo »ena sama pesem domovinske ljubezni, bolesti trpečega in svobode željnega ljudstva in trdnega upanja v končno zmago pravice«. Trdi, da so mu 'uradni krogi' Poezije I iz leta 1882 zamerili zato, ker so se bali, da bi dvignile ljudstvo iz zaostalosti, ga razsvetlile

in vžgale v njem misel na boj za svobodo in lepšo prihodnost. Za Mladino pomenljiva je tudi misel, kako njegove prerokbe o trdem krvavem boju in trpljenju slovenskega naroda pred njegovim vstajenjem uresničuje kri tisočev mladih. Ni naključje, da v Naši ženi in Mladini sledi objava pesmi Bratje, v kolo se vstopimo,⁶ ki vabi k narodni slogi. Tudi Prosveta, list za šolska in učiteljska vprašanja,⁷ se je oddolžil stoletnici rojstva S. Gregorčiča s priložnostnim člankom, in to z mislijo, da je njegova pesem ta čas živa bolj kot kdaj koli prej. Navedeni pregled dokazuje, da so se ob pomembni obletnici spomnila S. Gregorčiča vsa osrednja glasila, ki so predstavljala jedro kategorij v narodnoosvobodilnem boju: Komunistična partija Slovenije, Osvobodilna fronta, ženske, mladina, učiteljstvo.

Seveda so pesnika še posebej počastili v primorskih časopisih; prvo besedo pri tem je imel Partizanski dnevnik, glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko. Posebno prisrčno in ljubeče je o svojem tovarišu po peresu in preganjanju zaradi njega pisal F. Bevk.⁸ Skrivnost Gregorčičeve priljubljenosti med slovenskim ljudstvom vidi v tem, da je bil zagovornik ubogih in ponižanih in je imel sposobnost preprosto, a pesniško povedati, kar so mislili in čutili njegovi rojaki. Prebujajoči se narodni zavesti je dal pesniški izraz in po njegovi zaslugi je zrasla samozavest slovenskega naroda, ki je v Gregorčičevih pesmih zagledal sebe kot v zrcalu. Imenuje ga pesnika »naših borcev, našega osvobodilnega gibanja«, saj ena od slovenskih brigad nosi njegovo ime; njegova pesem je doma tako v brigadah kot na terenu, glasi se na vseh mitingih in kulturnih prireditvah.

Po vsem tem F. Bevka boli, da so S. Gregorčiča »v kulturnih vrhovih pogosto pozabljali in večkrat po krivici podcenjevali«. Iz želje po njegovem prevrednotenju med drugim pravi: »Bil je eden naših velikih duhov poleg Prešerna, Cankarja in Levstika, ki nam je kazal pot. Naši junaški borci so njegovi dediči, izvrševalci njegove oporoke, ki se glasi: združena Slovenija in ena družina vseh jugoslovanskih narodov.«⁹

Čez nekaj dni je Partizanski dnevnik priobčil spomine nepodpisane učiteljice,¹⁰ a danes prepoznane L. Koršičeve iz Gorice, na srečanja učencev s slavljenim pesnikom v Šolskem domu v Gorici; na njegove odzive, ko so otroci recitirali njegove pesmi, in anekdoto, ki je poparila ženski svet in bi nemara sodila v biografski roman o njem, in končno o Gregorčičevem odnosu do A. Aškercar.

Na pesnikov rojstni dan 15. oktobra 1944 je bil Partizanski dnevnik ves v znamenju S. Gregorčiča. Stiskali so ga prav na ta dan in ga še isti hip odposlali iz tiskarne v 6000 izvodih.¹¹ Dr. J. Vilfan mu posveča uvodnik z naslovom Glasnik naših teženj;¹² v njem poudarja, da na kulturnih prireditvah na Primorskem poleg v boju nastalih ne poznajo drugih pesmi kakor Gregorčičeve. Odgovor na vprašanje, zakaj je S. Gregorčič prav na Primorskem tako vsestransko in splošno narodna last, vidi v posledicah odtrganosti Primorske od slovenskega kulturnega življenja, a pravo razlago je po njegovem iskati v vseh posebnostih socialnega, kulturnega in političnega življenja vsa dolga desetletja. Ob misli o njegovem zapostavljanju navaja dejstvo, da se je bil I. Cankar »ob priliki opravičil pred Gregorčičevim spominom za omalovaževanje, s katerim je slovenska moderna ob prelomu stoletja šla mimo Gregorčiča«, in končuje, da po pravici sodi poleg »velike trojice, na katero se je Osvobodilna fronta sklicevala, poleg Prešerna, Levstika in Cankarja«.

T. Seliškar, Gregorčičev tovariš po daru, je prispeval članek Gregorčičeva zapuščina,¹³ ki je vreden pozornosti literarne zgodovine zaradi pomembnih podatkov o recepciji Gregorčiča pri njegovi generaciji. Dobro in osebno doživeto razloži Seliškar motivacijo za Gregorčičevo priljubljenost in enako kot F. Bevk ugotavlja, da se mu zdi tedaj Gregorčičeva poezija v primeri s tisto dobo nekako po usodni zmoti zapostavljena, čeprav je edina, ki je prodrla v vse pore slovenskega naroda: »Kult slovenske besede, ki je dosedaj v Cankarju in Župančiču najvišji vzpon dotedanje sile slovenskega izraza, je potegnil za seboj vso ambiciozno kulturo slovenstva in Gregorčičeva pesem je kakor plaha ptičica ostala v nižinah pri ljudstvu, ki ni moglo v razvoju svoje miselnosti slediti orlom slovenske besede v vrtoglave višine. Zato se je ljudstvo tudi z vsem srcem oklenilo Gregorčičevih verzov, ki pripovedujejo, pojejo, tožijo, jočejo in vriskajo prav tako kakor naš človek na vasi [...] to se pravi, preprosto, vsakemu umljivo, pa vendar v uglašanih akordih pesnikovega srca, ki je bilo toliko preizkušeno in do strlosti razočarano v svojem idealnem poslanstvu.«

179

Kot da bi se mu hotel prav za to opravičiti in pokloniti v imenu stanovskih bratov, S. Cajnkar posveča svoje razmišljanje Srce človeško – sveta stvar¹⁴ prav temu pogostemu motivu Gregorčičevega pesništva. Srce je kratko in malo drugo ime za vse, kar je v človeku lepega in dobrega. Gregorčičev ideal je bil dober človek, plemenit v mišljenju in ravnanju do sočloveka, slovenske domovine in človeške skupnosti sploh. Gregorčičeva pesem je klic po takem človeku, še večkrat pa protest proti vsem tistim, ki takega človeka nočejo razumeti, ga preganjajo in mučijo, dokler ga duševno ne ubijejo. In ker je takih ljudi veliko in njihova iznajdljivost včasih bolj iznajdljiva kakor plemenitost dobrih, je človek z Gregorčičevim srcem in njegovim pogledom na svet in njegovo občutljivostjo za krivice skoraj nujno razočaran nad življenjem. Zdi se, da Cajnkar skuša razložiti in utemeljiti Gregorčičev pesimizem, kakor so mu ga bili očitali nekateri stanovski tovariši, in popraviti krivico, ki so mu jo s tem prizadejali. V drugem delu razprave avtor zagotavlja, da Gregorčičev ideal plemenitega srca in dobrega človeka sploh ne more ostareti, kljub času najstrahovitejših preizkušenj človeških moči, ko »smo postali prezreli za svoja leta« in v primeri s tedanjim trpljenjem »tožbe starih pesnikov zvenijo skoraj kot nesmiselno kujanje razvajenega otroka, ki ne ve, kako mu je v resnici dobro«. A kljub takim spremembam trpljenja minulih let ne gre napačno presojati: »Tudi naša slovenska bodočnost bo v dobršni meri odvisna od vprašanja, koliko dobrih ljudi bo živelo na naši osvobojeni zemlji.«

Gregorčičevo človeško podobo skuša plastično orisati intervju M. Samse s starim Brejcem,¹⁵ ki se je še spominjal S. Gregorčiča za časa njegovega službovanja v Rihemberku, njegovega spora z Mahničem, prijateljevanja s celo vrsto ljudi in nepopustljivosti do slovečega italijanskega pridigarja, ki je bil ob priložnosti pokazal svoje podcenjevanje Slovencev, češ da nimajo literature.

Rdeča nit omenjenih člankov, ki na nekaterih mestih vsebujejo dragocene podatke za Gregorčičevo biografijo in tudi za literarno zgodovino, je intenzivna recepcija njegovega pesništva, saj je privedla do pravcate folklorizacije. Vsi avtorji poskušajo razložiti v tem primeru takó rodovitno razmerje pesnik – sprejemalec in s tem nehote zadevajo v tisto področje, ki je prav danes v literarni vedi med najbolj priljubljenimi. Od literarnih vrst je največja pozornost posvečena Gregorčičevi domovinski pesmi in med njimi Hajdukovi oporoki.

Spor z A. Mahničem pa ni le časovno določen, ampak okarakteriziran tipološko kot mahničevstvo, ki je stalni antipod naprednemu in svobodoljubnemu.

180

Primorski kulturni in politični delavci so lahko z zadoščenjem ugotavljali, kako »slovenska domovina še nobenega jubileja svojih velikih sinov ni praznovala tako, kakor je pripravljena sedaj praznovati Gregorčičevo stoletnico«, ¹⁶ in M. Klopčič v poročilu o tem omenja, kako zborovalci s proslav na Primorskem pošiljajo brzojavne pozdrave maršalu Titu in se mu zahvaljujejo za besede, s katerimi je razglasil pravico in zahteve, da se ožja Gregorčičeva domovina priključi svobodni Sloveniji v demokratični federativni Jugoslaviji. ¹⁷ Nemara je k razkošnemu razpoloženju tega praznovanja pripomogla tudi kapitulacija Italije leto poprej, kar je še posebno na ozemlju, ki je bilo že dolga leta pod fašističnim pritiskom, dalo doživeti predokus svobode. Kljub svitanju je bilo do nje še daleč.

V proslavljanje stoletnice rojstva S. Gregorčiča se je po zaslugi tehnične izpopolnitve vključil tudi Radio Osvobodilne fronte ¹⁸ in zagnanost je bila tolikšna, da je Fl. (= V. Smolej) zapisal, kako »ni mogoče niti približno oceniti števila vseh Gregorčičevih proslav in prireditev« ¹⁹ in omenil tudi nekatere posebne tiske ob tej priložnosti. ²⁰ Pri tem se je posebno izkazala Partizanska tiskarna na Rogu, saj je natisnila portret S. Gregorčiča, delo B. Jakca, v 4000 izvodih in pod sliko pesnikove verze iz Hajdukove oporoke: Prost mora biti, prost moj rod, / na svoji zemlji svoj gospod. ²¹ Prav tako so letak s Titovim geslom opremili s kitico iz Gregorčičeve pesmi Naš narodni dom: Ne bo nas več tujčin teptal... in ga natisnili v 10.000 izvodih, ²² vse to v prvi polovici oktobra 1944. ²³ Prav tako je omenjena tiskarna natisnila ta čas v 4000 izvodih tudi brošuro z naslovom Simon Gregorčič, ki jo je izdal Odsek za prosveto pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. ²⁴ Sestoji iz treh delov, in sicer iz slavnostnega uvoda, ki utemeljuje pozornost do pesnika v tistem izjemnem času: 1. izmed vseh slovenskih pesnikov njemu najbolj pritiče žlahtni naziv ljudskega pesnika; 2. njegove pesmi budnice so dvigale duha vsem slovenskim rodovom, ki so jih tuje sile tlačile k tlom, in spet opravljajo svojo funkcijo, ko se je tedanji rod uprl nasilju, kakor je hrepenel pesnik, in v hudem boju ustvarja svobodo navzven in navznoter; 3. med velikimi oblikovalci slovenske zavesti, ki je slovenski narod prerodila v narod borcev, je bil goriški slavček eden največjih in med vzori eden najsvetlejših. Sledi pregleden opis njegove življenjske poti z vsemi zarezi, ki so vplivale na njegovo ustvarjanje. V razdelku Delo gre v bistvu za analizo Gregorčičevih pesmi iz posameznih zvezkov njegovih Poezij. Brošura je opremljena z dvema Jakčevima bakrorezoma: pesnikovim portretom in pokopališčem pri Sv. Lovrencu, kjer pesnik počiva. Druga brošura, ki jo je v ciklostirani obliki izdal Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje, ²⁵ ni gol ponatis pravkar omenjene. V primorski izdaji je uvodnik F. Bevka, kakor je bil že v Partizanskem dnevniku. ²⁶ V razdelku Življenje je sem in tja opuščen kakšen stavek iz roške brošure, v razdelek Delo pa vstavljen odstavek, da se Gregorčičevo svetobolje, ki so mu bile vzrok osebne nesreče, ne pomiri tudi, ko »se ozira po ljudstvu, družbi in človeštvu«. Izpuščeni so nekateri stavki iz prve brošure, ki kritično ocenjuje nadaljnje Gregorčičevo delo, ki ni doseglo pesmi iz prvega zvezka njegovih Poezij.

Kot primer ocenjevanja njegovega pomena za združitevno idejo južnih

Slovanov in zaslug za slovenski narod, ki so tako v publicističnem pisanju in v omenjenih brošurah še posebej poudarjene, čeprav različno formulirane, naj bo za zgled naslednji odlomek: »Ves borec pa postane Gregorčič, kadar se spomni trpljenja in suženjstva svojega naroda, in klicar združitve vseh južnih Slovanov postane, kadar se spomni upornikov v Bosni in Hercegovini. V pesmih, nastalih iz tega čustvovanja, je ves pogumen in veder, poln vere v vstajenje svojega naroda, vere v združitev južnih Slovanov in vere v kulturno politično sodelovanje vseh Slovanov. Hotel je biti svojemu ljudstvu ne le tolažnik in pevec, ampak tudi vodnik: s svojo pesniško besedo je nenehno pospeševal narodnostno prerajanje Slovencev. Če se je naš narod do kraja zavedel samega sebe, če je začel z odkrito borbo nastopati proti tujcem na naši zemlji in če je petintrideset let po Gregorčičevi smrti zgrabil pošteno za orožje, da si ustvari svobodno življenje doma in njega vredno mesto v svetu po svoji volji in po pravici, če si danes s svojo silo in po svojem načrtu ustvarja bratsko življenje z vsemi južnimi Slovani – je to v precejšnji meri tudi zasluga naših pesnikov – klicarjev. In med temi je bil Gregorčič najbolj ljudski.«²⁷

181

Poleg tega da je v primorski izdaji brošure bolj poudarjena nevarnost pohlepni tujcev, je vanjo vstavljen tudi značilen odstavek, kaj bi bilo z Gregorčičem pesnikom, če bi bil postal profesor in se pomeščanil. Njegovo osebno življenje bi bilo verjetno srečnejše, a njegov pesniški razvoj bi bil drugačen, saj mu je prav njegovo trpljenje vdihnilo najlepše pesmi.²⁸

Tedaj sta izšli tudi osrednja in primorska izdaja Gregorčičevih Izbranih pesmi. Ločita se le po tehniki razmnoževanja,²⁹ sicer pa sta popolnoma enaki. Zbirčica vsebuje petintrideset pesmi in jo uvaja odlomek I. Cankarja, v katerem med drugim pravi, da kolikor bolj je ljudstvo politično dozorevalo, se narodnostno zavedalo in socialno organiziralo, toliko bolj je postajalo odprto za duhovno kulturo.³⁰

Na koncu je dodan strnjen pregled pesnikovega življenja in dela. Fl. (= V. Smolej) ocenjuje to izdajo Gregorčičevih pesmi³¹ s pripombo, da pogreša med izbranimi še kakšno vojaško in odlomek Biser namesto kakšne vključene osebne elegične, vložne ali poučne, ker da izstopajo iz tedanjega časa.³² Njegova pomisel je razumljiva, toda res je, da je že tako bila Gregorčičeva poezija ta čas vendarle nekoliko enostransko obravnavana, saj nekaterim najboljšim pesmim izpovedne narave ni bilo dano priti prav do izraza.

Glede na to, da so Gregorčičeva besedila zelo pevna in kar vabijo k petju, ni presenetljivo, da je Odsek za prosveto izdal tudi Gregorčičevo pesmarico v uredništvu M. Pirnika.³³ Bila je zamišljena kot pripomoček prirediteljem pevskih proslav.³⁴ Njena vrednost pa je bila med drugim v seznamu skladb na Gregorčičeva besedila, čeprav zaradi okoliščin takratnega dela ni mogel biti popoln. Iz njega je razvidno, da je dotlej petindvajset slovenskih skladateljev uglasilo petinpetdeset Gregorčičevih pesmi, a ker so nekatere od njih bile komponirane po večkrat – Naša zvezda kar devetkrat – so bile tedaj znane 104 skladbe na besedila goriškega slavčka. Vendar to število ni bilo dokončno, saj so prav tedaj nastajale nove skladbe njegovim pesmim.³⁵

V izčrpen pregled, kaj vse je bilo leta 1944 pripravljeno v počastitev Gregorčičevega spomina, bi sodil tudi seznam nešteti citatov njegovih pesmi ali odlomkov iz njih kot nekakšnih gesel v tedanjem časopisju,³⁶ a iz dostopnega gradiva omenimo še vsaj sestavek o proslavi petega bataljona 17. [= Gregorči-

čevalj brigade v pesnikovi rojstni vasi na Vrsnem v nedeljo, 15. oktobra 1944.³⁷ In končajmo ga z osrčujočim spominom na doživetje nekoga, kako je bil pred leti obiskal Gregorčičev grob pri Sv. Lovrencu. Na prošnjo za nekaj cvetov mu je dekle v nekem vrtu podalo šop nageljnov za oboževanega pesnika, a ko je prišel bliže, je ugotovil, da je vsa gomila en sam rdeč cvet. Obšel ga je občutek, da je prestopil prag narodnega svetišča.³⁸

182 V imenu delovnega odbora za proslavo stoletnice Gregorčičevega rojstva je njegova predsednica M. Samsa v poročilu z dne 3. decembra 1944³⁹ skrbno poročala o temeljitih pripravah nanjo. Tako pozno zato, ker so še do tega časa prihajala poročila iz posameznih okrožij o proslavah, na podlagi katerih je bilo sestavljeno omenjeno poročilo. V njem navaja, da so bile pozvane vse krajevne organizacije Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze, naj pripravijo program za Gregorčičeve krajevne proslave prav v vsaki vasi. Pripravljali so tudi vse potrebno za proslavo v pokrajinskem merilu, vendar je ni bilo mogoče izvesti v nobenem predelu Primorske zaradi nenadne okupatorjeve ofenzive in njegovih stalnih vdorov na dele osvobojenega ozemlja. Zato tudi ni bilo mogoče uresničiti sklepa, da bi bile vse prireditve na dan stoletnice pesnikovega rojstva, ampak so jih raztegnili na daljši rok, od 15. do 31. oktobra.

M. Samsa tudi navaja, da so nabrežinski kamnoseki izklesali tri spominske plošče, za katere je napravil načrte inž. arhitekt M. Tepina in sedaj čakajo priložnost, da bi jih lahko vzdali.

Tako iz omenjenega poročila izvemo, da kljub vtisu množičnosti in živahnosti še niso bili uresničeni vsi načrti proslavljanja najbolj priljubljenega pesnika. Posebno obžalovanje je moralo obhajati pripravljajoče, da ni prišlo do pokrajinske proslave.

Tudi zunaj slovenskega ozemlja niso šli mimo S. Gregorčiča. Tako je npr. v Bariju tehnika štaba baze Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije razmnožila Devet Gregorčičevih;⁴⁰ zbirčico je uredil dr. T. Logar, ki je za sklep postavil pesem Delavcem. R. Nemec in Z. Škrk pa sta bila pobudnika za Našo zvezdo, glasilo hrvaških in slovenskih ljudi na Korziki. Naslov glasila naj bi spominjal na istoimensko Gregorčičevo pesem in na rdečo zvezdo kot partizanski simbol. Prva številka je izšla 2. novembra 1944, izhajala je vsakih štirinajst dni in izšlo je vsega deset števil.⁴¹

II.

Tudi za čas narodnoosvobodilnega boja, posebej še za zahodni del Slovenije, drži ugotovitev J. Javorška, ki pravi, da je s Simonom Gregorčičem navezanost našega naroda na poezijo dosegla svoj vrh. Takega čaščenja v slovenski zgodovini ni dosegel še nihče. »Ne samo da so vsi ljudje resnično prebirali njegove pesmi, jih prepevali in se jih učili na pamet, Gregorčiča so kot 'goriškega slavčka' gledali kot božje bitje, ki mu je bila dana božja iskra poezije, svečeniškega opravila in prerokovanja.«⁴²

Kaj je pomenil premrlim in izmučenim borcem, nam v dveh utrinkih izpričuje igralec A. Valič: popolnoma nepripravljen za nastop se je na priložnostni prireditvi po pogovoru z vaškimi zaupniki Osvobodilne fronte najprej domislil Gregorčičeve Soči in naravnost presunljiv je njegov opis, kako je po utrudljivem pohodu, da bi se zbral, recitiral njegovo V pepelnični noči. Ta njegova poteza je zganila čut ganljivega tovarštva.⁴³ Ko A. Bebler govori o partizanskih šolah na Primorskem tisti čas, med drugim omenja, da so bili med

njenimi kadri ljudje, »ki so Gregorčiča recitirali kot poklicni igralci«. ⁴⁴ Izjemno doživetje, kako so pod italijanskim nadzornikom peli Gregorčičevo pesem Ujetega ptiča tožba! opisuje učiteljica M. Taučar. ⁴⁵ Učenci so se sami spontano odločili zanjo, ko je italijanski inšpektor hotel, naj še kaj zapoje. »Že večkrat prej so peli to pesem – ampak tako občuteno kot tisti dan še nikoli. Bolečina, ki so jo tako odkrito izražali, me je presunila,« se spominja aprilskega dne leta 1943. A v veliko presenečenje vseh inšpektor ni reagira surovo, nasprotno, poslušal je molče, in ko je odhajal, so nekateri ujeli njegov objokani obraz. Tudi pozneje očitno ni ukrepal, saj za učiteljico ni bilo posledic. Posebno vlogo je opravljal Gregorčičeva Hajdukova oporoka. Tako je omenjena učiteljica imela napisan na tabli odlomek iz nje pred prihodom inšpektorja, ⁴⁶ priletna ženica jo je deklamirala namesto debate k političnemu referatu, ⁴⁷ J. Premrl-Vojko jo je hotel slišati še smrtno ranjen ⁴⁸ in koliko je še takih anekdot. Čas jih je zabrisal, a že te, ki so se ohranile, pričajo o izjemni aktualizaciji Gregorčičevih pesmi.

183

III.

Zato ni naključje, da je v času praznovanja njegove stoletnice nastalo tudi nekaj pesmi slavlilnic. Ta hip jih je znanih enajst, a morda jih je bilo tudi več. Njihovi avtorji zastopajo vso široko paleto pesnjenja: od tistega, ki ga je le s širokosrčnostjo mogoče imenovati tako, saj se verzi le s težavo lepijo drug poleg drugega, prek pogumnega in nadarjenega osamosvajanja v ustvarjanju, do pesnikov, ki so imeli za sabo že več pesniških zbirk. Avtorje družijo dejstva, da so vsi doma iz krajev, ki so bili že občutili italijanski škorenj pred drugo svetovno vojno, čas nastanka pa se, vsaj po naslovih in slavnostnem tonu sodeč, vsem besedilom suče v jeseni 1944.

T. Skočir ⁴⁹ Gregorčiča slavi kot preroka, saj se je dopolnilo vse, kar je bil slutil. Podobno to misel bolj na široko razpreda J. Jazbec, ⁵⁰ ki dodaja tudi motivacijo za panegirično razmerje do avtorja »zlate knjige«. Po iskreni preprostosti svojih verzov se jima pridružuje P. Leban, ⁵¹ medtem ko F. Manfreda-Stric Toka, Blisk/? ⁵² krene v drugo smer: omislil si je verzificiran Gregorčičev življenjepis. Prav tako epsko široka, retorično glasna, a bolj refleksivno naravnana sta A. Budal-Pastuškin ⁵³ in A. Gradnik. ⁵⁴ I. Gruden ⁵⁵ mu je edini posvetil sonet, sicer pa ne izstopa iz tipične poetike Gregorčiču namenjenih ód. Nemara se je to bolj posrečilo I. Trinku-Zamejskemu ⁵⁶ z njegovo »ubogo, osivelo glavo«, a najbolj pesniško je prejkone opravila svojo nalogo Ljubka Šorli. ⁵⁷ Njeno besedilo edino od vseh le v podnaslovu pove, da je posvečeno stoletnici Gregorčičevega rojstva, sicer pa ima glede na kontekst manj obremenjen naslov. Vsaka od štirih kitic se začne z anaforično ponovljenim naslovom pesmi, vsebinsko pa gre za stopnjevanje, ki ima izhodišče v naravi, v naslednjih kiticah pa izrazi hvaležnosti in slavljenje prihajajo od ljudi. Tudi po metaforiki je to besedilo najbogatejše. Posebno pot je ubral neidentificirani T. Sajovic. ⁵⁸ Napisal je eno stran dolg esej o Simon Gregorčičevi izbiri poklica. Na videz je pisan v obliki proze, a posamezne stavčne enote so ločene med seboj s poševno črto in pri branju se takoj izkaže, da se med seboj rimajo. Iz nekoliko motne zgradbe je zaznati, da je sestavek nekako iz treh delov: najprej, kako so hoteli pesnika prisiliti, da bi služil le oltarju ali pa odložil talar, toda ni se bil pripravljen izneveriti svojemu narodu. Sledi misel,

da si mora vsak sam svobodno izbrati svoj poklic, in končno vabilo k dejavnemu sodelovanju v »šoli novega življenja«. Konec navaja k sklepu, da gre morda za zapis kakega učitelja. Brez najmanjšega sklicevanja na okroglo obletnico je besedilo Maričke Bogove (= Žnidaršičeve).⁵⁹ V njem je slavljeni pesnik poenačen s padlimi borci in mogli bi reči, da je s to povezavo doživel najvrednejše priznanje, ki mu ga je mogel dati hudi čas.

Kljub svojim individualnostim imajo našeta besedila nekaj lastnosti, ki so skupna vsem: 1. jedro njihovega sporočila je, da je (bil) pesnik prerok in kako se njegove napovedi uresničujejo. 2. v izrazu je vse polno stilemov iz Gregorčičevih pesmi, ki (naj) nedvomno pričajo, komu so slavnice namenjene. 3. z nekoliko širine bi lahko dejali, da nastopajo glede na zunanjo obliko same štirivrstične kitice, saj je le-ta zastopana tudi pri sonetu in v šestnajstvrstičnem sklenjenem besedilu (= 4×4). Torej gre za najpogostejšo obliko folklorne pesmi.

Drugi način počastitve S. Gregorčiča ni nujno povezan s častitljivo okroglo obletnico njegovega rojstva. Vsaj na zunaj tako kaže. Panegiričnega čaščenja je deležen toliko, kolikor ga mu gre v družbi s Prešernom, Cankarjem in Levstikom.⁶⁰ Toda v tej zvezi je treba priznati, da je najbolj imenitno rešil problem F. Manfreda v pesmi *Triumf v Kobaridu*,⁶¹ kjer ubeseduje sanje lirskega subjekta, kako je alegorizirana personificirana Svoboda prispela v omenjeni kraj in iz njega beže osovraženi fašisti. Z griča Sv. Lovrenca se oglasi zvon in iz groba se dvigne pesnik, zlato ožarjen; pozdravljata se s Svobodo oziroma Slavo in pesnik povabi navzoče, naj ji prisežejo zvestobo. »Soča pa veselo poskakuje / valovje njeno se raduje«. – A kaj ko je vse samo privid!

IV.

Doslej je bila vsa pozornost pričujoče obravnave osredinjena na prikaz, kakšno vlogo je imel S. Gregorčič v času narodnoosvobodilnega boja kot osebnost, ki je v nekaterih pogledih anticipirala idejo in dejanje narodnoosvobodilnega boja; nadaljevanje želi osvetliti svojstveno aktualizacijo njegovega pesništva, njegove vplive na nastajanje množičnega slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, ki je bilo v nekaterih plasteh tako močno, da je že prehajalo v proces folklorizacije.

Najlepše se to vidi v primeru Gregorčičevega Veselega pastirja. Po dosedanjem vedenju je znanih pet partizanskih priredb tega besedila. Največjo popularizacijo je doživela tista, ki ji je dal po starem vzorcu novo sporočilo V. Šumrada, z naslovom *Veseli partizan*.⁶² Variante njenih zapisov kažejo, da je bila zmožna prestajati usodo folklornega besedila. Že naslov govori, za kaj gre: s puško, pištolo in bombami oborožen partizan je vsak čas pripravljen na boj proti fašistom. Če se jim drugi uklanjajo, se jim on že ne bo, ampak jim bo zadajal udarce, dokler ne zapustijo zemlje, ki je že davno hranila naš rod. Rajši kot bi se upognil, dá življenje za svobodo. Sporočilo besedila je torej popolnoma standardno, od Gregorčičeve osnove sta ostala verzni vzorec in sem pa tja kakšen stilem. Avtor druge priredbe je neznani Stane.⁶³ Avtor besedila z enakim naslovom *Veseli partizan* se je glede na prvo vrstico celó zgledoval pri Šumradovi predelavi, toda potem krene v svojo smer. Upovedena oseba – partizan tu puško obdrži, a pištolo in bombe je zamenjal meč, poleg števila kitic in verzne vzorca pa je besedilo bližje Gregorčičevi podstavi po tem, da se bolj zvesto drži jezikovnih figur prvotnega besedila in vzdržuje nekakšen

obešenjaški optimizem. Vrstica »veselo živim po naravi« je dvoumna, saj lahko pomeni, da gre za naravno okolje ali pa za osebno človeško naravo. Taka nedokončnost je poeziji zmeraj v prid, ker ji daje tisto večplastnost, ki ji omogoča dolgo življenje. Tukajšnjemu partizanu ni mar za tujo propagando (nemške letake) in je osupljivo spravljen, saj pravi: Nikomur ne kratim življenja, / nikomur ne želim srca / [...], a njegov srd je uperjen v prvi vrsti na belogardiste, ki jim ne vidi rešitve. V celoti je to besedilo manj dodelano kot prvo, saj mu ni mogoče spregledati nekaterih notranjih nasprotij. Avtor naslednje priredbe se je skrnil za pripis Iz doline⁶⁴ in dodal: Poje se kakor 'Zakrivljeno palico'. Nasproti dostojanstvenemu veselju iz prve in fantalinskemu iz druge priredbe je tu ostala le skrb partizana na straži, zato je pridevnik v naslovu izpuščen, od tod le Partizan. Ta priredba je skrajšana na pet kitic in govori o partizanu, ki ga boli srce, ko gleda v dolino iz »zelenega vejevja v lepih pomladnih nočeh«. V skladu z notranjim razpoloženjem partizana je tu torej tudi naravno okolje: noč. Po svoji opremi se loči od prejšnjih dveh tovarišev v tem, da ima puško nabito in ne nabasano kot prva dva, za pasom pa bombice tri. Sicer besedilo sodi k budnicam: vabi v partizanske vrste.

Naslednja priredba je simpatična osvežitev, ki jo napoveduje že naslov: Vesela kuharica.⁶⁵ Drugega ni znano o njenem nastanku, kot da je bila objavljena v Bolniškem listu postojanke Pokljuka.⁶⁶ Iz petih kitic zvemo, da tale kuharica dela v ambulanti in njeno znamenje so zakrivljena žlica v roki, strgan prtič za pasom, vreča moke in kup skledic. Če ni kaj dati v lonec, se obrne na intendanta, da ji priskrbi živež. Mar ji je le tovarišev zdravje. Naj si drugi po gmajni iščejo slave, njena sreča in ljubezen je v kuhinji.

Se ves pod vtisom narodnoosvobodilnega boja je A. Pagon-Ogarev napisal zaporniško varianto Gregorčičevega Veselega pastirja in ji dal naslov Zaprti partizan,⁶⁷ kar je avtobiografsko pogojeno, saj je besedilo nastalo junija 1945 v zaporu, kamor so avtorja v nerazumnih okoliščinah vtaknili zavezniki. Upovedeni subjekt se predstavi s kruhom in skledico v roki in vse njegovo bogastvo so ščurki. Opiše okoliščine, ki so ga privedle v jetniško celico, in poziva na boj proti reakciji, saj se še v sanjah bojuje s fašisti. Ko se mu bodo odprla vrata, bo šel v boj proti vsem, ki ljudstvu snujejo pogin. Besedilo ima osem kitic in so ga na glas peli na velikem hodniku zapora, kakor dodaja avtor v komentarju.

Kljub raznoteremu gradivu je pri vseh petih priredbah princip oblikovanja enak: ubesedeni subjekt se predstavi v določeni vlogi: partizan, kuharica, jetnik (zato bi lahko dejali, da so ta besedila vložnice). Obvezno ima v roki razpoznavni predmet, ki priča o njegovi vlogi: orožje, žlico, skledico. Sledi dovolj svoboden opis dejavnosti, s katero se ukvarja, in to v bolj ali manj hudomušnem, vedrem ali vsaj ključovalnem tonu. Poanta je neke vrste geslo, maksima. Zaradi možnosti petja so ta besedila vsekakor imela pomembno funkcijo pri vzdrževanju morale med njihovimi uporabniki.

V.

Medtem ko je pravkar tekla beseda o takih primerih naslanjanja na Gregorčičeva besedila, da je bil že znani kalup napolnjen z novim gradivom, v naslednjih gre za ravno nasproten pojav. Oblikovni vzorec je komaj spoznati in, če že obstaja, ni nikoli v celoti uresničen: za očitno zgledovanje pa gre pri snovi. Ni

se čuditi, če je največ takih primerov navezanih na Sočo.

Ne le po naslovu Soči spominja na Gregorčiča besedilo, ki je označeno kot »narodno besedilo«. ⁶⁸ Lirski subjekt sprašuje po treh njenih barvah, ki so barve slovenske zastave. In kdaj bo rdeča? Kdaj bo vzkipele upor? Iz tega zadnjega je sklepati, da je besedilo nastalo že med obema vojnoma in se je avtor iz razumljivih razlogov skril za »narodno besedilo«, ki mu po svoji sugestivnosti nikakor ne dela sramote. Tudi za besedilo A. Vuge ⁶⁹ ni jasen čas nastanka: ali je to že v izgnanstvu za časa fašizma ali že med narodnoosvobodilnim bojem proti njemu. Podnaslov Vzdihi izseljenih Solkanecv v tujini označuje njeno sporočilo. Sicer pa je treba reči, da je to besedilo v tej zvezi po svoji pesemski kulturi prav pri vrhu. Najbolj se je držal motivne in idejne osnove Gregorčičeve Soče D. Komac-Brdavs. ⁷⁰ Najprej jo opazuje kot dejstvo narave in nato ji predaja naročilo, naj povsod, koder teče, vabi k partizanom. Torej gre za vrsto budnice. P. Leban-Ljubinica ⁷¹ je bolj osebna. V njenem besedilu se ženski lirski subjekt spominja iger na bregovih omenjene reke, zbuja ji spomin na mater in sledi očitek, ker je v njenih valovih našel smrt njen ljubi; a tolaži se, da bo žrtev rodila stoteren sad. Nato se obrača nanjo kot maščevalko nad tujci za storjeno gorje in se pri tem sklicuje na pevca, ki ji je bil namenil to vlogo. Naslednje besedilo s Stenčasa, ki ga je izdal Vaški odbor Zveze slovenske mladine v Zapotoku, ⁷² nima označenega avtorja, z Gregorčičevo Sočo pa je v sorodu po tem, da jo lirski subjekt sprašuje, ali je mislila, da so bili tujci ti, ki jih je utopila. Kakšna zmota! Bili so slovenske matere sinovi in besedilo je v bistvu žalnica za pokojnim J. Srebrničem in njegovimi, ki so utonili, ko se je prevrnil čoln, ki je hotel preko reke.

Za vsa tu našeta besedila je značilen naslov Soči in nagovorna oblika izjavnega subjekta, kar nedvomno govori o Gregorčičevem vplivu, čeprav je lahko snov pri tem popolnoma samostojno obdelana.

Poleg tega je znanih na témo Soče še vsaj pet pesmi, ki so jih pred časom objavila Primorska srečanja. ⁷³ Njuna avtorja sta P. Medvešek in A. Vuga. Medvešek se, daleč od doma, spominja reke z domotožjem ⁷⁴ in narodnostne bolečine ⁷⁵ še pred krvavim plesom druge svetovne vojne, a tudi ta čas ji je posvetila eno svojih pesmi. ⁷⁶ A. Vuga v prvi pesmi opeva Sočo, obujajoč spomin na prijatelja J. Srebrniča, ki je utonil v njej, ⁷⁷ in v drugi ⁷⁸ ugotavlja, da lepota tujih krajev nikdar ne preseže lepote rojstnega kraja in njegove Soče. V tukajšnjem okviru so te pesmi daleč najbolj dodelane in pričajo o nedvomnem oblikovalnem daru njenih avtorjev.

Drug način pomoči, ki so jo avtorji iskali pri svojem verzificiranju, je njihova naslonitev na motivne drobce iz Gregorčičeve Soče. Zaledje omenjene pesmi je razbrati iz celega besedila v opevanju motivov vodá in lepot narave, nagovorni oblikovalnosti in stilemi, ki nedvomno pričajo o svojem izvoru. Avtorica Soče, ⁷⁹ objavljene v Tolminskem zborniku, ⁸⁰ je še obdržala prvotno ime, vendar ne v nagovorni obliki, sicer pa je to besedilo najbolj zvesta partizanska varianta Gregorčičeve tako priljubljene pesmi. Ohranja retoričen ton in raznovrstične kitične enote, v sporočilu pa upošteva nove okoliščine narodnoosvobodilnega boja, ki zbuja upanje na uresničitev tega, kar sodi Slovincem po naravnem pravu in v tem jih bo njihova ljubljena Soča vedno podpirala. Drugi avtorji so se vsaj pri naslovih odmaknili od svojega zgleda, čeprav so lahko v resnici nanj zelo tesno pripeti, kakor je to v pesmi Naši

zemlji E. Muserjeve,⁸¹ ali pa je tak postopek uporabljen le v delu novega besedila. P. Naglič je skušal po Gregorčičevo predstaviti Savo, hči Gorenjske, kot ji pravi,⁸² v drugo besedilo pa vstavi kar motiv Soče in njenega pevca.⁸³ A. Šajn avtorja »zlate knjige« posnema, ko opeva lipo,⁸⁴ dokler ne pridemo do besedil, ki iz že nekajkrat omenjene Gregorčičeve pesnitve res vzamejo le drobtino; kot da bi hoteli s tem svoje besedilo posvetiti, mu zagotoviti vrednost vsaj na tistem mestu, kjer se sveti sled Gregorčičevega ustvarjanja.⁸⁵ – Tako je znanih vsaj petnajst besedil, ki so v sorodu z Gregorčičevo Soči.

VI.

Naslednje Gregorčičevo besedilo, ki je vplivalo na množično narodnoosvobodilno pesništvo, vendar ne tako pogosto in globoko kakor Soči, je Hajdukova oporoka, posebno z odlomkoma: umreti, bratje, težko ni, / pustiti nade – to boli! in 'Prost mora biti, prost moj rod, / na svoji zemlji svoj gospod!'. Prvi odlomek je nekoliko spremenjeno urezal neznani jetnik na steno celice v Begunjah: **Umreti težko ni / pustiti drage svoje / to boli.**⁸⁶ V pesmi Umirajoči izgnanci pa ga je F. Ličen v nemškem taborišču oblikovala v kitico: Oh, umreti, saj težko ni, / pustiti up, zastoj trpeti / to boli. V tuji tej, sovražni zemlji / naj telo nam iztrohni.⁸⁷ Motiv prostosti se obzirno vključuje v celotno besedilo, tako da manj pazljivi spremljevalec mimogrede lahko spregleda, od kod je prevzet.⁸⁸

Kot celota pa je Hajdukova oporoka model za pesem Junakom! Vladimire Kirove,⁸⁹ ki v njej upoveduje, da so južnoslovanski narodi sprejeli oporoko svojih dedov o svobodi.

V zaporu na dveh različnih koncih Slovenije sta nastali besedili z zgledovanjem po Gregorčičevi Nazaj v planinski raj! V takih okoliščinah je aluzija na planinski raj še posebej pomenljiva.⁹⁰ Sicer pa se tudi iz omenjene Gregorčičeve pesmi radi vtihotapijo v besedila različnih avtorjev le motivni drobci.⁹¹

Druga Gregorčičeva besedila, za katera je iz opusa slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 znana vsaj po ena priredba, so še: Kesanje. V. Šumrada se je opiral nanj pri svoji pesmi Trepetanje – trepetanja odpadnika, ki ga preganja vest zaradi preganjanja nedolžnih.⁹² Zaostali ptič primorskega pesnika je kažipot Šumradovemu Padlemu tovarišu.⁹³ Dovolj očiten vzor izpričuje besedilo Krista Markoviča-Mata z naslovom Ujetih ptičkov tožba,⁹⁴ ki govori o občutkih mobilizirancev v nemško vojsko. Na Gregorčičev Biser je naslonjeno besedilo Naš junak Jožka Jazbeca⁹⁵ ali Josipa Boljeta.⁹⁶ Po Kmetski hiši se je oziral prav tako J. Jazbec, ko je pisal svoje Človeško življenje.⁹⁷ F. Klinarja Pristopil sem ... vzklicuje Gregorčičevo V pepelnični noči.⁹⁸ Z enim od besedil Iz iskric domorodnih si pomaga Franc Šuligoj v verzifikaciji Domovini,⁹⁹ neznani Svarun se je znašel tako, da je v celoti prepisal eno od pesmi Iz iskric domorodnih,¹⁰⁰ svojemu konkretnemu položaju in razpoloženju priličil le njeno zadnjo vrstico in jo naslovil Partizanska sirota.¹⁰¹ S kontaminacijo dveh Gregorčičevih pesmi, in sicer Z vencem tem ovenčam Slavo! (brez druge kitice) in Oljki, je Franc Plemenitaš sestavil besedilo Maršal Tito proslavljenec.¹⁰²

Čeprav je tukajšnja obravnava nemara zgrešila kakšno besedilo, ki se naslanja na poetiko S. Gregorčiča, saj je sedemdeset besedil, ki so bila analizirana v ta namen, zajetih le iz približno polovice vsega zbranega gradiva

slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 – tako da se prejkone še skriva med njim kakšno besedilo, ki ni bilo uvrščeno vanjo¹⁰³ – je njen namen morda dosežen. Poskušala je ugotoviti zakonitosti, po katerih se je pesništvo S. Gregorčiča nadvse produktivno vključevalo v nenavadno bogato množično ustvarjalnost v vezani besedi v usodnem času 1941–1945. Gregorčičeva osebnost in poezija sta bili vir pesniške inspiracije številnim avtorjem, ne glede na to, v katerem nadstropju literarne kulture je (bilo) njihovo mesto.

188

NAMESTO SKLEPA

Strnjeno bi za recepcijo S. Gregorčiča v tem času in vplive njegovega pesništva na množično slovensko narodnoosvobodilno pesništvo mogli reči naslednje:

- Stoletnica rojstva S. Gregorčiča leta 1944 je dala vodstvu narodnoosvobodilnega boja in njegove kulturne politike pobudo za organizirano pozornost.
- Splošna priljubljenost njegovih pesmi, posebej na Primorskem, se je med narodnoosvobodilnim bojem še pomnožila, saj so se pred očmi uresničevale slutnje preroka, kakor so ga tedaj radi imenovali.
- Njegove pesmi so opravljale svojo funkcijo neposredno, s pogostim uvajanjem le-teh ali njihovih odlomkov, ustreznih za čas in okoliščine, v raznih časopisih ali s petjem.
- Posredno so aktualizirali Gregorčičevo poezijo vsi avtorji, ki so se zavestno ali nehoti prepuščali v svojem literarnem udejstvovanju njenim vplivom.
- Poglavitna zakonitost, ki so jo pri opiranju nanjo upoštevali, je bila oblikovna ali motivna analogija.
- Pomemben način prisvajanja Gregorčičevega pesništva je potekal tudi z raznimi procesi folklorizacije.
- Največjo funkcijo pri aktualiziranju so doživljale pesmi Soči, Veseli pastir, Hajdukova oporoka in Nazaj v planinski raj.

Objavljeno v: Goriški letnik, zbornik Goriškega muzeja 1988/1989, št. 15/16, odgovorna urednica Nelida Nemec, Nova Gorica, 1988-1989, str. 199–213.

- ¹ Viktor Smolej, *Zgodovina slovenskega slovstva VII*, Ljubljana, 1971, str. 56.
- ² Mile Klopčič, *Pesnik izpod Krna*, Ljudska pravica, organ KPS, V, št. 22, 27. septembra 1944 – AIZDG, 3. komplet.
- ³ Milena Mohoričeva, *Ob stoletnici rojstva Simona Gregorčiča*, Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF, V, 3. oktobra 1944, št. 29, 3. – AIZDG – P/404-I.
- ⁴ –, *Pred sto leti se nam je rodil Simon Gregorčič*, Naša žena, glasilo protifašistične ženske zveze, II, št. 7, september 1944, 10–11, – AIZDG – P/206b-I.
- ⁵ –, *Ob stoletnici rojstva Simona Gregorčiča*, Mladina, glasilo slovenske mladine, II, oktober 1944, št. 12, 4. – NUK-P II/1785.
- ⁶ Za pokrajinsko proslavo so naštudirali tudi kólo na to pesem. Glej dopis Mare Samse v imenu Delovnega odbora za proslavo stoletnice Gregorčičevega rojstva, Položaj, dne 3. decembra 1944. SŠM, fasc. 168–14. Kserokopija v diplomski nalogi L. Stanonik.
- ⁷ –, *Ob Gregorčičevi stoletnici*, Prosveta, list za šolska in učiteljska vprašanja, izdaja odsek za prosveto – oddelek za osnovno šolstvo pri predsedstvu SNOS, I, št. 3, september–oktober 1944, 2. – AIZDG-P/285-I.
- ⁸ France Bevk, *Simon Gregorčič – Pesnik naših borcev*. Partizanski dnevnik, glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko, II, št. 254, 24. september 1944. – AIZDG – II 510.
- ⁹ Glej op. 81.
- ¹⁰ –, *Simon Gregorčič v okviru Šolskega doma*, Partizanski dnevnik, II, št. 262, 263, 267, 2. oktober, 3. oktober, 7. oktober 1944, 4, AIZDG – II/510. – Mara Samsa v dopisu, omenjenem pri op. 6, opozarja, naj se ime tovarišice Koršičeve ne razglaša, ker živi v okupiranem mestu.
- ¹¹ Jože Krall, *Partizanske tiskarne na Slovenskem*, Ljubljana, 1973, str. 145.
- ¹² Dr. Joža Vilfan, *Glasnik naših teženj*, Partizanski dnevnik, II, št. 272, 15. oktober 1944. – AIZDG – II/510.
- ¹³ Tone Seliškar, *Gregorčičeva zapuščina*, n.m.
- ¹⁴ Stanko Cajnkar, *Srce človeško – sveta stvar*, n.m.
- ¹⁵ Mara Samsa, *Spomini starega Brejca na Simona Gregorčiča*, n. m.
- ¹⁶ Glej op. 12!
- ¹⁷ M. K., *Zapiski iz kulturnega življenja*, Ljudska pravica, V, št. 25, 27. oktober 1944, str. 3. – AIZDG – 3. komplet.
- ¹⁸ Glej op. 17!
- ¹⁹ Fl. (= Viktor Smolej), za podatek se zahvaljujem Marjeti Čampa v IZDG. *Ob Gregorčičevi stoletnici*, Slovenski poročevalec, V, št. 36, 21. novembra 1944, 3. – AIZDG – P/404-I. Gradivo s proslav in prireditve ter oris na njihovi podlagi vsebuje tudi diplomatska naloga L. Stanonik v okviru raziskovalne teme Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945.
- ²⁰ Glej Fl., op. 19! Prim. tudi op. 1, str. 55–57 sl.
- ²¹ Glej op. 11, str. 230.
- ²² N. d., str. 230–231.
- ²³ Jedkanica 6.–9. oktobra in letak 12. oktobra 1944. N. d., str. 230–231.
- ²⁴ Simon Gregorčič, *Ob stoletnici pesnikovega rojstva, 1844–1944*, Izdal Odsek za prosveto pri

- Predsedstvu SNOS, 1944, 15 str. – NUK P 12.
- ²⁵ Simon Gregorčič, Ob stoletnici pesnikovega rojstva 1844–1944, Izdal Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje, 1944, 10 str. – NUK, P 14.
- ²⁶ Glej op. 3!
- ²⁷ Glej op. 24, str. 12–13.
- ²⁸ Glej op. 25, str. 10. Avtor brošure ni znan. Mara Samsa, v dopisu iz op. 6 sicer omenja Andreja Budala kot avtorja študije o pesniku, vendar je malo verjetno, da so mu jo natisnili.
- ²⁹ Prva je tiskana, druga ciklostirana, glej tudi Viktor Smolej, op. 1, str. 56.
- ³⁰ Simon Gregorčič: Izbrane pesmi. Za stoletnico pesnikovega rojstva 1844–1944. Izdal Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS, 1944, NUK P 157 = Simon Gregorčič: Izbrane pesmi. Za stoletnico pesnikovega rojstva 1844–1944, Izdal Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje, 1944, NUK P 13.
- ³¹ Viktor Smolej sklepa, da je zbirčico uredil Tone Pipan. Prim. op. 1, str. 27.
- ³² Glej op. 19!
- ³³ Glej op. 19! Prim. tudi –, Gregorčičeva pesmarica, Partizanski dnevnik, II, št. 317, 29. novembra 1944, 3. – AIZDG – II/510.
- ³⁴ Glej op. 6!
- ³⁵ Glej rubriko Za naše pevce, Partizanski dnevnik, II, št. 317, 29. novembra 1944, 3. – AIZDG – II/510.
- ³⁶ Prim. gradivo v hranilišču, omenjenem pri op. 19!
- ³⁷ B. Robič, Gregorčičeva v Vrsnem, tipkopis, – AIZDG, fasc. 91/I–15 = diplomska naloga S. Cestnik, str. 232.
- ³⁸ –, Za stoletnico Gregorčičevega rojstva, tipkopis, AIZDG, fasc. 91/I–15, diplomska naloga S. Cestnik, str. 230–233.
- ³⁹ Glej op. 6!
- ⁴⁰ Stane Vilhar, Albert Klun, Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad, Ljubljana, 1973, str. 131.
- ⁴¹ Stane Vilhar, Albert Klun, NOB Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji, Nova Gorica, 1969, str. 195, 196, 197.
- ⁴² Jože Javoršek, Usoda poezije, 1939 – 1949, Ljubljana, 1972, str. 38, 40.
- ⁴³ Aleksander Valič, Frontniki, Ljubljana, 1980, str. 119, 123.
- ⁴⁴ Aleš Bebler, Čez drn in strn, Koper, 1981, str. 138.
- ⁴⁵ M. Taučar, Gregorčičeva pesem in okupacija, Obzornik, 83, 1983, str. 564–565.
- ⁴⁶ N. m.
- ⁴⁷ Glej op. 12!
- ⁴⁸ Glej op. 8 in 12!
- ⁴⁹ Diplomaska naloga A. Troha, 195.
- ⁵⁰ A. Troha, 233.
- ⁵¹ A. Troha, 233.
- ⁵² A. Božič, 378, 378 A. Objava v Tolminskem zborniku, 1975, str. 86–87.
- ⁵³ L. Stanonik, 75. – V dopisu, omenjenem pri op. 6, Mara Samsa pravi: »Tovariš prof. Andrej Budal – Pastuškin nam je poslal pesnitev Velika obletnica. Na nasvet tovariša Bevka jo je predelal. Toda tudi predelani se je poznalo, da jo je pisal človek, ki je nekoliko odmaknjen od našega boja in je zato nismo mogli priobčiti.«
- ⁵⁴ I. Orel, 51.
- ⁵⁵ N. Sedej, 26.
- ⁵⁶ S. Cestnik–M. Stanonik, 199. Glej članek Slavice Plahuta, Trinkov koledar, 1984, str. 70–73.
- ⁵⁷ A. Troha, 188.

- 58 S. Cestnik, v mapi: Gradivo IV, priloge.
- 59 I. Razdrih, 29.
- 60 T. Fink, 156, A. Troha, 134.
- 61 A. Božič, 556.
- 62 M. Stanonik, 524. »Ker sem čutil pomanjkanje domačih slovenskih borbenih pesmi, sem še sam priredil Gregorčičevega Veselega pastirja v Veselega partizana ...« se spominja avtor.
- 63 A. Kovačič, 264.
- 64 M. Stanonik, 880.
- 65 A. Fink, 210.
- 66 Bolniški list postojanke Pokljuka, št. 7, 1. december 1944, str. 12.
- 67 M. Stanonik, 944.
- 68 A. Troha, 232.
- 69 Alojzij Vuga, Soči, Primorska srečanja, september 1978, str. 90.
- 70 M. Pestelj, 36.
- 71 A. Fink, 105.
- 72 M. Stanonik, 965.
- 73 Glej op. 69!
- 74 Pavla Medvešček, Zima, n. m., str. 89.
- 75 Pavla Medvešček, Reka naša, n. m., str. 89.
- 76 Pavla Medvešček, Njej, n. m. str. 89.
- 77 Alojzij Vuga, Ob Soči bistri in šumeči, n. m., str. 90.
- 78 Alojzij Vuga, Videl tuje sem dežele ..., n. m., str. 90.
- 79 Albina Lapanja-Zmaga zanika avtorstvo te pesmi. Ustna pritožba domnevane avtorice.
- 80 Soča, Tolminski zbornik, 1975, str. 98–99.
- 81 C. Tropenauer, 295.
- 82 M. Stanonik, 1591.
- 83 M. Stanonik, 1604.
- 84 L. Stanonik, 233.
- 85 A. Kovačič, 77, 82, M. Stanonik, 684, M. Starc, 131, V. Dežman, 198–200, I. Goričan, 88.
- 86 V. Dežman-Dodatek, 11.
- 87 A. Božič, 352.
- 88 V. Dežman, 4, A. Troha, 231, M. Stanonik, 525, 953.
- 89 L. Stanonik, 110.
- 90 M. Stanonik, 2069, I. Goričan, 108.
- 91 S. Cestnik, 16, A. Božič, 318, Samoiniciativno, A. Berlot, 51.
- 92 I. Razdrih-M. Stanonik, 12.
- 93 I. Razdrih-M. Stanonik, 44.
- 94 A. Ambrožič, 51. Prim. tudi L. Stanonik, 33–34.
- 95 A. Lozar, 74.
- 96 L. Stanonik, 70.
- 97 A. Troha, 109.
- 98 M. Stanonik, 871.
- 99 A. Božič, 541.
- 100 Prim. Simon Gregorčič, Poezije, Kondor, 1964, str. 9.
- 101 M. Stanonik, 1088.
- 102 M. Perme-Viršek, 87.
- 103 Prim. op. 1, str. 117, 118, 119, 125, 127, 133, 137, 141.

TONE PIPAN-ČRTOMIR

192

Na slavističnem zborovanju v Postojni septembra 1975 je bil poudarjen pomemben delež slavistov pri slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.¹ Eden od njih, ki mu v tej zvezi gre posvetiti primerno pozornost, je Tone Pipan-Črtomir.² Njegove osebne lastnosti³ in strokovno slavistično znanje⁴ so pripomogli, da je dal svojemu sicer kratkemu partizanstvu⁵ izraziti pečat s svojim vsestranskim kulturniškim delom, ki ga je opravljal v funkciji propagandista.⁶

UREDNIŠKO DELO

Že ko se je predstavil kot propagandist Gorenjskega odreda, je T. Pipan zaostрил vprašanje o funkciji glasil,⁷ ki so jih izdajale enote Gorenjskega odreda. Kritično je ocenil njihovo dotedanjo vsebino⁸ in predložil svoj uredniški koncept, ki je poudarjal predvsem propagandno vlogo glasil, v skladu z njegovim velikim prizadevanjem, da izboljša propagandno dejavnost in ji okrepi pomen pri uresničevanju narodnoosvobodilnih ciljev.⁹ Pipan teh glasil nima za sredstvo sprostitve borcev po opravljenem delu (= boju), niti za kulturni okrask, s katerim bi se ponašale posamezne enote, ampak za sredstvo boja proti okupatorju, enakovredno orožju.¹⁰ Kot propagandist ravna dosledno, ko vrednost vojaških listov – kakor sam označuje ta glasila, meri s tem, koliko in kako dvigajo pogum, bojevitost, moralo in požrtvovalnost borcev.¹¹

Ustrezno temu sledi tudi njegova notranja preureditev Gorenjskega partizana,¹² katerega urednik je postal. Leposlovni članki, ki so bili dotlej na prvem mestu, so pomaknjeni za prispevke o vprašanjih vojaškega, političnega in organizatoričnega značaja, čeprav se leposlovnemu prizadevanju posameznih tovarišev ne odreka.¹³

V svoji prvi uredniški besedi, ki ji je ustrezno svojemu razširjenemu konceptu o vlogi glasil partizanskih enot spremenil tudi naslov od prejšnjega Kulturno delovanje edinic Gorenjskega odreda v Propagandno delo naših edinic,¹⁴ svoje poglede o vzrokih za tako stanje časopisov, kot ga kritizira v načelnem članku Pogled nazaj in naprej,¹⁵ analizira konkretnije in daje tudi konkretne predloge za preureditev propagandnega dela v manjših enotah Gorenjskega odreda.¹⁶ Nemalo kritičen je tudi do vodstvenega kadra, ki da bi mogel imeti ta glasila za orodje vzgoje v svojih enotah in odpravo nezdravih pojavov.¹⁷

Poleg Pipanovih pobud o reorganizaciji propagandne dejavnosti so za nas posebnega pomena pripombe o slovstvenih prispevkih v posameznih glasilih enot Gorenjskega odreda, o katerih poroča in jih ocenjuje v svoji uredniški besedi. Iz njih se dá dovolj jasno razbrati Pipanov slovstveni nazor, za kakršnega se je odločil v vojnih razmerah in s cilji narodnoosvobodilnega gibanja.

Pesmi mu ugajajo, če so aktualne, tj., se neposredno dotikajo narodnoosvobodilnega boja in socialne revolucije, ne mara pa v njih gostobesednosti, otožnosti, mehkobe. Objokavanje slovenske narodne usode ima za nesodobno, češ, narodne solze spadajo v zgodovino. Pesniki so tožili nekdanj, danes pa pojo bojno pesem.¹⁸ Posebno je kritičen do melanholične podobe,¹⁹ zato je tudi tako jezen na pesem Bleda luna,²⁰ ki je bila med partizani očitno priljubljena, saj se pojavlja v različnih variantah v več partizanskih glasilih. Enako stališče zavzema do folklorne pesmi: »Od starih narodnih oživiljajmo, ohranjajmo in gojimo le take, ki odgovarjajo duhu nove slovenske družbe. Sentimentalnih popevk ne pogrevajmo.«²¹ Za ustrezno rešitev tega vprašanja je načrtoval izdajo pesmarice, vendar do njenega natisa ni prišlo.²²

193

Vendar se ne ustavlja le pri motivnih sestavinah in književni perspektivi pesmi, ampak je pozoren tudi do njihovega oblikovalnega postopka: ogreva se za tekoč ritem, preprost, stvaren in ekonomičen izraz,²³ a zdi se, da ga tudi modernejši pristop ne moti.²⁴

Merilo za kvaliteto in funkcionalnost proznih prispevkov mu je 1. koliko tematizirajo konkretno partizansko življenje, 2. kako dinamično je v pripovedi zunanje dogajanje, 3. koliko podžigajo k pripravljenosti za boj. Motijo ga romantika, mehkoba, zasanjanost, zamišljenost, modrovanje. Skratka, kljub slovstveno morebitni dobri obdelavi ne mara prispevkov izpovedne narave in psihološke podobe introvertirano naravnane človeka v njih. Stalno ima pač pred očmi vojni čas in narodnoosvobodilne cilje, zaradi katerih je vse podrejeno propagandnemu namenu.²⁵

Za to se mu zdijo posebno primerne reportaže. Iz njegovih sicer priložnostnih, a večkratnih in konkretnih označb o njih in tudi navodil za njihovo pisanje je mogoče po njem njihove glavne lastnosti zajeti v naslednje točke:

1. snov: boj; žive slike iz boja;
2. oblikovalni postopek: a) dramska razgibanost, b) skladnost opazovanja, misli in čustev, c) upoštevanje okolja in okoliščin, v katerih se kaj dogaja;
3. smoter: propagandni, in sicer aktualizacija ciljev narodnoosvobodilnega boja.²⁶ Podlaga za njihovo pisanje je vtis, ki ga je o akciji dobil reporter.²⁷

Kolikor mu daje konkretno gradivo priložnosti za to, se v svojih ocenah ustavlja tudi pri poskusih dramskega snovanja, in kolikor je beseda o odrskih uprizoritvah, se o njih glede na njihove propagandne učinke izraža zelo pohvalno.²⁸ Posebno pozornost posveča tehnični plati predstav in njihovi inscenaciji.²⁹

Pravcato malo teorijo razvije Pipan o mitingih. Glede na okoliščine organiziranja loči mitinge za civilno prebivalstvo in mitinge za partizansko vojsko. Cilji so sicer pri obeh vrstah mitingov enaki, toda poti, kako jih doseči, so različne. Poleg tega opozarja še na naslednje:

1. smotri – kaj hočemo z mitingi doseči, morajo biti jasni;
2. program mora biti temu ustrezen: a) vse točke mitinga morajo biti uglasene na osnovni ton, na témo mitinga. Če te skladnosti ni, je vtis razbit in miting nima zadovoljivega propagandnega učinka. Poleg skrbne, tenkočutne izbire in solidne izvedbe programa je za dober uspeh mitinga pomembna tudi b) pravilna oprema prostora, ki mora ustrezati vsebini mitinga.
3. pomembna je taktika: a) gledati je treba na primerno izbiro kraja in časa za miting glede na to, kje so ljudje najmanj odporni proti sovražnikovi

propagandi; b) po vsebini morajo biti mitingi časovno in krajevno aktualni; c) treba je paziti na obliko zabave po mitingu, da ne spridi učinka političnega dela mitinga, posebno pri mitingih za civilno prebivalstvo. Nekatere še vedno moti spomin na gasilske veselice. Namesto zabav priporoča manifestativne obhode s petjem.³⁰

Ko v Gorenjskem partizanu ocenjuje poročila o mitingih, gleda predvsem na njihov program. Tudi tu se pokažejo Pipanove težnje doseči z vsemi temi prireditvami čim večji propagandni učinek. Ima jih, kot propagandno delo [94] sploh, za orožje, »s katerim v nekrvavi borbi pridobivamo ljudi in jih jeklenimo za krvavo borbo«, in prepričuje: »Kakor vojaška taktika sledi času in razmeram, naj jih upošteva tudi propagandna taktika.«³¹ V zadnji uredniški besedi v tej zvezi že govori o taktiki propagande, ki naj pripravlja ljudi za čas svobode, in v ta namen na kratko povzema sklepe drugega zasedanja Avnoja.

Iz uredniškega dela se izluščijo naslednja tri temeljna Pipanova izhodišča:

1. funkcija glasil partizanskih enot naj bo izrazito mobilizacijska, bojnopropagandna in (nikakor) ne le slovstvena.
2. v skladu z ljudsko, tj. množično vseslovensko vstajo proti okupatorju in cilji, da ob osvoboditvi ljudstvo prevzame oblast v svoje roke, so ta glasila tudi priložnost za vajo v pismenstvu in slovstveno oblikovanje ali, kot pravi sam, »za vzgojo zakopanih talentov«.^{31a}
3. večkratno poudarjanje, da je najboljša propaganda resnica,³² in veliko prizadevanje za prikaz stvarnosti v leposlovnih prispevkih, za njihovo skladnost z dejstvi, z resničnim dogajanjem, recimo za realističen pogled na svet prejkone korenini v predvojnem socialnem realizmu, le da sedaj optimistično vizijo prihodnosti dejansko utemeljuje partizanski boj.

LITERARNOZGODOVINSKA DEJAVNOST

T. Pipan je avtor literarnozgodovinskega priročnika, ki ga je naslovil 10 ur pri naših učiteljih in vodnikih.³³ Prvo, kar je vplivalo na njegov nastanek, je bila potreba po ustreznem pripomočku za kvalitetno oblikovanje kulturnih ur, ko »se tovariši, ki se mude sicer večidel zunaj po akcijah in patrolah v prazničnem razpoloženju zbero, da se v zatišju uro, dve posvetijo kulturi, izobrazbi in uživanju lepega. Zbero se, da se notranje bogate iz skupnega zaklada«.³⁴

Z njim je prav gotovo želel ustreči tudi primorskim Slovincem,³⁵ ki so bili zaradi ukinitve slovenskih šol pod fašizmom prikrajšani ne le za znanje slovenskega knjižnega jezika, ampak tudi za znanje vsakršne slovenske, tudi slovstvene zgodovine.

Ne nazadnje je bilo genezo narodnoosvobodilne ideje in vizije mogoče odkrivati v slovenski slovstveni zgodovini bolj kot v katerikoli drugi zgodovini slovenskega naroda in z omenjenim priročnikom je bila propagandna dejavnost obogatena za novo orožje v boju proti okupatorju. Že del naslova (pri naših učiteljih in vodnikih) kaže, da je bila njegova naloga utrjevati pri borbah cilje narodnoosvobodilnega boja, pri omahljivcih pa jih uvrščati in utemeljevati.

Priročnik vzbuja zaupanje zaradi premišljene metodične urejenosti. Vsa literarnozgodovinska snov je razdeljena na deset poglavij, ki so vsako zase samostojna učna enota: z uvodom, jedrom in sklepom; ta je zmeraj povzetek bistvenega, večkrat pa še z dodatno informacijo, ki v novi luči osvetli to, kar

je prej obravnaval analitični del. Enote si sledijo po kronološkem redu z naslednjimi naslovi: 1. ura, O starih Slovanih in Slovencih do 10. stoletja. Ciril in Metod, 2. ura, Kratak pregled slovenskega slovstva od prvih zapiskov do Prešerna, 3. ura, France Prešeren, 4. ura, Od Prešerna do Levstika, 5. ura, Fran Levstik, 6. ura, Romantični realizem, 7. ura, Simon Gregorčič, 8. ura, Realizem, 9. ura, Ivan Cankar, 10. ura, Od Cankarja do danes.

Dodatek vsebuje sedemindvajset vprašanj in odgovorov nanje iz poetike, in sicer od opredelitve slovstva, leposlovja, označb literarnih zvrsti epike, lirike, dramatike in njihovih vrst do kratkih omemb literarnih smeri. Nazadnje so s temeljitimi podatki naštetih še najvažnejši slovanski skladatelji. 195

Cela poglavja so posvečena štirim osebnostim slovenske literarne zgodovine: F. Prešernu, F. Levstiku, S. Gregorčiču, I. Cankarju in glede na vojne razmere, v kakršnih je bil priročnik pripravljen,³⁶ dovolj natančno obravnavajo njihovo življenje in delo, medtem ko je v drugih poglavjih težišče na označbi daljših obdobjih v slovenski zgodovini in literarni zgodovini, zato so posamezni pisatelji največkrat obdelani bolj na kratko.

Izredne okoliščine, v katerih je bil priročnik pisan, in katerim je bil namenjen, tj. uresničevanju ciljev narodnoosvobodilnega boja in socialne revolucije, upošteva priročnik na nekaj mestih, vendar ne iztrgano iz celote, ampak v okviru celostne obravnave posameznega literarnega ustvarjalca. Pri tem Pipan ni enostranski in ne gre tudi mimo šibkih točk slovenske slovstvene preteklosti. V tej zvezi sta posebno značilni njegovi interpretaciji dveh ljudskih pesmi: »Lepa Vida dobro tolmači slovensko narodno duševnost do leta 1941. Njene lastnosti so zavest odvisnosti od tujca, pomanjkanje odpornosti, vdanost v usodo, prepozno kesanje, hrepenenje po domači zemlji.«³⁷ Pesmi o Kralju Matjažu pa sicer izpovedujejo hrepenenje naroda po pravici, svobodi in pravičnejši ureditvi družbe, vendar ne pokažejo načina, kako naj bi prišel narod sam od teh vrednot; pomoč pričakujejo od drugih.³⁸

Prešerna imenuje prvega glasnika slovenskega narodnoosvobodilnega boja. V skladu z namenom priročnika se največ zadržuje pri njegovi domovinski temi, dovolj pozorno v okviru možnosti obravnava tudi njegovo erotično pesem in satiro, medtem ko je bivanjska problematika dokaj zastrta. Tako nista niti omenjeni pesmi Slovo od mladosti in Pevcu.³⁹ Podobno zavzeto obravnava F. Levstika kot pesnika, pripovednika in kritika. M. Krpana razlaga kot alegorijo za nemško-slovenske odnose v Levstikovem času. Pri Jenku med drugim omenja pesem Naprej zastava Slave kot slovensko narodno himno, »ki je šele v današnjem narodnoosvobodilnem boju zadobila svoj pravi pomen.«⁴⁰ Še bolj neposredno je ciljem narodnoosvobodilnega boja rabil zgled pesnika S. Gregorčiča, čigar pesmi »kakor zvon kličejo brez prestanka k ljubezni in zvestobi do domovine. V težkih dneh zatiranja so tolažile, bodrile in vlivale vero v osvobojenje.« Pipan pritrjuje Bevku, ki je Gregorčiča imenoval pesnika slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.⁴¹ Pri I. Cankarju še posebej pozorno obravnava tiste poteze pisateljevega ustvarjanja, ki da so idejno pripravljale slovensko socialno revolucijo med narodnoosvobodilnim bojem. Pipanovo stališče do njega je naslednje: »Cankarju umetnost ni bila niti sama sebi namen niti ne služkinja siti meščanski družbi, ki je jemala vse dobrine v zakup. Na poti preporoda našega naroda iz naroda hlapcev v narod notranje in zunanje svobodnih ljudi, v narod junakov, stoji Cankar, kažipot in vodnik.«⁴²

Pri obravnavi slovstva »narodnoosvobodilne dobe«⁴³ Pipan ugotavlja, da ta čas ni primeren za ustvarjanje velikih del, je pa sicer dal dvoje: 1. demokrati-zacijo literature⁴⁴ in 2. nekaj dobrih lirskih pesmi trajne vrednosti.⁴⁵

Da je Pipanov priročnik dosegel svoj namen, dokazujejo podatki o njegovi uporabi na raznih tečajih.⁴⁶

196 Poleg tega obstajajo še trije Pipanovi prispevki literarnozgodovinske narave. Še na Gorenjskem, verjetno v majski številki Gorenjskega partizana, je objavil kratek zapis Ob 68. letnici I. Cankarja.⁴⁷ Na dveh mestih je zapis dobesedno upoštevan v pravkar obravnavanem priročniku. Podobno ujemanje je na nekaterih mestih pri obravnavi F. Levstika, čeprav je metodično precej drugačna v predlogi 113. obletnica rojstva Frana Levstika,⁴⁸ ki jo je Pipan pripravil kot snov za kulturno uro. Na nekaj več kot dveh tipkanih straneh po kratkem življenjepisju zajema njegovo dejavnost v točkah: Levstik kot pesnik, pripovednik, dramatik, urednik, jezikoslovec, slovstveni kritik, politik.⁴⁹

Čeprav pri Izbranih pesmih S. Gregorčiča, izdanih za stoletnico pesnikovega rojstva,⁵⁰ urednik ni naveden, vse kaže, da je to izdajo uredil T. Pipan, saj se razen dveh, treh besed⁵¹ popolnoma ujemata opisa Gregorčičevega življenja v Pipanovem priročniku in v navedeni zbirki.⁵² V izdajo je vključenih petintrideset Gregorčičevih pesmi, in sicer po vrsti: Dneva nam pripelji žar, Z vencem tem ovenčam Slavo, Eno devo le bom ljubil, Naša zvezda, Mojo srčno kri škropite, Zjasni zvezde mu temné, Bratje, v kolo se vstopimo, Na sveti večer, Znamenje, Soči, Domovini, V pepelnični noči, Kmečki hiši, Naš narodni dom, Izgubljeni cvet, Njega ni!, Svarilo, Pogled v nedolžno oko, Ohrani Bog te v cveti, Ti meni svetlo sonce, Kropiti te ne smem, Vaso valec, Sam, Življenje ni praznik, Oljki, Siromak, Srce človeško sveta stvar, Zaostali ptič, Ujetega ptiča točba, Oj zbogom ti planinski svet!, Nazaj v planinski raj, Človeka nikar!, Mavrica, Veseli pastir, Hajdukova oporoka. Gre za dovolj pretehtan izbor Gregorčičevih domovinskih, rodoljubnih, ljubezenskih in refleksivnih pesmi.⁵³

Literarnozgodovinsko delo razkriva Pipana kot zagnanega prosvetitelja in premišljenega pedagoga, ki ga odlikujeta sistematičnost in spretno podajanje ne zmeraj čisto preprostih reči. Z njim je mogel uresničevati strokovno plat svoje osebnosti.

SLOVSTVENO SNOVANJE

Vsega skupaj je evidentiranih osem Pipanovih proznih in sedemnajst pesemskih besedil.⁵⁴ Dva prozna zapisa sta priložnostni, a skrbno pisani poročili. Gre za spomin na drugo obletnico smrti Toneta Tomšiča⁵⁵ in sestavek Zborovanje gorenjske mladine.⁵⁶ Zmaga našega orožja na Dolenjskem⁵⁷ pa ni le golo poročilo, ampak že tudi strnjena analiza vojaške taktike enot sedmega korpusa, ki so uspešno pregnale sovražnika iz več dolenjskih postojank, in ocena moralnega pomena teh uspehov. Medtem ko besedilo Naš sovražnik⁵⁸ stvarno razkriva zgodovinsko ozadje jugoslovanskega upora proti Hitlerju in zavezništvo s Sovjetsko zvezo ter globlje, osebne motivacije posameznikov pri odločitvi za vstop v slovensko partizansko vojsko, v Slovenski zemlji⁵⁹ Pipan utemeljuje, da motivi za upor in boj proti okupatorju izhajajo iz slovenske zemlje same: ne le po naravnem pravu, ker na tem prostoru živi slovenski narod že stoletja, ampak tudi po Pipanovem panteiziranem prepričevanju o vzajemnem pretakanju zemeljskih sil in človeških hotenj.

»Znoj in kri in solze, vse je popila ta zemlja. In vase je spravila še vse kaj več. Generacije za generacijami so našle v njej poslednji dom. Cvetove naroda, mlade, še neizživele moči in v življenjski borbi izsušena telesa. Vse je zakrila zemlja, a zatrla ni ničesar. Ne vem, čemu jok ob pokopu, saj smrti ni. Je samo življenje in novo življenje. Je to kakor setev, skrivnostna, veličastna. Zemlja ničesar ne zatre. Zemlja le v svojem naročju ogreje, vdihne snovi novo življenje. Umrl je ded, rodil se je vnuk. Vse gre v zemljo, vse vzklije iz zemlje. Naša zemlja smo mi in mi smo naša zemlja. Tako je naša zvestoba do zemlje zvestoba do nas samih.«⁶⁰

To je Pipanova visoka pesem, himna slovenski zemlji in njenih prebivalcev boju za svobodo.

Komandantu Tomažu v spomin⁶¹ je bolj kot pietetni nekrolog hkrati topel, prisrčen portret komandanta Tomaža, posredno pa avtor razkriva tudi sebe ob prvih trenutkih prihoda v partizane. Celovec, Maribor, Gorica, Trst⁶² je optimističen sestavek o štirih mejnikih sanjane zedinjene Slovenije. Poroštvo za njeno skorajšnjo uresničitev so mu ne le slovenski narodnoosvobodilni boj, ampak tudi zavezniške sile. Tolminska⁶³ je prav kratek zapis, vendar zato nič manj aktualen kot prejšnji; ob ogledovanju pokrajine se avtorju vzbuja primerjava Tolminske s časi, ko je prav tako trpela in se upirala grofovski oblasti.

Posebnost Pipanovih proznih prispevkov je umirjena, zbrana upornost, ki sloni na jasni, vsakomur dostopni,⁶⁴ a nikakor ne ceneni analizi zgodovinskih dejstev, vojaške taktike in osebnostnih vrednot. Njihova optimistična poanta je utemeljena v takratnih konkretnih okoliščinah in zato njihovo propagandno ozadje, če so morebiti nastali zaradi njega, ni vsiljivo. Kljub temu pa, da Pipan stalno zavrača sentimentalnost in zna dobro poiskati tiste črte, ki dvigajo moralo, spodbujajo v boj, ne more zatajiti svoje lirične nastrojenosti, ki kaže v svojem jedru izredno občutljivo, pošteno in čisto, ciljem narodnoosvobodilnega boja pa iskreno predano in zvesto osebnost. Iz te notranje dvojnosti, lirične in refleksivne plasti izhaja zunanja dvodelnost Pipanovih proznih besedil, ki sloni na združevanju liričnega in analitičnega, konkretnega in načelnega in najpogosteje sedanjega in preteklega.

Po motiviki je mogoče Pipanova pesemska besedila razvrstiti v dve večji skupini: v prvi so upovedeni motivi iz partizanskega življenja in prizori iz vojnih dni, druga pa obsega motive ljubezensko-družinskega kroga.

Če sonet z naslovom verza iz uvoda Prešernovega Krsta pri Savici Manj strašna noč je v črne zemlje krili⁶⁵ težko pripišemo Pipanu zaradi njegovega trdega ritma in prvi hip kar težke razumljivosti, je s pesmijo Naprej⁶⁶ enako zaradi ostrega besedišča, ki potiska sovražnika na živalsko raven. Sovražnikova volčja krutost po analogiji in načelu zob za zob vzbudi neusmiljenost tudi v partizanskih borceh, toda pri njih ima etično zaledje, saj branijo narod – mučenika; utemeljena pa je tudi v brezupu, ki že ne obvlada samega sebe: »plamen domov gre do neba«, »pod mostovi se peni kri«, »nad domovino je legla groza brez mej«. Poglavitna lastnost te pesmi je hiperboličnost. Po svojem srdu – »Zločincem in izdajalcem bodimo sami sodnik in krvnik!« – skoraj nima primerjave v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu, čeprav jih je veliko udarnih. V zlepa nobeni ni maščevanje tako neposredno opredeljeno kot tu. Naraščajoča zgradba kitic – prva ima sedem vrstic, druga osem, tretja devet –

oblikovno podpira večanje partizanskega brezupa, moči in jeze hkrati.

198

Refleksivna Naša pesem⁶⁷ je zanosna v čisto nasprotno smer. Eno samo iskanje kvalitete človekove osebnosti je in upoveduje prepričanje, da je svoboda funkcija človekovega značaja: ko bo ta »čist, kakor kristal /.../ svetel bo dan opolnoči – / in domovina nam bo raj«. Partizani gredo⁶⁸ po motivu – dokler se partizanski pohod ne zapre s ciljem na maščevanje vnebovpijočega greha in joka iz koč – v prvi kitici pa tudi po ojevski instrumentaciji spominja na Murnove Vlahe. Medtem ko je sporočilo pesmi V zasedi⁶⁹ docela konvencionalno, je za dvovrstičnično pesem Na položajih⁷⁰ s pripovednim okvirom in osrednjim dialogičnim delom značilna večsmernost. Glede na naslov pričakujemo realistično upesnjen frontni motiv. Ta sicer ni zanemarljen, vendar je predstavljen v nadrealnost, v na videz lahko pravljico, v kateri personificirana smrt zastavlja po troje ugank. Nazadnje se izkaže, da gre v bistvu za družinsko tragedijo: lirski subjekt se ne boji smrti v primeru boja s sovražnikom iz oči v oči, a je nemočen pred zahrbtnim bratom. Gre za družinsko balado s sestavinami fantazijske pravljice, ki v tem primeru ne delujejo lahko, sproščujoče, ampak nasprotno, poglobljajo vprašanja človeške etike. Smreke⁷¹ so edina Pipanova pesem s motivom narave. Sporočilo o njenem sožitju s človekom je preprosto, a vedno znova tolažljivo. Po svoji pietetni dikciji in notranji koherentnosti so Smreke ena oblikovno najbolj dognanih Pipanovih pesmi. Požgani domovi⁷² so glede na to, da v njih nastopa lirski subjekt v prvi osebi ednine, ena najbolj intimnih pesmi⁷³ v tej skupini. Pokrajinska opustošnost – požgani domovi – mu poraja občutje o smrti vsega sveta, vendar v tej baladni legi Pipan vzdrži le v prvih dveh kiticah, v tretji intenzivnost popusti, v četrti pa jo sploh razumsko prekine in preide k deklarativni misli na maščevanje.

V drugi skupini ima največjo težo pesem Ljubezen:⁷⁴ moški lirski subjekt, pri katerem je ljubezen do ženskega lirskega objekta ugasnila, vidi možnost njene oživitve le v smrti, ki bi bila posledica njunega skupnega boja proti sovražniku. Podoba dveh curkov krvi, ki se združita v enega na tleh, je svojevrstna preobrazba motiva lilije in vrtnice, ki se čez čas združita vrh cerkve, znanega iz slovstvene folklore.

Posmrtnici⁷⁵ Možu oziroma Padlemu možu⁷⁶ in Sestra padlega partizana⁷⁷ je Pipan napisal na posebno željo žalujočih.^{77a} V drugi pesmi je značilen motiv partizanove zagrobne osamljenosti, ki se v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu skoraj ne pojavi: družbo mu dela le narava – vran in veter. Ljudi ni.

Naslednje tri v tipkopisu ohranjene⁷⁸ Pipanove pesmi so verjetno ostale neobjavljene zaradi svoje kolikortolične oblikovne nedodelanosti, čeprav so motivno dokaj zanimive. Pišem je ljubezensko pismo, Obisk izpoveduje medsebojno ljubezen matere in sina, ki jo utrjuje navezanost na zemljo. Družina je najdaljša Pipanova pesem s sporočilom o fizičnem uničenju in moralnem razkroju temeljne človekove celice, česar je kriva vojna.

Če upoštevamo spomin Pipanovega prijatelja in partizanskega tovariša Milana Medveščka-Draga, da je Pipan nameraval izdati zbirko svojih pesmi,^{78a} so tu predstavljena besedila le del Pipanovega prizadevanja v vezani besedi. Vendar tudi ta fragment odkriva poleg doslej že znanih programskih in voluntarističnih hotenj nekatere nove tone v Pipanovem celostnem doživljanju sveta. To so občutja stiske, nemoči, skratka faze človekove dezintegracije. Avtor

skuša ta za propagandista nič kaj primerna stanja zabrisati z dodanimi obrazy o maščevanju, kar pa estetski môči besedil škodi, ker delujejo deklarativno. V proznih prispevkih so optimistične poante bolje izpeljane, ker so razumsko utemeljene.

Pri motiviki je značilno, da se motiv brata izdajalca ponovi kar v treh pesmih.

Od stilnih figur je najhitreje opazen pojav, ki bi mu lahko rekli anaforiziranje kitic. V pesmi Iz današnjih dni⁷⁹ se vse štiri kitice začno z velelnikom glej, vendar tak postopek deluje v njej zgolj aditivno. V več primerih se vsakokrat ponovi cela prva vrstica, in sicer v vseh naslednjih kiticah, kot v pesmih Ples⁸⁰ in Matere, sestre, ljubice⁸¹ ali le v dveh zaporednih od treh kitic – v pesmi Naprej – ali v prvi in zadnji kitici kot je v pesmi V zasedi, kar ima funkcijo stopnjevanja občutja, igrivosti, ipd. V pesmi Družina se tako ponavljanje okrepi v samostojno štirivrstično kitico, ki uvaja daljše raznovrstične kitične enote. Ponavljanje baladnega sporočila: »Dež krvavih srag / kot bič nas bije, / nosi zlo v deželo vrag, / sonca luč nas ne obsije.« uzavešča kar krvavo usodnost, kateri je izpostavljena družina.

Posebno učinkovita je pri Pipanu hiperbola v funkciji totalnosti občutja in pride posebno do izraza pri dezintegracijskih stanjih: groza brez mej, povsod vas vidim strahovi, plamen do neba. Kljub temu, da nimajo vsa Pipanova pesemska besedila enake teže, čemur je verjetno kdaj botrovala tudi hitrica, v marsičem razkrivajo intimni pol njegove osebnosti, predvsem njegove skrajne svetle in temne lege, ki so pri drugih vrstah njegovega pisanja preudarno in tenkočutno kontrolirane. Njihova slogovna raznoterost pa priča o Pipanovem iskanju lastnega pesniškega izraza, vendar ga je pri tem prizadevanju prehitela smrt.

NAMESTO SKLEPA

● V kratkem času svojega kulturniškega dela se je Tone Pipan intenzivno izpolnil in potrdil. Trudil se je za trdno osebnostno izoblikovanost v prid narodnoosvobodilnemu boju in socialni revoluciji, bil je velik sistematik z jasno zavestjo o vlogi in pomenu propagandnega dela, ki ga je pojmoval skrajno resno in dosledno. Njemu je posvetil vse svoje sile in podredil tudi svoje osebne interese. To se vidi tudi iz tega, da čeprav mu estetskega čuta ni manjkalo, je, kolikor je pri urednikovanju Gorenjskega partizana imel priložnost spremljati nastajanje slovstva v vojnem času, vztrajno zagovarjal načela tendenčne literature, to je take, ki bi čim bolj neposredno in hitro izpolnila svojo funkcijo v utilitarne vojnopropagandne namene.⁸² Tega se je deloma vzdržal le pri pesmih – le zanje ni dajal konkretnih napotkov za pisanje – menda zato, ker je bil z njihovim ustvarjanjem pregloboko povezan.

200

- ¹ Prim. Boris Grabnar, O prispevku slavistov v narodnoosvobodilnem boju, Jezik in slovstvo, 22, 1976/77, str. 24–26.
- ² Rojen 16. januarja 1918 v Vižmarjih pri Ljubljani. Terezija Traven, Partizanski pesnik Tone Pipan-Črtomir, TV 15, 12. aprila 1973, št. 15.
- ³ Njegovi študentski in vojni tovariši Ivo Arhar, Drago Šega, Terezija Traven, Milan Medvešček-Drago in Janez Lotrič-Jonkl se ga spominjajo kot sicer vase zaprtega, a izredno tovariškega, razgledanega in inteligentnega človeka.
- ⁴ Na ljubljanski slavistiki je diplomiral jeseni 1940.
- ⁵ K partizanom je odšel 22. januarja 1944. Padel je 7. novembra 1944 v Kompari pri Lokavcu na Primorskem.
- ⁶ Prim. prispevek Terezije Traven, omenjen pri op. 2.
- ⁷ Črtomir, propagandni referent GO, Kulturno udejstvovanje edinic Gorenjskega odreda, Gorenjski partizan, št. 9-10, II, brez navedbe datuma, str. 50: »Biti moramo dosledni. Če s puško v roki pobijamo okupatorja, moramo tudi s peresom zasledovati isti cilj: naši časopisi naj bodo odraz naše borbe, naj se v njih razlega pokanje pušk in mitraljezov in naš bojni krik. Naj netijo borbenost v naših vrstah, naj s silo primera potegnejo za sabo čitatelja, ga navdajajo z zanosom in navdušenjem.«
- ⁸ Urednik prvih desetih števil Gorenjskega partizana je bil Niko Žumer-Kovač (rojen 1905 v Železnikih, po poklicu ključavničar, sicer pa vnet sodelavec prosvetnih organizacij v svojem kraju in velik Koblarjev prijatelj – v pogovoru z njim jeseni leta 1978), ki je svoj koncept o potrebi glasil in uvedbo rubrike Kulturno udejstvovanje edinic Gorenjskega odreda omejil na njihovo prosvetno funkcijo: »Poleg množice kulturnih prireditev in časopisnega izdajanja vstaja čimdalje bolj potreba vse te panoge izpopolnjevati v njihovih programih in časopisje kritično obdelovati po vsebini, da bo kakovost vsega kulturnega udejstvovanja rastla. V ta namen bo bodoče odredno glasilo prinašalo kritiko izdanih žepnih časopisov, katera naj pomaga in širi smisel za dopisovanje.« – Gorenjski partizan, št. 2, 15. februar 1942, str. 18.
- ⁹ Črtomir, Pogled nazaj in naprej, Gorenjski partizan, št. 11-12, II, brez navedbe datuma, str. 3–4.
- ¹⁰ Prim. op. 7.
- ¹¹ Prim. op. 9, str. 3.
- ¹² Gorenjski partizan je bil glasilo Gorenjskega odreda. Pipan je bil njegov urednik od 11.–17. številke.
- ¹³ Črtomir, Propagandno delo naših edinic, Gorenjski partizan, št. 11-12, II, brez navedbe datuma, str. 22–23.
- ¹⁴ Tak naslov rubrike je od 11. številke dalje.
- ¹⁵ Glej op. 9.
- ¹⁶ Črtomir, Propagandno delo naših edinic, Gorenjski partizan, št. 11-12, II, brez navedbe datuma, str. 19–29.
- ¹⁷ N. m., str. 23.
- ¹⁸ Gorenjski partizan, št. 13, II, brez navedbe datuma, str. 11.
- ¹⁹ N. d., str. 12.

²⁰ Gorenjski partizan, št. 14, II, 15. junija 1944, str. 18.

²¹ N. d., str. 18–19.

²² Gorenjski partizan, št. 11–12, II, brez navedbe datuma, str. 26. – Milan Medvešček-Drago se spominja, da je bilo gradivo zanjo že zbrano v zajetni mapi in da so imeli Tone Pipan-Črtomir, Janez Lotrič-Jonkl in on, Drago, s skupnim imenom Črjondr namen besedila pesmi, ki so se v vsaki četi pele drugače, poenotiti, sfzirirati oziroma stilizirati. – V pogovoru, v Mariboru, spomladi leta 1976. V pismu z dne 10. januarja 1979 pa dodaja: »S to pesmarico je bilo tako: ko smo mi trije, namreč Črtomir, Jonkl in Drago, torej ČRJONDR ves material prečesali in uredili, ga je Pipan poslal v našo tehniko, tj. tehniko Gorenjskega odreda ali pa Kokrškega odreda, ker se je odred kratkrat preimenoval. Ta tehnika se je nahajala v neki grapi na pobočju Storžiča, in sicer na tisti strani, ki je obrnjena proti zaselku Lom. Kmalu pa je bil Pipan odpoklican na korpus. Čez kak mesec mi je pisal pismo (Citirano pri op. 82 – op. MS) in predlagal, da bi on pesmarico natisnil pri njih, in sicer v 1000 izvodih, ker je prišel do papirja. Prosil je, naj mu material takoj pošljem. Imel sem najboljšo voljo, da to storim. Vendar sem bil deset dni po prejemu njegovega pisma sam prestavljen v propagandni odsek IX. korpusa in mi v tako kratkem času materiala ni uspelo dobiti iz tehnike. Tudi pozneje nisem nikjer zasledil izdaje te pesmarice. In tako se je najbrž izpolnila Črtomirova domneva, da bo material ležal v tehniki do svobode. Verjetno je še vse skupaj danes tam, če se res ni morda kdo spomnil in arhiv po osvoboditvi poiskal.«

²³ Prim. Gorenjski partizan, št. 9–10, str. 49, št. 11–12, str. 20, št. 14, str. 15.

⁵⁴ Števili se opirata na bibliografijo Terezije Traven, v prispevku iz op. 2.

²⁵ Prim. Gorenjski partizan, št. 11–12, str. 20–22, št. 13, str. 10–13, št. 14, str. 15, št. 15, str. 25–26, št. 16–17, str. 9–12.

²⁶ Prim. Gorenjski partizan, št. 11–12, str. 21, 27, št. 13, str. 12, št. 15, str. 25–26, št. 16–17, str. 9–10, 11.

²⁷ Gorenjski partizan, št. 11–12, str. 27. – Tu se Pipan mogoče naslanja na Tepinovo označbo reportaže: Reportaža je subjektivno (tako kot je videl in občutil pripovedovalec sam) podana slika borbene akcije. – Prim. inž. Marjan Tepina, Naše poročanje o vojnih dogodkih, Vojaški vestnik, št. 10, II, str. 8. Pipan pa jo pozneje takole opredeli: V prozi je zlasti razširjena slovstvena vrsta reportaže, ki nam podaja slike iz partizanskega življenja, kratke, živahno podane dogodke in slike s propagandnim jedrom. – Tone Pipan, 10 ur pri naših učiteljih in vodnikih, 1945, str. 34.

²⁸ Gorenjski partizan, št. 14, str. 19, št. 16–17, str. 9.

²⁹ Gorenjski partizan, št. 14, str. 19.

³⁰ Gorenjski partizan, št. 9–10, str. 51, št. 11–12, str. 23–26, št. 14, str. 18, št. 15, str. 26–28, št. 16–17, str. 14–15.

³¹ Gorenjski partizan, št. 16–17, str. 14.

^{31a} Gorenjski partizan, št. 16–17, str. 11.

³² Gorenjski partizan, št. 11–12, str. 3, št. 16–17, str. 13.

³³ En ciklostiran izvod hranijo v arhivu CK KPS v Ljubljani. Zaradi njegove slabe ohranjenosti je besedilo pretipkala Francka Petrinja-Zdenka, sestra Toneta Pipana, za kar je posredovala Terezija Traven. Obema za ljubeznivo pomoč iskrena hvala.

³⁴ Gorenjski partizan, št. 9–10, str. 51.

³⁵ Pipan je bil tedaj na Primorskem kot propagandist 30. divizije IX. korpusa. Prim. prispevek Terezije Traven iz op. 2.

³⁶ Potrebno bi bilo ugotoviti, kaj mu je pri tem neposredno rabilo za vir.

³⁷ Tone Pipan, 10 ur pri naših učiteljih in vodnikih, 1945, str. 6.

³⁸ N. d., str. 6.

³⁹ Kaj je Pipana nagnilo, da ju ni upošteval, je težko reči, vendar bi brez večje škode lažje izostali

Sršeni in Zabavljivi napisi.

⁴⁰ N. d., str. 14.

⁴¹ N. d., str. 23.

⁴² N. d., str. 26, 28.

⁴³ Pipanov izraz.

⁴⁴ »Prvo je ogromen polet naše ljudske literature, ki je zajela široke plasti naroda. Slovstvo ni več izključna pravica nekaterih, pridobljena po šolah, postala je last vsega naroda. Množica partizanskih pesnikov, samoukov, ki sicer morda nikoli ne bi prijeli za pero, izraža svoja čustva in poje o svojih bogatih doživetjih.« N. d., str. 33.

⁴⁵ »Nekatere dobre lirske pesmi trajne vrednosti so drugo, kar nam je dal naš čas v slovstvenem pogledu. (...) Da je bila lirika prva in tudi po vrednosti najboljša v našem dosedanem knjižnem udejstvovanju, je razumljivo, ker je izraz trenutnega razpoloženja.« N. d., str. 33.

⁴⁶ »Slovenščine s poetiko smo imeli vsak dan po eno uro in kot priročnik smo razmnožili« 10 ur pri naših učiteljih in vodnikih tov. Toneta Pipana. Navodila za večerne tečaje. Slovenski šolski muzej, Ljubljana, fasc. 164-10.

⁴⁷ Gorenjski partizan, št. 11-12, II, brez navedbe datuma, str. 36-37.

⁴⁸ Tone Pipan, Snov za kulturno uro: 113. obletnica rojstva Frana Levstika, Štab IX. korpusa NOV in POJ, Propagandni odsek, Kulturno prosvetna sekcija, Položaj, 1. oktober 1944. – Arhiv IZDG, fasc. 275/II/2.

⁴⁹ Na koncu sta podpisana Saša Štampihar in Tone Breclj, dodan je pripis, naj PROD-i divizij dopis takoj razmnože in ga razpošljejo na vse brigade.

⁵⁰ Simon Gregorčič, Izbrane pesmi, za stoletnico pesnikovega rojstva 1844-1944, 1944. Izdal Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS. NUK, P 157.

⁵¹ Prim. v priročniku str. 22 in v zbirki str. 65.

⁵² Viktor Smolej ima prav, ko domneva, da je verjetno Pipan pripravil to izdajo, čeprav ne navaja, na kaj se pri tem naslanja. Prim. Zgodovina slovenskega slovstva VII, Ljubljana, 1971, str. 27. – »Prepričan sem, da je to izdajo uredil Pipan. O tem smo se pogovarjali in je takrat – poleti 1944 – imel material skoraj v celoti zbran.« – Pismo Milana Medveščka-Draga, Maribor, 10. januarja 1979.

⁵³ Zbirko je v ciklostilni tehniki, sicer pa vsebinsko nespremenjeno, izdal leta 1944 tudi Pokrajinski odbor OF za Slovensko primorje. NUK, P 13.

⁵⁴ Števili se opirata na bibliografijo Terezije Traven, v prispevku iz op. 2.

⁵⁵ Gorenjski partizan, št. 11-12, str. 37.

⁵⁶ Gorenjski partizan, št. 14, str. 19-20.

⁵⁷ Gorenjski partizan, št. 14, str. 20-23.

⁵⁸ Partizanski glas, glasilo 1. čete gorenjskega odreda, št. 7, I, 1. februarja 1944, str. 3-5. IZDG, P/254-I. Gorenjski partizan, št. 6, II, februarja 1944, 1-3.

⁵⁹ Za Tomažem v boj, žepni časopis »Tomaževega« bataljona Gorenjskega odreda, št. 1-2, I, str. 1-3. IZDG, P/510-I.

⁶⁰ N. d., str. 1-2.

⁶¹ Gorenjski partizan, št. 9-10, str. 9-10.

⁶² Gorenjski partizan, št. 16-17, str. 20-23.

⁶³ Partizanski dnevnik, glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko, št. 169, 1. julija 1944, str. 2-3.

⁶⁴ Janez Lotrič-Jonkl se še danes spominja: »Znal je ustvarjati kontakte z ljudmi v govoru in pisanju, da je bilo zelo sprejemljivo in razumljivo. Kljub inteligentni stopnji ni frazaril ali napihoval.« – V pogovoru, Ljubljana, jeseni leta 1977.

⁶⁵ Za Tomažem v boj, št. 1-2, str. 3. Gorenjski partizan, št. 7-8, 25. marca 1943, str. 27-28. – Tretja vrstica druge kvartete se v obeh objavah loči.

- ⁶⁶ Gorenjski partizan, št. 16-17, II, 15. julija 1944, str. 27.
- ⁶⁷ Gorenjski partizan, št. 15, II, 1944, str. 32.
- ⁶⁸ Gorenjski partizan, št. 7-8, II, 25. marca 1943, str. 15.
- ⁶⁹ Partizanski dnevnik, št. 185, 17. julija 1944, II, str. 4.
- ⁷⁰ Primorski partizan, tednik XXX. divizije, št. 14, I, 2. oktobra 1944, str. 7.
- ⁷¹ Gorenjski partizan, št. 9-10, II, brez navedbe datuma, str. 11.
- ⁷² Primorski partizan, št. 13, I, 25. septembra 1944, str. 14.
- ⁷³ Doslej je doživela od Pipanovih besedil največjo pozornost slovenske literarne zgodovine. Prim. Boris Paternu, Poglavlje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, Slavistična revija, 20, 1972, str. 173–174.
- ⁷⁴ Primorski partizan, št. 15, I, 15. oktobra 1944, str. 11.
- ⁷⁵ Pipanov izraz. Prim. Gorenjski partizan, št. 13, II, brez navedbe datuma, str. 10.
- ⁷⁶ Partizanski glas, glasilo 1. čete gorenjskega odreda, št. 7, I, 1. februarja 1944, str. 9–10. Prim. Gorenjski partizan, št. 6, II, februar 1944, str. 9. Obe objavi se ne razločujeta le po naslovu, ampak je druga tudi za eno kitico krajša in tako predelana, da se delno ujemata le dve vrstici, popolnoma pa prav tako dve.
- ⁷⁷ Partizanski glas, št. 7, I, 1. februarja 1944, str. 13.
- ^{77a} O tem piše Pipan sam takole: »Ta stvar je bila naslednja: V bivši 1. četi Gorenjskega odreda smo imeli tovarišico Manjo in Zoro. Mož prve in brat druge sta kot partizana darovala življenje za našo svobodo. Na njuno željo sem vsaki od obeh napisal eno pesem, in sicer Manji zgoraj omenjeno z naslovom Ženi padlega partizana in s podnaslovom Tovarišici Manji, Zori pa pesem z naslovom Sestri padlega partizana in s podnaslovom Tovarišici Zori. Obe pesmi je tedanji propagandist 1. čete Gorenjskega odreda objavil v četnem glasilu Partizanski glas, jima kot avtorja označil obe tovarišici in naslova temu primerno nekoliko spremenil.« Prim. dopis Propagandni referent škofjeloškega odreda, Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, Položaj, 19. avgust 1944, Arhiv IZDG, fasc. 89/II, ovoj 17.
- ⁷⁸ Arhiv IZDG, fasc. 91, mapa I, ovoj 13.
- ^{78a} Milan Medvešček-Drago pripoveduje: »Pripravljaj je zbirko. Govoril je, da se je lotil zbirke pesmi, da jih obnavlja po spominu, ker so ostale v Ljubljani.« – V pogovoru, v Mariboru spomladi leta 1976.
- ⁷⁹ Partizanski dnevnik, št. 184, II, 16. julija 1944, str. 6.
- ⁸⁰ Partizanski dnevnik, št. 188, II, 2. julija 1944, str. 4.
- ⁸¹ Partizanski glas, št. 7, I, 1. februarja 1944, str. 11. – V zbirki Pesmi naših borcev, ki jo je uredil Mile Klopčič leta 1944, so izšle naslednje Pipanove pesmi: Smreke; Matere, sestre, ljubice: Možu – prim. zvezek I, str. 46, 47, 52. Sestra padlega partizana – prim. zvezek II, str. 12.
- ⁸² V pismu z dne 19. avgusta 1944 piše tovarišu Milanu Medveščku-Dragu: »Jaz bom težišče svojega propagandnega dela sedaj prestavil iz znanstveno-umetnostnega območja bolj na neposredno vojno-koristno praktično polje.« Pismo hrani naslovnik.

Objavljeno v: Borec, 31, št. 3, 1979, str. 131–140.

SKICA O MEDVOJNEM PESNIŠTVU MIHE KLINARJA

204 Miha Klinar (1922) je že doživel pozornost publicistike in literarne zgodovine, saj so o njem pisali Emil Cesar,¹ Boris Paternu² in Viktor Smolej.³

Objavljati je začel komaj sedemnajstleten že pred vojno v Mentorju (1939/40) in v Naši rasti (1940/41).⁴ Že v eni od teh pesmi odseva vojni čas in slutnja, da so (topovi) »pripravljeni za nas« (Z grobov).⁵

Pričujoča skica poskuša opozoriti na značilne motive Klinarjevega medvojnega pesništva, ki ga je antologijsko predstavil v svoji zadnji zbirki Na mrtvi straži.⁶

VOJNA

V prvih mesecih vojne je Klinarjev nastop proti okupatorju kljubovalen in jezen, a hkrati ga obide občutek zapuščenosti:

*Ostali smo sami,
berači brez zavetja.
In čas brez milosti
za smrt nas rešeta.*

...

(Molk, str. 23)

Trpka žalost in melanholija sta zelo opazni lastnosti Klinarjeve vojne poezije. Kot da vojna v njem ni vzbudila mobilizacijske poetike, čeprav se je odločil ta čas stalno spremljati v verzih. S prijateljem Viktorjem Gregoračem sta hotela izdajati list Noči, ki bi ga tipkala v dveh izvodih. Naslov naj bi simbolično izražal, kakšen čas je nastopil. Glasilo naj bi v likovni in pesniški govorici spremljalo vse žalostne in krute dogodke, ki jih bo prinesla vojna. Klinar je že spesnil nekaj pesmi v ta namen, ko so padali na Gorenjskem prvi talci, npr.

...

*Zdaj že v večer se dan krvav pretaka
kot ruda raztopljen iz peči.
Po ulici smrt s puškami koraka,
kot da moči življenja se boji.*

*Glej, hribi vsi od zarje so obliti,
svetilniki na poti iz teh dni
v življenje, ki za smrtjo mora priti,
rojeno iz trpljenja in krvi:
življenja, ki v gorah je jelo tleti,
nobena sila več ne more streti.*

(Talci, str. 26)

Neposredno po dogodku, kot je omenjen v naslovu te pesmi, je Gregorač

napravlil pastel Talci, ki je tragično nedokončan poleg prve strani prve številke nameravanega glasila ostal edini spomin na nekdanji načrt, ki je propadel zaradi Gregoračeve smrti v Dragi v januarju 1942. V spomin na ljubega prijatelja je nastalo nekaj občutenih Klinarjevih pesmi:

...
Na steni sije tvoja zadnja slika
– Ob Savi vrbe –, ali tvoje roke
ne morejo več iz prsti globoke:
pod krogami omahnil si brez krika.

205

O čas pošastni! Reci: Ni resnica!

... (Posmrtnice za prijateljem Viktorjem Gregoračem, ustreljenim januarja 1942 v Dragi, str. 44)

V nekaterih pesmih je uporabil motive nedokončanih platen mladega slikarja in mu tako zapustil umetniško najustreznejši spomin. Te so med Klinarjevimi najlepšimi:

Dim privija se k Mežaklji,
sonce jo jesensko barva.
Kaj je zlatemu slikarju?
Zdrsnil je za sive skale.
Siva, siva je dolina
kot paleta zaprašena.
Kdo ji dal bo sončnih barv,
kdo nanašal jih na platno,
na pobočje, da zeleno
prekričalo bo sivino,
to sivino, ki nas muči. (Nedokončano platno, str. 45)

Za padlega slikarja, za katerim je ostala na platnu nedokončana in zato siva dolina, je uporabil neimenovano (posredno) metaforo zahajajočega jesenskega sonca. Ubesejena je v zlatem slikarju, ki je zdrsnil za sive skale. V tem primeru moremo pesem razumeti kot opis nedokončane slike in žalovanja zaradi smrti njenega avtorja, v drugem primeru je mogoče pesem interpretirati kot opis resnične pokrajine, ki je siva zaradi zázšlega sonca; tedaj je zlati slikar za to sonce neposredna metafora. V obeh primerih pa je siva dolina metafora za pesnikovo tesnobo (ki je je kriv usodni čas. – To moremo dodati šele v zgodovinskem kontekstu pesmi. Prav tako je prva razlaga mogoča le z upoštevanjem konteksta nastanka pesmi ali najmanj ob aktivnem upoštevanju njenega naslova). Kljub prijateljevi smrti je Klinar še dalje spremljal vojno dogajanje na Gorenjskem: streljanje talcev, izseljevanje v Srbijo in Nemčijo, množične aretacije. Večkrat so to predvsem kultivirani zapisi dogodkov, ki jih odlikuje tekoč ritem in bodo vedno bolj dragocen dokument. Kadar pa zajame svoja občutja v podobo iz narave, doseže s svojim grozljivim preoblikovanjem njenih naravnih funkcij izjemen učinek:

Rjavi pajek
s čudnim križem
prede mrežo

po dolini,
prede, prede
misli zlobne.
Mi v nevidni
pajčevini
smo samo
žuželke drobne!
V mreži smo
njegove volje
in kadar se mu
zahoče,
kri sesa nam
in nas kolje.

(Rjavi pajek, str. 36)

Bolečina ob smrti talcev preseže samo ljubezen in pesnik poziva naravo, naj žaluje za njimi:

Zadnji junij. Noč. Poletje.
Svetle zvezde in vonjave.
Misel na oči sanjave
je v tem hipu bogokletje.
O ne pojte, črički v travi,
lučke ugasnite, kresnice,
dokler piše smrt vrstice,
dokler smrt nas v zankah davi –
na vešalih obviselo
v Kamniku je osem talcev
v Kamniku je osem talcev
obviselo, dotrpelo
dotrpelo, dotrpelo
v Kamniku je osem talcev.

(Zadnji junij, str. 53)

Ponovitev verza v Kamniku je osem talcev daje občutek nekakšnega nabijanja – mogoče močnega utripanja srca ob grozni novici. Ritem glagolov, ki se končujejo na -lo (obviselo, dotrpelo) pa je, kot da nakazuje visečo negibnost otrplih teles.

A samotno poveličevanje talcev se pesniku zdi brez haska in njihova smrt ga tako prizadene, da podvomi o moči svojega pesniškega poslanstva:

...
Kdo jim sveče bo prižigal?
Kdo tolažil bo nesrečne?
Njihova imena večna
bodo, kot so zvezde večne.
Niso to samo besede,
kamen bel za nad grobove?
Njim, ki te dni postrelili

*so očete in sinove,
bolečin ne bodo stih
tvoje pesmi potešili.*

(Mošnje, Lancovo, Golčaj, str. 40)

Značilen je avtorjev programski umik mobilizacijski poetiki, ki ga je sicer samega skušala (saj takrat ustrezeni tisk še ni bil tako razširjen, da bi mogel vplivati že na robu slovenskega ozemlja. Pesem je nastala jeseni leta 1941). Ostaja čista bolečina, ki popolnoma zanemari zgodovinsko osmislitev smrti.

Jeseni leta 1944 se je Miha Klinar pridružil Ziljski četi. Obisk pri dobrih ljudeh, ki so lačnim in prezeblim partizanom dajali jesti, smrt, ki je kosila tovariše, strašne govorice so našli v njem vestnega in občutljivega zapisovalca, ki pretrse brez velikih besed že s samo izbiro motiva:

...
*V štalici spi majhen otrok,
grejeta ga telička.
Otrok ne verjame, da je to bog.
Zanj ni božička.*

*Tako je nekoč na sveto noč
mislil neki otrok ...
Danes pa, glej, ko skozi vas smo šli
lačni, prezebli, izmučeni,
na steni ožgani kot križani bog
je visel mlad fant, na steno pribit.* (Božična balada, str. 144)

Značilno je, da vse to sprotno spremljanje vojnega časa ni hrupno, bojovito, nikoli ne poziva na boj, niti ne kliče k maščevanju; če taka misel je, jo sporoča izrazito polepšena metafora: »ognjena ptica, / ki kakor puščica / je švisnila / teptanim iz srca«. Boj je »rdeča setev«, ki »rodila bednim bo bogato žetev«. Svoboda mu je »pomlad«.

SMRT

Pri Klinarju je pogost motiv smrti, ki bo uničila neizživeto mladost:

...
*mladost, ki bi morala šele vzcveteti,
pa je brez cvetja morala umreti
osemnajstletna mrtva mladost.*

*Na cesti koraki – bobni mrtvaški,
pod sivo čelado ohola smrt.* (Tesnoba, str. 11)

Ta motiv mu zlepa ni priložnost za himnično opevanje mrtvih, še več. Grenko spoznanje ga obide zanje. Živi bodo na mrtve pozabili:

...
*ZA NAS NE BO SVOBODE.
PO GOZDOVIH
GROBOVI NAŠI BODO RAZMETANI.
In mi v grobovih
žrtve*

*bomo sami, tako neskončno sami,
saj ČAS V LJUDEH
IZBRIŠE VSE PREHITRO
SPOMIN NA MRTVE.* (Neodposlano pismo, str. 115)

A mrtvi si le zaželiijo spomina:

...
*MRTVI SVOBODE SMO PRAG.
Vsakdo bo čezenj šel.
O da bi vsak korak
bil naše krvi odmev.* (Na pragu miru, str. 159)

Včasih je motiv smrti skrit v podobo iz narave:

...
*Le drobna vejica ne koprni,
ne meni več se za ledeni mraz.
Na snegu strta, zlomljena leži,
umoril jo je zli, brezčutni čas.*

NARAVA

Tudi sicer se pesnik rad umakne v naravo. Nastajajo sličice, ki jih je stilno težko enotno opredeliti. V njih se mešajo tako ekspresionistični kot impresio-
nistični in realistični elementi:

*Kakor svetišče vonja hosta po kadilu
in ciklamah, ki dišavijo ozon.
V ornatu zlatem dan kleči na gorah
in blagoslavlja svet.
V zeleni molk zapel bi psalm
na čast pradavnega boga tišine in miru.
Zrak trepeta kakor prižgana ambra,
zamaknjen v čudno tihi svet ta hip.
V tišini, zatopljene v svet obred,
še ptice so ostale brez glasu.* (Kakor svetišče, str. 77)

Razmerje teh treh stilnih prvin se od pesmi do pesmi razločuje:

*Nad gozdno jaso
posejalo je tisoč malih sonc:
zlato rumeno
med zelenim bronom.
V vsakem soncu gozd prašnikov
temnih kot čmrlji,
ki z basi črnimi
hite v zlato cvetov
po med.*

*V vonj arnike in zrelih trav
s koraki zaorala je kolona
srebrno gaz
in kot na prečo
razčesala trato.*

Zrak poln arnike je in medu. (Srebrna gaz, str. 70)

Toda narava ni le lepotno zatočišče, kjer si pesnik oddahne, ampak aktivno spremlja človekova baladna dejanja in razdejanja: Veter ihti skoz slepa okna pogorišča, odnaša pepel z ruševin, joče za padlimi itn. In tudi ni le dobra, sočustvujoča, je tudi neobčutljiva za človekove težave:

*Vso noč
vso noč
deževne kaplje
škropé
bijó v obraz –
v deževni marš,
v deževni marš.
In mi gremo
molčé
molčé,
kot da je planil
trudni čas
v deževni marš.*

Ta marš se spremeni v usodno vizijo življenja, ki je posplošena na cel svet:

*In že
je vsa zemlja
preko dolin,
preko hribov,
prepolna
težkih nog,
...
O kakor da bi se
z morji borili,
življenje
tam za obzorji
lovili –*

...

(Razglašena koračnica, str. 103)

Če se narava razkrije v določno pokrajino, nas narečne besede in krajevna poimenovanja usmerijo na Gorenjsko in Koroško (Lancovo, Nomenj, Kamnik, Rute, Dobrač itd.).

MISEL (REFLEKSJA)

je pri Klinarju redka in ne posebno močna. Največkrat so to drobni utrinki o življenju, času, minevanju, svojem poslanstvu. Avtor se sprašuje:

...
*Kako naj postanem kamen,
 če sem le gruda
 drobljive prsti.*

(Elegije, str. 5)

Več se ustavlja pri pesnjenju. Toži, da ne more peti kot некоč in je le struna »v molu otožno pojoča«, ko so misli »težke kakor grobovi«, »a v jutro smrt reži se iz vrstic / z oglasnih desk«. Toda pesmi vse to ne more uničiti, ker je svetloba:

...
*rabljeva sekira
 je ne preseka
 rabljeve vislice
 je ne morejo zadušiti
 rabljevi psi
 je ne morejo ujeti
 rabljeve puške
 je ne morejo ubiti...*
*Dokler si svetloba,
 ne moreš umreti.*

(Pesem je svetloba, str. 62)

Ves bi se ji predal. Uresničil in izničil bi se v njej, vendar je to premalo. V pesmi išče še nadosebno funkcijo. Z njo bi rad pustil »tih spomin / vsem žrtvam boja« in našel »pot do vseh ljudi ... z gorečo vero v boljši svet«, čeprav v razmerah partizanskega življenja ni časa zanjo:

*Tu ni časa za stihe
 in blagozveneče rime:
 vsak dan rimam premike
 v gorske strmine.*
*Tu ni časa za sanje,
 da bi spletal vrstice.
 Tu pri nas je vsakdanje:
 glad in smrt in rane...*

(Stopinje v snegu, str. 87)

*Ukaz: Pohod! ... Prelomljena vrstica
 in moj sonet se v kaplje mi drobi
 kot slani znoj, ki mi drsi čez lica:
 v meglo so se zamislile poti.*

(Počitek, str. 104)

LJUBEZEN

Najmočnejši vzgib za pesnjenje Klinarju daje ljubezen. Zaradi časa, ki »kamor stopi, pod seboj vse zmelje«, ne upa v njeno izpolnitev in tudi ob dekletu ne more pozabiti groze sanj, ko po cestah hodijo »skeleti namesto ljudi«, medtem ko mu je prej lahko odgnala »vsako bol s srca«. Ko pa pesnik stopi v partizansko vojsko, spominov na dekle ne spremljajo več uničujoče misli o njeni nemoči,

da ne bi presegla v njem občutij obupa, le zaveda se, da tudi njej čas ne prizanaša:

...

*Morda so postelja ti veje,
položene v sneg
in spiš?*

*Morda ti kakor meni je nocoj hudo
in se ti zdi, da čas nikoli več
ne zgane se iz ledenih spon
v pomlad.*

...

(Misel nate, str. 110)

Nemalokrat vojna v teh pesmih ponikne in na dan pridejo nihanja njenega osebnega zbliževanja. Pripoveduje o njenem prvem srečanju, o drobnih trenutkih sreče, ko sta skupaj, o uresničitvi ljubezni:

...

*Pojoč o pomladi
sem se ti bližal
kakor na polju orač.
In ti si odprla mi grud:
– Zaorji, zaorji v zemljó,
ki hrepeneče te čaka
željna semena
in željna kali.*

(Pomladni psalm, str. 64)

Nadaljuje s krhanjem in ponovnim naraščanjem njune ljubezni, s slutnjami slovesa. Ob spominih nanjo počasti vse, kar je bilo prisotno ob njunih srečanjih:

...

*Molim jezera
v deželi jezer, ki so
naju nosila v čolnih
v tiha zavetja
obrežij,
kjer sva se ure in ure
drug drugemu odpirala
kakor nežni cvetovi
lokvanjev,
belih kakor oblaki,
ki so drseli
z jatami čapelj
visoko nad nama
in naju vabili v daljne
neznane kraje.*

...

(Daritev lepoti, str. 84–85)

NAMESTO SKLEPA

212

● Klinar je bil samoten, tih kronist vojnega dogajanja na Gorenjskem in Koroškem. Sam imenuje to svoje pesništvo kronika in v neki pesmi je zapisal: »Kroniko krvavo pišem...« (Tam pod gradom Kamnom v Dragi, str. 41). O pesmi med narodnoosvobodilnim bojem pravi: »Akcijska pesem borcev ni nikdar ogrela. Ogrevala pa je na mitingih prebivalce, ki niso bili v partizanih. Borcem je prišla do srca čista lirika.«⁷

● Prav tako zvesti zapisi osebnih razpoloženj in občutij dajejo vtis variacij, kar se posebno opazi v uporabi izraznih sredstev. Uporablja tudi embleme iz vojne, ki pa kot taki ne vzbujajo groze, ker so tako povezani z naravo, da izgube svojo strašljivost. »Zarja krvavi v oblakih; Jesen kakor žena gola in pretepena krvavi«; zarja = kri. Med večinoma preprostim, domačim besediščem se znajdejo tudi metafore, kot so: »Dolina polna Scil in Karibd in kiklopskih oči«; »Velblodji hrbti Karavank« itd. Z natančnejšo analizo bi se dali odkriti vplivi Mirana Jarca (»črni okostnjak sredi zime / črno razklano drevo«) in Antona Vodnika (»pomladni vrti«; »V zlatem jutru«).⁸ Po svojem doživljanju vojne in v odnosu do nje je Klinar razen v kronikalnem pisanju, ki je po izhodišču programsko, ponekod blizu Minattiju.

● Za avtorja je gotovo škoda, da je propadel načrt za izdajo literarnega glasila v Ziljski četi z naslovom Mlada rast, katerega urednik bi postal prav on. »Izredno močan sovražnikov pritisk... je komaj začeto literarno delo preprečil, še preden je glasilo prvikrat zaokrožilo med borci in koroškimi Slovenci.«⁹ Tako je jeseni leta 1944 delo zastalo le pri rokopisu prve številke. Prav tako je škoda, da je v težkih vojnih okoliščinah izgubil rokopis pripravljene zbirke, ki ji je ob izidu nameraval dati naslov Pot skozi mladost, in da ni našel zveze s Klopčičevo zbirko Pesmi naših borcev.

● Svoje medvojne pesmi je objavljal po vojni v revialnem tisku, a, razumljivo, niso imele več takega učinka, kot bi ga prej. Verjetno so vzroki za Klinarjevo manj zapaženo mesto v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu v tem, da njegove pesmi med vojno, razen v ožjem krogu, niso prišle v javnost. – In zdi se, da se še nismo čisto ovedeli dragocenosti njegovih pesniških pričevanj o partizanskih bojih na naši severni meji.

Objavljeno v: Listi, priloga Železarja, Železarna Jesenice, VI, št. 29, uredil Kulturno-umetniški klub Tone Čufar, Jesenice, 30. decembra 1976, str. 12–15.

-
- ¹ Emil Cesar, Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega boja, Kamniški zbornik, Kamnik, 1965, str. 28–32. Esej je s spremembami in dopolnitvami ponovno objavil v Listih, Literarni prilogi tovarniškega glasila Železar, Listi, št. 4, Jesenice, 30. julija 1971, str. 2–6.
- ² Boris Paternu, Helga Glušič-Krisper, Matjaž Kmecl, Slovenska književnost 1945–1965, Ljubljana, 1967, str. 128–129.
- ³ Viktor Smolej, Slovstvo v letih vojne 1941–1945, Zgodovina slovenskega slovstva VII, Ljubljana, 1971, str. 198–199.
- ⁴ Avtorjevo pismo, Jesenice, 3. novembra 1972.
- ⁵ Viktor Gregorač, Razmerja, črtice. Zbral, uredil in uvod napisal Emil Cesar, Mala Čufarjeva knjižnica, 3, Jesenice, 1972, str. 19.
- ⁶ Miha Klinar, Na mrtvi straži, Jesenice, 1973. Nekateri citirani primeri so iz že prej objavljenih zbirk Mrtvi bataljon, 1945, Zeleni torzo, 1958, ali celó iz doslej še neobjavljenih pesmi.
- ⁷ V razgovoru 13. julija 1972.
- ⁸ Klinar poroča, da je Mirana Jarca bral, medtem ko Antona Vodnika ne omenja. Prim. op. 5, str. 23.
- ⁹ Prim. op. 1, Listi, št. 4, str. 4.

SVETLOBA PESMI

214 Jezik in poezija sta med najbolj pomembnimi konstituantami domala vsakega naroda. Zato ni naključje, da je bil eden od pglavitnih ciljev ob okupaciji slovenskega ozemlja zatreti njegovo materino besedo v vsakršni – vsakdanji in praznični obliki. Kako je ta pojav tematiziralo in se mu upiralo slovensko narodnoosvobodilno pesništvo v najširšem pomenu besede: kaj so mu pomenili jezik, pesem in petje, bo skušal orisati pričujoči prispevek.¹

1. Zasramovanje in teptanje slovenskega jezika so občutili že veliko pred začetkom druge svetovne vojne Slovenci na Koroškem in Primorskem, kar je dovolj pogosto aktualizirano v vojnih pesemskih besedilih avtorjev s tega področja.² Koroškega Slovenca boli naseljevanje tujcev na njegove domačije; daleč na severu kot nemški vojak premišluje, ali ga še čaka dom »z domačo besedo«, saj v vojni zmedi matere dajejo otrokom tuja imena in ti se že učijo tujega jezika, da »sram jih po domače bo prositi kruha«.³

S primorske strani so sugestivna besedila, v katerih nastopa lirski subjekt oziroma pripovedovalec otroka, ki se v šoli ne sme in ne more učiti domačega jezika. Če o tem govori odrasli, je motiv oblikovan retrospektivno. Ko Italija propade, doživljajo vsi, otroci in odrasli tudi s tega vidika veliko veselje: »Lepo je v šolo zdaj hoditi / ... / Šteti, pisati in brati / kako je to zdaj vse lahko«.⁴

Če se vsa doslej upoštevana besedila morejo obravnavati kot pesemska le na podlagi vezane besede (ritem, rima, kitica), sicer pa njihova pragmatična funkcija presega estetsko, si naslednje besedilo⁵ pri obdelavi te tematike prizadeva biti pesem tudi po svoji kompoziciji in pesniških sredstvih; lirski subjekt ob opazovanju življenja v naravi ugotavlja, da se mu godi krivica: ptičice v zraku na glas žvrgolijo svojo pesem, cvetje pa svoje dehti, ribice v vodi so srečne v lastni usodi, enako metuljčki, on pa ne sme izražati svoje jezikovne in s tem narodnostne identitete. Drugi del pesmi je prvemu molovskemu delu durovsko nasprotje. Sedaj, ko je odprta slovenska šola, tudi lirski subjekt ni več prikrajšan in njegovo sožitje z naravo je popolno.

Kot stranski motiv je obravnavani problem rad upesnjen v obliki, na primer, prigovarjanja matere otroku, naj bo »raje nem« kot bi popustil tujemu jeziku,⁶ iz česar sledi sklicevanje na naravno pravo, da nas je mati učila slovensko.⁷ Bolj estetsko zahtevno je obdelal vprašanje jezika neznani Vanjo v pesmi Svetinja. Slovenska beseda je najdragocenejša svetinja, ki jo izroča mati že v zibelni svojemu otroku, naj čuva to dediščino, ki je skozi stoletja naše zgodovine v težkih trenutkih varovala meje domovine in so jo kot dragocen zaklad podajali iz roda v rod.⁸ Od tod rotenje v pesmi drugega avtorja: »Slovenski narod, ne daj, da izrujejo ti iz srca še zadnje, kar se ti ukrasti dá, tvojo pesem, sladko govorico.«⁹ Vendar kljub strahu ostaja upanje, da ne bosta izginila ne pesem ne jezik,¹⁰ sicer je vse dotedanje žitje in bitje nesmiselna utvara kot v začetku vojne presunljivo odpira eksistencialno dilemo lirski subjekt v eni od pesmi

prav ob vprašanju jezika.^{11*}

Enako je takoj ob okupaciji Ljubljane stisko pesnika, ki so mu vzeli jezik, na videz v obešenjaškem humorju, v resnici pa bridko ironično in boleče načel S. Samec v sonetu Obupani poet.¹² Dve leti pozneje pri njem te stiske ni več, le še spoznanje o potrebi diferenciacije pesniškega izraza: medtem ko je očetom še blizu privzdignjeno leporečje, mlajši rod služi boju z rezko, razlepoteno besedo.¹³

2. S tem smo se približali osrednji točki pregleda, da bi na temelju poetološke tematike v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu odkrivali motivacije za njegovo množično nastajanje. Na prvo mesto sodi besedilo¹⁴ I. Jana-Srečka, ki je ne le po naslovu, ampak tudi sicer primeren uvod v našo obravnavo. Prva kitica je strnjena formulacija pobud in nagibov, ki so nagnili ljudi, da so prijemali za pero. Glasi se: »Srca mi struna več ne dá miru, / da pisal ne bi to, kar čuti duša, / saj vsak od nas barbarstva sled okuša, / uprimo se, zapojmo brez strahu!« / Oboje, čustvo in volja, psihično sproščanje in pragmatika cilja sta napeljevala in silila ljudi k pesnjenju. Hkrati Jan diferencira svoje in sovražnikove vrste glede na tisto, kar je nekaj let pozneje F. Kumbatovič-Kalan imenoval »moralno ozadje za sproščeno in radostno ljudsko tvornost«.¹⁵

Bolj enosmerno programska je D. Mevlje pesem Zapojte, poetje, ki izrecno zahteva, naj pesniki za zdaj pozabijo lastne bridkosti in se bojujejo za mir, proti nasilju.¹⁶ Poezija naj torej opravlja družbenoaktualno funkcijo. V tej zvezi je mogoče omeniti še vsaj T. Pipana-Črtomira, ki se je kot urednik Gorenjskega partizana, zvest in predan nalogam propagandista, tudi potegoval za tendenčno funkcijo literature, njegove pesmi pa odkrivajo, da svoje lirične nastrojenosti ni mogel popolnoma zatajiti, čeprav si je deklarativno za to prizadeval.¹⁷ Že iz tega in tudi iz drugih virov¹⁸ je mogoče razbrati, da odločitev, kakšna pota ubirati, da bo literarna komunikacija v resnično oporo boju, času in človeku, ni bila zmeraj lahka.

Ne le izjave avtorjev samih,¹⁹ tudi pesemsko gradivo priča, da so pesmi nastajale tudi ob pobudah politično-prosvetljevalnega dela,²⁰ vendar jim je veliko pogostejše botrovala neke vrste zgodovinska zavest, ki se je na zunaj kazala v želji oteti pozabi vse, kar se je dogajalo hudega, bodisi da je šlo za celotno narodno skupnost, partizansko enoto ali določeno področje ali tudi pieteten zapis (o) posamezniku.²¹ Pri tem se je ta želja opirala »na predstavo o pesništvu kot rodoljubnem, narodno-obrambnem in družbenopolitičnem delovanju«.²²

Kako živa je bila potreba po pričevanju, se kaže, na primer, pri tako izrazitem liriku, kot je M. Klinar, ki se je sicer izrecno odločil biti kronist dogajanja »na težki poti iz noči«²² in buditi upanje in vero v boljši svet, čeprav hkrati toži, da ne more peti kot nekoč in je le »struna v molu otožno pojoča«;²⁴ vendar njegove kronike niso prave kronike, so lirizirane in lirične. Ko so na zimo leta 1941 na Gorenjskem streljali talce, izjavlja lirski subjekt ene njegovih pesmi: »Kroniko krvavo pišem / kot srce mi ukazuje«.²⁵ In ob koncu vojne v stiski, ko je pesniku grozila smrt, se sprašuje: »Skoro poet / izpel boš grozo / teh let?«²⁶

Toda prav iz njegovih pesmi moremo ugotoviti, kako osebna, intimna in umetniško avtonomna stvar je lahko bilo pesniško ustvarjanje tudi med narodnoosvobodilnim bojem; ne le poetološka motivika,²⁷ tudi sicer razkrivajo

njegove pesmi popolnoma osebno motivacijo njegovega dela, bodisi da je to naravnano izpovedno, še bolj pogosto pa ga napaja ljubezensko čustvo, ko gre za docela osebno razmerje dveh bitij s plimo in oseko erotike ali tudi za prepletanje osebne in družbene usode.²⁸ Še tedaj, ko tematizira težke pogoje pesnjenja v okoliščinah partizanskega življenja,²⁹ ko »empirični kontekst«³⁰ postane enakovreden del tekstu, ostane zvest svoji lirični naravi, toda ves sredi trde resničnosti narodnoosvobodilnega boja.

216 Čisto drugače kot drug avtor, ki sicer ne prezira družbenega konteksta sredi vojne – saj želi, da bi njegove pesmi priklicale svobodo, ljubezen, bratstvo,³¹ vendar zveni preveč odmaknjeno od življenja tedanje literature v gozdovih (in taboriščih), ko utemeljuje svoj individualni pevski program, ki da se ne meni za literarni kontekst (»kritikov besede«, »meščanski fin okus«).

Če je tu samosvojost pevskega izražanja meščansko prikrita z avtorjevo individual(istič)no naravo, izhaja pri tem avtor pesmi Sreča v naravi³² iz naravnost idiličnega zatočišča v naravi. Po dobrih sto letih je Prešernov Orglarček dobil v sicer rustikalni, a uglajeni opravi izredno blagega dvojnika, ki mu je v nečem bistveno čisto nasproten: popolnoma se ujame s tekom narave: »S ptički pesmi pojem / In legam v mehki mah / Tu vse je prav po mojem / Živinca zajček plah«.

Navadno se kot tu asociacija petja prenaša od ptic na ljudi, v pesmi Pri nas³³ pa je ravno narobe: slavček se je svojih otožnih pesmi navzel od ljudi,³⁴ zato je ravnotežje v naravi omajano. Ta čaka veselih pesmi. Ko je svoboda tu,³⁵ zapojejo veselo, zapojejo slovensko ptički in dekleta.³⁶

3. Tako smo prišli do tretje točke naše obravnave, do péte pesmi in petja. O njuni funkciji med narodnoosvobodilnim bojem je bilo že veliko povedanega in napisanega.³⁷ In če sta imela tako pomembno vlogo, ni naključje, da ni šlo mimo njiju niti slovensko narodnoosvobodilno pesništvo. Péta pesem in petje sta v njem pogost motiv. Pregledano gradivo dokazuje, da je številčno razmerje tematizacij med pesmijo v literarnem pomenu besede in péto pesmijo v prid drugi,³⁸ kar je razumljivo. Po svoji naravi je prva tudi med narodnoosvobodilnim bojem bolj ali manj stvar intimne, osame, individualnosti, izjemnosti, péta pesem in z njo petje pa je odlična mobilizacijska in kohezijska sila, ki dviga ljudi v boj,³⁹ vabi v partizanske vrste brez zunanega pritiska in sile, prodira v čustveno sredico in terja moralnih odločitev od znotraj navzven in ne narobe, kot je to pri siceršnjih pragmatičnih agitacijah. Pesem kot petje utrjuje v ljudeh upanje v lepšo prihodnost,⁴⁰ zbujajo hrepenenje po svobodi ali je znamenje njenega prihajanja in prihoda.⁴¹ Tudi vizija novega pravičnega reda je spremljana s pesmijo na ustih.^{41a}

Tako kot je pesem znamenje junaštva partizanske vojske,⁴² je tudi blažilo v trpljenju. Z njo se vojne težave lažje premagujejo ali celo pozabljajo.⁴³ Petje je metafora za svobodo, srečo, polet, mladost. Same pozitivitete, ki kot zunanji odziv spet predvidevajo pozitivno akcijo, aktivno vključitev v narodnoosvobodilni boj ali vsaj njegovo podporo. Znamenje nesreče, negativitete je, kjer petja ni, kjer vlada tihota.⁴⁴ Zelo izjemno je odziv nanjo le trpek, pasiven molk.⁴⁵

Vse take načelne tematizacije petja podpirajo pragmatično funkcijo slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva. Obstajajo pa tudi besedila, ki upesnjujejo bolj konkretizirane in zato diferencirane okoliščine petja in stališča do péte pesmi. Poslušalci na mitingu težko čakajo partizanske pesmi,⁴⁶ vendar ta

partizanska pesem nikakor ni signal le praznovanja, ampak tudi del boja: v njem sodeluje kot nekrvavo orožje proti sovražniku in oglasi se po bitki kot sporočilo srečno prestanega boja in zmage.⁴⁷ Veliko pojo partizansko pesem dekleta: dekleta, ki šiva partizanu zvezdo na kapo, spleta venec, dekleta, ki predejo volno,⁴⁸ pojo jo na izobraževalnih tečajih,⁴⁹ pojo tudi ranjenci, ko so si se opomogli,⁵⁰ prej pa jih lahko že samo poslušanje petja moti.⁵¹

Tudi o načinih petja nam slovensko narodnoosvobodilno pesništvo kaže pisano podobo. Ali gre za solistično petje, ki razkriva razpoloženja in čustva posameznika,⁵² ali petje naključno zbranih, na primer, na pohodu, za petje v pevskih zborih⁵³ in registriran je celo motiv o folklornem načinu petja.⁵⁴ Po drugi strani je v obravnavanem gradivu ohranjena tudi pesem, ki bi jo mogli imenovati partizansko varianto protestnih pesmi današnjih kantavtorjev: partizan kot cigan z glasbilom v roki ob večernem ognju poje o svojem človeka nevrednem življenju in tako brez gromkih besed, ampak prek odkrivanja socialnih krivic, ki jih je doživljal sam, agitira za boj.⁵⁵

Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo aktualizira petje partizanskih pesmi tudi kot moralno vprašanje: dekleta obžaluje, da ne more peti partizanskih pesmi, ker je bil njen prijatelj mobiliziran v italijansko vojsko, sedaj pa ga je odpeljal Nemec.⁵⁶

Petje partizanskih pesmi se omenja tudi v zasebnih sferah človekovega življenja; o tem večkrat govorijo nagrobnice dekletom,⁵⁷ to petje je bilo del njihovih značajskih lastnosti; pesem pa onemi, ko okoliščine odtrgajo človeka od njegovih dragih.⁵⁸ V vseh primerih izrecno gre za petje partizanske pesmi, le izjemoma za petje samo na sebi: zbuja žalost nekemu, ker se zaveda, da se z dekletom, ki ga od daleč sliši peti, morda ne bosta videla nikoli več.⁵⁹

Pesem punta, boja⁶⁰ je tako tesno povezana s partizanskim dogajanjem, da dobiva že kar totalizirajočo razsežnost: »Tudi smreke šepetajo / pesem partizansko že«. ⁶¹ Postaja del narave in zagrobnega življenja.⁶²

NAMESTO SKLEPA

● Značilno je, da so podlaga tukajšnjih ugotovitev o petju večinoma besedila, ki so nastajala pri partizanih ali med aktivisti na terenu, to je tam, kjer je bil mogoč in tudi je obstajal aktiven boj proti okupatorju. To priča pri te vrste pesmih o veliki vzajemnosti teksta in konteksta. Tudi razmerje med njima bi moglo biti tista meja, ki bi pomagala razmejevati pragmatični in literarno relativno avtonomni tip slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva. V skladu z njihovim namenom torej ni naključje, da se velika večina motivov petja (vsaj v obravnavanem gradivu) pojavlja prav v njegovem pragmatičnem tipu, najpogosteje v budnicah. Kakšno moč pripisuje avtor partizanski pesmi kot petju, s kakšnim žarom ji poje pravcato hvalnico v svojem namenu, čeprav se mu izvedba docela ne posreči, razberemo iz besedila Naša pesem.⁶³

● Enako zavzeto, vendar manj hrupno, bolj refleksivno in poetično dognano slavi poslanstvo pesmi, tokrat pesmi kot poezije, M. Klinar, ko zagotavlja: »Pesem je svetloba«. ⁶⁴ Pesem je svetloba, zato ji nič ne more do živega: ne rabljava sekira, ne vislice, psi ali puške. Pesem kot svetloba pomeni znamenje svobode v človeku in v njegovem razmerju do družbe; je najvišja pozitiviteta osebne in družbene biti. Od tod je resnično mogoče sklepati, kakšno vlogo in

pomen je imela v narodnoosvobodilnem boju. Tudi najbolj intimna, brez pretenzij, da bi agitacijsko vplivala takoj in tukaj, je bila izraz upora in boja in predvsem volje do življenja.⁶⁵ Zaradi pesmi in slovenske besede** so ljudje tudi umirali,⁶⁶ vendar sta pogumno in zmagoslavno svoji naravi ustrezno nadaljevali boj – zakaj bil je čas, ko je tudi beseda/pesem bila orožje.

Objavljeno v: Borec, 35, 1983, str. 138–142.

- ¹ Prispevek sloni na gradivu slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, ki se hrani na ljubljanski slavistiki. Upoštevane so naslednje diplomske naloge: Alenke Ambrožič, Alenke Božič, Vide Dežman, Irene Goričan, Cite Kostevšek, Ade Lozar, Marjane Pakiž, Mirke Pestelj, Iztoka Razdriha, Marjane Perme, Ljudmile Stanonik, Marije Stanonik, Dušanke Stepančič, Marije Stritar, Andreine Troha, Cvetke Tropaenauer. Od tega je prišlo v ožjo obravnavo 105 besedil od vsega skupaj 157, ki so bila izbrana v naš namen.
- ² A. Lozar, 80, 23, M. Perme, 107, M. Stanonik (ovitek: Koroška, Goličan).
- ³ M. Stanonik (ovitek: Koroška, J. Pernat).
- ⁴ M. Pestelj, 163, 210, L. Stanonik, 165, A. Božič, 279; A. Lozar, 94, M. Stritar, 43.
- ⁵ M. Stritar, 110.
- ⁶ V. Dežman, 205–6.
- ⁷ A. Božič, 357, D. Stepančič, 26.
- ⁸ M. Pestelj, 72.
- ⁹ D. Stepančič, 195.
- ¹⁰ M. Pestelj, 279.
- ¹¹ M. Stanonik, 1788.
- * Dodatno je bilo tukajšni motiv najti še v naslednjih besedilih, M. Stanonik, 130, 695, 791, 883, 886, 1075, 1147, 1153, 1334, 1532, 1743, 1764, 1890, 2214, 2249, Z. Primožič, 45.
- ¹² M. Stanonik, 899.
- ¹³ M. Stanonik, 975.
- ¹⁴ M. Stanonik, 983.
- ¹⁵ Filip Kalan, O ljudski tvornosti, Slovenski zbornik 1945, Uredil Juš Kozak, Ljubljana, 1945, str. 95.
- ¹⁶ C. Kostevšek, 56.
- ¹⁷ Prim. M. Stanonik, Tone Pipan-Črtomir (1918–1944), Borec, 1979, str. 131–140.
- ¹⁸ Prim. Jože Javoršek, Usoda poezije 1939–1949, str. 36–92. M. Stanonik, Problematika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva iz let 1941 do 1945, Slavistična revija, 22, 1974, str. 492–495.
- ¹⁹ Prim. op. 18.
- ²⁰ M. Pestelj, 8.
- ²¹ A. Troha, 23, 99, 239, M. Pestelj, 320.
- ²² Boris Paternu, Poglavlje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, Slavistična revija, 20, 1972, str. 167–168.
- ²³ M. Stanonik, 1075.
- ²⁴ M. Stanonik.
- ²⁵ M. Stanonik, 1062.
- ²⁶ M. Stanonik, 1343.
- ²⁷ M. Stanonik, 1093, 1256, 1075, 881.
- ²⁸ M. Stanonik, 329, 984, 1032, 1147, 1118.
- ²⁹ M. Stanonik, 1071.

- ³⁰ Boris Paternu, *Poetika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945*, Slavistična revija, 25, 1977, str. 189.
- ³¹ M. Stanonik, 858.
- ³² M. Pestelj, 52.
- ³³ M. Stanonik, 867.
- ³⁴ Cit. 3. kitica: »Pri nas je slavček se učil / otožne pesmi svoje, / pri nas je svojo žalost pil, / za nas jo v pesmi poje«. (Avtor ni znan.)
- ³⁵ A. Božič, 243.
- ³⁶ N. m., Cit. 3. kitica: »Ptički so zapeli pesmi, / zapeli so slovenski glas, / solnce je zasijalo svetlo, / veselo zapelo je primorsko dekle«. (Avtor Janez Kavčič)
- ³⁷ Prim. npr. odlomke v knjigah Karel Prušnik-Gašper, *Gamsi na plazu*, Ljubljana, 1974; *Pesmi partizana Cirila*, Uredil in opombe napisal Boris Paternu, Ljubljana, 1980.
- ³⁸ Razmerje je 32:51 (21 besedil obravnava oziroma vpleta vprašanje jezika).
- ³⁹ A. Ambrožič, 75, A. Troha, 80.
- ⁴⁰ A. Božič, 553.
- ⁴¹ M. Pestelj, 211, 263, A. Božič, 443, 383.
- ^{41a} M. Pestelj, 284.
- ⁴² A. Božič, 471.
- ⁴³ M. Pestelj, 263.
- ⁴⁴ L. Stanonik, 225.
- ⁴⁵ M. Stanonik, 864.
- ⁴⁶ M. Pestelj, 102.
- ⁴⁷ M. Pestelj, 43a, A. Troha, 80, 303, A. Božič, 471.
- ⁴⁸ M. Stanonik, 238, 382.
- ⁴⁹ M. Stanonik, 795.
- ⁵⁰ M. Perme, 161.
- ⁵¹ M. Pestelj, 267.
- ⁵² M. Stanonik, 589, 238, 741.
- ⁵³ M. Pestelj, 267, A. Troha, 80, L. Stanonik, 282.
- ⁵⁴ M. Stanonik, 795 (Cit. 13. kitica: »Vse nevšečno se pozabi / in zapoje se še vmes / Kristinca naprej / a Marjanca 'čez'«. Avtor Hinko Brečko).
- ⁵⁵ M. Stanonik, 741.
- ⁵⁶ A. Troha, 163.
- ⁵⁷ C. Kostevšek, 256, M. Pestelj, 175.
- ⁵⁸ A. Božič, 332–336.
- ⁵⁹ I. Razdrih, 84.
- ⁶⁰ M. Pestelj, 55.
- ⁶¹ M. Stanonik, 1042.
- ⁶² D. Stepančič, 151.
- ⁶³ M. Stanonik, 324–5.
- ⁶⁴ M. Stanonik, 881.
- ⁶⁵ O tem je govoriti še toliko bolj tedaj, ko avtorji gledajo na to pesnjenje z bolj šaljive plati. Značilno je, da ti ponavadi ločijo med poezijo in nepoezijo (Kostevšek, 218, Goričan, 9, Troha, 26).
- ^{**} Obravnavano motiviko prim. še pri: M. Marn, 98, M. Stanonik, 720, 886, 1153 in 2214 in v zbirki Karla Destovnika Kajuha, *Pesmi*, Velenje, 1969 (miniaturna), str. 15, 16, 43, 46.
- ⁶⁶ A. Ambrožič, 109.

Bila je vojna, strašna vojna.

Vsak dan je prinesel nove skrbi in nov strah. Med ljudmi so krožile najrazličnejše zgodbe. Na češnjevih listih so se pojavile rjave lise in to je pomenilo skorajšnji konec gorja.

Res, take lise so bile tudi na naši češnji, zato sem upala, da se mi kmalu ne bo več treba bati bombnikov, vojakov in streljanja, ne tega, da bi nam kdo odpeljal očeta, in ne, da bi ga mogoče celo ustrelili. Nič več ne bo treba biti previden. Ne bomo več spali oblečeni in obuti, ves čas pripravljeni na beg.

A vojna je še kar trajala. V cerkvi je nemški duhovnik pridigal v tujem jeziku, ki sem ga že kar dobro razumela. Stari slepi duhovnik pa je v župnišču spovedoval slovensko in mi niti za največje grehe ni naložil več pokore kot tri češčenemarije. Vse je bilo tako čudno, še molitve. Vse se je dušilo v tesnobi, še otroci.

In jaz sem bila takrat otrok.

Neko nedeljo sva šla z očetom na Brezje. Koliko ljudi je bilo tam! Zgrinjali so se okoli podobe Matere Božje, pa tista Marija menda ni bila prava, ampak ponarejena, in to me je begalo. Ali bo potem uslišala naše prošnje?

V cerkvi je ves čas donela in odmevala ena sama pesem: Marija, vse ljudstvo je či.

Napev se mi je zdel lep, otožno proseč. Razumela sem vse besede, nisem pa vedela, kaj pomeni, da ljudstvo »či«.

To mora biti nekaj strašnega, sem si mislila. Kaj če tudi nas doleti či? Kaj če bova či midva z bratom? Ali pa če bo či Nana in je kar naenkrat ne bo iz mesta nazaj domov? Či nam lahko ugnobi tudi očeta. Marija, vse ljudstvo je či, Marija, pomagaj nam ti, so peli romarji skoraj brez prestanka. Pri duši mi je bilo neznansko tesno. Ali bo Marija pomagala? Ali bo? Bogve, ko pa ni prava. Menda je pravo nekdo nekam skril. Ne, ta, ki ni resnična, že ne bo nikogar uslišala. Joj, ljudstvo pa je či! Kdo nas bo rešil?

Vprašala sem Nano, kaj bo, če tudi k nam pride či.

Sploh me ni razumela. Potem sem ji vse natančno razložila. Najbrž ni opazila, da se tresem in da me je strah, sicer se ne bi zasmejala.

»Ne či, saj to nič ne pomeni. Ječi, ječi! Ali veš, kaj pomeni ječi?«

»Ne,« sem rekla.

»To se pravi, da ljudstvo trpi.«

Bila sem razočarana. Či torej ni nič, jaz pa sem zaradi njega toliko prestala. Bala sem se nečesa, česar sploh ni. Bala sem se či.

Ni čudno, bila je vojna.

Z atom sva šla še večkrat na Brezje, kjer sem spet in spet lahko slišala otožno lepo Marijino pesem. Zdaj sem jo povsem razumela. Bilo mi je veliko laže.

Božja mati se je milo smehljala.¹

Marija, pomagaj nam, vojskini čas

223

*Marija, pomagaj nam, vojskini čas,
na Tebe ozira se vsak izmed nas.
Marija, vse ljudstvo ječi.
Marija, pomagaj nam Ti!*

*Marija, pomagaj in reši nas Ti
te vojske zdaj hude, da bomo prosti.
Marija, vse ljudstvo ječi,
Marija, pomagaj nam Ti!*

*Marija, pomagaj rodovom zemlje,
ki v vojski zdaj strašni veliko trpe.
Marija, vse ljudstvo ječi.
Marija, pomagaj nam Ti!*

*Marija, pomagaj Ti, prosimo vsi,
ki dom zapustili, na vojsko so šli.
Marija, vse ljudstvo ječi.
Marija, pomagaj nam Ti!*

*Marija, pomagaj, vse k tebi hiti,
kjer v sili veliki, pomoč vsak dobi.
Marija, vse ljudstvo ječi.
Marija, pomagaj nam Ti!*

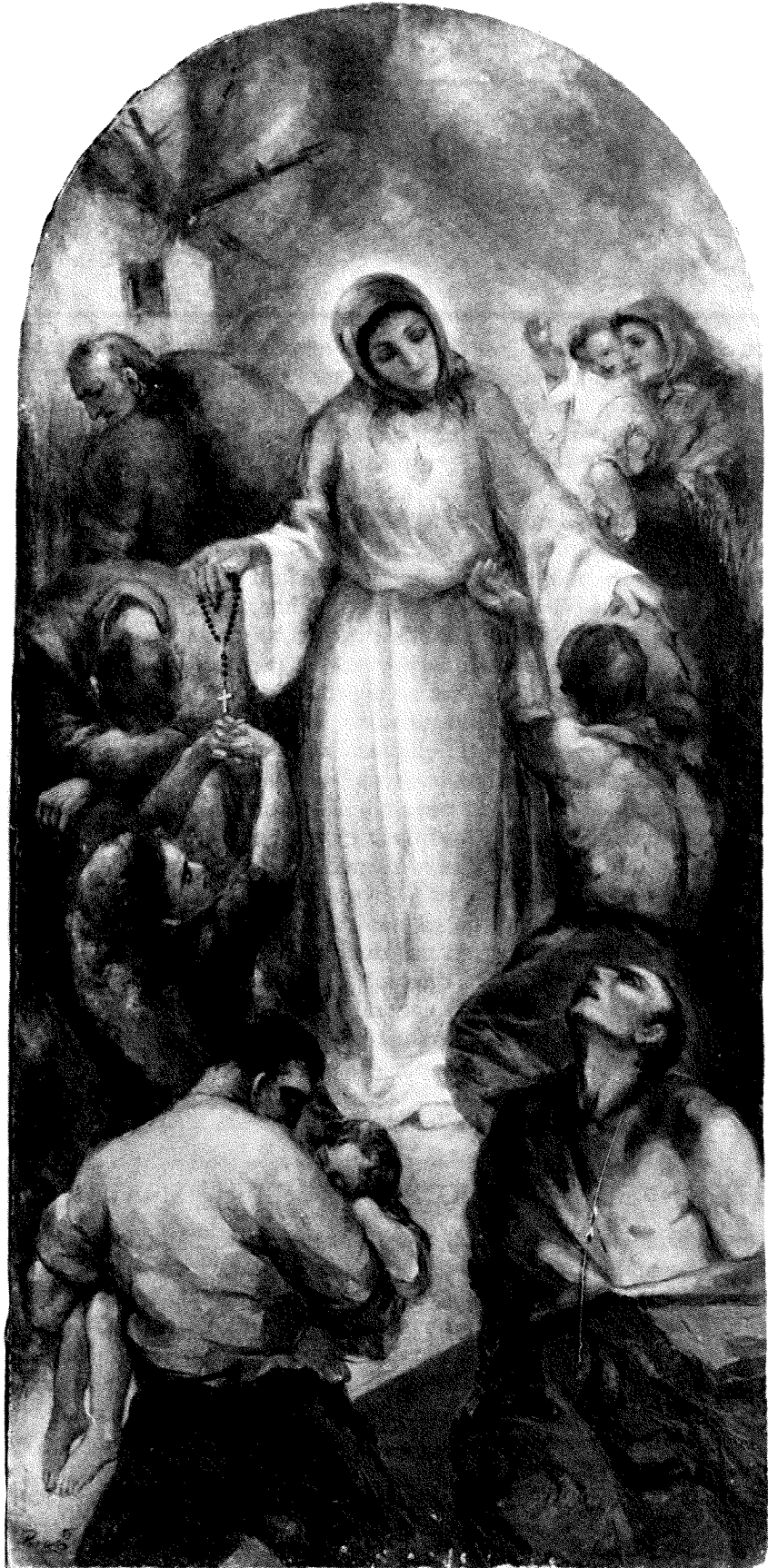
*Še enkrat pokličem in prosim na glas,
nikar ne zapusti, Marija, Ti nas.
Marija, vse ljudstvo ječi.
Marija, pomagaj nam Ti!²*

¹ Berta Golob (rojena 1932), *Marija, vse ljudstvo ječi*, Mohorjevo koledar, 1990, str. 146.

² Zapisovalec pesmi ni znan, za Arhiv slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 jo je pridobila Marija Stanonik. Prim. tudi Ivo Zorman, *Kajnov rod*, Ljubljana 1992, str. 269–280 (*Marija, pomagaj nam vojskinem čas*). Priljubljeno marijansko pesem *Marija, pomagaj nam sleherni čas* /.../ *Marija, vse k tebi hiti* /.../ so med drugo svetovno vojno peli v razmerah prirejeni različici.

Lojze Perko*Marija begunka, 1943*

- 224 Oltarna slika, olje, 3,20 m × 1,60 m, po poslikani površini največje Perkovo delo. Naročile in plačale so jo cerkniške matere za cerkev v Cerknici, kjer jo še danes dajo na oltar maja in oktobra, ki sta Mariji posvečena meseca. Glavni motiv na sliki je Roženvenska mati božja, v kateri je slikar portretiral svojo mater. Tudi vsi drugi liki na sliki so domačini iz cerkniške župnije, vendar so danes že vsi pokojni.

226

KRŠČANSKA MOTIVIKA V SLOVENSKEM NARODNOOSVOBODILNEM PESNIŠTVU 1941–1945 IN IZPOVED VERE SLOVENSKIH TALCEV

Še preden se lotimo sistematike motivov, in to glede na svetopisemsko dogajanje in zgodovino krščanstva, je v okviru možnosti, ki jih ponuja upoštevano gradivo okrog 450 besedil, opozoriti na dve kategoriji, ki sta primerni kot uvod v tukajšnjo obravnavo, ne nazadnje pa tudi nujni za tistega, ki krščansko razsežnost svojega življenja jemlje resno. 227

Prva kategorija je motiv duše – ta samozavedajoča se bitnost, ki loči človeka od živali.¹ A kaj je duša? »Gozd je, da šumi ... / grob je, da molči ... / duša, da se veseli ... / misli in poje ... / v nji se združuje oboje / narava in srce! ...«² poje leta 1943 mobiliziranec v nemško vojsko, Slovenec³ iz Podjune na daljnem severu. Izjavni subjekt izgnancev toži: »Povsod odganjajo nas kot drhal / ... / nihče ne vidi v dušo nam pošteno«,⁴ medtem ko v smislu Pavlovega zagotavljanja⁵ ljubezen premore vse: »A jaz razbral sem v tvoji duši / vse, kar obraz je tvoj tajil ...«⁶ Skušnja drugega partizana je namreč, da je oko »odsev srca in duše«. Napori pohoda prizadevajo celega človeka: »... Noč nas nevidoma žre, / dušo, telo nam izmuči,«⁸ še huje je, izjavni subjekt toži: »... Vse misli zdaj so v duši mrtve,«⁹ da v drugem primeru vzklikne: »... izdahnili bom dušo.«¹⁰ Vendar to ne pomeni nujno katastrofe, kakor tolažijo mater padlega sina: »... Saj si za dom ga vzgojevala / za domovino srce vžgala / in ki jo ljubil je vse dni / zdaj na domači zemlji spi. / Morda on bolj od nas je srečen / mir mu objel je dušo večni.«¹¹

Tako smo prišli do druge bistvene kategorije v tej zvezi: do večnega / večnosti.¹² Tu se nanaša na neizpodbitna dejstva življenja (»... a tebe tema večna krije«¹³), vendar pa je tudi v funkciji patetičnosti (»... večno bo krivica vpila / vpila do nebes višin!«,¹⁴ »Imena« padlih talcev »večna bodo, kot so zvezde večne«¹⁵) in upanja (»... Da svoboda sijala bi nam na vekomaj.«¹⁶). Prepričanje: »... usodo Slovincem kujemo za veke«¹⁷ in zagotavljanje: »Slovenska zemlja, ti boš srečna / slovenska bodeš ostala večna«¹⁸ pa nas že vodita k prvemu razdelku.

— I. METAFIZIČNI KRITERIJI SLOVENSKE IDENTITETE —

Avtorji poudarjajo, da nam je naš jezik dal Bog in se nikakor ne morejo sprijazniti z njegovim zatiranjem. Blaž Mavrel, pohorski pesnik, je bridek: »Nemec / ... / naš govor, ki ga Bog je dal, / strupeno je zasmehoval, / bahat svoj jezik in mišljenje / nam silil je, naš rod kazil, / o nas le zaničljivo mnenje / je širil, nas poniževal ... // Napuh iz Nemcev govori, / ki jih razganja in nori, / ki so se mu predali: / 'Le nemško naj se Bog časti, / le nemško prosi, hvali. / Bog rajhu mora biti vdan, / med nami sicer ni priznan. // Slovensko zgine naj ime / iz družbe narodov zemljé, / slovenski jezik naj umre, / naj se zatre, pozabi, / nam rajhovcem se gabi.' // Zakladi knjig so že zgoreli, ki roparsko

so nam jih vzeli. / Tiskarne – naroda lastnina, / vsa naših društev imovina – / vse vzeto, vse zaplenjeno. / Slovensko javno govoriti, / enako peti in moliti / je zdaj nam prepovedano.«¹⁹ Drugi se mu pridružuje: »Naš jezik nam je poteptal / sovrag, besedo sveto; / nam deco našo je ukral / in vzgaja jo nesveto; / ... /«²⁰ Izjavni subjekt otroka toži, kako je bilo hudo, ko ni bilo slovenske šole. Ptičice v zraku so smele po svoje žvrgoleti, rože na polju dehteti po svoje, metuljčki prosto letati od cveta do cveta in ribice v vodi svobodno plavati, le oni so »v klopi ubogi / kot – nemi sedeli«: »A danes pa ptičice to vam povem / v šolo slovensko lahko že grem. / Tam tuje besede slišat več ni / se mamice moje beseda glasi. / In rožice ve zdaj lepše cvetite, / da duše nam naše bolj razveselite, / saj rastete z nami na zemlji slovenski, / tako je odločil sam Oče nebeški.«²¹ Sin doživlja za »svete« materine besede: »Slovenec si sin moj,«²² in nanje odgovarja z dejanjem: »... za narod svoj, za pravdo staro / borit sem se šel / za svobodo in vero.«²³ V tej luči je lažje doumeti, kaj pomenijo »sveti boj«, »sveta borba«, »pravica sveta«,²⁴ »sveta znamenja«,²⁵ ki so grobovi padlih »za dom in narod.«²⁶ Pojavi se celo vprašanje: »Kdo nas vse maščuje sveto,«²⁷ in prepričanje, da gre za »oporoko, zadnjo sveto.«²⁸

Zadostno znamenje duhovne razsežnosti človeka je, da je kaj sveto. V tukajšnjem kontekstu ima pomembno težo spoznanje, da je »naša zemlja sveta«, »domovina sveta«, »Sveta si zemlja slovenska«, »... saj smo vsi pravi / zvesti sinovi / naše slovenske / svete zemlje!«²⁹ Če je svetost drugo ime za zvestobo,³⁰ jo je tu razumeti v smislu trajnosti prostora, ki je podeljen Slovencem na tem delu sveta; tako kakor piše Slavko Wester: »Bog dal Slovencem to deželo lepo, / ki že od nekdaj njihova lastnina / – oko brez čuta za nje čar le j' slepo.«³¹ A kar je sveto, je pojmovano tudi kot odbrano, izbrano; da to drži, izpričujejo besede: »Če bi na izbiri dal mi Bog / naj doma iščem si okrog / ne dvomila bi in bi rekla koj / Slovenija Ti dom boš moj.«³² »Zemlja slovenska, košček Ti raja,« vzklika izjavni subjekt in drugi mu odpeva: »Slovenija, Ti zemlja naša sveta, / z lepoto, kakor božji vrt odeta.«³³ Tretji ne more mimo dejstev vojne: »Ko srta bo sovražna sila / ... / in domovina ti premila / bodeš nam svobodni raj.«³⁴ Višje ocene kakor je rajska lepota, tsovetnemu pač ni mogoče dati. »Zahvaljen Bog za zemljo našo«³⁵ je naslovil duhovnik križniškega reda Lojze Žabkar eno svojih pesmi in kmetu v tujini je Marija Logar, ena od petih sester, ki so bile leta 1942 odpeljane v Auschwitz, položila na jezik besede: »Pravični Bog mi je porok, / da zemljo s solzami kroljeno, / s krvjo in znojem prepojeno, / bom gledal še osvobojeno / Bogu ostal bo zvest naš rod, / na svoji zemlji svoj gospod.«³⁶ Dolenjska kmetica Betka Kos je kot izgnanka v Šleziji strnila v štirivrstičnico koordinate zemeljskega prostora in časa z estetskim čutom in narodno zavestjo v resnobno eshatološki sklep: »Slovenija, Ti biser naš, ta pusti kraj, ta ni za nas. / ... / Slovenski / duh je z nami šel, med nami vedno bo ostal, / dokler / se svet ne bo končal.«³⁷ – Čas je za Sveto pismo.

II. STARA ZAVEZA

Slavko Turk, kmet s Komna na Krasu, upesnjuje v pesmi Mir – vojna, umaknjen v samoto, doživljanje Boga v naravi kot daljni odmev na prvobitni svet raja: »Tu krika se ne čuje, / postave tukaj ni, / le Bog tu le kraljuje / in jaz in ptički vsi.«³⁸ Sveto pismo poroča, da se je Bog javil prvima prebivalcema raja ob

»dnevnem vetriču«, ³⁹ na kar se morda navezuje verz »...nekaj je velo krog njih, morda Bog?« ⁴⁰ Gre za talce, katerih »... vse misli so plavale visoko nad svet.« ⁴¹ Izgnanci doživljajo svojo usodo edensko: »Iz raja izgnani smo mi proč / kot sta Adam in pa Eva bla nekoč. / / ... / Raj smo imeli res doma / sedaj smo prišli do pekla.« ⁴² Med najbolj bolečimi so v tukajšnji zvezi motivi kajnovstva: »... Mati, poslednji pozdrav / rad bi v daljave poslal, / dotaknil se tvojih rok, / tako, joj, tako kot nekdanj, / ko bil sem še majhen otrok / in veroval v angele, raj, / veroval, da je Bog. // Vem, ti še veruješ vanj, / a jaz sem v trpljenju spoznal, / o vse preveč sem spoznal / in zdaj / od vseh svetopisemskih zgodb / ostal je le / Kajn.« ⁴³ Že naslova pesmi Kajn, Kajnov greh ⁴⁴ zadoščata za zavest o tragiki vojnega dogajanja: »Naša kri, ki se prelije / pod zločinom nemškim zdaj, / do neba za greh naj vpije: / Bog zločinca pokončaj!!« ^{44a} »Kri vaša nedolžna, ki vpije do neba, / s pravično roko maščevana naj bo.« ⁴⁵ je vpleten v pesem o talcih arhetip Abelove smrti. Vesoljni potop ima tu začuda optimistično navezo: »Ob svobodi bomo imeli hiše nove / kakor barko Noe.« ⁴⁶ Krvaveče razmerje med pripadniki istega naroda na nasprotnih si straneh tematizira eden od avtorjev z lakoto Izakovega sina Ezava, ki je za smešno nizko ceno prepustil bratu prvorojenstvo. ⁴⁷ »... / so lastni bratje nas izdali / za skledo leče nas prodali.« Vendar v tem primeru ne sledi pohujšanje, ampak neomajna vera: »Ostal je nekdo, ki narod vodi / vse narode pravično sodi.« ⁴⁸ Od desetih božjih zapovedi je brez dlake na jeziku aktualizirana deveta: »Če še bom videl dragi dom / s solzami ga namakal bom. / Poljubljal bom ga krog in krog, / nikamor ga ne dal iz rok. ... / Kočevar je svoj dom prodal, / za naše hiše pa nič dal. / Kdor bližnjega blago želi, / trebuh še svoj naj izgubi.« ⁴⁹

Do srca sega motivika, ki se zgleduje pri starozaveznih psalmih. Na dvainštiridesetega se naslanja besedilce: »Jelen hrepeni / po studencu vode / kakor hrepeni / duša moja / po tebi domovina Slovenska / mojo dušo žeja po tebi, / kdaj boš svobodna / majka Slovenska?« ⁵⁰ Težko je vztrajati, da je ravno starozaveznega izvira misel o povračilnem pravu, ki je v naslednjih verzih skrajno dosledna: »Kdor je tvoje smrti kriv / dragi Bog, plačaj mu ti / in da bi isto smrt storil, / kot si storila, reva ti,« ⁵¹ a na primer v 54. psalmu je podobno zasnovana prošnja. ⁵² Pač pa je brez dvoma, da je ob zarotitvi: »Izgnanci jemo grenki kruh tujine / in naj se nam desnica posuši, / če bomo kdaj na rod svoj pozabili, / na pesem našo in na našo kri,« ⁵³ v ozadju 136. psalm. Za isti zgled prejkone gre v posvetilu: »... Vam, ki ob kalnih vodah / sedaj hrepenite po zarjah domačih, / po cerkvicah belih na gričih / in mili slovenski besedi. / ... / naj bo posvečena ta pesem!« ⁵⁴ Fran Eller je svoj sonet s podobno motiviko naslovil Koroški psalm 137. ⁵⁵ Še samo naslov, brez svetopisemske motivike, pa je ostal v pesmi M. Klinarja Psalm materi. ⁵⁶ V primerih, ko so partizani kot »izobčeni preroki novih dni« ⁵⁷ in »otožno je v narave snežnem templju / opolnoči,« ⁵⁸ pa so »preroki« in »tempelj« le prav tako v vlogi metafore.

Prehod iz Stare v Novo zavezo na ravni tukajšnjih ubeseditvev omogoča Franc Klinar-Kladivar z naravnost grozljivo patetičnim ekspresionizmom: »Oznanjam Besedo trpina človeka / okopanega v morju krvi ... / Oznanjam Besedo novega veka, / ki ga pisala je masa pesti // In tisti čas pismo Teme bodemo brali, / smo v robstvu zarote upora kovali, / sužnji težki faraonom, kraljem, cesarjem ... // ... pismo teme je zapečatila kri // In zapisali s krvjo

nov smo naslov / v knjigi zlate obreze rek nove zaveze.«⁵⁹ Samozvani oznanjevalec misli torej na proletarsko revolucijo, pri čemer s pridom uporabi delitev Svetega pisma na Staro in Novo zavezo, čeprav v hudo sprevrženem smislu.

III. NOVA ZAVEZA

BOŽIČ

230

Od krščanskih dogodkov je gotovo največ pesmi z duhovno razsežnostjo spodbudilo praznovanje božiča. S to motiviko je v opusu slovenskega narodno-osvobodilnega pesništva 1941–1945 znanih vsaj dvajset besedil, le izjemoma kot mejnik v letnem krogotoku.⁶⁰ Večina doživlja ta praznik z zavestjo o njegovem globljem sporočilu: »Prečuden je večer nocoj / simbol miru in sprave, / ker veže duše med seboj, / ki iščejo ljubezni prave.«⁶¹ Očitno bolj kot dandanes je bilo ljudem pred očmi urejanje medsebojnih razmerij, sprave pač. Zakaj tudi drugi pesnik vzklika: »O božič, praznik sprave in miru!«⁶² Vsi, ki so zdoma, v mislih hite k svojim domačim in grenko občutijo ločenost od njih,⁶³ v osamljenosti si partizan s prizadevanjem po prazničnem razpoloženju prižge svečko.⁶⁴ A koliko domov je praznih, družine razbite.⁶⁵ Eden od partizanov zagotavlja, da bodo »na sveti božični večer« tudi pri padlih tovariših »sredi samotnih gozdov / in na zapuščenih vaških pokopališčih.«⁶⁶ Kar nekaj je božičnih voščil v verzih, ki so bila priložena božičnim paketom za partizane: »Da bi prineslo božje dete / zatiranemu rodu mir. / Vam srečno zmago, življenje novo, / iz sveta naj izgine vsak prepir.«⁶⁷ Nekatera so pa bolj uradno koncipirana.⁶⁸ Pretresljiva je ubeseditev Mihe Klinarja o otroku v hlevu, ki ga grejeta dva telička, a »zanj ni božička«.⁶⁹ Prav za oddih je v vrsti božične melanholije voščilo s šaljivim sklepom, »... pa če Bogec dá, bova ... dobro se imela«, ⁷⁰ kakor krepki naslovnika eden od avtorjev.

Uršula Tomše si v izgnanstvu v Šleziji napravi božični praznik tako, da v duhu natanko podoživlja in v podrobnostih obnavlja vse, kar se je na sveti večer in sveti dan dogajalo doma. Prav po etnološko skrbno popisuje in opisuje božične šege;⁷¹ tako so njena epska besedila najbolj zvest posnetek ne le duhovnega razpoloženja v izgnanstvu, ampak tudi poprejšnjega v domačem kmečkem okolju. Izgnanka v čisto drugo smer, Kristina Makuc v Sarajevu si s pomočjo doživljanja narave priključuje božično razpoloženje: »Od mesečine sneg se iskri / ko da naznanja, da se Jezus rodi.« Sočustvuje z materami, ki namesto praznovanja objokujejo svoje mrtve sinove, toda kljub vsemu je to ne potre, saj vabi: »Pa mi, / kolkor nas še ima, veselimo se / rojstva Gospodovega.«⁷² Še v hudih razmerah taborišča v Ravensbrücku je nastala pesem za božič 1944: kako mati v tej noči misli na sina in hčer, a upa, da se bosta vrnila, on iz boja, ona iz pregnanstva v tujino.⁷³

A kako doživlja praznovanje avtor, ki je bil ravno za božič leta 1942 prepeljan iz taborišča v Monigu (Italija) za talca v belgijsko vojašnico v Ljubljani.⁷⁴ Gotovo še bolj bridko kot upovedeni ranjenec, ki doživlja kruto nesoglasje med božičnim zvonjenjem, ko »'usmiljenje, mir' kliče bron«, na drugi strani pa je čuti »smeh mitraljezov, lajanje pušk«.⁷⁵ Umetniško intenzivno je oblikoval navzkrižje med hrupom boja in žlahtnim zvokom zvonov, ki oznanjajo: »Naj mir ljudem bo, ki so dobre volje,« Smiljan Samec v sonetu Božič na Rabu 1942. V njem tematizira motiv poroda v ubožnih razmerah taborišča; z

uporabo imen Svete družine doseže primerjavo, s katero hoče povedati, da ta otrok prihaja na svet še bolj reven kakor Oni v Betlehemu.⁷⁶ Tudi ranjencem v bolnici na Pokljuki, kot beremo v njihovem glasilu, je postalo mehko pri srcu, ko »so se začule božične pesmi«.^{76a}

Slovenski mobiliziranec v italijansko vojsko na Sardiniji /si/ vošči v slogu folklornih kolednic: »Naj lepa bo Božična noč / vsem našim mir ljudem / da krasna kot je bla nekoč / želim Slovencem vsem! // Božične praznike vesele / in srečno leto daj nam Bog / ter kruha mnogo in obete / da prosti bomo teh nadlog.« Naslednje leto ga kljub prazniku očitno gruli lakota: »Se praznik nam božiča bliža, / za jopič kruha si spetlam, / ter culo mandelnov drobiža / ... /«⁷⁷ To ni edini primer, da je božično voščilo združeno z upanjem na zmago v novem letu.⁷⁸ Samo eno pa se nanaša le na silvestrsko noč: »Nocoj, ko se prelomi noč, / stopili bomo v novo leto. / Da bi ostala v srcu moč, / pred vrati je življenje novo!«⁷⁹ V Črnomlju pa je 1. januarja 1944 nastala Novoletna koleda.⁸⁰

Tukajšnji razdelek smiselno končuje pesem Trije kralji 1942 Janeza Perovška-Pelka: od opisa toplega zimskega dne, ko se na sončni strani tali sneg, avtor preide k razpoloženju po domovih: »Peči že žare, / po hišah tla umivajo, – peči že dehte, / poprtnik matere pečejo.«⁸¹ A vojni čas zaznamujejo goreče hiše in motne oči, ki »velike nedelje čakajo!«.

JEZUSOVI NAUKI

Ta razdelek bo silno kratek in le za most k naslednjemu, ki se nanaša na Kristusovo trpljenje. Prilika o izgubljenem sinu je dala naslov eni od pesmi, ki je prejkone tudi zamišljena kot zgled, a tokrat negativen. Za izgubljenega ima mati sina, ki se je v vojni odločil za drugo smer kot ona sama. Tu ni odrešilne vrnitve v Očetovo hišo, ampak, v smislu propagande, mati kolne svojega sina.⁸² Drugače pač ni mogoče razumeti, da bi popolnoma zatrla svoja materinska čustva. Prilika o usmiljenem Samarijanu je pobudila nekritično idealistično primero o Titu, češ: »... Že celiš rane, naš Samaritan.«⁸³ »Za kruh vsakdanji / Bog zahvaljen bodi!«⁸⁴ ni le sklep ene od Žabkarjevih pesmi, ki se z znano sintagmo »kruh vsakdanji« navezuje na očenaš, ampak sledi Jezusovemu nauku, da se za vse prejeto zahvaljujemo Bogu. Ne bojte se tistih, ki umore telo, potem pa ne morejo storiti ničesar več, pravi Kristus,⁸⁵ in na to se morda navezujejo verz: »Še v smrti zvezane roke, / še v smrti zvezane noge, / a duh je prost!«⁸⁶

Apostolska dela imajo v Svetem pismu nove zaveze posebno mesto, vendar sta iz tukajšnjega gradiva znana le dva odlomka, ki se navezujeta nanje, zato sta vključena v tukajšnji razdelek, saj Kristusovi učenci razlagajo, da ne rečemo oznanjajo, Jezusove nauke. Na vero, upanje in ljubezen, od katerih ima ta najvišje mesto v Pavlovih pismih, spominja verz, ki ga ljubljani namenja dekletu: »Glej, upanje nikdar ne zajde... ljubav preko dalj vseh te najde. / Veruj! In ne greni srce...!«⁸⁷ O omenjenih treh bistvenih sestavinah krščanske vere govori tudi Peter in pri njem je izvir misli: »V ognju preizkuša se zlato«, česar skriti avtor ne taji, saj nadaljuje, »že starim se je rekalo. / Pa zvestoba naša tudi zdaj / preizkušena bode naj.«^{87a}

»Apostoli smo nov'ga časa,« se postavlja v imenu partizanov Valentin Poljanšek.⁸⁸

PASIJON

232

Uršula Tomše zasluži ime ne le religiozne pesnice rustikalnega tipa, ampak tudi laične misijonarke v izgnanstvu. Njene pesmi zvesto sledijo dogajanju cerkvenega leta tako, da se sicer spominja ustreznega ravnanja doma, hkrati pa daje primerne spodbude v duhu krščanske vere sotrpinkam v izgnanstvu. Tako se vživlja tudi v postno razpoloženje in svoj tedanji položaj dojema kot pokoro in kazen za malomarnost v duhovnem pogledu.^{88a} »Tiha nedelja« je omenjena le iz zunanjih vzrokov, kot časovna kategorija, enako usodna noč »cvetnega petka«⁸⁰, »cvetni teden«, »cvetna nedelja«, »veliki teden«, »velika sreda«, »veliki četrtek« in »veliki petek«.⁹⁰ Na omenjene dneve in tedne se je ali začela vojna, je bilo treba iti v neznano kot izgnanec ali iti k vojakom za tuje koristi in proti lastnemu narodu / mobiliziranje v italijansko vojsko. Na Kristusov samotni pogovor z Očetom na Oljski gori se navezujeta naslednja dva verza: »Mati, moja Domovina ... Sin prevzel z veseljem kelih je trpljenja.«; »O Večni daj, usliši prošnjo mojo, / da kelih vse grenkobe bo za nami.«^{90a}

Pravzaprav je ganljivo, da je v bogati pasijonski motiviki ena sama samcata pesem posvečena spominu Križanega na veliki petek⁹¹, še toliko bolj, če vemo, da gre za mladoletno izgnanko. Vsa druga besedila upesnjujejo posamezne dele iz Kristusove kalvarijske daritve le metaforično – za čim večjo nazornost človekovega trpljenja med drugo svetovno vojno. Bolniško sestro iz partizanskih vrst doživlja duhovnik, ki so ji ga poklicali pred ustrelitvijo, »kot Kristus / a / pred Pilatom.«⁹² »... iz trnja ste nam / venec spleli ... / in zmerjali Sciavi ribelli«⁹³ se pritožuje primorski Slovenec. Bolj razširjena je primera trpečega Kristusa, ko se nanaša na izgnance. Mati toži za njimi: »Šest sinov je v svet odšlo, / ... šest trnov se zabodlo je v srce / šest težkih muk na dušo palo.«^{93a} Tako je tešil svojo bolečino izgnani duhovnik Joža Vovk: »Vam, bratje in sestre izgnani, / ki vas težijo okovi, / ki so vas bili v obraz, / ki so vam pljuvali v lice, / ... / ki so vas do nagega slekli ... / vam, bratje in sestre v trpljenju in upanju, / naj bo posvečena ta pesem!«⁹⁴ Podobno oblikuje ta motiv drug avtor: »... Strgali raz vas obleko, / teptali, bičali telo ...«⁹⁵ le da se nanaša na padle partizane na Golobarju. Za talce, ki so jih gnali na Ulako, je Magda Stražišar-Magduška našla podobo: »... Kot Kristus na Oljsko goro / po bregu so speli molče.«⁹⁶ Sledi peta postaja križevega pota, ko Slovenec v italijanski vojni zve, da sta »dva brata mrtva, dom gori / ...« in zapiše v svoj verzificirani dnevnik: »Kot Simon vzamem križ na rame / neploden zdi se mi obup ...«⁹⁷ Izgnani sin pa prosi za mater: »Pomagaj, poprimi nosač iz Cirene, / odvzemi trenutek vsaj materi križ; // ... // Poprimi Cirenec, da malo počila in svoje bi umirila zlato srce.«⁹⁸ Golgota je primera za usodo slovenske matere sploh.^{98a} Še celo sodelavci partizanov v zaledju so si pridobili priznanje: »Kot KRISTUS trpijo terenci sedaj ...«⁹⁹ Večkrat se pojavi zveza »nositi križ«, ¹⁰⁰ seveda v različnih glagolskih oblikah. Ob križevem potu pa imata dva koroška Slovenca dva izvirna domisleka. Prvi vabi gosposvetski zvon, naj zvoni k upanju, »da križev pot naš kmalu bo končan«, ¹⁰¹ in pri tem stoično ugotavlja: »Res težav je polna usoda ta, / ki nam je zdaj naložena. / Da moramo jo tu nositi, / križev pot za dom hoditi.«¹⁰² Drugi koroški Slovenec, mobiliziran v nemško vojsko, na mrzlem severu doživlja vojne pohode kot »mrtvaški sprevod brez krste«. To je »Naš križev pot, človeških zmot! ...«¹⁰³ »Ni prav nakladat drugim žrtve / ...

// Prav bi bilo križa se otresti / saj težko je bit' tujcu vdan, / pa luža se ne da prebresti, / zastonj načrt je vsak kovan,« tuhta v podobno brezupnem položaju primorski Slovenec v italijanski vojski.^{103a} Jetniku v Mauthausnu polaga avtor v usta tožbo: »... polno telo zgnojenih uljes ... // ... zbit in ubit, / saj nosil težek sem kamen / kakor Krist križ, / le da breme mojih se ramen / ponavljalo je petdeset viž.«¹⁰⁴ Očitno je, da je pesem, iz katere je tukajšnji odlomek, pisana kot vloščnica, saj nabrekli slog dokazuje, da doživljanje izjavnega subjekta v njej ni pristno, je pa seveda zunanje učinkovito in sugestivno.

Že Otona Župančiča¹⁰⁵ je presunila gotska podoba za ranjence: »Mama, glej ga, Kristusa, / za nas izkrvavelega! /«¹⁰⁶ Vinko Šumrada je kot vloščnico napisal pesem v spomin devetih otrok očetu, ki je šel kosit travo za živino, da bi najmlajši imel mleko. Pri tem so ga prestregli Italijani in doživel je strašno smrt: »Pismarjev drhal na križ raztegnila / je Kristu telo, / a meni pravica je rimska zabila / žebelj v glavo.«¹⁰⁷ Na Marijo pod križem spominja motiv užaloščene matere ob sinovem grobu: »In tedaj sem zopet pred križem obstala / ,saj ni mi žal' sem šepetala, / ,ni mi žal, da sem tebe / sin edini žrtvovala'.«¹⁰⁸ Pieta¹⁰⁹ pa je naslovil Dušan Mevlja pesem, v kateri prvoosebni izjavni subjekt drži v naročju umirajočega tovariša.

Mlada Vida Brest se ob smrti talcev prav tako navdihuje ob Kalvariji: »Nikomur niso nič storili, / le dom ljubili so gorko, / pa vendarle so jih umorili, / kot Krista farizeji so.«¹¹⁰ »... kri jagnjet je zemljo pojila«,¹¹¹ je zaječalo neko drugo srce. Kdor ve, da je Kristus najčistejše žrtveno jagnje za rešitev človeka in človeštva,^{111a} razume tudi visokost pravkaršnje podobe. Padlim tovarišem je preprosta kmečka roka med druge vsakdanje verze vkovala naslednji diamant: »S srcem smo vam mi zvonili, / s solzami vas mi kropili, / zemljo ste vi blagoslovili, ker / ste krvavi pot potili ... / Saj križan tudi ti si bil / odrešenik sveta, nedolžen grenki kelih / pil, trpljenja in gorja.«¹¹²

Veliki petek in njegova liturgika sta v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945 odmevna tudi v usodi celotnega naroda. V čem je pravzaprav jedro vseh stisk, nedvoumno razkrije naslednja misel: »... Kakor da čas na razpelo razpet je / in ni roke, ki bi ga snela.«¹¹³ – »svet« je »mučeniško razpet / na kljukast križ.«¹¹⁴ Če je ta podoba morda za koga preabstraktna, je naslednja bližje Bogu, a hkrati ljudem, čeprav je izrečena v seliškarjevsko ekspresionističnem stilu: »... Nekdo je roke na križ razprostrl, / sredi Evrope je Krist spet umrl. / ... / Sredi Evrope stoje strašna vešala / za človeško pravico in dobre ljudi ... / na teh naših križih še Bog se solzi.«¹¹⁵ Miha Klinar je v dno duše zaskrbljen: »Kakšen bo konec / imel tale začetek: / na črni in žalostni / veliki petek / so našo besedo / na smrt obsodili, / na črni in žalostni / veliki petek / so kot božjega sina / na križ jo pribili, / na črni in žalostni / veliki petek / smo s križa jo sneli / in v srca jo skrili.«¹¹⁶ Innadaljujejo se personifikacije, ker pa je Jezus tudi božji sin, hkrati tudi pobožanstvenje. Zelo lep primer te vrste je: »Domovina, ves krvav, opljuvan je tvoj sveti obraz ... / ... / sramotno te pred svetom zatajili.«¹¹⁷

»Venec trnja jo opleta...«¹¹⁸ je podobno motiviran verz, ki se vsebinsko morda nanaša na bodečo žico na meji ali okoli okupirane Ljubljane, pri tem pa obzirno zbujaa asociacijo na Kristusovo trnjevo krono. Na njenem križevem potu ni domovini – Kristusu, prihranjeno ničesar: »O, domovina moja, kdo te na križ je razpel? / ... / O, domovina moja, na križu razpeta, /«¹¹⁹ se trgajo

kriki Marički Žnidaršičevi.

Na drugi strani se brez zadrege prepletata judovskokrščanska in komunistična motivika: »Bičan in opljuvan ves / slovenski narod dvigne / k puntu trdo pest.«¹²⁰ Tudi on prestaja svojo Golgoto:¹²¹ »Že nekdanj je slovenski narod padal, / padal, pa je zopet vstal / in velike žrtve krvaveče / na oltar svobode je dajal.«¹²²

Ob šmarnici zasanja primorsko dekle, ki je že dolgo prestajalo fašizem na lastnih tleh: »Ponesla narodu trpečemu / bi beli cvet, / ki bičan je, izmozgan, / do krvi izžet. // Da zbrisan bil bi težki greh, / da bi po temnih suženjskih nočeh / moj narod vstal k soncu in lepoti, / v življenje novo / svobodi naproti.«^{122a}

Milka Hartman je napisala pesem Veliki petek, v kateri tematizira svojo stisko ob krivični razdelitvi slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni. Pesem je oblikovana kot molitev – meditacija ob Kristusovem trpljenju, vendar tako, da sta njen začetek in konec spojena z usodo njenega naroda: »Krist, na križ so Te pribili, / plašč pa Tvoj / so si rablji razdelili / med seboj. // Te na križu sramotili – / si molčal... / V grob Te temni položili / Ti si vstal! Gledamo Te, Vsemogočni – / Ti naš čas... / v jutra zor velikonočni / zbudi nas!«¹²³ Smiljan Samec najprej potoži nad človeka nevrednimi razmerami v koncentracijskem taborišču na Rabu, potem z bridko ironijo pokaže na vzroke tamkajšnjega životarjenja: »... / O, slepi rod človeški, ki v veljavi / ter dostojanstvu si do dna ponižan / in v žalostni usodi dvakrat križan! / Ne le, da tujec klet s peto te davi, / še lastni brat po krvi in jeziku / za kost plačila izdaja te krvniku!«¹²⁴ Drug avtor se ob refleksiji o svojem narodu sprašuje: »... Mar nisi še do vrha Golgote prispel, / se nisi bičal, postil, bil in končno križal? / Se morda nisi bil dovolj ponižal, / da po vstajenju hrepeneti bi ne smel?«¹²⁵ »Kar gledam po ječah, / to krik je strahote. / Tu narod je bičan... / ...ej, to so strahote, / ko vedno mu smrtna tam sapica piha. // Mi svet se usmili teh ran bolečine, / Slovencem priznaj že pravico življenja,«¹²⁶ skuša prebuditi vest okolja ogorčeno pero. »... naš narod – kot Krist na razpeli – / še niže skonil je glavo v boli neskončni.«¹²⁷ Ema Muser je v koncentracijskem taborišču Ravensbrück oblikovala epsko pesnitev Kalvarija. V njej so posebno ekspresivni naslednji odlomki. Za vasjo tri mogočne lipe, a danes so spremenjene v križe: »... Postave tri / bičane, opljuvane, / z bodečim trnjem kronane / na križih zdaj vise. / V sredini pa na križ pribit / visi ubogi narod moj, / ki izdajalcev kruti roj / za Judeževe srebrnike / je tiranu ga prodal, / ga bičal, pljuval in teptal. / Na levo mu pravico so pribili, / na desni resnico sveto so umorili. / ... / V satanskem triumfu zdaj se vesele, / plešejo, divjajo, pojejo, kriče, / da greh bi svoj prepili. / Naj se rogajo, se vesele, / saj kmalu bo končalo se / peklensko to veselje. / Zakaj s križanjem končano je / trpljenje, muke, bičanje, / ki ga moral je prestati / ... / zakaj križ najlepši je porok, / da sledilo bo vstajenje, / ... / Vstal prerojen bo narod moj, / vstali v veličini vsej / tudi zvezdici vodnici, / pravica in nje sestra resnica, / ... / Že trga se oblakov težkih stena, / veliki petek jemlje že slovo, / slovenska duša vstaja prerojena, / ponosno dviga narod moj glavo.«¹²⁸ Res prihaja olajšanje: »Kalvarijo svojo naš narod je imel / in dneve prebridkega trpljenja. / A zdaj mu rešitve je žar zažarel, / napočil mu dan je vstajenja.«¹²⁹ V pokrajino je zarisana večna podoba trpljenja:^{129a} »Ob poti križ visi / med cvetjem počrnel in tih,« je motiv iz Minattijeve pesmi Tovarišu-talcu. »Sredi

tožne Benečije« pa je Leva Svetka- Zorina navdihnili »Znamenje ob cesti«: »Žalostnih oči negibno / na ljudi mimoidoče / Križani strmi. // Krona trnova pokriva / nagnjeno glavo; glej, kako so dolgi žebli / neusmiljeno prebili / belo mu roko! / K nogam nepoznana roka / mu spoštljivo položila poljskih je cvetov s / plaho se, pobožno kretnjo / mu odkrivajo vaščani / z njiv hiteč domov. / ...«^{129b}

Manj neposredno, umetniško pa morda celo bolj učinkovito je kalvarijska motivika predstavljena v obliki tihožitja in žanrske pesmi: »Vse, kar je od vasi in ljudi ostalo, / je črn križ in bog z odstreljeno roko / ...«¹³⁰ »Glej čevlja kos, / nekdo je bos. / Glej, lonec zbit, / v kamenje skrit. / In Krist ožgan, / v pepel steptan. / Pa mati sedem žalosti, / plameni so jo zlizali. / ...«¹³¹ Od vsega hudega se pojavita dvom, nevera: »Poslednjikrat družina dom zdaj gleda, / zaman ozira mati se v razpelo, / a Krist je mrtev, njegova lica blede / izražajo srce okamenelo... / Slovensko ljudstvo s svoje zemlje mora, / pravici zanj na svetu ni prostora...«¹³² Toda ali ne trpi enako kot ljudje tudi On: »... / sovražnik zažiga slovensko vas. / V krikih pokolja ni slišati zvona, / le vpitje vojakov: / Porco Slovena, porca Madona! / Kristus na steni se je snel z žeblja, / zlomljen je utonil v krvava tla. // Dina, dona, dina, don, / joče, kliče viški zvon... / Ljudje izpod Rima, sosedje Boga / pijejo, pojejo okoli gorja...«¹³³ Da je še vedno eno s trpečimi, nam zagotavlja naslednji odlomek: »Na griču je križ in Krist na njem / še vedno visi zablodlim ljudem. / ... / In z nami gre Krist in nam šepeta, / kdaj čaša trpljenja bo spita do dna. / Sramotno mi je na križu viset / in biti le tarča zlorab in zmed. // Mi sneli te bomo s križa, naš brat. / Z nami korakal boš v našo pomlad. / Le naprej skozi blato, dež in temo, / saj kmalu bo jutro svetlo prišlo.«¹³⁴ Bo, bo prišla velika noč!

VELIKA NOČ

In zdaj je tu. V vsakdanjem življenju lahko pomeni zgolj časovno zarezo. Verzificirano poročilo o mitingu se začenja z besedami: »V nedeljo bila je velika noč!«¹³⁵ Če drugega ne, dokazuje, da se tedaj, leta 1945, v javnosti še niso sramovali tovrstnih poimenovanj. Slovenec s Pivke pa jo je tam daleč na Sardiniji po domače urezal: »Za vuzem v luki navsezgodaj / nov gvant dobim.«¹³⁶ Za slovenskega vojaka v italijanski obleki je bilo to očitno dovolj pomembno. Na drugem mestu pojasnjuje: »Vuzem sveti / vesela je Velika noč.«¹³⁶ Velika noč 1941 je naslov pesmi, v kateri koroški Slovenec skozi opis javnega življenja razgrinja svoje in svojih rojakov trpko razpoloženje: »Težki časi – so nad domovino mojo, / peruti temne razgrnili... / ... / Drhal pocestna se prevzela je napuha. / Otroke po vaseh – Sieg heil! učili. / Da sram jih po domače – bo prositi kruha.«¹³⁷ Žirovski kmet Valentin Poljanšek je podobno storil leta 1943: »Veliko noč praznujemo, / bojimo se, zdihujemo, / strašna se pošast razteza, / zdaj čez celi svet. / Bo kultura razdejana, / pomandrana, poteptana. / ... / Čez nekaj dolgih let, / se mir povrne spet. / ... / Sedaj pa težek tlak / na srcu nam leži. / Z grozo je nasičen zrak. / Le miru si vsak želi / ... / Vedno nam pretijo, / če ne Nemci, pa domači, / za strahove poskrbijo.«¹³⁸ Velika noč v letu 1944 ni upesnjena tako refleksivno, ampak bolj impresionistično, kakor na primer sledi: »... / tople pomladanske sape dahnilo so z juga. / Zapustil peč je sivolasi starec, / v toplini sončnih žarkov zdaj se koplje spet. // Z ogrete zemlje dviga lahka se sopara – / za plugom z znojem prepojenega

orača; / prevrača težko zemljo in pripravlja setev / za novi rod, ki mu neznana bo prevara.«¹³⁹ Otroško prisrčna je Velika noč 1945 izpod peresa Leva Svetka-Zorina.¹⁴⁰

236

Sledijo velikonočna voščila v obliki pesmi. Že znani avtor s Sardinije je kljub svojemu položaju zmožal šaljivo vajo: »Za vuzem vsem voščil / bi pirh na klobasi, / a kart ni dobiti blo / v tej naši vasi.«¹⁴¹ Drugo voščilo je izpisala dekletova ljubezen; v pozni noči se spominja nekdanjih praznikov velike noči in izraža dobre želje za narod in njemu, ki ji je drag, in nato sklepa: »V svetišču velikonočnega vstajenja / molila bom za Te: / naj bi nebo Ti na življenjsko cesto / obilo cvetja natrosilo / in ves svoj blagoslov na Te razlilo.«¹⁴² Da vsaj ponekod tisti čas idejna diferenciacija še ni bila tako ostra – ne da bi tu presojali motivacijo za tako ravnanje – priča članek o praznovanju velike noči v Dolomitski zvezdi 10. aprila 1944¹⁴³ in v Partizanskem dnevniku, z dne 25. aprila 1944, z naslovom Naše kurirke voščijo. Uredniška pripomba navaja: »Velikonočnim darilom, ki so jih naši borci prejeli s terena, je bilo priloženo mnogo voščil, od katerih objavljamo samo enega za primer.«¹⁴⁴ »Kurirk vipavskih želje« so: »... / Velika noč naj v srca vaša / vam vlije moč, ki nam vstajenje / svobode narodov prinaša. / Za praznike in vse življenje / naj pot le k radosti vas pelje.«¹⁴⁵ Pesem Tovarišem, v kateri sta verza: »... / in pirh naj naš vam skromen dokazuje, / da v boju z vami vztrajamo do konca!« pa so podpisale Mladenke.¹⁴⁶ Ranjencem v partizanski bolnici v hribih Loškega pogorja pa vošči intendant s priložnostno »kroniko«.¹⁴⁷ Zadnji kitici se glasita: »Velika noč prišla je naokrog, / za pijačo skrbi naj Vinotok; / da res okusna pa bo ta gostija, / skrbi velike ima že – Marija. // Vsem skupaj mi sreče prav vsi želimo, / četudi pirhov, potic ne dobimo; / prav dobro se le vsi te dni imejte, / veliko popijte – pa malo pojejte!«¹⁴⁸

V okoliščinah pomanjkljivega prehranjevanja izbran obed lahko pomembno pripomore k doživljanju globlje vsebine praznovanja, četudi katere od predpisanih jedi ni. A težko je doumeti, da je bilo to povod za golobarsko tragedijo: »V sončnem jutru zbrani, trudni / od vseh strani prišli so na Golobar, / tu med zelenjem in skalovjem skriti / použili bodo velikončni dar. / Pa jih zmotil je delavec neznan, / zašel je – truden je in lačen. / Pogostili so ga partizani, / a nihče ni znal, / da ta jih bo izdal. / Kot brata spremili na pot – / a komaj se vrnili, / že prvi strel padli so nekod.« Rezultat tega je osemindvajset žrtev, ki so jih skrunili še mrtve, le: »Na lahko, prav nalahno / rosi nebo svoj blagoslov.«¹⁴⁸

Verz »... v smrt so za življenje šli«¹⁵⁰, ki je namenjen sovjetskim herojem, je večpomenski, kar je vedno znamenje kvalitete. Gre za življenje tistih, ki so ostali ali za posmrtno življenje, tu je zdaj /hamletovsko/ vprašanje. Vsekakor sodi v območje metaforike, ki mu vstajenje simbolizira svobodo: »... v svobodo svojo upaj, / v vstajenje, ti, Slovan!«¹⁵¹ Mimogrede sta navedena primera tudi dokaz za sorazmerno pogosto motiviko slovanske zavesti v okviru tukajšnjega pesnjenja. / »... Kdor za svobodo je življenje dal, / ta vstal je in ne pal.«¹⁵² Na eni strani gre za osvoboditev izpod okupatorja, na drugi za težnjo po rešitvi delavskega vprašanja. Pesem, ki tematizira le-to (»... / svobodno mi živeti hočemo... / mi, ki prišli smo iz dna«¹⁵³), ima naslov Vstajenje; in to ni edina.¹⁵⁴ Takih primerov je veliko: »/ ... trpljenje, / a za vsem tem je spet naše vstajenje.«¹⁵⁵ »... Prišel bo dan / vstajenja, / življenja.«¹⁵⁶ »... zdaj prišel je

čas vstajenja...¹⁵⁷ »Krasen dan bo dan vstajenja... // skoraj tu bo dan rešenja«¹⁵⁸ »... / Dvignimo glave, bratje, ponosno! Čas odrešenja pred nami stoji: / Narod slovenski / za velike dneve zori!«¹⁵⁹ Iz vseh primerov je čutiti skorajšnjo neučakanost, zakaj, morda še bolj eksplicitno kot metafora vstajenja označuje tista o odrešenju, ki jo najdemo v zadnjih dveh. V preprostem epitafu je najti sožitje besedišča grške in krščanske kulture: Ob Benjaminovi smrti je zapisalo pero: »Daj ti Oče vsemogočni / pokoj v hladni zemlji zdaj. / Nam pa ob veliki noči / venec zmage pride naj.«^{159a} Velika noč ima v naši zavesti standardno pozitivno konotacijo, a v pesmi z naslovom Velika noč – dolga noč sploh ne gre zanjo in krščansko liturgiko, pač pa avtor to sintagmo jemlje v prav nasprotnem smislu: »/ Kdaj? Kdaj bo kraj / kdaj konec bo teh strašnih dni...«¹⁶⁰ Gre torej za veliko in ne veliko noč. Za kaj gre, lepo pojasnjuje odločitev: »... / Zmagati ali umreti! ... / tako gremo mi / skoz temo noči / velikemu jutru naproti!«¹⁶¹ »Veliko jutro« je nasproti »temi noči« nadvse smiselna opozicija in ime za »naš prelepi sveti velikonočni praznik«.¹⁶²

237

Tedaj ne le da bodo »po vseh naših slovenskih krajih naše prave zastave« »vihrale«, ampak »Ko našega vstajenja pride dan, / naj glas tvoj zadnje še zaspance vzbuja; / da bomo složno peli: ‚Aleluja‘, od mrtvih vstal je tožni Korotan.«¹⁶³ je nagovorjen Gosposvetki zvon. To bo čas za ožigosano slovensko besedo: »Še bodo zvonovi / ji vstajenje zvonili.«¹⁶⁴ Priložnost za pregled vsesplošnega narodovega položaja, ki lahko tudi ni tako prazničen, kakor ga želijo ustvariti žlahtni zvoki brona: »Pod Storžičem zvonovi veselo zvonijo, / naznanjajo ljudstvu praznik vstajenja.«¹⁶⁵

Tako ranjenec: »Danes je Velika noč, / a komaj vem za njo / potrt, a vendar upajoč, / da druga boljša bo.«¹⁶⁶ Karolina Vižintin – Šmarnica misli na pregnane rojake: »Kaj premišljuješ / človek moj / na dan presveti / vstajenja Gospodovega. / ... / Ah, grenke misli / na dom preganjajo te.«¹⁶⁷ Na to imamo avtentične odgovore v pesnjenju Uršule Tomše, ki se spominja velike noči skozi opise šeg,¹⁶⁸ in Kristine Makuc, ki ji vse v naravi (»zlati sonček«, »ptiček mal«, »potoka bistri val«, »ponižna vijolica«) oznanja: »... Krist je vstal! // Raduj se zdaj / grešni človek tudi ti / odrešen si, / saj Krist je vstal!«¹⁶⁹

BINKOŠTI

Pomenijo lahko le spominski kamen v času: »Pred binkošti četrтка / jaz nikoli zabil ne bom,«¹⁷⁰ začenja eden od avtorjev verzifikacijo o tem, kako so jih selili. Že znani vojak s Sardinije pa opravičuje izhod iz kasarne s praznikom: »A gruča fantov kaj se zbira, / kar s silo udarimo na plan, / saj danes nam ne gre zamera, / nedelja, binkoštni je dan.«¹⁷¹

Na svetega Duha kot tretjo božjo osebo se izrecno nanašata le dva verza. Neznana Olga ju je vpletla v svojo ljubko pesmico: »Tja pod jelčice v gozdove / misli moje mi hite, / da obiščem brate svoje, / vprašam jih, kako žive! /.../ Slovenskih mater ste sinovi, / last slovenske ste zemlje! / V vas so ideali novi, / ki pozdravlja jih srce. // Sveti duh naj razsvetljuje / vaše duše noč in dan. / Angel varuh vas varuje, / da sovražnikov bo trud zaman.«¹⁷² Metaforično sodijo v ta razdelek tudi verzi: »Zavel je duh Kristusov, /.../ Od Boga poslan narod / nas je prišel rešit.«¹⁷ Gre za Amerikance, ki se jih veselijo ujetniki nekega taborišča.

RAZODETJE

238

Če so prejšnji razdelki posredno ali neposredno imeli pred očmi ljubečega Boga, ki se je razodel v Jezusu Kristusu, je tukajšnji namenjen pravičnemu Bogu, nepodkupljivemu Sodniku. Kljub temu se začne nenavadno lahkotno. V nekem bolj ali manj resnem prepirlu, ali bi bilo na svetu bolje, če bi ne bilo žensk, je eden od navzočih v njem takole protestiral proti drugačnemu stališču: »Ko Bogec me enkrat pozove, / da stopim naj pred sodni stol, / besede bodo te njegove: / »Kaj zdelo se ti je najbolj[e]:« / Takrat porečem: »Dragi oče, / več tvojih sem dobrot užil, / najlepše dal si, dekle vroče, to kupo sem do dna izpil.«¹⁷⁴ Manko Golar je v epigramu umetnikom v taborišču Gonars že malo bolj resen: »Menaža, rekel bi, Vam bolje gre od roke, / kot risarske, prijatelji, modrosti. / Če lažem, naj Lamut, Kunaver, Šubic / in Bog v nebesih laž oprosti.«¹⁷⁵ Ljudska modrost pravi, da bo na sodni dan treba od vsake nespametne besede dajati odgovor – kaj šele za laž. In če se domislimo, da satanu pravijo tudi »oče laži«, ni naključje, da je pesnik ob svoji trditvi previden.

Od subjektivne prehajamo k objektivni motiviki. »Pravica, Bog, naj govori, / kolk narod naš slovenski trpi.«¹⁷⁶ naravnost terja neznani avtor božjo sodbo. Milka Ramšak si jo je zamislila po vzoru Janezovega Razodetja, ki ga je aktualizirala na sodobne razmere. V zimi leta 1944/45 je doma v Mislinjski dolini sestavila slike Nemčije. Razdelila jo je na I. začetek, II. Nemci pri nas III. Angeli izvrševalci. IV. Babilonska hotnica. Konec Nemčije. Uvodna misel je, da je satan zavdal Hitlerju, in ta si je zadal nalogo podvreči ves svet. »Je njega... / bil brezdna gospodar vesel«. V drugi sliki Nemci ropajo, požigajo, pobijajo. »Slišal krik je mučenih / sirot, / in se razsrdil Najvišji / je Gospod. // In poslal je angelov / sedmero. / Hudega vam vrnit' / dvojno mero. / ...« In že smo pri angelih izvrševalcih. Prvi, drugi, tretji, četrti, vsak pride s svojo grozljivo kaznijo. »Vse, kar 'Razodetje' / prerokuje / v zdajšnjih časih se / izpolnjuje. // Glej, kobilice na zemljo / so prišle / obraze so imele / kot ljudje. / ... / Kar potem še treba / Nemcem bo prestat, / Bog je Janezu dejal – / naj zapečati!« Svojo predstavo o koncu Nemčije – Babilonu, avtorica sklene naravnost kanibalsko. Sicer se še sklicuje na pisca Razodetja: »Babilon – hotnico imenuje sveti Janez jo nečistnic mati.« Nato pa jo zavije popolnoma po svoje: »So osamili jo, spekli / in pojedli / in za mizo so se / kralji vsedli. // V ogenj vrgli njene / so kosti – / vse do konca dni smrdelo / bo po nji. // Vsi pravični so se / zveselili, / ker pravičen je Sodnik, so ga slavili. // Kajti, ker tako / hotel je On: / padel, padel je veliki / Babilon.« Na koncu avtorica vabi: Berite Razodetje, češ da njena razlaga le-tega ni prav natančna.¹⁷⁷ Težko je reči, ali je »angel smrti«¹⁷⁸ Milke Hartmanove tudi namig na sedmero angelov iz apokalipse ali se je ta genitivna metafora rodila iz njene lastne biti, ko je skrušena zaradi očitnega političnega preganjanja Slovencev na Koroškem že zdavnaj pred Hitlerjevo zasedbo Avstrije in Slovenije. Septembra 1943, ob kapitulaciji Italije, je neznana avtorica prepričana, da »tudi nemški tej zverini / jagnje strlo bode glavo // Bog pravično bode sodil, / kruto zmaja in zverino, / na sončnem severnem obzorju / pa bo jagnje pelo slavo! // Tebi jagnje ruska mati / srce ti klanja ves narod slovanski. / V večni vdanosti zahvali / ti slavo pela bo slovenska mati!«¹⁷⁸ Kaj je to jagnje? Zgolj ruska mati? Potem proslavljanje le-te sega na rob dobrega okusa. Je tudi Kristus? Tedaj se prikrade

občutek blasfemije. Toda ne hotene. Besedilo je predvsem dokaz o veliki razdalji od realnosti visoke politike in primer čezmerne idealizacije njenih udeležencev. Kljub preprostosti ubeseditve je tudi estetsko bolj sprejemljiva na ritem folklorne pesmi uglasena tradicionalna vernost. Ob požigu vasi Kožljek na Notranjskem pozimi leta 1942/43 je nekdo zapel: »Kje so fantje in dekleta, / kje so hišice lepe, / strašna vojna vse vzela / in uničila to vse. // Ko bi naši rajni prišli, / bi sočutno klicali, / tu so naši žulji bili, / ki so se upepelili. // Ko pa trombe glas zapoje, / zemljo našo v prah zdrobi, / takrat naša daj patrona, / da v dom očetov bi prišli.«¹⁸⁰

239

POSMRTNA PRIHODNOST

Naslov razdelka je povzet po knjigi Prihodnost sveta in človeka¹⁸¹ in obravnava eshatološka vprašanja. Kaj o njih govori tukajšnje pesemsko gradivo, je bilo deloma razbrati že iz pravkaršnjega razdelka, ta pa je posebej posvečen peklju in nebesom.

Kakor da bi ga navdihnile hrastovelske freske, Jožko Jazbec s Tupelč na Krasu upesnjuje neizprosno smrti s preprosto figuro naštevanja: »... Smrt pa kruta... / Neizproсна žanje zmiraj / kar pod koso pride vse, / tu ni izbire, pride cesar, / kralj, gospod in bogataš, / tudi ubogi revni človek, / oni, ki je delal špas.«¹⁸² Pokojnemu očetu pa isti avtor govori: »... V hladni zemlji tam počivaj, / Bog naj bode usmiljen Ti / tam v višavah srečo uživaj, / ki jo na svetu bilo ni...«¹⁸³ Partizan Ciril je poslal prijateljevi materi pismo, v katerem jo med drugim tolaži: »Naj mračna te misel ne ubiva, / da Stojan tvoj mrtev leži. / Le truplo tam v zemlji počiva, / a duh pa še vedno živi. // Ker si ga ljubila goreče, / ne želi ga iz groba nazaj, / ne trgaj od večne ga sreče / in pusti mu uživati raj!«¹⁸⁴ Kako si torej avtorji predstavljajo pozemsko življenje, ki ga z eno besedo, ne iz skušnje, pač pa v veri imenujejo srečo. »Raj krasan« je »sonce, petje ptic, / žar pomladi nikdar ne ugasne, / vedno polne lehe so cvetic.«¹⁸⁵ Takih primerjav s cvetjem in pticami je še več.¹⁸⁶ Le enkrat je stanje sreče prostorsko opredeljeno kot »paradiž«,¹⁸⁷ ki mu alternirajo tudi »nebesa«. Nebesa, raj sta metafori za srečo ljubečih se src že na zemlji: »Oh vrni se, potem bo zopet raj;« in »... ko konec bo naše strašne tegobe, / pridi k meni – užival boš raj.«¹⁸⁸ »... Ob tebi bi bilo mi kot v nebesih.« Ko za tako zemeljsko srečo ni več možnosti, zaročenka mirno sklene: »Do groba zvesta bom ostala, / se v nebesih sklenem z njim.«¹⁸⁹ Iz naštetih primerov ni opaziti, da je hierarhično raj podrejen nebesom, pač pa se to lepo vidi iz zveze: »nebeški raj«, »raj nebeški«, »nadzemski raj.«¹⁹⁰ To je vse nekaj drugega kot »na zemlji zaželeni raj.«¹⁹¹ Kolikor je sploh mogoče ubesediti nadčutna dejstva, si avtorji pomagajo s sicer že standardno zvezo »nad zvezdami«, to kajpak lahko pomeni že tudi (tosvetnega) zunaj vesolja, torej po ljudsko izraženo transcendenco. To je »dom / najblažjega poznanstva«,¹⁹² »Nad zvezdami se zopet snidemo, / nad zvezdami se zopet vidimo!«,¹⁹³ zato »Nasvidenje nad zvezdami.«¹⁹⁴ Mladoletna Kristina se pogovarja s še mlajšim bratcem: »V cvetu mladih let / zapustil si ta svet, / Bog te k sebi je vzel / in med anjele prištel. // ... // Prosi Boga, / da se enkrat snideva / nad zvezdami, / med angeli.«¹⁹⁵ Podobno se izraža odrasel avtor: »... nad zvezdami med angeli // tovariš nepozabni zdaj si Ti.«¹⁹⁶ »Najblažje poznanstvo« se torej ne nanaša le na zemljane, ampak na duhovna bitja, anjele in končno Boga samega. Kdor ga priznava, mu smrt pomeni, da

je koga »Bog k sebi vzeli.«¹⁹⁷ Nebesa so torej biti v Bogu, počivati v njem »...počivaj v Bogu naš rojak...«,¹⁹⁸ »Le sladko spavaj v Bogu zdaj, / uživaj srečo vekomaj,«¹⁹⁹ Od tod prošnja za »večni mir«, upanje, da »gospod ti večni mir deli« in blagrovanje: »Vrh višave rajske bivaš, / opevaš blaženost pokoja.«²⁰⁰

»Bil moje mladosti si raj!«²⁰¹ se poslavja od rojstnega kraja mobiliziranec v nemško vojsko, in izgnanka v tujem svetu se mu pridružuje: »Raj smo imeli res doma. / Sedaj smo prišli do pekla.«²⁰² »Kako vse izpolnjuje se, / kar stari oče pravil je: ... Na svetu bo tako hudo, / kot ni doslej nikoli bilo. // Gorja bo toliko na svet, / da vsakdo si bo želel umret'. // Bo pekel strašni zazijal, / hudiče vse iz sebe dal. // ... // Ne bi privoščil svoji peti / in žeblju v njej to doživeti. / In kar naštel je ded nezgod, / doživlja jih sedanjih rod.«²⁰³ »Nekoč smo si bili še dobri sosedje, / hodili smo skupaj na vas / dražit dekličji kras, / shajali se, kot so naši se dedje. // Pa je za nas vse izkušnja prišla, / vojna strašna; krvava, / velika idej zmešnjava in zdaj je med nami prepad do pekla.«²⁰⁴ Kaj je torej pekel v tukajšnjem okviru? Predvsem neznosnost sovražstva med ljudmi, skušnje nepopravljivega razdora med njimi. Prav pristajanje na to zadnje daje peklu v tej zvezi naravo eshatološke kategorije, drugače je leksem še zmeraj mogoče razumeti le kot metaforo za vse hudo, kar doživljajo v obdobju 1941–1945 in ga je nekdo označil kot »peklen vojne«. ²⁰⁵ Zato je razumljiv domovine klic, »da zavržemo pekla okove.«²⁰⁶

Tu je priložnost za ugotovitev, da pojem sovražnika prihaja od besede vrag (= hudič = satan); »hudoba« in »škrat«²⁰⁷ sta v tej soseščini še mila. »Od vruga gestapovskega bil si umorjen«, »... ne bojimo se ga – vruga!«²⁰⁸ merijo besede na nemškega okupatorja. Osebnost Hitlerja pa zmerjavka: »... da vrugu nisi več podoben«, ²⁰⁹ »... Satan v peklu brusi si zobe, / da s kostmi za zajtrk ga požre.«²¹⁰ se spet srečujemo s kanibalizmom. Tudi psovka hudič ni redka, ²¹¹ na primer »... zdaj jih kmalu bo hudič vzeli.«²¹² Do česa privede nereseno delavsko vprašanje, z ekspresionističnim satanizmom ponazarja jeseniški avtor France Klinar-Kladivar: »... Za vice in hudobnega duha smo goreli na svetih grmadah... in tisti čas se kot krona je robstvu porodil fašizem, / da bi zapeljal kakor hudič na Taboru v lažisocializem / uboge ovčice...«²¹³ Kakšen je rezultat, če se zlu upiramo z zlom, z grozljivo nazornostjo ilustrira diabolizacija: »... / si laži sovraga neumni otrok / ... / sopotnik hudiča in smrti si ti. // Oškropljen od krvi nedolžnih ljudi / se plaziš med njimi kot kača, / v tebi se jeza, sovražstvo rodi, / kaj mar ti je zemlja domača. // Izdajalec prokleti že bliža se dan, / že smrt in hudič ti zavijata grlo, / ko stopil ves narod bode na plan – / takrat te maščevanja bo peklo požrlo.«²¹⁴

IV. CERKEV

MARIJA

Eden najprodornejših teologov 20. stoletja Hans Urs von Balthasar na več mestih razlaga, kako je Marija »pravzor ... Cerkve«²¹⁵ v njeni mistični in zgodovinski razsežnosti,²¹⁶ v tem je smisel prvenstva Jezusove matere v tukajšnjem razdelku, kolikor razume Cerkev kot Kristusovo skrivnostno telo in komaj kot organizacijo ali stavbo. Tako pač narekuje gradivo.

Izhodišče marijanske problematike je »veliki šmaren«, ²¹⁷ sicer le kot časovno določilo, vendar posrečena priložnost, da je to Marijino v-nebo-vzetje; po

ključu iz prejšnjega razdelka jo je Bog k sebi vzel in iz nebes torej pomaga zemljanom, ki se ji za to priporočajo. Njej je v liturgiki posvečen mesec maj in Uršula Tomše je 1. maja 1942 napisala dvaindvajset kitic dolg Kraljici Majniški pozdrav.²¹⁸ 31. maja istega leta pa še V slovo Kraljici Majnika in pozdrav Srcu Jezusovemu²¹⁹ in tako v tujem svetu reševala od doma prineseno vernost. Da je bila stanovitna v njej, priča prav tako 1. maja 1945, tako rekoč v zori svobode, nova pesem, posvečena Materi božji. Vendar tega Marijina častilka ne čuti; kljub živemu spominjanju majniških pobožnosti v domačem kraju ne uide melanholičnemu razpoloženju: »... / V logu domačem že šmarnice nežne cveto, / al' kaj nam pomaga, ko nikdo jih trgal ne bo. / Ptički, v domačem kraju najslajše pojo, / Al' kaj nam pomaga, ne sliši jih naše uho. // ... // Oh, kje so zdaj grički prijazni, veseli, / kjer smo v Marijino svetišče hiteli, / ah, kje so zdaj tisti slovenski ljudje, / ki k tebi, Marija, na goro so radi prišli. // Tujina pretužna nas je zagrnila, / od domačih svetišč nas je odtujila. / V puščavi samotni zdihujemo zdaj / Marija pomagaj, popelji nas zopet nazaj. // ... // Naj zopet slovenska se pesem glasi, / Kraljica Slovencev pozdravljena Ti!«²²⁰ Tudi ta pesem je epsko dolga, saj ima šestnajst kitic. Na koncu je prošnja, da bi prišla Marija Devica v »rajskih višavah« naproti »trudnim popotnikom«, ko bodo »to solzno dolino za vselej pustili«. Po tukajšnjem gradivu sodeč so se prav izgnanci posebej zatekali k Mariji po pomoč; kdove kam vse so raztepli tiste, ki so bili natrpani v Goričanah in v imenu katerih je nekdo po ljudsko zapel: »Mi ubogi smo restantje / v palači škofovi / ... // Tednov več je že minilo, / kar smo tu zastraženi. // Po hodnikih mi hodimo, / tuje obraze gledamo, / vprašujemo, kaj smo mi, / pravijo: izseljenci. // Bog povrni vsem stotero, / ki se nas spominjate, / radi z vam' bi govorili, / pa nam je zabranjeno. // Vsi pa prosimo Marijo, / da bi nas uslišala, / da bi nam odprla vrata, ki so nam zastražena.«²²¹ Težko bo kdaj ugotoviti prvega avtorja pesmi, ki je krožila med izseljenci izgnanci in so znane vsaj tri njene variante. V njih preseneča popolna odsotnost sovraštva do povzročiteljev krivic. Za izhodišče ima spokornost, ki jo preveva globoka ljubezen do domovine in prežema močna vera: »Ah kedo je tega kriv, / da smo mogli se seliti, / dom slovenski zapustiti / ah, naš greh je vsega kriv! / ... / Ko bi imela perutnice, / kot jih imajo drobne ptice, / pa zletela bi nazaj / v ljubi moj slovenski kraj. // Vsi se v duhu priklonimo, / mater milosti prosimo, / da bi prišel tisti čas, / ko bo Jezus rešil nas / ... / Če se Bog nas ne usmili / v stiski tej in strašni sili, / bomo legli vsi tako v tujo mrzlo zemljico. // Časi bodo še drugačni, / da ne bomo kruha lačni. / Prišel bode naš pastir / in naredil ljubi mir. // Ta pastir je ljubi Bog, / ki bo rešil nas nadlog. / Združil nas bo skupaj spet / morebit še na tem svet. // Če pa Bog drugače ukrene, / da nas tukaj smrt zadene, // blagoslovi nas Gospod / in življenja pravo pot! // Ko bo jamca nam skopana, / smrtna postelca postlana, / ljubi Jezus, naš pastir, / takrat nam daj ljubi mir! / Sveto vero nam ohrani, / to te prosimo udani. / Selitve varuj nas Gospod / in tudi ves slovenski rod!«²²² V drugi varianti je izjavni subjekt v množini in morda je to eno od znamenj prilagojenosti prvotnemu besedilu. Vrstice, ki se nanašajo na hrepenenje po domu, so pomenljivo predelane v duhu neke božje poti, ki bi se jo morda dalo celo identificirati: »Ko bi imeli perutnice, / kot jih imajo drobne ptice, / vsi zleteli bi nazaj / v lepi slovenski kraj. // Tukaj bi šli v prvi zori / k materi v sveti gori. / V trumi usmiljenje deli in ljubezen v rokah drži. // K tebi moramo

vsi priti, / pod plašč se vsi pokriti, / pri tebi odpočiti srce, / ki ga stiska le gorje.«²²³ Tudi v koroški varianti je najbolj priličen osebnemu občutju in neki lokalni božji poti tisti del, ki je posvečen Mariji: »Šli bi v zgodnji tihi rosi / k materi na Lisni gori, / ki v oltarju tam stoji, / Jezuščka na rokah drži. // Tam pred njo bi pokleknili / in v molitvi jo prosili: / Naj odvzame nam gorje / ter obriše nam solze. // V duhu njej se poklonimo, / prav iskreno jo prosimo, / naj pri Sinu pros' za nas, / da bi Jezus rešil nas.«²²⁴

242 Upanje na ugoden razplet položaja vendarle spremljata tudi pretanjena ironija: in sprijaznjenje z dejstvi: »Kjer bo jamica skopana, / smrtna postelj nam postlana, / ljubi Jezus, naš pastir, / daj nam takrat večni mir. // Takrat nas bodo v miru pustili, / nas ne bodo več selili, / Bog nam bo določil kraj, / vzel nas bo v sveti raj. // Ne žalujte sestre, bratje, / saj ločitev kratka je / vigred zopet se povrne, / nad zvezdami je svidenje.«²²⁵ Edino v teh treh variantah je poleg Marijine priprošnje tematizirano tudi molitveno razpoloženje do evangeljskega Jezusa kot Dobrega pastirja. Kakšen blagor, živeti v takšnem zaupanju! In kakšna stiska, ko to usahne! Na okenskem podboju v nekdanji gestapovski ječi v Dravogradu v celici številka 3 je ohranjen napis: »Mi smo zdaj pa tu doma, / kjer je daleč do Boga, / do Boga in do Marije, / do njegove kompanije.«²²⁶ In vendar niso zapuščeni. To je prepričanje Blaža Mavrela, ko piše o stotih štajerskih talcih: »Nebeški mir in slava vam, / nedolžne žrtve vse! / Kjerkoli vaša trupla spe / kraj posvečen je nam. / Nad vami nam ihti srce. // ... // Prepevali Bogu / in ste ljudem lepo, / Marijo ste častili, / dobrotljivo Gospo. // Marija prišla je, / spoznala vas je vse, / mučence vas peljala / med božje angelce. / ... / Pri Bogu zdaj ste vi, ...«²²⁷

Osemnajstletnega sina Janeza je mati blagoslovila ob odhodu k partizanom z besedami – tako pesem – »... sam bog naj bo s teboj, / Marija naj te pa varuje.«²²⁸ Padel je že po šestih tednih, kar domači sprejmejo obvladano: »Božja volja je tako, / to naj nam v tolažilo bo.«²²⁹ Zato je pesem z naslovom Družinski pogovor²³⁰ le prototip vseh tistih, ki so zastajali v mučnem vprašanju, kje se zdaj in zdaj zadržuje kdo od sinov, bratov, očetov, in se dvigujejo zanje vzdihni k Bogu in Mariji,²³¹ da bi se srečno vrnili.

Jože Jazbec je poleti 1943 napisal dolgo pesem z naslovom Devici Mariji. Začenja jo po trubadursko, češ: »Kako Kraljica naj pa Tebe / jaz ubogi grešnik počastim, / ki Ti si nam porodila / največjo dragotino sveta...« Verz mu sicer teče precej trdo, a prikupna je domačnost, s katero popisuje sožitje med Materjo in Sinom: »Tvoj sinček že v mladosti rani / ljudstvo v templju je učil, / je razkladal med možaki, / poln resnice on je bil. / Ko pa dorastel je v fanta, / moral je hudo trpet', / da Očetu je zadostil / pregreho, ki jo je delal svet.« Beseda teče o njegovi nadaljnji življenjski poti, oznanjevanju, čudežih in kalvariji ter vstajenju. Marija ga je ob tem stalno spremljala: »Živel s tabo je uborno, / ni pritožil se nikdar, / Tebe ubogal je pokorno / On, ki je bil sveta vladar / ... / Prosi ti le svojega Sina, / da nam milosti on da, / pošlje naj miru na zemljo, / ki ga danes svet nima. / ... / Prosi Ti za nas Očeta, / naj nam ljubi mir poda, / prizanese naj človeštvu, / naj mu pošilja ne gorja. /«²³² Svojo priprošnjo za pomoč avtor nadaljuje v stilu variacij na isto témo ali morda bolje: treba je stalno moliti in se ne naveličati. Kot ljudska nagajivka zveni priporočilo Mariji Šmarški: »... / čakaj, čakaj berič bos ist ti, / vam Marija Šmarska že preti.«²³³ Prva vrstica je tu prejkone namenjena nekemu »očesu

postave«, z vzdevkom »Bos ist«, kar bi bilo narečno za: was ist.

Belokranjski partizan, pesnik Evgen Cestnik je impresionistično in duhovno doživel srečanje z Marijo na Zaplazu: bukovega gozda šumenje mu je, »kot bi nebeška godba pesmi pela«, in pesem se konča s prošnjo: »O, varuj, Mati, me vse dni / in vodi me skoz' vse viharje. / Le s Tabo šel po vseh poteh bom varno. / Nekoč ugledal bom blesteče zarje, / užival srečo, ki ji konca ni.«²³⁴ Na drugi strani se »z roba slovenske zemlje odziva Madona v starogorskem svetišču nad Čedadom: »Tam v kripti luči in zlatá sijaj: kraljica starogorska se z oltarja / nalahno sklanja; dobrotljiv smehlja / z nadzemskim sijem lice ji obzarja.«^{234a} Sveta gora je naslednja Marijina božja pot, ki je prišla v opus tukajšnjega pesništva. Neznani oče je v Ajbi 21. decembra 1944 zapisal neke vrste oporoko. Najprej napravi obračun s preteklostjo, ki mu za poanto sledi zadoščenje ob spoznanju: »Ko otroci za mano to bodo čitali. / Med sabo si bodo zmeraj mislili: / Saj oče vendar ni bil tak neveden. / Nasprotno, je vendar nekaj vreden.« Oče ne bi bil oče, če jim ne bi dobrohotno svetoval: »Zato, otroci, se dobro zavedajte, / drugim ljudem ne nasedajte. / Kar sami boste započeli, / od tega uspeh boste želi. // ... / Moje hrepenenje je, da bi se odzvali, / na Sveto goro vsi bi poromali / in za vse se Mariji zahvalili.«²³⁵ Seveda bi nekaj manjkalo, če na tem zemljevidu ne bi bilo Brezij. Tu so zastopane sicer le s pomočjo črnega humorja, drobna besedica pa izdaja, da je besedilo moglo nastati nekje na Štajerskem. Kako je bilo torej s Hitlerjevo božjo potjo na Brezje: »Amerikanci od Rima navzgor me podijo. / Po Franciji Anglež za mano beži. / Stalin že v Romuniji za brke me tipa. / Partizani mi v Jugoslaviji zdaj žalostinko pojo. // Sirota jaz Hitler, kaj mi je storiti. / Pomoči na zemlji zame več ni. / Na Brezje se hočem k Mariji podati, / katero z oltarja izgnal sem nekda. // V cerkev ponižen Hitler zdaj stopi. / Skesan Mariji zdaj zre v oči. / Idi od mene nesrečni ti Hitler, / zate še v peklu prostora več ni.«²³⁶ Vrh v tej seriji Marijinih svetišč so starodavne Svete gore ob Sotli. Uršula Tomše bi bila nezvesta sama sebi, če bi ne napisala pesmi Mariji v zahvalo za srečno vrnitev iz pregnanstva. Kako je prišlo do nje, govori pesem sama: »... / Štiri dolga leta smo Slovenci bridko zdihovali, / po tujini razkropljeni eden družga spraševali: / Kdaj se zopet vrnemo iz suženjstva nazaj / v svoj preljubi zaželjeni rojstni kraj. // Pomoč človeška je odrekla že rešitev, / Imeli smo še eno upanje: molitev. / K tebi, o Marija, smo se zapuščeni obrnili, / saj Kraljica si Slovencev, pomagaj v hudi sili. // Zaupno in otroško Tebe smo prosili, / Marija nas usliši, prepričani smo bili. / Mariji, svoji materi smo takrat obljubili, / Na Svete gore bomo romali, če bomo se domov vrnili. / Marija, naša dobra Mati nas je varovala, / V rojstni kraj nazaj Slovence spet je pripeljala / zdaj smo se pred Tvoj prestol otroci zbrali, / Tebi bomo dolžno čast in hvalo dali. // Iz sužnosti si nas rešila, / tisočera hvala Ti Marija. / Slovence razkropljene si privedla spet nazaj, / tisočera hvala tebi zdaj in vekomaj // Ko pa bomo se iz sveta ločili, / To dolino solzno grenko zapustili, / Marija, k Tebi si želimo v Raj, / pri Tebi srečo uživati vekomaj.«²³⁷ Te vrstice preproste kmečke žene je mogoče razumeti kot mogočen crescendo zahvale na prošnjo, ki je množično odmevala v slovenskih cerkvah²³⁸ ne glede na to, kako so bili verniki politično orientirani. Namreč: »Marija pomagaj nam vojskini čas...«²³⁹ Tudi sama je silno trpela ob darovanju svojega Sina, zato se belokranjske žene z zaupanjem obračajo k Mamki Vojinski, proseč jo za ranjence: »S sedmimi meči so srce Ti, s križanjem Sina ranili: Revežev

telih se zdajle usmili!«²⁴⁰ Koroški domačini bi vedeli povedati, katero Marijino cerkev je imel pred očmi njihov spoštovani rojak dr. Franc Sušnik-Lenart, ko je leta 1944 z žalostno Materjo božjo simboliziral tedanji položaj svojega naroda: »Mati žalostna v viharju« je »junaške« »Slovenije podoba« / »uziram o v domačem te oltarju; / Leskeče se ti v solzah zore svit. / Klonila ... bo pekla hudoba / in sonce bo posijalo spet na goro.«²⁴¹ To je edini primer v pričujočem gradivu, da je Slovenija opredeljena kot topografski pojem in personificirana z Marijo.

244

MUČENCI

Od nekdanj že obstaja ljudsko prepričanje, da so mučenci posebna kategorija svetnikov, saj da gredo po nasilni smrti takoj v raj. Od tod je mogoče razumeti verze: »Hej strelajte! Saj to vi znate, to znate / vi, od njega dni. O, kaj poslali že / mučencev vi v raj iz naših ste ljudi.«²⁴²

Pesem je z žanrskega vidika vložnica, izjavni subjekt torej zastopa talca, a res le zastopa, saj je psihološko neumljivo, da bi v osebno izpovedni pesmi v tako mejnem položaju, kot je skorajšnja smrt, bilo toliko refleksije: »... Svoboda ne prihaja sama, / Bog sam / nas ne osvobodi. / Le z umom jasnim, z roko hrabro / junak prostost si / pridobi.«²⁴³ Mučenik! je naslov pesmi, v kateri avtor govori o mladeničih, ki so jih odpeljali v zapor in sodili v Rimu, kjer so odločili, »da pet jih bodo ubili«. O njih »bo naše ljudstvo reklo: / to mučeniki so.«²⁴¹ Mučenik postane v tukajšnjem kontekstu ljubkovalno ime za padlega.^{244a} Prebivalce Štajerske in Koroške je strašno prizadela vest, kako okupator obeša zajete žrtve. Ni jasno, ali se naslednje besedilo nanaša na Frankolovo ali na celjske oz. mariborske zapore: »Sto jih visi! Mučeniške žrtve švabske gestape!« Tako ga je nasloвила kmetica Otilija Lešnik iz Dogoš, ki nadaljuje: »Oh kaj še svetite ve zvezdice na nebu, / kam siplješ luna svoj čarobni sij? / Krvavordeče ljubko solnce zide, / Le skrij se, zlato solnce / skrij, se skrij! Ne glej, ne glej, / Slovenske zemlje sine, / ki grozno mučeniško smrt trpe. / Sto jih visi! / Železni kavljji so jim v brado vgnani, / nesrečni naši talci, partizani.«²⁴⁵ Isti motiv bolj epsko široko obravnava koroški pesnik Blaž Mavrel, ki ga je vključil v širše zasnovano zgodovinsko pesnitev: »... / Je Celje lep slovenski dol. / Tam pevski zbor se je sešel, / je naše domoljubne pel, / za krivdo to postavljen bil pred nemški sodni stol. / Avditor je pripravljen bil, / je 'mož na mestu', to se ve, / že naređen, da bo moril, / ukazal naše pevce vse / koj postreliti je. // Še tožno enkrat zapoje, / pojo pobožno za slovo. // Spevi njih slave Marijo, / njene prosijo pomoči, / kadar puške zagrmijo, / pevska grla onemijo, / duh se od telesa loči. // Še v Celju. Na mesarske kavljje / so skoz vratove nabodeni, / jih vrsta, v muki neizrečeni, / v to strašno smrt so obsojeni, / Slovenci to so, ujeti talci. – / Je groza, kaj, preljudi bralci? / ... / V Begunjah zemlja naša krije / mučencev tisoč osemsto / ... / so bratje, sestre naše to / ... / Nebeški mir in slava vam, / nedolžne žrtve vse! / Kjerkoli Vaša trupla spe, / kraj posvečen je nam. / Nad Vami nam ihti srce // ... // Prepevali Bogu / in ste ljudem lepo, / Marijo ste častili, / dobrotljivo Gospo. // Marija prišla je, / spoznala vas je vse, / mučence vas peljala / med božje angelce. // ... // Pri Bogu zdaj ste / vi, / a nam oko solzi. / Krivično pomorjeni, / kako nas to boli. / ... // Jokaje Bog na zemljo zre, si angelci solze brišejo, / trpine vse, zločine vse / v nebeške bukve pišejo...«²⁴⁶

Miha Klinar se izogne neposrednemu opisu pomora talcev (= mučenikov); umetniško enakovreden učinek doseže z aluzijo na slike o cerkvenih mučencih: »... / pet kolov, prestreljenih s streli / in okrvavljenih kakor ustreljenci / pripeti nanje kakor mučeniki / na cerkvenih slikah – / v mrtvem lesu / in telesih mrtvih / rdeče rane.«²⁴⁷ Že omenjena Otilija Lešnik je v svojem dramatičnem stilu napisala tudi pesem o Zofki, »ki so jo švabski gestapi mučili in umorili«. Kakor starodavni psalmist kriči njena duša: »Kje si, o Bog, kje si, o Bog? / Da bi nas rešil teh strašnih nadlog, / kaj ne slišiš naše prošnje glas, / ki sega gor v nebo od nas. // Ali se po božji volji godi, / da kruti hudobnež nedolžne mori? / Kak' jagnje nedolžno je mogla umret / Mlinarjeva hčerka / rožca deklet.« Po opisu njenega zglednega življenja in mučeniške smrti, pri čemer avtorica precej uporablja folklorne stileme, konča z zaupanjem v smiselnost njene žrtve: »... / In tvojo žrtev bo spoznal / naš narod, s častjo te obdal. / Nam pa pomagaj večni Bog / in reši strašnih nas nadlog.«²⁴⁸ O grozljivi smrti dekleta iz Dvorske vasi na Notranjskem obstaja verzificirano poročilo, da si je zaslužila naslov »mučenica«²⁴⁹, medtem ko je v eni od pesmi o materi, ki je ostala sama, leksem uporabljen le za primero, saj ne gre za konkretno osebo: »Kako ta mati lepa se mi zdi / ... / kot mučenica... / nobena žrtev zanjo ni na svetu prevelika. / ... / Naj živi Bog, junaška te slovenska mati mila.«²⁵⁰

Na konkretni ravni marsikateri od njih prav gotovo gre ta sloves. Z naslednjo pesmijo se vračamo v izhodišče tukajšnjega razdelka: mati se priporoča Bogu, da bi pred smrtjo mogla obiskati vsaj grob svojega padlega sina – tako kot so nekdanj hodili h grobovom mučencev v veri, da so le-ti prišteti k svetim.²⁵¹

Za patetično potezo gre tudi v primeru, ko je domovina personificirana kot mati in so njeni sinovi »junaki« »živel kot mučeniki.«²⁵¹ Nekaj tega je tudi v zadnji pesmi; vendar deluje presunljivo zaradi učinkovito izbranega dolgega verza in pesniških sredstev: »O domovina... kot grob je tvoja zemlja mala, / otrokom Tvojim smrt kraljica je postala! / Ti čula si njih slednje krike, njih pila srčno kri, / je rodna sveta Tvoja prst in v nji trohnijo njih kosti... / Zdaj mrtve čuvaš mučenike!!!«²⁵³

DAN MRTVIH / VSI SVETI

»Križ in grob nista zadnji znamenji človekovega boja, ampak stopnja do zmage in zagrobne slave,« je v luči krščanskega upanja zapisal Viktor Smolej.²⁵⁴ In vendar ob pogledu nanje zapornike v Šentvidu pri Ljubljani leta 1941 obhaja tesnoba: »Gledamo gore, / vidimo križe...«²⁵⁵ Leva Svetka-Zorina sveže izkopan grob privede do otožnosti: »... Nemo obstanem ob jami: / i tebi morda partizan, / tam daleč nekje v Benečiji / tihi bo grob izkopan...«²⁵⁶ Koroški Slovenec, avtor odličnih pesmi v tukajšnjem okviru, v eni od njih upesnjuje presunljiv dogodek, kako so se kot nemški vojaki s polarnega območja vozili proti jugu na dopust. »Štopali« so neki tovornjak: »... Obstal je voz. Voznik kriči, / Hej! Zdaj smo tu, tovariši... / Odprl je voza zadnjo stran. / Raz vreče zlezli smo na dan. / ... / Tu grob zija štir metre dolg. / Dva širok in dva globok // ... / So vreče z voza potegnili. / V njih mrtve grobu izročili ... // Spogledali smo se molče... / V slovo jim klonili glave. / Tu neha naša se pravica... / In smrti se začne resnica.«²⁵⁷ Bridka ironija kot znamenje intelektualnosti, a hkrati tiha žalost in globoka vera so strnjene v vrsticah sotrpinu: »Dve besedi

si prislužil. / Zraven par številc dobiš. / Se mrtvim bratom si pridružil, / krvav žarel bo v soncu križ! ...²⁵⁸ To je edini primer osončenega motiva križa kot znamenja mrtvih. Standardni so tipa: »... Na njivi črna gomila in križ...«,²⁵⁹ »Vrste zarjaveli se križi, / mrtvih poslednji spomin.«²⁶⁰ Anonimnost pokojnih na polarnem severu ponazarja po besedah koroškega Slovenca v nemški vojski »gozd križev, nepreglednih vrst...«,²⁶¹ Vendar ni drugače z enim samim samcatim; le pomlad je priča, da je pod »njim pokopan slovenski partizan«: »... gozdni križ ob senčni poti / ... // Poleg tebe raste grmič / oh noseč bodeče trne / ali s trnjem tudi cvete / nosi grm srebrne // ... // in cvetočo krono plete / v zrak okoli križa!«²⁶²

Pustimo ob strani razloček med samostalniško (»gozd križev«) in pridevniško (»gozdni križ«) metaforo in opozorimo na izrazito estetsko doživetje pravkaršnje podobe križa s cvetočo gartrožo. Je to edino? Morda. Morda pa je v njej obzirno vključena tudi religiozna razsežnost. »Leseni križ« je najnujnejše, kar sodi na grob padlega²⁶³ – namreč na podlagi tukajšnjega gradiva! – vendar se spodobita zraven tudi »lučka« in »trnjev venec.«²⁶⁴ V cikel Slik iz Slovenske Benečije je Lev Svetek-Zorin uvrstil tudi refleksivno-impresionistično z naslovom Grob na Matajurju: »... / Preprost, lesen je križ vanj zasajen, / surovo izklesan in brez napisa; / na grobu lučka ne gori nobena, / le trnjev venec nanj je položen.«²⁶⁵ Kljub obvezno opogumljajočemu sklepu si je pesem prislužila ukor, kakor priča pripis k njej: »pesimistična, umetniško šibka.«²⁶⁶ To pač ne drži, le propagandnim ciljem ni bila namenjena.

Da »križe mrtvih mrak zagrne«, ²⁶⁷ je mogoče razumeti tudi v smislu upadanja spomina na pokojne pod njimi. O tem ni več dvoma v verzih o »črvivem križu na poljani, / zemlji sveti, razdejani, / kjer trohne telesa in kosti«. ²⁶⁸ Že večkrat omenjeni koroški vojak v tujem svetu si ne dela iluzij: »Vihar sovraštva z morjem se poleže... / in polja križev ljudstva poravnajo«²⁶⁹ (= po koncu vojne bo padle zajela pozaba). Še toliko bolj, če gre za zgrešeno stran. V posthumnem pogovoru z rojakom se poslavlja od njega: »... Le pregrada zemlje zmrzle naju loči! / Kjer iz zameta tu štrli leseni križ. / Sem zadnja tvoja sled se je zgubila... / Od koder te tujina materi / Nikdar ne bo vrnila! ...«²⁷⁰ Kako kratke sape so človeške obljube o zvestobi in velike besede o nenehnem spominjanju, lahko priča besedilo, ki je tudi etnološki dokument o nekdanjem krašenju grobov: »Pod smreko ... / ... zapuščeni grob / ... / Ne križ ne kamen ne stoji / in luč nobena ne brli. / A v njem pa partizan počiva / in večni pokoj uživa. / ... / Fašizem vzel mu je življenje, / a Bog mu dal je zadoščenje. / Zato se spomni nanj / in nekaj zmoli zanj. / In zdaj v dneh vseh mrtvih / očisti mu zapuščeni grob. / Zasadi ga z nežnim cvetjem, / prižgi mu lučko eno, / postavi mu lesen križ / in nanjga spleti trnov venec.«²⁷¹ Vseh mrtvih dan,²⁷² Dan mrtvih²⁷³ je pravzaprav čuden dan: »Na gomilah sveče gorijo, / v vetru krizanteme drhtijo / ... // Tudi mnogo je grobov, / ki niti rožica jih ne krasi / in teh grobov / se nihče, se nihče spomnil ni.«²⁷⁴ A to je le za ta svet, paša za oči. Kristino Makuc je izgnanstvo prikrajšalo za brezskrbno mladost, da s svetniško odraslostjo sklepa: »Ali kaj pomaga cvet in sveča, / zanje le moliti treba je, / to bo največja sreča / za nas in za nje.«²⁷⁵ Neznani avtor ali avtortica je izredno sugestivno opisal poznojesensko razpoloženje v naravi, ki se ujema z melanholiijo praznika: »Odpada že rumeno listje, / vrhov gora se sneg drži, / jesen prišla je v deželo, / megla v dolinah vseh leži. // Prenehalo

je ptičev petje, / je svet prirode pokopan. / Oblači vse se v črnino, / saj danes je vseh mrtvih dan. // Ko v širnem polju več ni cvetja, / en vrt v rožicah blesti. / To vrt je njih, ki so pred nami / v večnosti deželo šli.«²⁷⁶ Morda je začetek celo starejšega nastanka, besedilo se nato osredotoči na samotni grob »ves s cvetjem pisanim odet«, ob katerem padlega objokuje več deklet. Nekatera znamenja kažejo, da bi besedilo ali njegova priredba utegnili nastati v »dekliškem krožku iz Malenskega vrha«.²⁷⁷ Obstaja pa še druga varianta te pesmi, daljša, morda pa tudi prototip zgoraj omenjene, v obeh so kitice o padlem – tu gre za očeta, tam za dekliško simpatijo – poznejši vložek. O precejšnji verjetnosti le-tega priča dejstvo, da kitice z novejšo snovjo ne tečejo tako gladko kot druge: »... // Na grobu vsakem pa prižgana / pokojniku je svetla luč / v želji, da pokojnik mili / nebeških vrat bi našel ključ. // Le eden grob v lepem vrtu / sameva v kotu brez lepote, / ni sveč na njem in rož nobenih / ob njem pa tri kleče sirote. // To je grob očeta partizana, / za narod je življenje dal, / podrla ga je krogla njega, / kateri rod je svoj prodal. // Otroci v črni grob strmijo, / solzijo drobne jim oči, / a srca drobna govorijo: / 'O zlati očka, kam ste šli?' // Pa črni grob ne odgovarja / in oče v njem molči samo, / le eden je, ki čuje vzdih, / ki deci tej iz srca vro. // To Oče naš je Vsemogočni, / ki gleda nanje iz nebes, / On, ki posuši solzo vsako / in je tolažbe vir zares.«²⁷⁸ Če so druge pesmi s tukajšnjo tematiko razpoloženske in refleksivne, je zadnja od njih prigradna. Nastala je kot zapis iznenadenja zaradi čudovitega dne 1. novembra tistega leta, ko so partizani že šest dni stiskali obroč okrog Gorenje vasi. Bilo je oblačno, deževno, vse namočeno, a ponoči se je na nebu zableščala luna in »nebeško lep se dan je rodil«,²⁷⁹ kot da sta narava in nebo hotela počastiti praznik tistih, ki godujejo: »Vseh Svetih dan, vseh mrtvih je dan.«²⁸⁰ »Glej drugi dan, vseh vernih duš dan / prišel je spet oblak teman, / kot da ječi / in se solzi; / bel prt pokriva ravan.«²⁸¹

Na ladji Oldenburg je sredi visokega poletja leta 1941 zaječala slovenska duša: »Predani penecim valovom... / kljubujemo sili morja. / Na daljni mi plovemo sever, / v mislih pa vsi smo doma... // Če z Arktisa več se ne vrnem, / teh belih ledenih ravnin... / mi šmihelski zvonovi zapoje / na vernih duš dan v spomin...«²⁸² Vernih duš dan, kot je omenjen v zadnjih dveh navedkih, je krščanski praznik v spomin posmrtnega očiščevanja, da duša mrtvega postane sveta, svetnik. To je smisel in pomen zveze: vsi sveti. Vsi sveti²⁸³ je naslovila svojo pesem Magda Stražišar-Magduška, ki jo davi stiska za brata, ker ga ni iz gozdov: »Hladna jesen k nam prišla je, / z njo prišli vsi sveti. / Mi od žalosti srce bolno je, / ne vem, kaj z njim početi. // Kam naj gre, o mama moja / na ta praznik, kje miru naj išče / duša uboga, brez pokoja? / reci mi: mar na pokopališče?«²⁸⁴ 1. novembra 1942 je koroški Slovenec, mobiliziranec v nemški vojski, posvetil pesem Vsi sveti v Parkini²⁸⁵ padlim rojakom. Tudi v njem je bila še preživa bolečina spričo njihove smrti, da bi se zmozel veseliti njihovega poveličanja. To čustvo je prihranjeno za naslednje poglavje.

SVETNIKI

Kristjan veruje, da je vsakemu dana možnost, da postane »svet«. Od tod praznik »vsi sveti«. Toda po posebnem jurisdikcijskem postopku je na tem svetu naslov svetnika priznan (le) tistim, ki so se v kakšni od krščanskih kreposti, te so

navadno tudi občečloveško veljavne, posebno odlikovali. Zadnji razdelek v tem poglavju je torej namenjen kanoniziranim svetnikom.²⁸⁶ Od njihovega zglednega življenja, ki je bilo lahko izredno zahtevno in trdo v kakršnem koli pogledu že, in pogosto mučeniške smrti je preteklo že dolgo časa, zato ni več neposrednih prič o njih, da bi jih objokavale. S časovno in čustveno razdaljo se prizadetost manjša, nadomešča jo vedrina in sproščenost. Prav to sta znamenji tokratne motivike. Razvrščena je po letnem svetniškem koledarju. Od tu upoštevanih je prva na vrsti sv. Agata,²⁸⁷ seveda je le golo naključje, da se začnjenja prav s črko A. »Sam Bog in sveta Agata / naj kmalu ti pomagata / vrniti se do Višnje gore...«²⁸⁸ je namenjeno voščilo sojetnici Agici. Eden od avtorjev z imenom Jože si kot italijanski vojak izsili zdravniški pregled, da lahko tako praznuje god svojega zavetnika sv. Jožefa – tako poroča njegov verzificiran dnevnik,²⁸⁹ drugi pa je sestavil dolgo pesem Čast svetemu Jožefu: »O tebi sveti Jožef / sem misli moje zbral / ... / Kraljeve rodovine / si bil o Jožef Ti. / Pa nisi bal se dnine, / ki delavc jo živi. / Da vsi bi Tebe vzeli / za pravi vzor in zgled, / grozot bi ne prestajal / sedaj današnji svet. / ...«²⁹⁰ Ceni ga kot zgled »gospodarjem«, »fantom«, »možakom« in se mu priporoča za priprošnjika pri Bogu, naj podeli mir svetu, da ne bi tekla nedolžna kri in bi vsak užival »svoje pravo na rodni tleh«. Še in še ga prosi, naj sv. Jožef posreduje pri Očetu za slovenski narod. Na koncu se obrne še na Marijo in »brate svetnike«: »Prositate vsi za nas / da ljudstvo se odreši, / je skoraj skrajni čas, / Še tebe Vsemogočni / prosimo TE za vse, / da Ti nam prizanesesh / to žalost in gorje ... // Da srečno bi živeli / v veri pravi vsi, / Bogu se zahvalili, / ki nam dobrot deli.«²⁹¹

O Janezu Nepomuku je nastala šaljiva pesmica, kako je bil lani iskal godovnjake po celi Gorenjski od Triglava do Ljubljane, letos pa jih je dobil vse na enem kraju, »kar na kupu zbrane vse / smešno žalostne 'restante, / svoje ljube Janeze«, namreč v begunjskih zaporih. Sveti Peter mu svetuje, naj jim pošlje paket.²⁹² Iz gozda pa kot partizan v obešenjaškem stilu vošči svojim soimenjakom Ivan Kurinčič, vendar ni jasno, za katerega sv. Janeza gre – verjetno za Janeza Krstnika.²⁹³ Okoliščina, da je pesem Janez sveti v Dobljčah datirana s 27. decembrom (1943), ko goduje apostol Janez, je prejkone dokaz, da se Jožeta Žabkarja Vaška slika nanaša na žeganje ob prazniku Jezusovega najljubšega učenca.²⁹⁴

Uršula Tomše je s svojim mirno tekočim, nikamor hitečim pripovedovanjem prepoznavna tudi ob tej tematiki. 31. maja sicer goduje sv. Angela Merici, ustanoviteljica uršulink, in ne angeli varuhi, kakor sklepa avtorica, ko vošči svoji sestri Angeli, toda to naj ne moti; njene dobre volje to v ničemer ne zmanjšuje: »Preljuba draga mi sestra, / zdaj postala bodeš godovnica, / zadnji Majnik skoraj že prihaja, / na ta dan se tvoj godovni dan obhaja. // ... Sveti angel varuh tvoj patron / zvesto vedno ti ob strani stoj. / Naj te varno čuva, vodi / ter v pomoč ti Vselej bodi. // Ko pa zadnja ura ti bo bila, / luč življenja tega ugasnila. / naprot Ti pridi sveti angel, tvoj patron, / Dušo tvojo naj popelje v večni dom.«²⁹⁵ Nato vošči Uršula svojima staršema, ki sta nosila ime po sv. Antonu.²⁹⁶ Najprej nameni svetniku nekaj ljubeznivih besed, nato se obrne k njima: » ... Preljubi očka, mam'ca draga, / vaša hčerka vama verze zloga / za tujo prazno mizo tu sedimo, / po svojih starših srčno hrepenimo.«²⁹⁷ Hudo ji je, da so si tako daleč narazen, vendar jima zagotavlja duhovno bližino. Podobno je ustrojena pesem materi (= morda babici) – glede na to, da sta bila

za sv. Antona nagovorjena oba starša tudi izrecno in da je tu veliko prostora namenjeno posmrtnemu snidenju, kar je spričo babičinih let verjetno bilo smiselno. Za sveto Ano, 26. julija: » ... / Sveta Ana naj vas srečno vodi / ter v pomoč vam vselej bodi. // Kadar žalost stiska vam srce, / ko obupno tare vas gorje / Sveta Ana naj tolaži vam srce / Ona briše grenke naj solze. // Ko pa zadnja ura Vam bo bila, / zadnja solza na tem svetu se utrnila, / Duša od telesa se ločila, / luč življenja grenkega ugasnila, / Sveta Ana vas popelji iz doline, / srečo rajsko uživati v višine / To želim Vam jaz in vsa družina naša: / Dom nebeški naj bo enkrat sreča vaša / ... »²⁹⁸

249

V Dolomitskem glasu je bila julija 1944 objavljena pesem z naslovom Blagovest.²⁹⁹ Posvečena je svetima bratoma Cirilu in Metodu, ki godujeta v začetku julija. Le naslov je blag, drugače pa je pesem trda tako po miselnosti kot ubeseditvi. Konec julija goduje sv. Marta kot prototip skrbnih gospodinj. Neka sodelavka partizanov si je v tej zvezi prislužila lep kompliment: »Marta pravo ti ime imaš, / saj mesto v knjigi svetih zgodb poznaš, / ki skrbnost njeno popisuje, / ki vse napravi, ne le obljubuje.«³⁰⁰

Vztrajni Kraševac Jožko Jazbec je spesnil tudi pesem na čast svetemu Mihaelu, nemu od nadangelov, ki je znan po imenu in imajo god jeseni.³⁰¹ Izvirna je motivacija, zakaj se je odločil zanj: ker je bil prvi med vojaki, saj se je uprl padlemu angelu Luciferju in ga pahnili v pekel. Zato se zateka k njemu, da bi varoval slovenske vojake, ki se bojujejo za domovino. Avtor ni konkreten v poimenovanju, kdo so ti vojaki, saj je bil sam vojak italijanske vojske in je s svojim pesnjenjem v njej veliko tvegati. Pesem končuje z besedami: » ... Naj se moja želja spolni, / Oče, reši nas gorja, / Ti vodnik nebeške vojske, / Prosi za nas Ti Boga.«³⁰²

V Belo krajino so locirane vse medvojne pesmi Lojzeta Žabkarja. Ta o sveti Barbari³⁰³ je malce zamišljena. S slike v kmečki hiši ga sprašuje: »Meč tale v hipu / glavo je oddrobil: / kako si ti boš venec slave / v dnevih teh pridobil?«³⁰⁴

Največ pesmi, kar štiri, so namenjene svetemu Miklavžu. Leta 1943 je 6-letna deklica recitirala propagandno pesmico, ki pravi, da mora Miklavž tudi partizanom pustiti kaj daril, ker so mu pokazali pot.³⁰⁵ Druga pesmica se z nostalgijo spominja nekdanjih miklavževanj.³⁰⁶ Že leta 1941 je Jakob Ciglar napisal pristrčno zahvalo svetemu Miklavžu v Sarajevu, da »za Slovenčke uboge / odprl na stežaj si srce«.³⁰⁷ Posebej naj bo opozorjeno, da je to prvi primer, ko je za najmlajši slovenski rod uporabljena pomanjševalnica od imena Slovenec. Ganljivi so verzi Otilije Lešnik, ki v svoji prostodušnosti meša vero staršev z nekritičnim navdušenjem za nov družbeni red. V prvi pesmi ugotavlja, da štiri leta ni bilo dobrotnega moža, ker »ne zna švabski govoriti / mi pa švabski smo brbrali«. Zaupa, da bo odslej »po Slovenskem vekomaj«, in na koncu pritakne še politično geslo »Živela Jugoslavija«.³⁰⁸ Druga pesem je zvest dokument nekega obdobja: »Kaj si nam prinesel, / o sveti Nikolaj, / stari naš dobronik, / to nam danes daj. // A nismo mi več tisti, / ki smo enkrat bli. / Sitni otročiči, / Čmerni, jokavi. // Zdaj smo mali borci, / smo politiki, / ... / smo ko orehe strli / reakcijo / in smo dobili novo / Jugoslavijo. // Zdaj rudeča zvezda / nam sijala bo, / naša mati 'Rusija' / ščitila nas bo. / ... / Kaj si nam prinesel!?! / o sveti Nikolaj!' / Srečo, mir, edinost, / nam Slovencem, daj!« Na koncu je spet vzklik »Živel maršal Tito! Živel Stalin!«,³⁰⁹ kar kaže, da je bilo besedilo predvideno za javno rabo. Drugače si je težko razlagati tako poanto.

Za god nekemu Štefanu je nekdo sestavil Evangelij sv. Štefana, in to z dobrohotno pripombo: »... Pa radi tega ne bodi užaljen, / da družba vesela se razide. / Saj sv. Štefan drugo leto spet pride. // To so evangelija besede / z naše lumparije odpuščene. Amen.«³¹⁰

250

Po svoji etološki perspektivi, ki je večinoma durovska, sodita sem tudi dve voščili, ki sta navezani na Marijino ime. Seveda je ona več kot svetniki, je Kraljica svetnikov, vendar se omenjeni besedili po svoji strukturi bolj privilegata snovi v tukajšnjem razdelku. Mici za god 1944³¹¹ so namenjene med drugim tele besede: »V mislih teh lepih se spomnim na Te, / Marija Ti dala je isto ime, / osebno prejela boš tisoč voščil, / voščila za Tebe — ne rabijo kril. // Vezila jaz nimam — če Bog da, poznej; / vso srečo pa lahko Ti voščim že zdej; naj čuva Marija Te, mati dobrot, / da srečno praznuješ še mnogi Tvoj god. // ... // Prišel sem kot tujec v lepi ta kraj, / priljubil takoj se mi je — in zakaj, / kot sin sem sprejet bil v domači Vaš krog, / pozabil ne bom Vas — povrne naj Bog.«³¹² Druga pesem je za mater: »Naj Mamka božja varje Vas, / ime je svoje Vam dar'vala / in kjer se čuje njen le glas, / nesreča ne bo kraljevala. / Zato želim vam od srca, / da zdravi, srečni in veseli, / ko mine enkrat vojska ta, / doma se zopet bi objeli. // Marija naj Vam srečo da, / da boste vse to učakali, saj Ona je dobrotnica, / ki vedno ste Ji verovali. // Mars'k'tero noč, ko še bedim, / v molitvi prosim — oh, daj, Bože, / da ta trenutek doživim, / ko mater svojo — objame Jože.«³¹³ Resnici na ljubo je treba povedati, da je to besedilo vložnica, torej jo je sestavil avtor v imenu soborca, izrecno na njegovo prošnjo.³¹⁴ In končno še godovno voščilo, ki ne omenja, za katerega svetnika gre. Gre za izraz ljubezni dveh ljubečih se, ki sta si daleč vsaksebi: »Iz globočin / trpečega srca / mi danes molitev je vroča prišla / voščila iskrena za bližnji tvoj god, / naj sreča se vrne, te spremlja povsod. / ...« Na koncu je kitica z značilno elipso: »Ločitve pretežke skrajša naj čas, / Ki pred leti združil je nas,«³¹⁵ torej Bog.

Na koncu še dva primera, ko so nebeščani uporabljeni za metaforo. Andrej Ogarev se dobrika prikupni Milici, ker »lepa si res / kot angelček, ki prileti iz nebes.«³¹⁶ Družčina okrog Vere pa zabavlja čeznjo, da je »svetnica«, ker »pridno na izpit se pripravlja / in pri tem na fante pozablja.«³¹⁷

V. ZAKRAMENTI

ODVEZA IN GOSPODOV OBISK

Kakor za v spominsko knjigo dekletu je koroški Slovenec Hans Ogris kot izgnanec v Gunzennhausenu napisal: »Ni je sreče na tem svetu, / ktera res bi trajna bla, / le kdor mir ima v srcu, / srečo pravo le pozna. / Zato pa čuvaj in varuj / v tvojem srcu sveti mir, / dobrote rada izkazuj / in sovraži vsak prepir!«³¹⁸ Druge moralne in etične vrednote, ki jih ji predočuje, so: »dekliška čast, zvestoba, vernost, čistost«. »Daleč tam je zdaj dežela, / kjer mamca mi je pesmi pela. / Učila me je tam lepo / ljubiti Boga, narod in tudi njo. // ... Urejen dom smo tam imeli / prebivali v hiši beli, / kjer resni je odmeval glas / in blagoslov je božji spremljal nas.«³¹⁹ Iz odlomka je lepo razbrati, da nič na tem svetu ne prekosi človekovega notranjega miru. Doseže ga tedaj, ko je v soglasju sam s seboj, ljudmi in Bogom. »Srečo lovi s poštenjem, / da imel boš lahko vest,«^{319a} svetuje Jožko Jazbec. »... / kdor je pa krive in slabe vesti«³²⁰ pomeni, da se mu je duhovno in duševno ravnoesje podrla, in to je eno od razvratnih

lastnosti greha. Notranji razsodnik, ki mu zlepa noben človek ne more uiti in je praviloma usmerjena pozitivno, je »glas vesti«:³²¹ »Po tem le vredni bomo domovine, / če danes z njo jok in gorje delimo. / Naj glas vesti vspodbuja nas ,vzdržimo', / dokler usodna ura nam ne mine.«³²² Kdor ji ne sledi, ga prej ali slej doleti pokora – v takšni ali drugačni obliki. Vendar je leksično tematizirana v okviru tukajšnjega gradiva le redko, toda enkrat z zelo pomembnim opozorilom: »Človek nič ne moreš soditi / kdaj te sreča zapusti, / glej, tvoj oče je zagrešil, / pa pokoro delaš ti.«^{322a} Enkrat pa grožnja Hitlerju: »Če ti orožja ne odložiš / in se narodu ne pokoriš! / ... / Le pokoro delaj Adolf ti, / za grehe tvoje je gotovo premajhne ni!«³²³ Pač pa je po človeško zastopana v motivih napovedi o maščevanju,³²⁴ česar je, resnici na ljubo, v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945 sorazmerno veliko.³²⁵ Tukajšnja ilustracija zanj ni tipična, saj se giblje v obzorju krščanske kulture: »Zapisano je v črnih knjigah, da imaš ti grehov že velik',« trdi konkretni izjavni subjekt o konkretnem naslovljencu na nasprotni strani barikad; in žuga mu, da bo to po vojni plačal. » ... Ni zate rajske več poti.«³²⁶ Navzoča je silovita vera v pravičnost – v božjo sodbo in človeško izravnavo: »Za vse gorje gorje v plačilo / poslal ti Večni bo sodnik. / In kakor se je posodilo, / večkratno plačal bo dolžnik.«^{326a} Toda ali je to še krščansko: »Tovariš – le udarjaj po glavi sovraga / brez milosti / kosi – uničuj / maščevanja se svojega raduj, / tako le sigurna tvoja bo zmaga / ... / zato tlačani v zadnji naš boj / raz lica nam teče kri in pa znoj. / Bog naj nam delo to naše razsodi.«^{326b} Morda je maščevanje vključeno tudi v naslednji primer, a ga je mogoče interpretirati tudi širše, bolj gnoseološko: »Vsak greh je zapisan, krivica storjena / drago poravnala – plačala se bc!«³²⁷ Število tri zastopa množino, kar pomeni, da je bila misel o popisanih grehih dokaj živa, saj jo je najti še v tretje: » ... Počkaj« »vse grehe ti popiše ...«^{327a} Žal manj pa je bila živa zavest, da za greh enega trpi več ljudi,³²⁸ četudi gre za tako banalen primer, kot je kraja kokoši. Toda v naslednji kitici ni upoveden le ta greh, ampak tisti poglavitni – greh vojne: »Smrt sedem cvetov pokosila, / dva fanta naše sta krvi / naj njima sodba bode mila / ... / gospodje naši / kokoši ukradene jedo, / nič ni jih sram blo med pajdaši, / greh plačali vojaki smo.«³²⁹ V resnici se je težko vživeti v položaj slovenskega vojaka v tuji vojski, če pomislimo, da je hkrati ob tem avtor tudi zapisal: »Pismo od doma / ponovno prebiram, / v moških sem letih / bil prvič ihtel ... // Zame ni cvetlic na polji, le osat in trnje zrem / pa vdam se Njega volji / cvetje dal bi bratom dvem.« // Od doma je namreč dobil vest, da mu je ista vojska, v kateri je on služil daleč od doma, doma ubila dva brata. Zato: »Zdaj proč je veselje, / me muči spomin, / le v spanju pri bratih / se družbe držim ... / Tolaži pa vera / in up me trdan, / da pride že cesta / na lepo ravan.«³³⁰ Avtor iskreno izpoveduje v svojem verzificiranem dnevniku, kaj mu ohranja ravnotežje, in pri tem uporabi diskurzivne besede: tolažiti, vera, up. Kmetu pa je Marija, ena od peterih sester Logarskih, ki so bile odpeljane v Auschwitz, položila v usta svojo usodo: »Politika mi ni bila za mar, / a storiti kaj za dobro stvar, / bila mi sveta je dolžnost. / Slovenec vsak bil ljub je gost. // Kultura čudna nadljudi / zdaj nove šege me uči, / pomagat svojim zdaj ljudem / po novi veri tej ne smem. / A kar učil me že je ded, / učil sem jaz moj mladi svet. / To v greh se strašni štel je, / zato so sem poslali me. //«³³¹ Nasproti »strašnemu grehu«, ki mu je pripisan, se sklicuje na najvišjo instanco, da je nedolžen: »Pravični Bog mi je porok! –

»da zemljo s solzami kropljeno, / S krvjo in znojem prepojeno, / bom gledal še osvobojeno.«³³² Od teh dveh upovedenih oseb nobeden ni »kriv« »obupa greha«.^{332a}

Lahko je drugemu naprtiti greh, težje je priznati si ga, kaj šele ljudem in Bogu. In vendar je prav to vsebina četrtega izmed sedmih zakramentov krščanske vere. Ali ni bilo to ravnanje partizanov enakovredno junaštvu, ki so ga izkazovali v boju. Duhovnik Lojze Žabkar je v svojih preprosto žlahtnih pesmih dokumentiral nekaj takih primerov:³³³ » ... / Sestra tiho mi dahne: 252 'Tifus mori ga, / strel v čreva dobil je, krog pasa ves gnil je, / zdržal ne bo. / Vas je naročil, dajte mu to, / kar je potrebno / za zadnje slovo.' / ... / Fantu steklijo oči, / globlje vse globlje / v prsih mu hrope, / stiska roke mi, / rad bi še nekaj povedal, / ko se je vsega spovedal: / 'Če me v Ljubljano / svobodno ne bo, / povejte ji vi, / moji ljubljeni Sonji, / mislil sem nanjo vse dni: videla bova se v večnosti.'«³³⁴ Odveza je obredno znamenje kristjanove osvobojenosti od grehov in dokaz njegove notranje svobode. Uršula Tomše tudi ob tem in o tem najintimnejšem dejanju svoje vere poje z njej lastno dokumentarno skrbnostjo, ki pa se tokrat ne nanaša na zunanje reči, ampak v čistosti svojega srca meditira: »Božja milost nas je obiskala, / tebi Jezus bodi srčna hvala, / v sveti spovedi smo duše zopet prenovili, / Tebi ljubi Jezus zvestobo znova obljubili. // Naša srca spet so mirna in vesela, / ker so v svetem zakramentu Jezusa prejela. / Oj Ti dobri blagomili naš pastir, / ovčicam svojim si podelil Božji mir. // S hrepenenjem v srcih k Tvoji mizi smo hiteli, / kralja zemlje in neba v svoja srca smo sprejeli. / O trenutki Rajske sreče, kdo vas naj opiše, / ko v samotni temni noči kralj Nebeški nas obišče. / Temna mrzla noč nas je objela, / lučka žive vere skoraj že je dogorela. / Malodušnost se nas je lotila, / ljubezen Božja v srcu je ugasnila. // Prišel si ljubi Jezus, luč nanovo si prižgal. / Srcem našim novega poguma spet si dal. / Bodi hvaljen, moljen naš najboljši tolažnik, / naših zapuščenih duš v tujini si vodnik.«³³⁵ Pesem se nadaljuje v krčeviti prošnji, da bi »presveto Srce Božje« uslišalo »vzdihe vroče« »zapuščenih duš v tujini«: » ... olajšaj nam gorje ... » Morje čustev se od oseke spet povrne k plimi božjega prijateljstva (»Rajskomilo Srce Božje Ti, / Ti prijatelj naš najboljši si. // Blagomili naš prijatelj si, / k sebi vabiš brez razlike vse ljudi, / k tebi trudni, žalostni hitimo / ...«) in izteče v upanje na večno združitev po smrti.³³⁶

Vrnili smo se v izhodišče. Notranji mir je bistvo »zakramenta« izpovedi in božje prijateljstvo, »zakrament« večerje z Gospodom njegova nagrada.

DARITEV

je bistvena za ljubezen. Zato je tudi temeljna sestavina dveh zakramentov, ki ju predstavlja tukajšnji razdelek. Ljubezen med dvema ljubečima se bitjema praviloma vodi v zakon: »Kdaj se moj dragi s hribov vrne / ... / me povede pred oltar!«³³⁷ Na dekletovo vprašanje partizan odgovarja: »Če mi Bog življenje čual, / se svoboda prismehlja, / pred oltarjem bova stala, / si zvestobo obljubljala!«^{337a} Vsaj na ravni jezikovne fraze sta citata priča zadnjega izmed sedmih zakramentov krščanske vere.

Človeško podarjanje marsikdaj preseže ljubezen do Boga, kar se na zunaj izrazi v posvečenju. Ljudi, ki se za to odločijo, prepoznavamo kot duhovnike, menihe in redovnice. Kakšno usodo so jim namenili okupatorji slovenske zemlje

med drugo svetovno vojno: »Duhovnike, učitelje / zaznamovane narodnjake, / slovenske naše vse prvake / in naroda voditelje, / pobožne nune in menihe / si požvižgaje na njih zdihe / iztiral Švab je, vse izgnal, / vse v tuje kraje izpeljal. / ...«³³⁸ Viktor Smolej omenja brošuro Slovenskim duhovnikom, ki je leta 1943 vabila le-te v zavezo z narodnoosvobodilnim bojem.³³⁹ V tukajšnjem gradivu sta ohranjeni dve varianti nekakšne kronike,³⁴⁰ ki se zgraža nad enim izmed njih (v tedanji Ljubljanski pokrajini), saj da je vernike spodbujal v odpor proti komunizmu po načelu: klin se s klinom zbija.

Nasledki nepopustljive razcepljenosti so bili tragični za obe strani in zanj samega.³⁴¹ Besedilo o tem najbolj žalostnem delu slovenske zgodovine ne skriva nekakšne bojne nastrojenosti, kakršno očita drugi strani, vendar so imena krajev, ljudi in čas dogajanja konkretizirani, tako da je trditve mogoče preverjati.

Za pristnega in poštenega vernika je hudo boleče, kadar gnev nasprotnikov zadene ne/upravičeno in ne/hote tudi svete reči njegove vere; kakor je tudi prizadet čut kulturnega dostojanstva vseh, če se izkaže, da so te reči izrabljene v ozko politične namene. V tej luči je razumeti nelagodnost, ki spremlja branje ene od pesmi, ko se podobno kot prejšnja pohujšuje nad vojaško organiziranimi rojaki na drugi strani okopov. Je manj jedka, pač pa bolj posmehljiva in dvoumna do božjih skrivnosti in njihovega oskrbovalca: »Vsako jutro jih poklical je zvon / v božjepotno cerkev k maši / in obhajilu... In vsakikrat / jim je lepo pridigal njihov / vojni kurat...«³⁴² Tudi pesem, iz katere je ta odlomek, daje možnost za ugotavljanje njene pesniške svobode, saj je opremljena s potrebnimi podatki.

Vtis odklonljivega ali mlačnega razpoloženja do duhovnika na domačih tleh popravlja ganjenost izgnancev, ko jih je obiskal »v mrzli tej tujini« in jim govoril, »da moramo Boga ljubiti / ter ne prenehati moliti, / svoje križe vdano vsi nositi. // V srcu se je milo vsem storilo, / ko spet se nam je v maternim jeziku govorilo. / Beseda božja v maternem jeziku govorjena v tujini, / srca si si osvojila, ostaneš v neizbrisnem nam spominu. // Oči so solze nam zalile, / ko pričeli smo moliti litanije. / Po cerkvi milo in domače je odmeval glas / Marija Mati Božja, le prosi Ti za nas / Vas Častiti pa ne bomo nikdar pozabili, / sedaj šele spoznamo, koliko dobrot ste nam storili. / Srcem žalostnim ste dali tolažilo, / našim dušam bolnim pa zdravilo. // ...// Bog obilo Vam poplačaj, / Bog obilo trud Vam vračaj / ... // ... // Pri Jezusu, Mariji / v nebeški lepi tovarišiji. / ...«³⁴³ Uršula Tomše je v zboru tukajšnjih avtorjev neprekosljiva v svojem izražanju ljubezni do doma, slovenskega jezika in Tistega, ki nam po krščanskem verovanju vse, kar imamo, podarja. Le s tega vidika je mogoče prav zaslutiti, kaj ji je po dolgem času pomenila maša in druge pobožnosti v materinščini.

Da ni bila le ona prikrajšana zanje, je mogoče sklepati po ravnanju Hansa Ogrisa, ki je leta 1943 sestavil Mašno pesem.³⁴⁴ Gre za besedilo z vsemi predpisanimi mašnimi deli: Vstop, Slava, Vera, Darovanje, Svet, Po povzdigo- vanju, Obhajilo, Konec. Kot izgnanec je prejkone tudi on pogrešal svete daritve, kakor je maši tudi ime, in v duhu jo je ponavzočil v svoji omenjeni pesmi. Vendar tako, da je imel pred očmi predvsem prošnjo za zunanji in notranji mir in svoj narod. Žlahtna hvalnica Bogu Očetu se izteče v sklep: »O neizmerna sreča ta, / ko sprejme duša Jezusa. / Pomlajena in pokrepčana / ter z božjo

milostjo obdana. / Mirno med vabljeni stopa svet, / v zavesti, da je božja spet!
 // Glej Gospod premilostljivo / na to ljudstvo zaupljivo, / ki tu po rokah
 svečenika / zdaj darovalo ti je Sina. / Daj še blagoslov sedaj nam svoj / da le
 vedno bli bi narod Tvoj!³⁴⁵ Tako smo prišli do tretje razsežnosti daritve –
 maše, ki jo more opraviti le duhovnik, vendar vedno v občestvu z drugimi.

254

Obliko maše je vzel za zgled ciklu svojih pesmi France Klinar-Kladivar. Morda je delavsko okolje Jesenic, kjer je prebival, vplivalo, da se je bolj kot drugi avtorji iz opusa slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 ukvarjal z vprašanjem razrednega boja, vendar na precej samosvoj način. Filozofijo zgodovine in upora povezuje s še skoraj mračno erotiko. V njegovem izrazu se pogosto spajata čitalniška nabreklost in ekspresionistična razviharjenost, stavčne zveze so težke, misli kdaj presenetljive, drugač pravzaprav nerazumljive. Vse to daje vtis čisto osebnega stila in kaže na popolno odmaknjenost od tedanje splošne poetike, ki je omogočala hitro pisanje in še hitrejše umevanje. Partizanski boj in preobrazbo iz zagledanosti posameznika v lastni jaz v solidarnostno družbo »mi« obravnava v pesmih, ki jih je mogoče po naslovih in njihovi motiviki z rahlo okrnjenostjo spraviti v zaporedje opravil pri maši. Pesmi z naslovi: Veliko opravilo, Vstopil sem... Pristopil sem... Moj greh... Hvalnico pojem... Beseda, Verujem... Darujem... Povzdigovanje... Vigilije, Poročni psalm, v avtorjevi zbirki niso razporejene po tem vrstnem redu, kot da bi avtor hotel zamegliti alegorijo, v kateri razvija svojo odločitev za narodnoosvobodilno gibanje. Hkrati s tem poteka preobrazba iz individualne kategorije »jaz« v skupnostno kategorijo »mi«. Ta alegorija naj bi bila Veliko opravilo – maša – na kar napeljuje tudi besedišče tega cerkvenega obreda v naštetih pesmih. Novo učinkuje že s predstavljeno zamisljivo, včasih z metaforami, kdaj pa oblikovalna moč popolnoma popusti. Izjavni subjekt v pesmih si je privzel vlogo duhovnika in govori v svojem imenu in imenu množice: »Pristopil sem pred daritve oltar, ki jo mašuje ubogi narod moj.«³⁴⁶ Največji greh, ki se ga je treba izpovedati, je izdajstvo, katerega je kriva sebičnost. Nato poje hvalnico smrti iskanja jaza pri ljudeh, ker ga je z velikimi žrtvami nadomestila zavest skupnosti, »mi«. V Besedi sporoča, kakšen bo evangelijski v novem času. Govoril bo o zgodovini trpljenja in upora človeka. V Veri izpoveduje svoj življenjski in svetovni nazor. Veruje v moč duha in dela, zaveda se »prerojevanja« in »presnavljanja«. Pri morali je odločilna sodba skupnosti. Pri Daritvi daruje kelih neizmernega trpljenja in gorja v dar Skupnosti: »Kri v množicah prelita je temelj življenja, neusahljivi vir za velikega sožitja mir.«³⁴⁷ Iz tega sledi Povzdigovanje, ki je jarko ogledalo človekovega napuha: »... / Glejte, naše Vstajenje je vzžarelo v škrlatu krvi, / na darovanju žrtev tisočih Golgot smo vstali mi, / vstala Beseda človeka pesti.«³⁴⁸ Kot da bi pred sabo ugledali tisto značilno Leninovo fotografijo. Avtor zapoje tudi Poročni psalm, ki je zanosni spev svobodi in narodu. Za njegovo osvobojenje uporabi motiv svatbe: »Prisluhnite vriskom svatov zelenih gozdov! / Prisluhnite petju veselja in godbi mogočni! / V živem zelenju in bajnem okitju cvetov / bliža sprevod se poročni. // ... moj dom na stežaj je odprt / in vanj lije maj ves dehteč in cvetoč; o nocoj praznoval svojo poročno bom noč. // ... Nevesta prišla je...«³⁴⁹ Svatje so partizani, poročni sprevod njihove čete, ženin je narod in nevesta svoboda. Z dekletovim hrepenenjem po poroki smo začeli tale razdelek, s poroko – na metaforični ravni – ga končujemo.

Eden od zakramentov je namenjen izrecno bolnikom, vendar se ga v praksi bolj drži naziv »za umirajoče«, ker bolnikovi svojci očitno toliko časa odlašajo z njim, da mu ga preskrbijo komaj pred smrtjo. Navadno je povezan s podelitvijo svete popotnice, kot pravijo svetemu obhajilu, ki spremlja pokojnega v večnost. »Zadnja popotnja, / smrt koso že brusi.«^{349a} Kadar je bil duhovnik povabljen v hišo zaradi takega primera, je bil to odmeven dogodek za sosesko, saj jo je obiskalo Najsvetejše. Kdove ali upravičeno kritično ali iz propagandnih vzrokov očrnjeno je enega takih duhovnikovih obiskov med vojno opisal v verzih³⁵⁰ načitan kmet, ki je gojil do njih pikro razdaljo. Vendar je težko verjeti, da bi v grenki satiri ne bila tudi kaplja resnice, saj bi sicer opustil konkretna dejstva o dolgoprstnežih, ki so duhovnika spremljali. Ali gre za natolcevanje?! Nasproti takim primerom je pravo olajšanje doživljati duhovnikovo skrb, da bi ne prišel prepozno,³⁵¹ slišati: »Vas je naročil, / dajte mu to, / kar je potrebno / za zadnje slovo.«³⁵² Ali: »Pošlji po gospoda, / da me z Bogom potolaži, / smrtni boj ublaži.«³⁵³ In Lojze Žabkar, duhovnik v Črnomlju v vojnih letih, je ravnal, kakor mu je veleval njegov poklic: »Z oljem bolniškim / mazilil oči sem, / te velike, črne oči, / polne nedolžnosti, / suhe dlani / mu prekrižal, usta ušesom približal: ...«³⁵⁴

Bo kdo z nami, ko pride čas...

VI. MOLITEV

Ni boljšega uvoda v tukajšnji razdelek, kot je Narodna molitev³⁵⁵ – obupni klic k Bogu, naj se usmili slovenskega naroda, da mu bo ta lahko pel slavo in hvalo, še tudi v slovenskem jeziku. Da se je porodila iz resnične stiske, priča podatek, da je bila napisana v prekaževalnici, ali kakor je dobesedno napisano: »Špeh kambra v Sežani, 16. 7. 1932.« Gre za področje, kjer je bilo veliko Slovencev pod italijanskim političnim škornjem že pred drugo svetovno vojno. Podobna Naša molitev je iz leta 1935 iz Križa pri Trstu. Vendar je manj dobro oblikovana. Je pač očitno, da ni bilo možnosti za slovensko šolanje. (V oklepaju je dopisano: »Za kogar pa veruje«, kar bi pomenilo: kdor pač veruje.)

Prošnja je prepletena s češčenjem: »Oče, z nami bodi, / kaži pravo pot / ... / hrabrost v srca vlivaj, / daj nam moč kreposti. / Ti nad nami čuvaj, / reši nas bridkosti. // Naj bo tebi slava, / nam odpusti grehe. // ... / Ko prost bo dom in prost moj kraj, / hvalil te bom za vekomaj. /«³⁵⁶ Da je bilo takih pesmi, predvsem pa prošenj v tem času še več, priča še tretja pesem, naslovljena kot Prošnja k Bogu.³⁵⁷ V njej je tudi kitica, ki se nanaša na naravno pravo: »Tu na lastni zemlji / Slovenec zdaj trpi, / na svoji pravi dedni / tuj jarem ga teži!« In kako je torej z molitvijo, ali precizneje, z motivom molitve v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945? Začnimo njen pregled glede na okoliščine molitve. Pohvaliti se je mogoče že z jutranjo: »... vrh gore je z zlato piščalko zasviral / jutranjo molitev nebeški pastir«, ko se je pravljичni nočni potepuh v ljubki pesmi Jakoba Ciglarja vrnil v »tesen svoj domek«. ³⁵⁸ Morda preseneča dejstvo, da je dokumentirana tudi molitev pred jedjo pri aktivistih mladine in članov Skoja na nekem tečaju v Repu na Pohorju. V kroniki³⁵⁹ takole stoji: »... / Kaj pa naša mala Živa, / saj izmed vseh je najbolj živa. / Pa vseeno radi jo imamo vsi, / ker jeziček venomer vrti. / Ko na mizi je kosilo

/ reče: zdaj se bo molilo. / Brž k skledi se približa / in pobožno se pokriža. / Vedno naprej nam je molila, / za vse dobrote se Bogu zahvalila.«³⁶⁰ Zvečer je na vrsti večerna molitev. Otroci molijo za odvedenega očeta, kam, pove že naslov pesmi Ko je bil atek v Padovi:³⁶¹ »Včasih naša mama se solzi / ... / Zvečer nas v postelj položi, / za atka molimo prav vsi, / da kmalu on bi bil doma, / pomagal svobodi do dna.« V pesmi Atek se v hribih bori³⁶² pa duhovnik Lojze Žabkar ne more mimo koprneče molitve otrok, ki utegnejo vsak čas postati sirote: »... Ob postelji revni / kopica otrok: / ,Da matere usmili se Bog!' / ... / Atek se v hribih bori, / za njega, za mamó / šest se otročkov boji. / ,Marija pomagaj Vojinska', / rok dvanajstero / je vdano prosilo, / kako da se ne bi mamici naši zdravje vrnilo?«³⁶³

256 Skupna družinska molitev je bila tedaj še vsakdanja stvar, zato menda ni bilo tako težko naleteti na prizore, kakor so naslednji: »Tam za gozdom hišica bela / ... / Nem stojš ob gozdnem robu, / prisluškuješ v tiho noč. / V hišici prosijo k Bogu, / naj vam da svojo pomoč.« »... / V daljavi luč. / Ob hišni prag / otresem s sebe sneg, / prisluhnem v temo, / čujem molitev / preprostih duš / ... // V kotu nad mizo križ, / na oknu rože / in v kotu topla peč...« »Mrmranje sliši se iz hiše, / družina moli za pečjo; / oči si solzne mati briše, / ozira k sinu se s skrbjo. // Zdaj pa še za partizane, / oče moli sam naprej, / da preženejo pogane / vse do naših stranih mej.«³⁶⁴ Miha Klinar je Žvebovemu očetu Pod Mežaklo na sam Miklavžev večer leta 1944 podaril dragocen sad svojega pesniškega talenta, obdarjen tudi sam z zgledom žlahtne vere tistega, čigar »duša je bila vsa zlata:« »... ker vaša misel vse krivice kolne, / smo rožni venec z vami vsi molili. / ... / Kako nas je zgrabilo hrepenenje, / da že za nami bi bilo trpljenje, / da bi ljudje na svetu se vzljubili, / da iz krvi pognalo bi življenje, / vse to ste, ata, vi, v molitev skrili.«³⁶⁵ »Vsaki dan molila bom / za drage partizane, / da ljubi Bog vam srečo dal / z božjo pomočjo vam pomagal,«³⁶⁶ zagotavlja dekle, ki se ji pozna, da nima za sabo slovenskih šol, torej z zasedenega slovenskega ozemlja, ki je bilo že dve desetletji prej pod Italijo. Kako iskreno je bilo prepričanje v pravičnost partizanskega boja v vrstah preprostega prebivalstva, dokazuje njemu prilična pesmica Na gričku: »Na gričku zelenem / cerkvena stoji, / v nji so mlada dekleta / s solznimi očmi. // Zamaknjena klečijo, / vse enih misli so: / Bog ve, kje partizani / se zdaj bojujejo. / ... / V cerkvi na gričku / zbor deklet kleči, / na partizane misli / s solznimi očmi...«³⁶⁷

Le v katerem zaporu je bila avtorica, da je v primeri z drugimi vendarle imela veliko srečo, ker je kljub domotožju in pritožbi nad hrano lahko zapisala: »Edino mi tolažbo / v kapeli pred oltarjem našla sem, / neprestano sem prosila, / če Bog sam večni se usmili me.«³⁶⁸ Tu ne gre več le za posredni opis, ampak za konkreten izraz religiozne razsežnosti človekove psihe. Podobno je v primeru že dobro znane Uršule Tomše, ki v izgnanstvu z zaupno vero ne krepi le same sebe, ampak tudi svoje sotrpinke: »... / Vedi to Rozalka draga, / da ljubi Bog povesod pomaga, / če ga bomo prav prosili, / ni mogoče, da se nas ne usmili // ... // ... To te opozarjam, mladenka draga Ti, / vedi, da edino Bogu smo čast in hvalo dolžni vsi. // Od njega samega imamo vse dobrote, / mi stvari, uboge zemeljske sirote. / Zatorej vsi ponižno ga molimo, / za dobrote vse se srčno zahvalimo. /«³⁶⁹ To je že prava kateheza.

Ne le o okoliščinah, tudi o načinih molitve bi se dalo na podlagi tukajšnjega

gradiva reči kakšno besedo. Odlično prvo mesto ima zaupanje, da veliko zaleže molitev tistih, ki so že odšli iz te solzne doline: »... Tako počivaj v miru sestra draga / in moli za nas, da bo naša zmaga.«³⁷⁰ Molitev za svobodo, bodisi tiha ali glasna je, koprneča: »Ah – svoboda – naše hrepenenje / molitev tiha, vroče kopnenje, / kje dan je, da razkriješ okrvavljene okove / in blagosloviš nam izropane domove? // Premnogi že prelili srčno kri / so na koleh sramote, / na tisoče sirot trpi brez kruha, krova in v ječah mučeniki / ter pričakujejo z vero trdno – Tvoji svečeniki. / ... / Zato svoboda – naše hrepenenje / molitev glasna, muke polno kopnenje: / ...«³⁷¹ V takem stanju je skoraj nemogoče, da bi se molitev ne izražala tudi na zunaj – gibih telesa, pri čemer so najbolj molitvene roke. Jožko Jazbec v pesmi o sreči, ki je neulovljiva in nepredvidljiva, govori o tem z besedami: »... / Tretji je v Boga zaupal, / prosil ga je pomoči. / Roke dvignil je k nebu, / da poslal pomoč mu bi / ...«³⁷² Od tod je morda lažja predstava za vprašanje ob pogrešani tovarišici Mariji: »... vroča molitev kje zate se dviga?«³⁷³ kar je seveda mogoče razumeti čisto ponotranjeno; prav tako prejkone ne gre za posebno zunanjo živahnost, če je molitev označena za ponižno: »Daj izprosi nam svobodo / Vsemogočni večni Bog / Tukaj prosi Te ponižno / ves slovenski rod.«³⁷⁴ V podarjenih trenutkih živa molitev preide v meditacijo, ne da bi jo njen nosilec znal ali hotel tako poimenovati. Andrej Pagon-Ogarev, načitan kmečki mladenič s Šebrelj na Primorskem, se je kot partizan povzpел za vojnega dopisnika, ob tem pa objavil tudi nekaj imenitnih pesmi, ki razkrivajo tenkočutnega opazovalca narave in ljubeče razmerje do kmečkega človeka v razmerah boja. Iz ene njegovih pesmi je naslednji odlomek, ki ilustrira meditativno ustrojenost upovedene osebe: »... Pred hišo na klopici očka sedi / ... / on mirno premišlja, kaj dušo mu ziblje. / Otožna pesem slavčka / odjeka v duše. // Sam očka ne zna, da tukaj sedi, ne ve razjasniti, kaj v duši drhti, / se zdi mu, da duša peruti dobiva, / v medzvezdnati prostor se pot mu odkriva. // Od tamkaj nazaj na to zemljo pogleda, / Se zdrzne 'Kako, je res tolika beda, / da brat bratu nasproti z orožjem stoji...'«³⁷⁵

Kriterij za iskrenost molitve je tudi njena stanovitnost, in da je, če kdaj, v vojni prav gotovo bila taka, pričajo zagotovila: »Vsak dan jaz molim, / prosim Boga...« »V molitvi me spominjaj / kot jaz se vas vsak dan, / da ljubi Bog že skoraj / nazaj vas meni dá.«³⁷⁶ Tako piše mama Marija Skapin iz zapore v Vicenzi. Domovino in svoje življenje Jožko Jazbec primerja s čolnom in za obeh varni pristan prosi v vsakodnevni molitvi: »In tako življenje moje / čolnič tam je sred' morja, / ki ga skrbni krmar vodi / in pripelje prek morja. // Vodi Te nebeški oče / po pravi poti sred' morja, / da me srečno tja pripelješ, / kjer sta blagor, mir doma. // Tam da užival bodem blagor, / ki želi ga vsak kristjan zemljan. / Tebi pa Gospod nebeški / molil bodem vsaki dan. // Srečen bodem, če me čolnič / pripelje varno v svoj pristan / in da naš slovenski narod / dobil bode oljčni dan. //«³⁷⁷ Sestra legendarnega partizana in pesnika Ota Vrhunca-Blaža Ostrovrharja je bratu namenila pesem, v kateri mu piše: »Ko odšel na bojne si poljane, / v skrbeh bolelo me srce je za Te, / prosila in rotila sleherno sem noč jaz luno, zvezde, / da vrnejo Te prošnje in molitve sestre zveste. // Izgubila nisem jaz poguma / in šla v mislih sem s teboj dan in noč, / le željo eno sem imela, / da čilega in zdravega te vrne Bog.«³⁷⁸ Kakor vemo, je Blaž padel tik pred koncem druge svetovne vojne, 4. aprila 1945, v bližini doma.³⁷⁹ Slovo matere od sina je morda v naslednji pesmi res motivirano le s propagan-

dnim namenom, vendar deluje pristno: »Pojdi moj sinko, pojdi na pot, / za tujca te nisem rodila, / naj sreča te spremlja in vodi povsod, / za té vsak večer bom molila.«³⁸⁰

258

Posthumni izjavni subjekt se v pesmi Materi padli sin³⁸¹ spominja: »... ko bil sem doma, / vselej si me, ko sem sanjal, pokrila, / jaz sem že spal, ti si zame molila, / da bi me Večni očuval gorja.« / Po vsebini je molitev vsa prosilna, le da so prošnje različno oblikovane. Pripev »Bog z nami« spremlja tožbo: »Ni mamice naše nič več med nami, / v srcu težko je, / kdo šel bo zdaj z nami / v klance življenja, v bregove – navzdol, / med drevjem samotnim, kjer potov ni nič ...«³⁸² V luči izpovedanega je šele prav zaslutiti pozdrav: »Bog s teboj«.³⁸³ Največ prošenj je za varstvo, za »mamico mojo«,³⁸⁴ odvedena mama prosi za svoje otroke: »Če bi srce odprli / preštevali mu rane, / najgloblje bi zazrli / tugo, bolečino mame / ... / Kolikor zapuščenih / sirotic je ostalo, / toliko ran globokih / se v srce mi zažgalo. // Nebo dobrotno vzemi / v svoje varstvo nje, / Angel Tvoj privedi / spet v moje jih roke.«³⁸⁵ Možu so namenjene besede: »Dobrotni Bog naj te varuje, / to moja vroča želja je, / te meni naj še kdaj daruje, / naj spet podava si roke.«³⁸⁶ Tudi zase je umestna taka prošnja, zakaj ne: »Bog varuj me sedaj! / ... // V glavi vedno me boli, / v prsih močno me tišči. / Pa prosimo vedno Boga, / da naj nam vsaj zdravja dá.«³⁸⁷ Vendar vse preseže vzklik: »... Na zunaj nisem jaz bogat, / a v srcu imam drag zaklad / ... // Če tudi v borbi najdem smrt / in bodem za življenje strt, / a moj poslednji vzklik še bo: / 'Bog čuvaj mojo ti zemljo.'«^{387a} Besede je mogoče razumeti ali le kot patetiko ali tudi kot pripravljenost za nadosebno žrtvovanje. Smiselno enaka je prošnja za srečno vrnitev: »Pa prosi, draga deklica, / da vrnem se še kdaj / vsemogočnega Boga, / da srečna bova nekdaj.«³⁸⁸

Sin v duhu spremlja mater v njeni molitvi zanj: »In vidim te nocoj, vsak dan, vso v solzah / in glas tvoj čujem tih – molitev: / O, Bog, dodeli srečno mu vrnitev!«³⁸⁹ »Trpin« slovenski ne oblači svojih misli v šumeč papir, ampak je odkrit kot modro nebo in preprost kot trave. Hudo mu je, ker je njegova družina razkropljena, a upa, da se sinovi vrnejo zdravi in srečni, »... meni pa olajšajo življenje grenko. // V tem upanju bom čakal in molil, / da Bog bi moji prošnji ugodil.«³⁹⁰ Prošnje so izražene večinoma v obliki fraz, resda variiranih, kot so pokazali primeri. Nasproti njim – za zgled: »... da »roparjev tolpe« ... več bi ne skrunile – več ne teptale / te svete zemlje – Bog daj.«³⁹¹ »... pomagaj Bog. // ... pomagaj kmalu, nam Ti ljubi Bog.«^{391a} »Ljubi Bog se nas usmili / pomagaj nam v hudi sili.«³⁹² »Ljubi Bog se nas usmili, / ko smo v tako veliki sili«³⁹³ je le redko najti individualno oblikovano: »... Ti junaški partizan / naj Večni voljo ti krepí, / dá vedno novih ti moči.«³⁹⁴

Toda: »Človek suče, Bog obrača,«³⁹⁵ in tedaj je božje usmiljenje še posebno dobrodošlo: »... Jaz Boga bom prosil, / da bi tebe usmilil se, / da bi ti tam v nebes višavah / lepi blagor podelil.«³⁹⁶ Andrej Pagon-Ogarev zna biti v ubeseditvi kmečkega življenja vedro domač. Obpotnemu pozdravu: »Bog dobro srečo daj, / sadu povsod obilno,« ... kmet odgovori partizanu: »Tovariš, da bilo bi, kar voščiš res odkrito. / Voščilo vračam: da bi vojsko zmagovito / požegnal Bog, da brali bi sadove / v jeseni – kot enako jaz – s te brajde nove.«³⁹⁷ »Bog vas živi vse slovenske partizane«, »Bog ga naj živi!«³⁹⁸ je pozdrav zaupanja, da je vse v božjih rokah, tudi človeško življenje pač; nič ni skrito pred njim, tudi tisto ne, kar skrivamo sami pred sabo,³⁹⁹ je zgoščeno v variantah

jezikovne formule: »sam Bog ve«, »... Sam Bog ve, kako mi je«, »Pod sovražnimi strehami prebivamo, ve sam Bog, / tam po nemških krajih.«⁴⁰⁰

V mejnih situacijah se skrajnosti rade stikajo. V tukajšnjem okviru sta to lahko zaupna molitev na eni strani in kletev na drugi: »Narod diha, narod moli, / le ena želja je povsod: / dovolj trpljenja je in boli, / prekleti tujec naj gre od tod.«⁴⁰¹ Če gre v navedenem primeru za epsko poročanje, so v naslednjih scenarij prizori: »Čuj! Grom strel in pok / in nepretrgan jok / ... / Čuj! Krik in vik iz grl / ... / Čuj! Utihi vik in krik / iz grl nešteti, / samo še tu in tam kak vzklík, / molitev še, / le malokdaj kak vzdih.«⁴⁰² Otok Rab je imenovan za otok prekletstva, a vendar ni samo to: »Nekje v baraki se čuje pridušén jok, / tu kletev, tam molitev O Bog!«⁴⁰³ Nekdo je o obsojencih iz celjskega Starega piskra odnesel pretresljivo podobo: »Solze bile so skrite / in v nemem jokanju / so stiskali pesti / ter v težkem ječanju / preklinjali ljudi, / preklinjali Boga / in žene in otroke klicali / omahujoče so korakali / po črnih škripajočih deskah / ter spet so plakali. / Z odrgnjenih vijočih / rok pošiljali življenju / zadnjo so molitev.«⁴⁰⁴ Drug avtor kot da bi nadaljeval, kjer je bil prvi končal: »... Tam brezglasen stražar / razjokan navznoter, / ponosno resnoben navzven, / kot mož od usode tepen« opozarja: »... ta kraj je svetejši kakor oltar, / ker tu darovale žrtve same so dar, / v sragah krvavih svoj neprecenljivi odkup. / Postoj! / Pobožno vzemi pokrivalo v roke; namesto solza iz srca naj zdaj / urok strašan za sovraga privre. / Za nje pa molitev pobožno žebraj!«⁴⁰⁵ Da polarizacija dobrega in hudega nikoli ni le zunanja, ampak da se vedno dogaja znotraj vsakega posameznika, dokazuje pesem avtorja, ki je napisal vrsto pesmi z očitno krščanskim izhodiščem, toda ob smrti svojega brata je prizadeto zaklical: »... Kdor je delo to napravil, / naj za vedno bo preklet.«⁴⁰⁶ To ga ne moti, da bi brata ne primerjal s Križanim (ki je bil svoje učence vabil, da je treba hudo premagovati z dobrim »Ljubite svoje sovražnike«,⁴⁰⁷ in v največjem trpljenju to sam izpolnjeval, ko je s križa molil: »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.«⁴⁰⁸). Resda v spravljivejšem tonu torej nadaljuje: »... ali umrl si za pravico, / Večni te je k sebi vzel, / saj tudi on je za krivico / po nedolžnem se na križ vzpel. // Vzel te k sebi je kot brata, / s teboj bo usmiljenje imel, / tvoja žetev bo bogata, / ki jo je tudi on imel.«⁴⁰⁹ Da ga je bratova smrt resnično presunila, dokazuje tudi vmesna kitica, v kateri priznava, da ga v okoliščinah, v kakršnih živi, večkrat navdaja misel, da bi bilo bolje, ko bi se ne bil rodil.⁴¹⁰ Vojna povzroča strašne posledice v narodnem telesu in duši. Nada Dragan-Živa v briški baladi z dramatično napetostjo upoveduje, kako zlo koti zlo in da ga zmore preseči le otroška nedolžnost: Na parah je oče številnih otrok in ljudje ob mrliču se pogovarjajo, kaj vse hudo je že storil okupator. To privede do odločitve mladeniča, da prevzame maščevanje v svoje roke: »... Ako ne, kaznuj me Bog! // 'Zob za zob in kri za kri!'« Tedaj nastopi preobrat, ki premaga vse: »Zaškripljejo duri, utihnejo vsi... // Na pragu najmanjši otrok stoji... / Kakor angel stoji in se smehlja: / 'Mati, so oče že doma?' // Z grozo v otroka zre kmetov krog: / Prizanesi nedolžnemu angelu, Bog! ... / ... vse naokrog odmeva jok ... / Veliko terjaš, veliko, o Bog!«⁴¹¹ Pesem je bila objavljena v Partizanskem dnevniku 24. avgusta 1944.⁴¹²

Sem sodi še tudi pojav, da je maščevanje prepuščeno naravi, naravnim silam in ga človek ne jemlje v svoje roke: »Daj zemlja, odpri se / in žrelo temno / maščuj vse krivice, / olajšaj mi zlo. // Naj zgine sovražnik / kot v vodi požar,

/ sestrice in starše / pa Bog mi obvar!«⁴¹³ Še danes živi ponekod uvera, da, kadar se kdo obesi, narava protestira s hudim vetrom. Ko so okupatorji 25. septembra 1943 obesili enajst partizanov domačinov na kostanje okrog cerkve v Vrhpolju pri Vipavi, je nastal Venček na grob vrhpoljskim žrtvam⁴¹⁴, kjer je motiv vetra razumljiv le z omenjenim védenjem: »Še vedno ste nam pred očmi, / posebno, kadar veter tuli in buči, / kako je bilo tisto strašno noč ...« Ko so izgubili zadnje upanje, »vam iz cerkve / je zvezda posijala / ter vam moči in junaštva dala, / da z lahkoto zrli smrti ste v obraz, / da vam vesel bil zadnji je izraz. / Za domovino umreti je sladko, / z veseljem naj nam sledi vsakdo. // In vaše žrtve kot / molitev preiskrena // k Bogu je kipela. / Ta molitev vaša / se je zdela vsem / bolj / = boljša / kot najbolj slovesni / requiem.«⁴¹⁵ Kaj je ta zvezda iz cerkve? Ne simbol proslule ideologije, ampak metafora za monštranco in posvečeno hostijo v njej.

Za prepletanje krščanskih motivov s komunističnimi pa gre v odlomku: »Pred nami zvezda svetla, / ki kaže pravo pot, / po njej bomo hodili, / Bog čuvaj nas vseh zmot.«⁴¹⁶ Težko je namreč dokazati, da bi bila ta zvezda takšna, kot je kazala pot trem modrim k Novorojenemu v betlehemske hlevce,⁴¹⁷ čeprav je naslov pesmi Pot k svobodi. Posebno še, ker sledi klic: »V svobodo svojo upaj, / v vstajenje, ti Slovan!«⁴¹⁸ kar daje očitno konotacijo o prvi socialistični državi na svetu, torej Sovjetski zvezi. Brez omahovanja, na kaj meri, je mogoče zvezdo opredeliti v drugem odlomku, ki brez zadrege druží dva polarizirana kroga mišljenja: »Zvezda rdeča ti partizanska, / Bog te ohrani nam tisoče let, / v tebi je vstala svoboda slovenska, / ti odrešila slovenski si svet.«⁴¹⁹ To velja tudi, ko gre za voditelja jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja, le da je tu še ohranjena hierarhija božjega nad človeškim: »Tito, do tebe poln hvaležnosti je vsak Slovenec. / Ti brezprimerni naš junak! / In v srcu svojem vije Ti lovorjev venec, / ker, da nas osvobodiš, to ve že vsak. / ... / Bog čuva naj življenje Tvoje, / to so iskrene prošnje moje.«⁴²⁰ Vendar se v tem toku občutek za božje vedno bolj izgublja in češčenje, ki gre le-temu, ostaja pri zgolj človeškem: »... našim partizanom se izročimo, / saj oni kažejo nam pot ta pravo, / zato na ves glas kličemo jim slavo!«⁴²¹ »Slovenski rod zateka k njim se v varstvo.«⁴²² V skrajnosti privede do pobožanstvenja človeka. »Partizani Titotu« govorijo: »Tvoja volja nam je sveta, / domovine čast nad vse.«⁴²³ / »In pogledi naši jasni, / naša mirna, čista vest, / spevi domoljubni, glasni / in junaška naša pest? // Komu vse, kar smo in znamo, / kar živi nam v dnu srca, / kar najboljšega imamo, / komu vse to v dar velja? // Partizani smo ti vdani, / Tito, nas imaš. / Kadar hočeš, nam naznani: / mi smo tvoji, / ti si naš!«⁴²⁴ Izjemoma je tega deležen tudi največji slovenski pesnik: »... vse, kar je Prešernovega, se večno slavi.«⁴²⁵ Tedaj tudi molitev ostaja le v krogu antropomorfne. Izjavni subjekt moli vse, kar ga spominja na dekle: moli sanje, njeno telo, razcvetlost njenih ustnic, studenec, kjer se je tolikokrat odžejal, zeleno nebo, noči, večer, ko misli nanjo, itd.⁴²⁶ Tako kot pri svetlem polu svoje ljubezni Miha Klinar ne prestopi risa antropološkega tudi, ko je ta zasenčena. Religiozna razsežnost besedišča se izkaže le kot metaforika za medosebna čustva. Pesem Daritev⁴²⁷ je primer za to: »Glej, vsega se ti razdajam v svoji žalostni ljubezni. / ... v svetem zamaknjenju gledam / preteklost...«⁴²⁸ Da je vztrajanje v imanenci avtorjevo zavestno izhodišče in ne le metaforična igra, avtor ne taji, kakor kaže odlomek iz Koče v grapi: »... vstopil sem vate, / kakor v svetišče / in molil prastaro

molitev, / ki jo srce / iz vekov v veke izreka: / molitev v človeka.«⁴²⁹

Nasproti je proces animizacije, ki ga v okviru stilistike poimenujemo kot personifikacija: »Doma sveto mi podobo / so vso tujci poteptali, / spomini pa so mi ostali / na minulo, lepo dobo. // Poslopja vsega razvaline / gledajo v noč otožno / kot molile bi pobožno / za dušo rajneke domačije.«⁴³⁰ Priljubljeni partizanski pesnik Blaž Ostrovhar se tolaži: »Mi bodo smreke šepetale / molitev tiho v noč temno,« če bo njegov grob »pri zapuščenih.«⁴³¹

Kdo bo molil za nas, da bo nam svetila nebeška luč?

VII. RAZNE OBLIKE POBOŽNOSTI

»Križarska vojna«,⁴³² »kristjan«,⁴³³ »katoliška omika«,⁴³⁴ »krščanski partizan«⁴³⁵ so pojmi, ki so kot nasledki krščanskega kulturnega kroga na naših tleh tudi prišli vsaj mimogrede v slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945 bodisi v pozitivni, bodisi v kritični osvetlitvi. Če naštetih pojmi nakazujejo zgodovinsko os pobožnosti, naslednji razdelek opozarja na prostor, kjer je jedro vseh molitev.

CERKEV KOT STAVBA

Primeri Jože Vovka, da oče, ko orje »hodiš po njivi pobožno kakor po cerkvi«,⁴³⁶ je lep zgled občutka za sakralnost prostora. Zato vedno delujejo grozljivo in boleče motivi zapuščenosti ali celó skrunitve cerkva. Še vojaki, po sili razmer vajeni vsega hudega, se zgražajo in trpijo ob njih. Oficirja starojugoslovanske vojske Antona Berlota je tako preganjalo takšno doživetje iz prve svetovne vojne, da ga je zlil na papir v letih 1936–1941, ko se je začela kazati na obzorju druga svetovna vojna. »Stara cerkev na griču stoji / osamljena in pozabljena, / zidovje se kruši, zvonov nič več ni, / namesto njih sova v stolpu gnezdi, / a na altarju Marija češčena, / od vernikov vseh pozabljena.«⁴³⁷ Avtor nadaljuje opis opustošene notranjščine z rezkim naturalizmom, nakar preide v refleksijo o človeku in bogu/Bogu. Zanj je Bog priroda: »... po njenih večnih zakonih razvija se / vse, kar obstaja na temle svetu, / le ti človek ji nasprotuješ / ... ne misliš na posledice, ki morajo priti«. »Zaman je veliki mojster človeštvo učil, / da vsak svojega bližnjega ljubi, / da vse svoje dobro z ubogim deliš, / da drug' mu ne storiš, kar seb' ne želiš, / ... / ... postal si divjak / ... / a duhovno razvitih je malo, da bi v tebi rešili moralo.«⁴³⁸ Podobno je ob dejstvu, da so jim za bivališče dodelili cerkev, nelagodno obremenjen slovenski vojak v italijanski vojski na Sardiniji, čeprav skuša biti šaljiv: »... / Vas že imamo 'occupato', / z vojaštvom je napolnjena, / še cerkev je za 'camerato', / iz nje spodili smo Boga. // Puške, noži v spovednici, / vse toži hudih se pregreh / ... / svetniki so pregnani zgrda, / po cerkvi vojska zdaj leži. / ... // Preložimo v vas se Ittiri, / tu v cerkvi domačija bo, / naj Bog zato se ne jezi, / svetniki ven prej izgnani so / ... // Se v cerkvi stari nastanimo, / kjer vnovič menda Bog zbeži, / svetniki vsi se v beg spustijo, / ko ...«⁴³⁹ Kako je bilo tistim, ki so slovenske cerkve spreminjali v utrdbe, tukajšnje gradivo ne govori; obstaja le naslednje poročilo: »... / Potem je domobranski bataljon / usidral v Žužemberk svoj tron. / Spremenil cerkve je obe / v utrdbe, ki so sedaj porušene.«⁴⁴⁰ Notranjska avtorica ironično opisuje »poslednji domobranski juriš« na cerkev na Križni gori na Notranjskem: »... / O, kako so se prevarali. / 'Reveži' niso slutili, / da

je križnogorski zvon / vseh bližnjih partizanov patron, ki jih je glasno obveščal / že ves vojni čas ... // Tako dolgo v zasedi zaman. / Pred očmi se jim je prikazala / fata morgana blodenj in sanj: / Na glavnem oltarju je Krist / stopil s križa: / Tudi jaz sem komunist! / Zmaga pravice se bliža! / ... / 'Na juriš!' vikne nekdo / in mitraljez zaropoče. / Kristu na oltarju odstreli roko, / materi božji objokano lice, / angelčkom pa perotnice ... / Juriša junak – domobran in se – joče. / Onečaščena cerkev, svetniki razbiti, / to je ostalo ... / A domobranci beže...«^{440a}

262

Temu nasproti je prav za olajšanje motiv, kakor ga ubeseduje Lojze Žabkar: »Cerkvica Brezmadežne / se skrila je v zelenje;«⁴⁴¹ to je kar prototip slovenskih pokrajinskih podob. Posebno tisti, ki je prisiljen zapustiti rodna tla, se zaveda njene cene. Zato poje Lagerska himna:⁴⁴² »Vas lepo smo zapustili / in prelepo cerkvico« ... Izjemoma v tujem svetu spodbudi prijetne spomine: »Pozdravljena cerkvica bela, / kliče ti duša vesela, / kako me spominjaš na dom.«⁴⁴³ Drugače pa je živo hrepenenje le po domači cerkvi: »Oj cerkvica mala, / kje si mi ostala. / Oziram zaman / čez širno se plan. // Da spet bi zazrla / pogled svoj uprla / položila dar / na Marije oltar. // Bi razkrila srce ji, / in dušno gorje, / bi dvignila roke / proseč jo dobrote. // Sem daleč od doma...«⁴⁴⁴ To ni edina pesem o domači cerkvi.⁴⁴⁵ Uršula Tomše se z ganjenostjo spominja ozaljšanih Marijinih oltarjev na rodni tleh: »... s cvetjem, zelenjem lepo opleteni. // Preljubi mi moji, kako je pa zdaj. / ... / Naj zopet presrečni v domačem kraju / krasimo oltarje v prekrasnem maju. /«^{445a} Dekle, ki so jo »švabski gestapi mučili in umorili«, je bila znana prav po tem, da »pri svetem Miklavžu je cerkev krasila.«^{445b}

Od najznamenitejšega mesta v svetišču je oltar preoblikovan v odlični prostor človekove notranjosti: »Čevlji mokri na pohodu, / pa hrabro tudi to prenašam, / žrtve pokladam na oltar, / le kruha lačen kje poprašam, / a tega danes ni za dnar.«⁴⁴⁶ Za očitno transformacijo iz religioznega območja v tosvetno, ali z drugega zornega kota, za sakralizacijo tosvetnega pa gre v primeru, ko izjavni subjekt daruje ljubljene te verze »kakor mašnik, / ko daruje kadilo pred oltarjem.«^{446a} Enakovredno simbolno funkcijo imajo sintagme v zvezi z domovino. »Žrtvovati se na oltar domovine«,⁴⁴⁷ »je mnogo žrtev za svobodo / domovini dalo na oltar,«⁴⁴⁸ »življenja svoja mlada dajali / so domovini na oltar.«⁴⁴⁹ Podobno je s kategorijo svobode: »oltar svobode«,⁴⁵⁰ »Položil si življenje / svobodi na oltar«⁴⁵¹ »Brez žrtev ni zmage, / le junaki to znajo. / Le oni na oltar se / za svobodo dajo.«⁴⁵² »Oj zlata svoboda, razprostri že svoje peroti, / junaki na oltar Tvoj že življenja so dali.«⁴⁵³

ZVONovi, PESEM

Zvonjenje in petje sta obliki zvočnega češčenja božjih skrivnosti. Posebno večerni Ave se je vtisnil v dušo slovenskega človeka, tako da je njegove motive najti tudi v tukajšnjem pesemskem opusu. Pri črnomaljskem župniku Lojzetu Žabkarju je prav standarden, saj se že v objavljenih pesmih oglasi kar šestkrat:⁴⁵⁴ »Ave Marijo / v cerkvi doblčki zvoni!«, »... mežnar rodinski / zazvonil je večerni Ave«, »... zazvonil mežnar stari / Ave je večerni v Vojni vasi.«⁴⁵⁵ Izgnanki zbuja hrepenenje domači zvon: »... Ti cerkvica mala / si meni predraga, / ker zvon tvoje line / mi je ogreval spomine.«⁴⁵⁶ Druga – še skoraj otrok – v Sarajevu pojasnjuje: »... glas zvona / v spominu sem ohranila.

// Tudi tukaj cerkve so, / a zvonovi ne pojo tako lepo...⁴⁵⁷

Očitno je bil slovenski vojak na Sardiniji večč cerkvenih inštrumentov, saj je v svoj verzificirani dnevnik zapisal, »da rad harmonij bi igral«, ⁴⁵⁸ zato se seznani z župnikom; na drugem mestu pa s tihim zadoščenjem zapiše: »Večkrat se pesem naša glasi / harmonij, orgle tu imam, / ko pa zapojemo pri maši / pohvali nas »magiore« sam.«⁴⁵⁹ Ni jasno, ali v tem primeru gre celó za slovensko pesem, ni pa dvoma o tem, da gre zanjo v srčni želji šlezijske izgnanke: »Naj zopet slovenska se pesem glasi / Kraljica Slovencev pozdravljena Ti.«⁴⁶⁰ Koroška Slovenka iz družine, kjer so doma pevci in glasbeniki, pa je svojemu bratu v spomin zarisala veličastno glasbeno sceno: »Tvojih gosli lok / v mavrico je Bog / čez nebo razpel ... // Vem, ti gori boš / brat moj, / večno pel ... // Duša, vemo – / ne strohni.«⁴⁶¹

263

RAJNI

In smo spet pri njih, ki so že prestali veliki petek. »Din, don, dina, don / pozvanja mali viški zvon ... / Kako je čudno v teh žalostnih dneh / slišati zvon čez polja doneti /.../ Zvonovi mrličem zvone ves dan, / dina, dona, bim, bam.«⁴⁶² Zvonjenje za rajnim pomeni v fari občestveno slovo od njega. »Zvonovi trije / Matetu v slovo so odzvonili,«⁴⁶³ pomeni, da je upoštevano pravilo: za moškim zvoniti v treh presledkih, za žensko v dveh in za otrokom v enem. Če se to jemlje kot le del krščanskih šeg ob pokopu, pa duhovnikovi molitvi za rajne ni mogoče vzeti religiozne razsežnosti. Štab Cankarjeve brigade je poslal leta 1942 vodstvu pleterskega samostana pismo s prošnjo: »Naj blagovoli priti tovariš duhovnik na partizanski pogreb, ki bo ob 6^h v Orehovici.«⁴⁶⁴ »Močan kot v gori hrast, / je padel v zadnji hajki /.../ Pobral sem ga, /v mrliško vežo v Dobliče / s konjem smo ga odpeljali, / karabinko s sabo v krsto / položili, / rano s cvetjem zamašili, / očenaš za pokoj duše / tiho pomolili. // Zvonite mu, / na pot poslednjo melodijo! / Morda veren bil je, / škodilo ne bo mu, / če kdo dodal / molitvi naši / Zdravo bo Marijo!«⁴⁶⁵ Dobliče, 14. novembra 1944, je zapisal pod pesem črnomaljski župnik.

Žalost žalujočih se še podvoji, kadar telo rajnega ni deležno tistega spoštovanja, ki mu po krščanskih šegah pripada. Zanj so bili prikrajšani mnogoteri slovenski talci, tako tudi »vrhpoljske žrtve«: »Niso vam zvonovi / zvonili za slovo. / Nihče ni smel ljubeče / podati Vam roko. / Le tužno sovražnih motorjev brnenje / nadomeščalo vam, dragi, je zvonenje. /.../ Niso sveče vam gorele, / nihče vam trupla ni kropil, / krog vas pa vejice zelene, / vas dež narahlo je rosil. / Krog vas mi v cerkev smo hodili, / za mir in pokoj vam prosili. /«⁴⁶⁶ Tudi grobovi vojnih žrtev so doživeli ponižanje: »Po gorah, hribih so grobovi /.../ Duhovnik ni jih blagoslovil, / slovo od njih nikdo ni vzel, / na grobih teh nikdo ni molil, / nikdo njim pesmi ni zapel.«⁴⁶⁷ »Prepovedali so 'britof' žegnani, / zdaj telo tvoje na gmajnici spi,«⁴⁶⁸ je dokumentiran tak konkreten primer ob umorjeni Zofki, v drugem pa tega niti ne jemljejo tako tragično, saj se tolažijo: »... z začasne jame iz zemlje / bo dvignjen partizan. // V blagoslovljeno zemljo / bo častno pokopan.«⁴⁶⁹

V smislu svojega poslanstva ob prazniku 1. novembra sklene svojo pesem v Srbijo izgnani slovenski duhovnik Joža Vovk: »Zamolκλο tone jok zvonov / v molitve tihe, pritajene, / iz belih cerkev sto glasov / hiti čez kraje zapuščene. /.../ Od doma daleč čisto sam / zaslišal bom vse tri zvonove / in v črnem plašču preko ram / bom blagoslovil vse grobove.«⁴⁷⁰

BLAGOSLOV

»Na plečih spet začutiš bič, / tujina z njim surovo bije.«⁴⁷¹ »Mnogim postelj je blagoslovljena« »njiva ograjena«,⁴⁷² so grenke Vovkove izkušnje. Podobno je s slovenskimi mobiliziranci v nemški vojski. »Tam, kjer je nebo sinje kot oko / tvoje je bilo // Tam zdaj ti ležiš / in na čelu križ / za spomin ti dani / z mojo roko / zaznamovani, / vem, da še žari...«⁴⁷³

264 Tako je prepričana v blagor sestrinskega blagoslova Milka Hartman, da s spominom nanj lažje sprejema bratovo smrt. Druga sestra se enako spominja materinega blagoslova svojemu komaj 18-letnemu sinu Janezu, ki je padel po šestih tednih partizanovanja: »Le pojdi sinko moj, / sam Bog naj bo s teboj, / Marija naj te pa varuje, / vojska partizanska naj zmaguje.«⁴⁷⁴

Težko je reči, ali se nanaša na isti dogodek podobno tematizirano besedilo. Prišli so partizani in povprašali po sinu. Bil je še skoraj otrok, a vendar se je vključil mednje. »Podal je roko bratom, sestram, / vzel od očka slovo je. / Ozrl se je po domu svojem / in stopil pred mater svojo je / s prošnjo: blagoslovi me. // In mati blagoslov in nauk mu dá: / ostani zvest materi in očetu, / ostani zvest bratom in sestram, / ostani zvest Bogu in domovini / in ne bodi nikdar izdajalec!«⁴⁷⁵ Pesem je nastala po odhodu avtoričinega 17-letnega brata k partizanom in je bilo to zadnje slovo z njim. Padel je marca 1945. Izgnani otroci so v tujini željni materinega blagoslova⁴⁷⁶ in se drhteče spominjajo domače zemlje: »O zlata in čista zemlja, / kjer grudica vsaka je blagoslovljena, / v ljubezni, trpljenju vsa posvečena!«⁴⁷⁷

Posebno kmečki ljudje se tega zavedajo in znajo le z njim lastno globino to pokazati, kadar jih do tega privede sila. Ko »dom umira«, to je, ko se grabežljivo stezajo po njem tuje roke, gospodar pred izgnanstvom še zadnjič stori, kar ima storiti: »Očka, očka, kam hitite, kam? / V slovo roka vaša boža krav'ce, / boža debela, blagoslavlja trav'ce, / blagoslavlja kamre, hram.«⁴⁷⁸

BOGKOV KOT

»In blagoslov je božji spremljal nas,«⁴⁷⁹ se krepí ob spominu na domačo hišo koroški izgnanec Hans Ogris. Od kod le je prihajal, če ne iz Bogkovega kota, to je cerkve v malem: »Stene polne svetih podob, / miza hrastova gladka, / v kotu Bogkov je križ / in Mati božja presladka.«⁴⁸⁰ Toda ko »mi tudi Boga iz kota smo sneli«,⁴⁸¹ čeprav so se preganjalci grdo držali, »ko smo mi vse take reči v kovčeg djali,«⁴⁸² je Lojze Žabkar moral registrirati tudi njegovo zapuščenost: »Sameva javorova miza, / v kotu ni več križa, / hišnega svetišča.«⁴⁸³

Metaforo za svoje razpoloženje je v takem propadanju našel Tone Pipan: »Dekle, v moji duši je luč / pred tvojo podobo ugasnila...«

ROMANJE

Posredno je bila motivika romanja omenjana že v drugih razdelkih, zato gre tu za klasično romanje le v spominu »z Višarske gore, / kjer z Milkotom romal sem / lanskega dne.«⁴⁸⁵ Drugače gre za romanje le v prenesenem pomenu. Dekle se navihano boji za svojega »fantiča«, »...kjerkoli v nevarnostih roma, / naj sreča ostane mu mila.«⁴⁸⁶ Vojni čas je sprožil nove božje poti. Ena takih je »Draga – dolina cvetočega resja«: »O tam zgradimo žrtvam našim mavzolej, / postal boš božja pot in spomenik nadej, / za katere padle so slovenske žrtve.«⁴⁸⁷

Nov čas poraja nove, drugačne vrednote: »V grobovih teh še mučeniki, / rešili so zaslužnjen rod, / ti bodo naši zdaj svetniki / in k njim bo molil prosti rod.«⁴⁸⁸ Kot že v veliko drugih motivih je tudi tu krščanska tradicija za zaledje novodobnemu doživljanju in mišljenju, lahko tudi s kaj ironije, kakor je tokrat: »Smo romarji. / Na božjo pot smo šli / iz vseh vasi. / Na tisoče nas romarjev je šlo. / Povorka za povorko. // Konca ni bilo. // Tujec nas vpraša: 'Pa kam gre vaša pot? / Pa kdo so svetci vaši? / Saj tu ni Šmarna gora, / Zvoni vam nihče k maši!' // To nujna pot je zdaj / v Sloveniji vsepovsod. / Romarji romajo / na partizansko pot. // Tudi z naših vasi smo romarji tu zbrani / in naši svetci so / talci, partizani.«⁸⁸⁹

265

BREVIR, SAMOSTAN

Zadnji razdelek v tukajšnjem pregledu je namenjen obveznim pobožnostim tistih, ki so se odločili služiti Bogu tudi s posebnim življenjskim stilom. Vsakodnevno branje iz posebnega molitvenika za vsak dan, imenovanega brevir, je že ena takih dolžnosti, ki obvezuje le nje, ne pa kristjanov laikov. Motiv brevirja torej je dal naslov pesmim Lojzeta Žabkarja iz vojnih let 1941–1945.⁴⁹⁰ Kakšna je njegova funkcija, malce obešenjaško razlagajo vrstice: »Zrak si jutranji nabiram / sam na verandi, / hvalim z brevirjem / v rokah Boga, / da mi krogla / ni še predrla lobanje.«⁴⁹¹ Drugo pot izjavni subjekt priznava, kako ga je pri opoldanskem branju brevirja prevzela obdajajoča ga narava poletnega dne in jo meditativno doživlja: »... / Čujem, poldan zvoni, / v molitev se pesem preliva, / ... / vsa ta lepota / več kot brevir je, / božje dobrote okvir je, / svete so božje sledi, / ...«⁴⁹²

S stavbami – cerkvami kot božjimi svetišči – smo to poglavje začeli, s stavbami ga končujemo. V samostanu⁴⁹³ je naslovil Lev Svetek-Zorin pesem, ki upoveduje poseben način življenja za njegovimi zidovi, tudi z zapovedanim molkom in zunanjo tihoto: »Povedi, tihi me menih, s seboj / med te prastare, tisočletne stene, / da samostanski mir za hip nocoj / s pokojem svojim dušo mi odene!' / ... /« Njegova notranjščina nanj blagodejno deluje, da ugotovi: »Tu pač ozdraviš dušo si bolno, / tu umiri srce se ti nemirno.«⁴⁹⁴ A ko se poslovi od njega, ga spet zajame »sveta vrvenje«, »rezek glas topov«, »jeklenih ptic brnenje«.⁴⁹⁵

VIII. VPRAŠANJE ZLA IN TRPLJENJA

To poglavje je v vsem opusu narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, a ne le v pesništvu, najbolj trpko in boleče, saj tematizira večidel vprašanje bratomora. Čeprav bi se mu bilo najlažje izogniti in ga zatajiti, ga je resnici na ljubo treba sprejeti v tukajšnjo obravnavo, da ne bi bila, vsaj kar se gradiva tiče, deležna očitkov, da je njeno ogledalo motno in kaj prikriva. Resnica je bridka, vendar osvobaja.⁴⁹⁶

Kajnov greh⁴⁹⁷ je podoba za zahrbtno streljanje: »Počiva nova žrtev v naših svetih tleh, / a narod naš morilcem sodbo piše, / nobena stvar z njih podlih duš ne zbrise / prokletstva temni madež – Kajnov greh!«⁴⁹⁸ »Ko bil zadal je smrtno rano, / Kajn bratu, Bog ga je preklel / in od takrat minute srečne / ni Kajn na svetu več živel. // ... / Slovenc Slovenca je izdajal, / ki se za rod je svoj boril, / da v mukah strašnih, ne v boju / on mučeniško kri preli. // Ti

brata svojega morilec, / ki kriv nedolžne si krvi, / nad te naj kri nedolžna pride / in v duši tvoji naj gori. // Trenutka srečnega ne vžije / naj duša ti na temu svet, / ti dvakrat Kajn si izdajalec, / od bratove krvi preklet.«⁴⁹⁹ Strašna pesem, a morda še huje je, da se njeni primeri množijo: »... / Poslušajte dalje belokranjske matere, / kaj vse so Kajni storili nam že /...« je presunjena 55-letna mama Ivančičeva, ki so ji Italijani ubili štiri sinove, ko so »Judeži Kajni stopili na plan«.⁵⁰⁰ In najhujše, da je za/vladal zakon: zob za zob... ki je po vojni presegel vse meje: »V tovarštvu smo roke si podali, / ne vsi, se mnogi tujcu so prodali. / Kot Judeži slovenski rod morijo, / osveto težko v srcih nam budijo. // Prišel bo dan, ko bomo poplačali / jim dela, ko pred tujcem so klečali. / Za Kajna milosti ne bo nobene, / umre naj vsak, kdor je moril Slovene.«⁵⁰¹ Tako se v najbolj tragičnem obdobju slovenske zgodovine družita najbolj tragični osebi Svetega pisma, Kajn iz Stare in Judež iz Nove zaveze. Le-tega označujejo same negativne lastnosti: »... / Za tujčev denar se opija, / brez uma je zver, / da lažje ubija. / Brez glave drvi v propast, / kaj njemu ponos je in čast! / ... tujec pa mu meče pomije.«⁵⁰² »Judež«,⁵⁰³ »Judež Iškarjot«,⁵⁰⁴ »Iškarjot«,⁵⁰⁵ »Iškarjotov brat«,⁵⁰⁶ »beli Judež«⁵⁰⁷ so metaforške variante za izdajalca.

Na koga konkretno se nanaša sočutna izjava Slovenski zemlji (»Sramota za tebe je strašna, / prodal te tvoj lastni vladar, / prodana za ceno sramotno, / za Judežev grdi denar«),⁵⁰⁸ je težko reči, vendar je pomisliti na tedanjo jugoslovansko vlado.

Motiv starodavne vere, da se zadnjo uro pred polnočjo shajajo na pokopališčih duše umrlih, namiguje, da imajo tisti, ki jim je pesem namenjena, še zadnjo možnost za spravo: »Trenutek še: Poglejte z bratom si oko – v oko. / Podajte bratski jim roko! Rešili boste brate, sebe, zemljo rodno.«⁵⁰⁹ To vabilo je v poanti pesmi – prav kot zadnji klic in krik. Deluje prepričljivo, čeprav je morda nastala zgolj s propagandnim namenom, na kar kažejo njene patetične sestavine tako v mitičnih (»Na božjih njivah vsega sveta«) kot zgodovinskih motivih (»Zavladali spet Huni so na svetu). »... / A kaj bo z vami, zapeljanci... // Poznate Judo-Iškarjota, Efijalta / in druge izdajalce tja do Balta? / Prejel je Juda vrv v plačilo. / Sramota, gnus sta bila drugim povračilo. / Zaveznik vaš: pobit, poražen se umika, / ... // Dvanajsta ura skoro bo odbila. / Minute kratke še – in večna sila, / nekoč se zvala je pravica – bo tudi vas zdrobila.« Da tokrat ne gre toliko za sovraštvo kot za svarjenje, priča tudi verz: »V očeh pač srd, a dušo bol globoka tare.«⁵¹⁰

Če je geslo V imenu Krista⁵¹¹ le ironizirano, gre za očitno pohujšanje nad Kristusovimi učenci, kadar jim je vrženo v obraz: »Je Krist učil kot prvi zakon: Ljubi brata! / A vi, prokleti: Ubijaj, kolji brata!«⁵¹² Kakšne skušnje so prignale še ne 15-letnega zdravnikovega sina M. G. iz G. V., da je v nekaj vrstic zbil strašno dramo slovenskega naroda v drugi svetovni vojni in še hujšo tragedijo po njej: »Umor ljudi, požig vasi, / to, bratje, vera ni! / Kdor meč namaka v lastno kri, / ta vreden ni, da še živi. / Sovražnike ljubiti / Zveličar nas uči, / za geslo: 'Vse pobiti,' / izrekli ste se vi. / Mar res zaman prelita / je Krista sveta kri, / ki on jo daroval je / za bratstvo vseh ljudi? / Zdaj smrti seme ste zasjali, / a mi ko eden bomo vstali / in v tla vas bomo steptali, / a vi zaman prosili in zaman jokali.«⁵¹³

Napetost se povečuje in seže do samega dvoma nad smislom Kristusovega

trpljenja. »In treba ni nobenih prič. / Vladar na svetu je hudič!«⁵¹⁴ To ni edini primer satanizma v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu, saj se še v pričujoči obravnavi tu ne srečujemo z njim prvič. »Kateri zli demon te vzel je na goro / in ti obljubil je vso zemljo in nebo? / ... / in morda nosiš zdaj že Judežev pečat? / Divja vihar v polnoč in joka iz temin: / Kje plaziš se, proklet, moj izgubljeni sin?«⁵¹⁵ Citat pesmi se naslanja na troje svetopisemskih odlomkov: kako Jezusa skuša hudič, kako ga Judež izda in s tem sproži njegovo smrt in za besedilo osrednja Jezusova prilika o izgubljenem sinu, saj mu je dala naslov. Toda medtem ko se zgodba tam srečno konča, saj se sin vrne v očetovo hišo, kjer doživi pravno gostijo, tu mati kolne svojega sina in vprašuje: »Ni li dovolj krvi, da kolje brata brat? / Nimaš dovolj moči, da zapustiš svojat.«⁵¹⁶ Nesrečna mati, ki ne zmore več ljubezni za prav tako nesrečnega sina. Je pesem sad konkretne izkušnje; ali je nastala kot želo propagande? Dejstvo, da strašne materine besede ne prihajajo naravnost iz materinih ust, ampak jih posreduje »vihar v polnoč«, morda govori o drugi možnosti.

Kako silno se je zamajal v tem času vrednostni sistem, dokazuje spoznanje, da niti Sveto pismo ni bilo več sveto. Odlomek o Jezusovem spremenjenju na gori je na primer ponižan v prispodobo za naglo Rupnikovo prilagajanje in – po besedilu sodeč! – podrejanje okupatorjevim silam: najprej italijanskim, nato nemškim in nazadnje iskanje zaslombe pri Angležih: »...Kot Bog na gori spremeni se / tako spreminja se i on, / a boljša nam primera zdi se / spreminja (se) kot kame – Leon.«⁵¹⁷ Sicer bi – blago rečeno – ponesrečena primera ne delovala blasfemično, če bi ne bilo toliko jedkega posmeha na račun vernikov, duhovnikov in cerkve kot organizacije, čeprav je prejkone marsikakšna kritična puščica na njihov račun upravičena. Silni sta morali biti razočaranje ali pa samovšečnost, da sta botrovali verzom: »Iz pisma svetega je vzeta / naslednja zgodba, ta roman, / po njem v resnice plašč odeta / zato veruj ji, o kristjan. / Resnico čisto nam podaja, / kot se godi nam pričo prič, / če v evangelij dvom ti vstaja, / tu dvomiti ne moreš nič. // To tisti čas se je zgodilo, / ko v svetu je divjal vihar, / ko svete vere nam slepilo / resnice skrivalo ni žar. / ... // Vse to se dela v božjo slavo, / da bog krvavi bo češčen, / žrtvuj moj verni svojo glavo, / da farjev trebuh bo rejen.«⁵¹⁸

Druga satira, namenjena tistim, ki so med drugo svetovno vojno delali krivico Slovencem, ni tako profesionalno zajedljiva, ampak kar ljubeznivo nerodna: »Eden glavo si podpira / in postave vse študira, / da obdržati bi smel, / kar Slovencem je vzel. // Drugi pridno v cerkev hodi / in Boga ponižno moli, / da ljudem spomin bi vzel, / kar krivice je počel. // Kaj pomaga zdaj kesanje, / farbanje in vse žebranje. / V črnih bukvah vse stoji, / kaj ste prej počenjali. // Takrat boste se spomnili / svojega boga prosili: / Ljubi Hitler reši nas, / saj smo te častil' ves čas.' / V peklu gor in dol marširaš, / vse hudiče komandiraš, / prosimo te, daj tud' nam, / da pridemo tud' mi dol k vam.«⁵¹⁹ Uršula Tomše, naša stara znanka, tudi tu ni odpovedala. Svoje zaničevanje Hitlerjeve osebe dokazuje tudi pravopisno, ko ga namenoma piše z malo začetnico: »Oj ti častiželjni hitler svet, / od tlačanov ubogih ves preklet... // V svoji puhli glavi si načrt koval, / da celi svet boš strahoval, / ... / tebe naj se kot Boga časti. // Svetega hitlerja si se imenoval, / kdor te ni tako nazival, si ga kaznoval. / ... / Toda vedi ti brezsrčnež, kri nedolžnih vpije iz Neba / pravica božja enkrat bo nad te prišla. / Bog bo sodil tvoje grozne hudobije, / Bog te kaznoval za

tvoje grozne lumparije. // ...// Kadar boš umrl in v grob odšel, / kljukast križ na grobu boš imel. / Kljukast križ je bil v življenju tvojem nada, up srca, / z njim boš rajžal v dno pekla. // Tam boš svoj prestol imel. / Na dnu pekla boš vekomaj gorel. / Tam boš svojo veliko Nemčijo imel. / Na dnu pekla boš vekomaj smrdel.«⁵²⁰

»Čast in hvala večnemu Bogu, / mi ubogi sužnji gremo spet nazaj domu.«⁵²¹ vzklika osvobodena izgnanka, ki po dantejevsko kaznuje povzročitelja svojega gorja; vendar mu ne grozi z nasilno smrtjo, kakor je v neusmiljeni ogorčenosti to slutiti za domače nasprotnike, češ: »Mat' slovenska te rodila, / ... / naš narod ljubiti te učila, / ti pa zadal si ji toliko ran. // ... / mar se ne bojiš Boga, / ko praviš, da zanj boriš se tod. // Ni daleč sodni vaš dan, / gorje vam izmeček slovenski, / naš narod vas bo sodil sam, / vrgel vas v ogenj bo peklenski.«⁵²²

»Kdor grabi za meč, ga meč pokonča,«⁵²³ se tolaži v duhu Jezusovih besed (učencu, ki hoče s silo braniti svojega Gospoda pred rablji) neznan avtor, morda res eden mariborskih bogoslovcev, kot izgnanec v Slavoniji.⁵²⁴ Ta resnica je bridka kakor dvorezen meč, tisti meč, o katerem govori sveti Pavel.⁵²⁵ Če se na izziv tukajšnjega poglavja in njegov sklep sme dodati kaj človeškega, je prošnja za obe strani po/vojnega meča: »Oče, odpusti jim...«⁵²⁶

IX. PREIZKUŠNJA VERE

Spremljanje trpljenja, kaj šele udeležba v njem, marsikoga in marsikdaj privede do odpora, če ne kar pohujšanja nad samim Bogom, ker ga dopušča. Smiljan Samec je v enem od italijanskih taborišč kot pesnik zakričal: »Joj, kaj si, Bog, res le ostanek fraze?« Razočaranje, da ne posreduje v očitni krivici, ki se dogaja okrog njega, ga izzove: »Dá, vsi bogovi in vsi žrtveniki, / ki kopljejo se v mirtini vonjavi, / resnično so zgolj mistični maliki, // brezmočni bolj od drobne mravlje v travi. / Ker sicer bi gotovo žarke strele zločinski svet krivice v prah semlele!«⁵²⁷ Na domačih tleh se ob grožnji bližajočega se pokola zasliši klic: »Jezus, Marija, rešita nas! // Stiska nam srca sovražnik prekleti. / Človek ne more v Boga več verjeti! ...«⁵²⁸ V obeh tukajšnjih primerih je vera na preizkušnji v konkretnih okoliščinah in iz njih se porodi dvom; pri Dušanu Mevlji pa gre za distanco že vnaprej in je na preizkušnji Bog sam, ne pa izjavni subjekt. Ta zamenjuje božjo osebo z znamenjem za Sina, tj. križ s korpusom, in to je zanj »leseni bog«, kakor je pesem naslovljena. Če bi bil zares Bog, bi kaj storil za upornika, ki so ga bili ubili ponoči, je razumeti iz njene poante. Da pa avtor ni le ciničen analitik, ampak tudi boleče doživlja »nemega boga«, je videti iz tega, da mu za priče postavlja nedolžne otroke.⁵²⁹ Od tod ni daleč do protestne diferenciacije, ki se kaže tudi v pravopisu (prim bog : Bog): »Če nebeškemu bogu nič mar ni to trpljenje, / naš Bog si ti: Svoboda in vstajenje.«⁵³⁰ Himna (proletarcev) gradi na tem temelju dalje: »Mi nosimo v srcih poslanstvo svobode / in z vero v lepšo in boljšo bodočnost / hitimo naprej, zmagovalci trohnobe / in smo avantgarda od danes v večnost. / Zdaj, bratje, pripravite srca in duše! / Vstanite proletarci slovenski, zavedite / moči se svoje in naše pravice, / da ure vstajenja ne zamudite!«⁵³¹ Ali ni to vera – brez Boga, namreč Boga kot presežnega bitja. A če ni njega, se zmaliči tudi človek, saj ve le za mejo drugega, ne pa samega sebe, kakor zelo nazorno ilustrira Pesem rdeče mladine: »V boj rdeče zvezde mi mladina / za dom prostran, svoboden nadvse lep, / mi ljubimo

tovariša Stalina, / krog njega strnimo se v jeklen oklep. // Vihar krvav vihra naj na vso silo, / saj naša pesem zliva se v spev topov, / sovraže vse pobijemo nemilo, / od fašistov do belogardističnih psov. // Ne bo več črna zver dolgo tulila. / Mi rdeči borci zavijemo ji vrat! / Bog naš je naša pest in naša sila! / Ne bo moril in ne izdajal brata brat! / ... / V boj rdeče zvezde mi mladina, / saj naša pesem zliva se v spev topov. / Bog naš je naša pest in naša pest / s pestjo odločno znebimo se okov!«⁵³² Torej, »Bog naš je naša pest in naša sila«?! Besede same govorijo dovolj zgovorno. Kakor tudi v naslednjem primeru: »Nacizem svetu pravi, da Tebe, Kristus ni / duhovniki so opice, njih nauki pa laži. // Priznavamo Te, Kristus sin živega Boga, / iz vse svoje duše...«⁵³³ Marija Logar, skoraj legendarna »Logarska Mica«, ne taji, od kod je črpala moč, da je zdržala kalvarijo Auschwitza in njeno ponovitev doma.⁵³⁴

269

Vpričo sistemskih in sistematičnih postopkov in procesov, ki uničujejo ne le krščanske, ampak hkrati tudi temeljne človeške vrednote in ubijajo vero v troedinega Boga, se zde preizkušnje, ki zajemajo le zasebno sfero, pravzaprav malenkostne. Vendar so za tistega, ki ga zadevajo, enako usodne, kadar z/dvomi o smislu lastnega obstoja: »O Bog, zakaj si mene ustvaril? / To se vprašujem noč in dan, / ... / Svet lep se zdel mi je in srečen / in nisem pojma imel tedaj, / da je življenje boj le večer, / kar sem spoznal šele sedaj. / ... / Obup temnejši kot je noč, / silnejši kot vihar razsaja. / Oh silna je obupa moč! / ... / «⁵³⁵ Temu je blizu priznanje: »V nikogar več ne upam, / da bi tolažil me«, toda Kristina Gartner se iz tega razpoloženja vzpne do samega neba: » / a včasih vest mi pravi, / nebesa pa so še. // Čeprav ta svet nesrečni / ne verje več v to / jaz večkrat se zamislim, / da takrat bolje bo. // In da miru mi zopet / našlo bo srce, / ko enkrat duša moja / s sveta preseli se. / «⁵³⁶ Naslov pesmi je Vera v upanju, medtem ko je Ivan Dodič eno od svojih pomenljivo podnaslovil kot Moja vera. Kljub zunanjim stiskam si pesnik ne pusti vzeti notranje svobode, da »duša« naravnost »kriči«: »Saj zarja za temo privriska!« in ko »odpade lažno naličje«, »bo vse v harmonijo ubrano«. ⁵³⁷ Če njegov primer zastopa ljudi na domačih tleh, ga je najti tudi za izgnane rojake: »Kot suho listje usoda nas prevrača // ... // po svetu se potikamo – izgnani, / tembolj je naša vera v zmago živa / in duša naša o radosti sniva,«⁵³⁸ o času, ko bodo »na slovenski grudi slavljeni« v družbi s slavčkom na »lipi zeleni« odmevale pesmice »vdano v vero v Kristusa«. ⁵³⁹

X. IZPOVED VERE PRI SLOVENSKIH TALCIH

Preceneno bi bilo na podlagi krščanske motivike v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945 presojati vernost njegovih nosilcev.

V konkretnih primerih in okoliščinah bi se dalo dokaj zanesljivo ugotoviti, kdaj je besedišče iz krščanskega kulturnega kroga

- le znamenje gibanja v njem,
- kdaj gre zgolj za pesniško inspiracijo, ki je pač samo to
- ali za sad in milost vere.

Ne da bi se pri tem posebej ustavljala, je dosedanja analiza upoštevanih motivov deloma odgovarjala na ta vprašanja. Toda odgovori nanja so šele tedaj postavljeni v jarko luč, ko jih primerjamo z najbolj resnično – krvavo – resničnostjo: z izpovedmi in dejanji vere slovenskih talcev nekaj ur ali trenutkov pred smrtjo.

Veliko bi se imeli naučiti od njih, a le redki in redko jim je priznано, da so »resnično posvečujoča srčika naše zgodovine.«⁵⁴⁰

Naslednji pregled temelji na zbranih pismih štajerskih in koroških talcev,⁵⁴¹ ki so jih streljali Nemci, in dnevniku italijanskega vojaškega kaplana, ki je spremljal v smrt dolenjske in notranjske obsojence.⁵⁴²

270

Oba vira sta globoko intimne narave in zavedati se je kočljivosti njune javne obravnave in analitičnega razstavljanja. Z obzirnostjo in pieteto sem se jima skušala bližati, v spoštovanju trpljenja vseh vojnih žrtev in z vabilom nam, ki uživamo sadove njihove smrti, da bi se oddolžili njihovemu spominu s prizanesljivostjo eden do drugega, v presojanju osebnih odločitev, saj le-te mnogokdaj niso bile svobodne.

BOŽJA VOLJA

Kadar človeku vse teče gladko, se mu zdi samoumevno, da je tako. Tudi kristjana rado zaziblje v omotičnost. Ko pa se predenj postavijo resne življenjske ovire, je na preizkušnji njegova vera. Temelj krščanskega soočanja s položajem je, ali Bog tako hoče. Kdor in kadar na to pristane, da je to njegova, da je to božja volja, mu je marsikaj lažje.

Pisma za svobodo ustreljenih sorazmerno pogosto tematizirajo sprijaznjenje z dejstvom, da smrt že brusi koso. O tem sporočajo svojim domačim in drugim bližnjim blago in pomirljivo, s prikrito grenkobo, marsikdaj odločno in z globoko vero. Predrzo bi bilo delati kakršne koli sklepe, ali jih k temu vodi lasten uvid ali jim je k temu pomagala morda duhovnikova bližina ali vsaj obisk. Kristjani bi pač temu rekli milost. O tem ni zanesljivih podatkov in spodobi se, da pred to skrivnostjo spoštljivo umolknemo.

Seveda lahko gre le za sprejemanje zakonitosti narave, češ »enkrat bi tako moral umreti, tako mi je prikrajšano trpljenje tega sveta,«⁵⁴³ kakor tolaži svojce eden od obsojenih, in druga, »saj smrt mora priti prej ali pozneje.«⁵⁴⁴ Obžalovanje, da bo nit življenja pretrgana nasilno, je izražena naravno in preprosto. Ocena položaja je realna: »Kratko je bilo življenje«, »... dokončno sem napravil križ preko moje usode«, »... ko boste brali to pismo, me ne bo več med živimi.«⁵⁴⁵ Sprejetost lastne smrti v luči vere, da je to božja volja, tj. volja Boga samega, vsebuje vrsto psiholoških odtenkov, ki si sledijo od popolnega zaupanja v Boga do dojemanja njegovega ravnanja v navzkrižju z lastnimi interesi: »... upam, da Bog tako hoče.« »Bog že ve, kaj je dobro za naju«, »Z Bogom sem spravljen.«⁵⁴⁶ »Bog tako hoče in biti mora tako«, »Božja volja je odločila, da mora biti tako.«⁵⁴⁷ Le eden je samokritično motiviral tako božje ravnanje: »Bog je tako odločil, pa se moramo pokoriti.«⁵⁴⁸ Vendar je več bolečine zaradi pretrganja stikov z domačimi: »... nisem mislil, da se več ne vidimo«, »Rad bi še živel med vami«, »... vedno sem upal na svidenje na zemlji.«⁵⁴⁹ A na drugi strani se tudi ubeseditveno v le malo različicah pojavlja drugi pol frazne strukture: »Bog je drugače odločil«, »... je že božja volja tako«, »... ker je božja volja, je tako«, »kakor je pač božja volja«, »Samo božja volja je tako.«⁵⁵⁰ V predstavljeni model še sodi naslednji primer, vendar pa iz njega že tudi uhaja, ker je avtorjeva izpoved prignana do paradoksa, ki je navadno znamenje izjemnih ljudi: »Jako težko mi je, da vas moram zapustiti, toda zapustim vas z lahkim srcem, ker je ljubi Bog tako odločil.«⁵⁵¹ Domači so deležni nasvetov

tako na ravni psihologije (»Se ni treba preveč razburjati«, »ne tarnaj«⁵⁵²) kot teologije (»vdajte se v božjo voljo«, »Bog že ve, kaj stori!«, »Bog nas je dal, Bog nas vzame, njegova volja naj se zgodi«).⁵⁵³ Da to drugo ni nekaj abstraktnega, dokazujejo odlomki, ki odstirajo pogled v večplastnost duhovnega dogajanja štajerskih talcev. »Udam se v božjo voljo, pod Marijinim varstvom ter tolažbo svetega Duha se poslavljam od vas, ljubi, zlati moji.«⁵⁵⁴ Medtem ko gre tu le za razmerje med domačimi in onstranstvom, je v naslednjem pomembnost lastne žrtve eksplicirana s kar patetično gostobesednostjo: »Umrjem za pravično stvar! Nebeški Zveličar zahteva od nas vseh to težko žrtev. Toda naša prekrasna Slovenija in naša domovina je vredna te žrtve. Tisoči so že umrli in tudi jaz sem prišel med nebeške mučenike, ki so prelili svojo kri za našo domovino.«⁵⁵⁵ V ekspresivnosti tukajšnjega izražanja je slutiti oblikovni arhetip utemeljevanja lastne darovanosti za višje cilje kakor je bil v navadi pri cerkvenih mučencih iz prvih stoletij krščanstva. Ni naključje, da se pismo sklicuje nanje. Drugo pismo vsebuje isto misel, vendar je oblikovano majcenovsko litotično: »Za Boga in svoj narod sem živel in umrem. Umr! bom danes popoldan, sem popolnoma spravljen in vdan v božjo voljo in upam svetih nebes.«⁵⁵⁶

271

ZADNJA TOLAŽBA

Ni znano torej, ali se je bilo mogoče vsem, ki so jih obsodili na smrt, srečati se z duhovnikom, kolikor so to želeli. Nenavadno se zdi, da o tem poročajo le pisma tistih (iz upoštevanega gradiva), ki so bili usmrčeni zunaj slovenskega ozemlja:

»...danes smo sprejeli sveti zakrament, da bomo šli čisti z našo dušo k Bogu.«⁵⁵⁷ »Danes sem dobil spovednika in sem se spovedal za vselej.«⁵⁵⁸ »Jaz se nikogar ne bojim. – Nimam strahu pred smrtjo. Spovedal sem se že danes, jutri sprejemem sveto Rešnje Telo. (...) Z duhovnikom sva opravila vse, kaj se v veri tiče. (...) Sedaj bodem še molil za vas vse in odpuščanje grehov, opravil pokoro za grehe. (...) Od vas se poslavljam z besedami: Bog se usmili mene, grešnika.«⁵⁵⁹ »Bog mi grehe odpusti!«⁵⁶⁰

Zadnja stavka veljata za kesanje. Podobno drugi tolažijo svoje domače, naj si ne delajo skrbi glede zadnjih dolžnosti – v luči vere pač.

»Nič preveč ne žalujte, sem vse lepo spravil se z Bogom... Imam čisto lahko srce, nisem nobenega ubil in nisem nobeden ropar in upam, da mi bo ljubi Bog to odpustil.«⁵⁶¹

In če je mladenič na domačih tleh zapisal: »...ne morem več pisati, sem preveč žalosten,«⁵⁶² je njegov rojak v svetu še sprejemljiv za tolažbo: »Draga mama, ne morem več pisati, ker hotel bi še sprejeti zadnjo popotnico.«⁵⁶³ Od tod moč, ki jo izpričujejo naslednje besede: »Prejel sem sveto spoved in sveto popotnico v nebeško domovino. Umrjem junaško.«⁵⁶⁴ Druga dva svojim staršem celo reflektirata svoje razpoloženje:

»Moj predragi oče in mati! Ravnokar je bil pri meni duhovnik ter sem prejel sveto obhajilo ter zadnjo popotnico. Sem pripravljen na smrt. Od začetka sem bil malce nervozen, toda ko je bil duhovnik pri meni, sem postal popolnoma miren.«⁵⁶⁵ »Draga mama. Jaz sem popolnoma miren in v moji zadnji uri združen z Bogom in moja zadnja misel mi je na moji družini in Vas.«⁵⁶⁶

ODPUŠČANJE

272 Mir, notranji mir je sad odpuščanja, sprave z ljudmi in Bogom. Pravzaprav je sprava z ljudmi seizmograf uresničenosti sprave z Bogom. V oblikovanju prošnje za odpuščanje ne obstaja le globinska strukturna zakonitost, ampak je komaj kaj variantnosti na ravni ubeseditve. »...prosim za odpuščanje«⁵⁶⁷ se ponovi vsaj sedemkrat, le naslovniki se menjavajo: žena, starši, drugi sorodniki. Druga ubeseditvena možnost prošnje je z glagolom odpustiti. »Dragi starši! Odpustite mi, če sem vas kedaj v življenju razžalil.«⁵⁶⁸ Ta omogoča uporabo jezikovne figure ponavljanja, ki služi predvsem podkrepitvi in poudarjanju prošnje: »Prosim vas prav lepo v imenu Boga, da mi odpustite vse, kar sem vas kedaj razžalil. Odpustite, lepo prosim.«⁵⁶⁹ Odlomek je iz pisma materi, ki je leta 1942 v mesecu in pol izgubila tri sinove. Bratu in sestram isti obsojenec piše med drugim: »...odpustite in odpustite vse, kar sem vam krivega storil... Prosim vas lepo odpuščanja, kar sem vas kedaj razžalil, odpustite in odpustite mi, prosim.«⁵⁷⁰ Tretje pismo je naslovljeno še širšemu koncentričnemu krogu družbenih in družabnih zvez: »Draga žlahta, sosedi, prijatli in znanci... odpustite mi, še, če je kak sovražnik, naj mi odpusti, ga prosim lepo. Priporočam se vam v molitev. Odpustite mi in odpustite. Z Bogom ostanite.«⁵⁷¹

Obstaja tudi kombinacija prvega in drugega oblikovalnega modela – prositi odpuščanja + odpustiti: »Bog z vama, ljuba starša. Prisrčno vaju prosim, odpustita mi, kadar sem vas žalil, saj srčno obžalujem in prosim Boga, naj mi odpusti... Še enkrat vas vse skupaj lepo prosim odpuščanja.«⁵⁷² Da gre za alternacijo, se čuti tudi iz pisma dveh bratov staršem. Prvi piše: »Prisrčno vaju prosim, odpustita mi... kadar sem vas žalil.« Drugi pa je dopisal spodaj: »Prosim vaju, odpuščanja, molite za naju.«⁵⁷³ Glagol oprostiti se tedaj še redko uporablja: »Draga mama... te prosim, da mi oprostiš, ako sem te kedaj razžalil.«⁵⁷⁴ »Draga sestra! Izrečena mi je smrtna obsodba! Prosim te, oprosti mi... Prosi odpuščanja tudi za mene vse tiste, ki mislijo, da sem jim jaz kriv kakršnekoli krivde... Prosi Štefko odpuščanja za mene, naj mi odpusti, kar misli, da sem ji jaz kriv.«⁵⁷⁵ Tu so uporabljene vse tri ubeseditvene možnosti. Ni prezreti, da je za posredovanje prošnje širšemu krogu naprošena sestra; in prav tako se zgodi še enkrat: »Prosim, da po vasi poveš, da prosim vse za odpuščanje, saj drugo jim ne morem povrniti.«⁵⁷⁶ Za posredovanje znotraj družinskega kroga pa je naprošen brat: »Doma vse pozdravi in jim reci, naj mi odpustijo... Ženkici reci... da mi naj odpusti, če sem jo kedaj žalil in je ne imel tako rad, kot bi jo mogel.«⁵⁷⁷ Mož se ženi tudi neposredno opravičuje: »Najprej te prosim, da mi vse odpustiš, če sem te kdaj razžalil v zakonu.«⁵⁷⁸ In drugi: »Ljuba žena, odpusti mi vse, kar sem Ti hudega prizadejal.«⁵⁷⁹

Presenetljiv smisel za kompozicijo dokazuje obsojeni, ki s prošnjo za odpuščanje oklepa svoje pismo domačim: »Odpustite mi vse, ko sem vas tolikokrat razžalil.« Temu začetku sledi na koncu drugi rob okvirja, vendar z drugačnim poudarkom: »Odpustite mi vsi, kar sem vas žalil.«⁵⁸⁰ (Prim. vse : vsi.)

Plemenitost veje iz pisem, ki omenjani prošnji dodajajo zahvalo. Kmečka hči je poleg pozdrava na koncu namenila staršem in sestri le dve povedi, a sta mogočni kot korintska stebra: »Prosim vas odpuščanja in se Vam priporočam v molitev. Zahvalim se Vam za vse, kar ste mi dobrega storili.«⁵⁸¹ Kmečki sin ravna podobno: »Zahvaljujem se vsem, kateri mi je v življenju kaj dobrega

storil. Opuščam vse, kateri mi je hudo želel.«⁵⁸² Zadnja dva navedka imata zrcalno obrnjeno zgradbo. V prvem je najprej opuščanje in potem zahvala za vse dobro, v drugem pa zahvali za dobrote sledi opuščanje. Tako je na ravni površinske strukture, a razloček je tudi v globini. Saj prvo pismo prosi za opuščanje drugih, drugo pismo pa sporoča, da pisec sam opušča. Menda le enkrat se je srečati z upoštevanjem, da je opuščanje obojestranski proces: »Vse prosim opuščanja za vse krivice... Vsem opuščam iz srca, tudi tistim, ki so krivi.«⁵⁸³

Že ta drobna analiza je nakazala, kako raznosmerni so vidiki opuščanja. Da je to sicer res psihološki proces, ki pa ima daljnosežne sociološke posledice.

273

MOLITEV

Bolj kot kaj drugega se iz pisma v pismo ponavljajo prošnja, klic, vabilo, krik: »Moli zame... Moli za mene... Molite zame... Molite za mene.«⁵⁸⁴ Molite, molite za nas.«⁵⁸⁵

Presenetljivo je, kako narečje v takšnem pisanju bolj razkrije človekovo bistvo, kakor besede same: »Mislim, da se ne boma videla nikdar več, modli za mene... Modlite za mene.«⁵⁸⁶ »Spomnite se s kakšno molitvo na mene...«⁵⁸⁷ Glagol »spominjati se« deluje v tej zvezi morda bolj obzirno: »Spomnite se me v molitvi«, »Spominjajte se me v molitvi«,⁵⁸⁸ sta standardna oblikovalna modela, iz katerega izstopa primer: »... Včasih se me spomni kot kristjana.«⁵⁸⁹ Sinonimno vrednost ima glagol »ne pozabiti«. »Ne pozabite v molitvi in mašah zame.«⁵⁹⁰ Glagol »priporočati se« deluje bolj intenzivno: »Vsem se prav iskreno priporočam v molitev.«⁵⁹¹

Devetnajstletni sin in devetinsitiridesetletni oče sta bila ustreljena hkrati; zadnje očetove besede so bile: »Sedaj pa nimam druge želje kot za najne duše molite in ljubite se med seboj.«⁵⁹² Prvi odstavek sinovega pisma pa se glasi: »Ko boste to pismo prejeli, bom jaz že mrtev, padel bom kot žrtev... Bodite torej prisrčno pozdravljeni – ... od vašega sina in brata, ohranite ga v lepem spominu. Ne pozabite ga. Molite za njega, molite za njegov dušni mir. Mir, ki ga na svetu ni. Prosite zanj, da bi se ga Bog usmilil.«⁵⁹³ Oče pa roti svoje otroke: »... neprestano molite za moj dušni mir.«⁵⁹⁴ In še prošnja, ki tudi v najhujšem ne misli le nase: »Ljubi Tinček! ... kadar boš pa čital na plakatih moje ime in imena mojih nesrečnih bratov... Zmoli en očenaš za pokojno mojo dušo in duše vseh tistih, ki so na dan drugega oktobra odromali v večnost...«⁵⁹⁵

Mejni položaji privedejo človeka, da razodene do dna svojo notranjost, ne da bi to ravno hotel. K svojim najdražjim se obsojenci obračajo v prepričanem zaupanju, da jih bo združevala molitev: »Bog naj tebi povrne vse, kaj si storila za mene in še bodeš, ko bodeš molila za mojo večno srečo...« »Zdaj bom pa končal to zemeljsko življenje, zdaj se ti priporočam in prosim, da moliš za mene in otročiči, zdaj druga ne rabim, samo molitev od vas.« »Naredite si v pesku grob in se s tem v molitvi spomnite vašega nesrečnega očeta, ki vas je neizrečeno ljubil do zadnjega vzdihla in vas... in mamico pričakuje nad zvezdami.«⁵⁹⁶

Kakor odmev tem prošnjam so dobre želje in zagotovila o molitvi poslavljajočih se za tiste, ki so jim pisma namenjena: »Umrli bom v mislih na Boga in na vas vse ostale! Živite srečnejše življenje. Nebo vam bodi bolj naklonjeno, kakor je bil slučaj pri meni...«⁵⁹⁷ »Ostanite srečni – naj vam bo nebo milo

plačilo!«⁵⁹⁸ »Bog vaju naj čuva, da ne boste tako nesrečne, kakor jaz.«⁵⁹⁹

Kalvarija se izteka v veliki finale: »Veliko sem molil, mama in ata, te tri tedne, odkar sem bil zaprt. Tu sem bil vedno pripravljen na smrt. Zato odhajam na drugi svet potolažen, da mi bo Bog milosten.«⁶⁰⁰ »... Jaz sem že veliko premolil, toda še par trenutkov in moja molitev je končana...«⁶⁰¹ »Nemci so vzeli življenje. Bo že ljubi Bog povrnil vse.«⁶⁰²

Sledi obljuba o molitvi v večnosti: »... Potem pa sem v nebesih in bom molil vedno za tebe in vso žlahto.«⁶⁰³ »Jaz bom pri Bogu molil za vaju.«⁶⁰⁴ »... boma s tatijem skupaj prosila za vaš pri Bogu...«⁶⁰⁵ »Molil bom za vas vse, ki jih iz srca ljubim in za vse druge.«⁶⁰⁶

SVETE MAŠE

Prošnjam za molitev je marsikdaj pridružena tudi prošnja za maše zadušnice; skoraj kakor v zadregi: »... prosim, plačajte kakšno mašo zame.«⁶⁰⁷ »Dajte včasih za kakšno mašo za mene...«⁶⁰⁸ »Če bo kdo mogel, ga prosim, da naroči včasih kako sveto mašo za mojo dušo.«⁶⁰⁹ Pridevnik kako/kakšno je kdaj zamenjan s pridevnikom »kateri.«⁶¹⁰ Iz njih je zaslutiti dobrohoten namig, naj se domači ne bojijo stroškov zanje – zaradi revščine?! Brat, iz čigar družine je hkrati padlo četvero njenih članov: oče, mati in dva sinova, se s sestro, ki ji piše, skoraj pogaja zanje: »... to te tudi prosim, skrbi, da se bojo darovale svete maše; za nas vsaciga kakih trideset, saj bomo to vso doto imeli.«⁶¹¹ Očitno ga čut za pravičnost ni zapustil kljub vsej grozljivosti položaja. Druga dva z oporoko določata sredstva za maše. Prvi naroča sestri: »V omari na dilah je 42 srebrnih mark pod ladicam. S tistim pa plačaj katero mašo za mano... Zebič pa naj dobi moj voz in naj plača z mašami, kolikor mora.«⁶¹² Drugi se ločuje od svojega mladostnega veselja: »Spominjajte se me v molitvi in pri svetih mašah. Moje znamke prodajte in jih darujte za svete maše, za moj dušni mir.«⁶¹³ Sintagma »svete maše«: »Dajte tudi za svete maše za mene«,⁶¹⁴ »... molite zame in dajte za maše«⁶¹⁵ govori o njihovi hierarhični umeščenosti.

SKRB ZA OTROKE

Očetje v ljubeči skrbi za svoje otroke naročajo njihovim materam še zadnje napotke za vzgojo. Splošno navodilo je: »Vzgajaj/vzgoji otroke v strahu božjem, da bodo dobri/vredni člani človeške družbe.«⁶¹⁶ »Strah božji«⁶¹⁷ se ponovi še kdaj, to namreč z drugo besedo pomeni tudi priporočilo: »... pazi na Borisa in ga uči po katoliški...«⁶¹⁸ in prošnjo: »... vzgajajte otroke v krščanski veri, da ne bojo nikdar pozabili na Boga in na ateka in mamu. Slavica in Joško, bodita pridna in poštena, kjer bosta!«⁶¹⁹ Tako piše svojim domačim mama, ki je zapustila svoja otroka hkrati z očetom. Medtem ko eden od poslavljajočih se skuša svojo nežnost izraziti z mestno izbranostjo (»... Ljuba... varuj mi sinčka... kot svoje oko«⁶²⁰), je drugi na zunaj grčav, navznoter pa žlahtnih lastnosti: »... to ti naročim, da imej moje drage otroke rada in spominjajte jih na mene; da jih ne boš zavrgla in to ti povem, da gospodar morajo biti moji otroci. Jaz iz groba vstanem, če bi ti ne napravila tega... Pa te prosim, da ne smeš obupati, če mene ne bo več... Po pravici ti povem, da najtežje postim otroke, ko sem jih tak rad imel, ko bi le še enkrat jih mogel videti, da bi saj enkrat poljubil vsakega, potem pa rad grem v smrt...«⁶²¹ Njegov sotrp in prav

tako opogumlja svojo ženo, naj ne obupa: »Bog bode skrbel za tebe in moje ljube otročičke...«⁶²² in nadaljuje: »... zaupaj v Boga, nisi Ti sama, ki trpi, pomisli, koliko jih še trpi in koliko še jih trpelo bode... ne daj Bog, da skратиš sebi življenje. Pomisli na naše ljube male otroke, radi njih moraš živeti.«⁶²³ Očetje se obračajo tudi posamezno na svoje otroke. Sinu so namenjene besede: »... rad moli in Boga se boj, ne sramuj se svojega očeta...«⁶²⁴ in hčerki: »Tebe ljuba mi hčerka pa prosim, skrbi za mamó, mojo dobro ženo in tvojo mater.«⁶²⁵

Starši so bili od svojih sinov deležni pohvale za njihovo vzgojo: »Draga mama, ti si me učila vse dobro in lepo, a prišel je hudobni duh in me je zapeljal v pot, katero si kot tako mlad nisem zaslužil.«⁶²⁶

»Vem, mama in ata, da vam bo težko. Ker smo se tako razumeli. Toda, je že tako hotel ljubi Bog.«⁶²⁷

Pretresljivi sta priporočili, ki ga vsak svojim dajeta brat in sestra s skoraj enakimi besedami: »Ubogajte ata in mamó, jaz jih ne morem več, ker grem k Bogu na drugi svet.«⁶²⁸ Druga je za spoznanje zgovornejša: »Še enkrat vam rečem, ljubite se in ubogajte ata in mamó, ko jih še lahko, jaz jih ne morem, ker grem k Bogu na oni svet.«⁶²⁹

ZAKONSKA ZVESTOBA

»Lep je bil naš zakon, srečnejši nisem mogel biti kot sem bil pri tebi... Tak srečni zakon, kot sva ga midva uživala eno leto in 1/4, odtehta več kot 60 let nesrečnega in nezadovoljnega... Zbogom moja sreča za vedno.«⁶³⁰ Tako tolaži sebe in soprogo njen »presrečni možek«, kakor se je podpisal. Očitno si ne pusti blizu, čeprav si ne dela utvar: »... podal sem se v božjo voljo ter sem pripravljen na najhujše.«⁶³¹ Mož, ki zapuša ženo v pričakovanju otroka, ne prikriva čustvene skrajnosti. Po eni strani ji zagotavlja, da je miren, in opogumlja tudi njo: »Sam molim ter se spravljam z Bogom, ali upanje v Boga me tolaži; če mi že ni sojeno, da bi užival svetovno veselje, se pa veselim, da pridem v večno veselje. ... tam bom čakal tudi na tebe, draga moja, samo na Boga ne pozabi, bodi močna in trdna, ker človek mora marsikaj prestati na svetu ter si tako služi nebesa...«⁶³² Toda po drugi strani ji ne prikriva svoje strašne notranje stiske, da jo zapuša samo: »Meni ni, draga, toliko za mene samega ali za tebe se bojim, zato rej te prosim, bodi mirna in močna. Srce se mi krči od žalosti ali solze ne pridejo na oči, ker se mi je ta svet res ostudil; nič več ni dobrega, vse je postalo divje; kakor divje mačke so vsi ljudje ter nobeden nima več človeškega pogleda. Nič na svetu se mi ne smisli sem Ti in nedolžno bitje, oh, ob teh mislih se mi povrača vsa moč, skočil bi in udaril ali ni mogoče.«⁶³² Drugi ječi kakor hrast v viharju: »Mislim, da se ne boma videla nikdar več, modli za mene, nisem si mislil, da bi tako kmalo se ločila... Je že tak nama namenjeno, da ne smema uživati zakona... Ljuba Mara, prosim Te, če sem se ti kedaj zameril, da mi odpustiš. Sedaj pa neham, ker se mi tak roka trese, ko sem čisto ven iz sebe. Sedaj pa sprejmi najlepše pozdrave in poljube in te še v duhu poljubljam in se poslavljam od tebe.«⁶³³

Vrhunec v tej črti poslavljanja od zakonskih družic je s stališča krščanskega gledanja na svet pač naslednji poduk: »Imej zavest, ljuba... da vse mine tu na svetu, večno življenje je pri Bogu. Jaz telesno ne bom pri tebi videl pa te bodem iz nebes, na vas vse gledal, Boga za vas prosil, da pridemo enkrat

skupaj... ne žaluj, ne obupaj, kratko je življenje na zemlji, mi pridemo v nebesih gotovo skupaj, to veruj trdno, kakor verujem jaz.«⁶³⁴

ZADNJI BLAGOSLOV

276

Sklepno dejanje slovesa pri odhajanju otrok od doma v svet je bil nekdanj starševski blagoslov. Tako naroča nesrečna mama: »... v mojem imenu blagoslovite otroke.«⁶³⁵ In očetje se ji pridružujejo: »Blagoslovite mi Ervinčka.«⁶³⁵ Eden od njih blagoslavlja vse otroke skupaj: »Jaz, vaš oče, vas, ljubi otroci, blagoslavljam v imenu Boga Očeta in Sina in Svetega Duha. Amen.« To ponovi še dvakrat v malce drugačni ubeseditvi.⁶³⁶

Drugi kánon ubeseduje le prošnjo, za dejanje samo pa se obrača na Boga: »Bog naj tebe blagoslavlja vse življenje.«⁶³⁷ »Bog vaju blagoslovi za vse življenje, jaz pa se bom dalje spominjal vaju, moja ljuba žena in hčerka...«⁶³⁸ Tako smo prišli do otroško ganljivega sklepa: »Božje dete Jezus naj vas vse skupaj blagoslovi v imenu Očeta in Sina in svetega Duha. Amen.«⁶³⁹

SVETA TROJICA – EN SAM BOG

V razdelku o blagoslovih smo se srečali z vsemi tremi božjimi osebami, ali na kratko, s sveto Trojico. In tu strnjeno o tem, kako so se zatekali k njej tisti, ki so jim tekale zadnje ure in minute.

Kadar je beseda o Bogu, je navadno mišljena prva božja Oseba, Bog Oče. Največ misli je posvečenih njemu. Pota do njega so različna. Tako piše sin: »Jaz bom popolnoma kratek. Mama: Vedi, da sem se v zaporu popolnoma prevrgel – ter zopet našel pot k Bogu.«⁶⁴⁰

»Upanje v Boga me tolaži,«⁶⁴¹ priznava drugi, njegova beseda in volja je zadnja: »... zadnje ure sem prebil v miru in z zavestjo, da je nad nami Bog.«⁶⁴² »Jaz vem, da ti bodeš trpela do smrti, ali vedi, Bog je nad nami, Bog bode skrbel za tebe...«⁶⁴³ On je namreč večni, in kdor vanj veruje, mu podeljuje večno življenje: »Jaz in najbrž mama tudi, se boma preselila k večnemu Bogu.«⁶⁴⁴ »... večno življenje je pri Bogu.«⁶⁴⁵

In kakšno je to večno življenje – v luči vere: »Jaz telesno ne bom pri tebi, videl pa te bodem iz nebes, na vas vse gledal, Boga za vas prosil, da pridemo enkrat skupaj... ne žaluj, ne obupaj, kratko je življenje na zemlji, mi pridemo v nebesih gotovo skupaj, to veruj trdno kakor verujem jaz.«⁶⁴⁶ Tako piše zrel mož ženi z nekaj otroki, vendar se ne loči bistveno od idealno mislečega mladeniča, dijaka, ki je bil zbežal iz nemške vojske, a so ga ujeli in je pred obglavljenjem sporočal domačim: »Pišem vam poslednje vrstice dve uri pred smrtjo. Bil sem vedno neustrašen in tudi smrti se ne bojim. Ljubi Bog nas bo vse v nebesih zopet združil. Vsaka kapljica solze se bo spremenila v veselje. Jaz vem, zakaj umrjem.«⁶⁴⁷ Drugi označujejo svoje razmerje do Boga bolj umirjeno in preprosto, a morda zato ne manj globoko: »Grem k Bogu na oni svet,«⁶⁴⁸ »umrl bom Bogu vdano,«⁶⁴⁹ »Umrl bom v mislih na Boga in na vas vse ostale!«, ⁶⁵⁰ »... odhajam na drugi svet potolažen, da mi bo Bog milosten.«⁶⁵¹ To zaupanje je v danem položaju odločilno: Božje usmiljenje je poročstvo bednemu človeku, da kljub nepodkupljivi sodbi božji ne bo zavržen. Mnogotere nianse te misli so ohranjene v pismih slovenskih talcev in talk: »Oh, ljubi Bog nam bo sodnik še enkrat v nebesih!«⁶⁵² »Bog bodi milostljiv moji duši.«⁶⁵³ »Bog

mi bodi milostljiv sodnik.«⁶⁵⁴ »Bog bodi meni grešniku, milostljiv sodnik.«⁶⁵⁵ »Bog bodi milostljiv sodnik meni, ubogemu grešniku.«⁶⁵⁶ »Bog se usmili mene, grešnika.«⁶⁵⁷ »Popoldne grem na odgovornost k vsemogočnemu. Upam, da se me bo usmili, Sodnik!«⁶⁵⁸ »Ako bom našel pri Vsemogočnem milejšo sodbo, kakor sem jo našel pred svetom, da bo moja duša tam, kjer je bil pripravljen prostor zanjo, bom prosil za tvojo svetno srečo.«⁶⁵⁹

Našteti klici se gibljejo v paleti duhovnega življenja, ki sega od najtemnejše variante: »Boga se boj.«⁶⁶⁰ do najsvetlejše: »Bog bodi meni milostljiv sodnik in bogat plačnik.«⁶⁶¹ Če je razmerje človek – Bog smer vertikale, je ta veljavna toliko,⁶⁶² kolikor je v to razmerje vključena tudi smer horizontale, torej človek – človek, to je, kaj ljudje storimo in delamo eden za drugega. Tudi ta, recimo, sociološka komponenta vere je zastopana v obravnavanih poslovnih pismih, le da okoliščine ne dovoljujejo več drugačne medsebojne pomoči kot na duhovni ravni: »Bog naj ti stotero vse povrne... Bog naj vam vse povrne.«⁶⁶³ »Bogu hvala, da ste vsi zdravi...«⁶⁶⁴ »Bog vas živi.«⁶⁶⁵ »Bog naj živi moje nedolžne otročiče in mojo ljubo ženo.«⁶⁶⁶ »Bog vas ohrani.«⁶⁶⁷ »Bogu izročam vas vse v varstvo.«⁶⁶⁸ »Bog pomagaj.«⁶⁶⁹ »Bog naj tebi pomaga.«⁶⁷⁰ »Ti pa bodi močna, saj ti bo Bog pomagal.«⁶⁷¹ »Bog naj za vas skrbi, Bog vas ne bo zapustil.«⁶⁷² »Upam, da vas dragi Bog ne bo zapustil, kakor tudi do sedaj ne.«⁶⁷³

Zelo pomembno je, da medsebojne zveze med ljubečimi se še grob ne prekine: »Draga mama, molite za mene, da bom vsaj pri Bogu v nebesih se veselil.«⁶⁷⁴ »Boga prosi za moje zveličanje.«⁶⁷⁵ »...očka bode pri Bogu prosil za tebe.«⁶⁷⁶ »Edino, kar želim je, da ohranite v srcu vašem živo vero v Boga.«⁶⁷⁷ Samo iz take globoke, žive vere so se lahko porodile besede: »Najljubši mi domači. Vesel sem, da se še danes v duhu spominjam na Vas. Bodite pozdravljeni, ker jaz sem na tem svetu dodelal. Moj ljubi Bog je mene poklical k sebi. Molite za me. Srečen sem, ker že vidim pred sabo božje obličje.«⁶⁷⁸ Ali niso priča že kar mističnega razpoloženja. Še bolj je to navzoče v naslednjem pismu, ki je oblikovano kot pesem v prozi: »Popoldan bom ustreljen. / Ne razburjaj se zato. / Zelo sem vesel, nad vse; / nikoli še tako. Glej, / bližam se gospodu. / Moli zame. / Pozdravljena. // O Jezus, glej tako srčno / rad bi te ljubil nad vse.«⁶⁷⁹ Žlahtnosti duše krojaškega pomočnika se zavemo še bolj, če upoštevamo še dopisane podatke: »... je bil nezakonski sin. Mati mu je umrla, ko je bil še otrok. Poslovilno pismo je napisal prijateljici... V pismu jo imenuje Draga sestra!!!«⁶⁸⁰

Tako smo prišli po najlepši poti do druge božje Osebe, do Jezusa, Kristusa. Le enkrat je povabljen blizu v božičnem veselju: »Božje dete Jezus naj vas vse skupaj blagoslovi.«⁶⁸¹ Drugače si je z obsojenimi najbližji v pasijonu. A še skozenj ga doživljajo meditativno: »... Draga mamica!!! ... Vem, da ti bo vest o moji smrti prebodla tvoje srce. A ne obupaj, ljuba mati, jaz odhajam, da ti pripravim mesto. Bog me kliče, pa ne jokaj za mrtvim, ampak jaz bom živel v gledanju Boga in ti tamkaj s svojo priprošnjo pomagal več kot tukaj. Naša ločitev ne bo dolgo trajala, v nebesih se boma zopet videla in se skupno veselila. Kar moram trpeti, če tudi se godi po božji volji. Zato se vdaj v božjo voljo in potrpežljivo prenesi mojo smrt. Saj je tudi Kristus trpel za nas in nam zapustil zgled, da naj hodimo po njegovih stopinjah. Trpljenje tega časa se ne da primerjati s slavo, ki nas čaka onkraj groba. Mamica, ti si mučenica. Ali vedi, da vse to pripelje v nebesa. Če spadaš med trpeče, spadaš med izvoljene. Kogar

Bog ljubi, tega pokori in tepe. ... Ali kaj bi se dalo še več napisati, a pisati mi je težko. Mamica, ne pozabi naju v molitvi in obrni svoj pogled v trpečega Jezusa, ki je vdano in ponižno nosil svoj križ.«⁶⁸² Pristrčna sinovska ljubezen je narekovala materi še več toplih in lepih besed, vendar je vprašanje, ali so jih videle njene oči. Odpeljana je bila v taborišče Auschwitz, od koder se ni vrnila.⁶⁸³ Dva njena sinova sta bila ustreljena v Mariboru na isti dan, vendar v svojih pismih skoraj dobesedno pravita eden o drugem: »Za D... ne vem nič, kaj je ž njim...«⁶⁸⁴ »Za S... ne vem nič, kako je z njim...«⁶⁸⁶ Golgota torej! »Zadnje pozdrave od vašega trpina Cirila z Golgote,«⁶⁸⁶ je kratek, a poveden eden od obsojenih, a drugi se mu pridružuje že z vstajenjskim zaledjem: »Človek mora marsikaj prestati na svetu ter si tako služi nebesa... tudi Jezus je trpel za nas ter umrl. Ali je spet vstal, verujem in upam tudi jaz.«⁶⁸⁷ Samo v tej luči je mogoče razumeti globino in veličino voščila: »Prav vesele velikonočne praznike vam želim vsem.«⁶⁸⁸ Povzetek zazrtosti v Kristusa je opomin »na srce Jezusovo ne pozabite«⁶⁸⁹ in vzklik: »Bog živi. Živel Kristus Kralj.«⁶⁹⁰

Tretja božja Oseba – sveti Duh, je samostojno priklican leenkrat: »... naj sveti Duh utrdi tebe, da ostaneš močna.«⁶⁹¹ Pač pride v misli še enkrat, v družbi z Marijo: »Udam se v božjo voljo, pod Marijinim varstvom ter tolažbo svetega Duha se poslavljam od vas.«⁶⁹²

MARIJA, ANGELI IN SVETNIKI

Sploh je božja Mati očitno najraje v družbi: »Ljuba... zaupaj v Boga in Marijo prosi pomoči.«⁶⁹³ »... ohranite v srcu vašem... živo vero v Boga in zaupanje v brezmadežno Marijo Devico.«⁶⁹⁴ »... prosite Marijo in Jezusa, da mi bo milostljiv...«⁶⁹⁵ »Marija Pomagaj prosi za mene in Jezus, Marija in sveti Jožef, usmilite se mene.«⁶⁹⁶ Same prošnje in priprošnje! Tako da je prav za olajšanje zagotovilo: »Še en ljubeč pozdrav v imenu Jezusa in Marije. Na svidenje v nebesih pri Jezusu in Mariji in božjih izvoljencih...«⁶⁹⁷ »Z Jezusom in Marijo,«⁶⁹⁸ končuje še v tretje kakor za odmev razgledan kmet svoje pismo očetu, ker so mu bili ženo odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz – od koder pa se ni vrnila.⁶⁹⁹ »Marija naj vse tolaži,«⁷⁰⁰ se poslavlja oče od svojih otrok; temu je soroden vzklik: »Marija, tolažnica žalostnih, prosi za nas!«⁷⁰¹

Posebno konotacijo doživljajo tisti, ki so jim štete ure prav na Marijin praznik: »... ravno na Marijin dan se mi je steklo življenje, mislim, da mi ne boste zamerili.«⁷⁰² »Z Marijinim vnebovzetjem grem jaz tudi. Danes popoldan na Marijin praznik me bode poklical vsemogočni Bog k sebi, njemu izročam svojo neumrjočo dušo.«⁷⁰³ »Marija majniška vas bode ščitila in skrbela za vas.«⁷⁰⁴

Angeli so tokrat omenjeni v blagem, otožnem humorju: »Zbogom ata, mamca in moje sestrice, bom mogel iti gledat prerano angele.«⁷⁰⁵ »Umrli bom Bogu vdano, kot angel zaplul v nebo.«⁷⁰⁶ Primera z angeli se pojavi tudi pri očetu, ki je bil pokopal dva otročka, druga dva pa zapušča: »Zadnje pozdrave in poljube vsem skupaj, najbolj pa tebi in mojima ubogima angeljčkoma... Srečna sta... s tema angeljčkoma pridem kmalu skupaj, oba mi prideta naproti čez sedem ur.«⁷⁰⁷

Sem sodita tudi roženvenček in Marijina podobica – za spomin.⁷⁰⁸

ZBOGOM, NASVIDENJE NAD ZVEZDAMI

»To pismo sem napisal Ti v spomin, Draga Mati, preden v smrt zaspiš.

*Z Bogom oče,
zbogom mati,
zbogom sestra, brati,
zdaj se več ne vidimo.*

Ker jaz grem spat v črno zemljo.«⁷⁰⁹

»Zadnji pozdrav! Zbogom!«^{709a} »Zbogom.«⁷¹⁰ »Z Bogom. / Nad zvezdami / Nasvidenje. / Zbogom moja sreča, za vedno.«⁷¹¹ »Zbogom ljuba M... jaz umrem za narod.«⁷¹² »Še enkrat zbogom vsi skupaj.«⁷¹³ »Dragi brat... reci ti z Bogom namesto mene vsem.«⁷¹⁴ »Torej z Bogom, ljubi dragi, moji najdražji za vedno Zbogom.«⁷¹⁵ »Dragec z Bogom!!!«⁷¹⁶ »Zbogom draga žena... Kratko je bilo najino življenje in bo mogoče na onem svetu boljše, kakor je pa na tem svetu.«⁷¹⁷ »Ženkica zbogom.«⁷¹⁸ »Z Bogom moja ljuba žena in hčerka.«⁷¹⁹ »Zbogom zlata mama in žena.«⁷²⁰ »Zbogom, ljuba mama, žena in otroci.«⁷²¹ »Zbogom za vedno.«⁷²² »Moj večni zbogom!«⁷²³ »Zbogom za večno.«⁷²⁴ »... zadnjikrat kličem zbogom za vekomaj...«⁷²⁵ »Zbogom, zbogom.«⁷²⁶ »Zbogom Savinjska dolina.«⁷²⁷ »Zbogom ljubi celi svet in zlato solnce.«⁷²⁸ »Zbogom, zbogom, zbogom.«⁷²⁹

»Kako rad, ljubi Tinček, bi dal roko v slovo in ti zadnjič rekel: zbogom, toda ne morem, predač si... Ako se na drugem svetu snideva kot nekdanja prijatelja, zakličem še zadnjikrat z Bogom.«⁷³⁰ »Sedaj pa zbogom in na veselo in srečnejše svidenje na onem svetu.«⁷³¹ »Nasvidenje na drugem svetu.«⁷³² »Nasvidenje v drugem, boljšem življenju.«⁷³³ »Draga mati, ali na onem svetu naju nihče ne bo mogel združiti. Tam se bova pogovarjala o večnosti in večno. Svet je hudoben ali oni svet, upam, bo pravičen in lep.«⁷³⁴ »Nasvidenje kje / Drugje.«⁷³⁵ »Nasvidenje nad zvezdami.«⁷³⁶ »Nad zvezdami nasvidenje.«⁷³⁷ »Torej nasvidenje nad zvezdami.«⁷³⁸ »... se s tem v molitvi spomnite vašega nesrečnega očeta, ki vas je neizrečeno ljubil do zadnjega vzdih in vas in mamico pričakuje nad zvezdami.«⁷³⁹ »Nasvidenje nad zvezdicami... Ljuba mi žena! Opuščanje prosim tebe in vse domače, kar pozabi na mene, saj se vidimo nad zvezdicami.«⁷⁴⁰ »Upam, da se kmalu snidemo nad zvezdami.«⁷⁴¹ »Nad zvezdami se bomo nekoč vsi zopet videli.«⁷⁴² »... bodite zdravi, saj se bomo še mogoče videli nad zvezdami.«⁷⁴³ »Pozdravim... in enkrat na svidenje nad zvezdami.«⁷⁴⁴ »Draga žena. Zadnje pozdrave Ti pošilja Vsem skupaj in Vas vse skupaj poljubujem In Te prosim mej ljubezen do Otrok in spominjate se me v molitvah. Jaz se pa bodem Vas spominjal nad Zvezdami / Bog Vas živi / Še enkrat pozdravljam in poljubljam Tebe žena in vse otroke Tiniko, Marico, Frančka, Lojzeka, Jankota in še malega nerojenega / Ata /. Ubogajte mamo /«⁷⁴⁵ »... Predragi starši, oprostite mi vse moje žalitve in grenke ure, ki sem jih Vam pripravil! Ni mi dano, da bi dosegel moj edini poklic, ki sem ga že od nekdanj želel!... Napravite mi po možnosti spominek z napisom: Na svidenje nad zvezdami!«⁷⁴⁷ »Prosim, odpustite mi vsi skupaj moje nesrečno življenje in še enkrat Vas vse skupaj v duhu objamem in poljubim v večno slovo. Vi molite za mene, a jaz bom za vse Vas, da križ nam sveti govori, da vidimo se nad zvezdami da vidimo se v svetem raju, nad zvezdami.«⁷⁴⁶

279

»Zbogom, nasvidenje v nebesih.«⁷⁴⁸ »Z Bogom in nasvidenje v nebesih.«⁷⁴⁹
 »Ne bodite preveč žalostni, ker se, upam, kmalu snidemo v nebesih.«⁷⁵⁰
 »Nasvidenje v nebesih.«⁷⁵¹ »Z Bogom, nasvidenje v nebesih.«⁷⁵² »Nasvidenje v
 nebeškem kraljestvu.«⁷⁵³ »Bog naj živi moje nedolžne otročiče in mojo ljubo
 ženo, ker se ne bomo na tem svetu nikoli več videli, ali videli se bomo enkrat
 v nebeškem kraljevstvu.«⁷⁵⁴ »... bodi dobra mati in se zopet snidemo pri
 Bogu.«⁷⁵⁵ »Na svidenje pri Bogu.«⁷⁵⁶ »Na veselo svidenje pred Bogom.«⁷⁵⁷
 »Adijo mamica in na svidenje tam, kjer ni sovraštva in ne trpljenja.«⁷⁵⁸
 »Zdaj sem pa obsojen na smrt. Pa saj se bomo še videli tam, kjer ni trpljenja
 in ne sovraštva.«⁷⁵⁹

*»Adijo očka in mamica!
 Da srečna sta vse žive dni,
 to moje srce vama želi;
 Ko mine pa življenjska doba,
 želim vam srečo onkraj groba.
 Na svidenje tam, kjer ni trpljenja!!!«⁷⁶⁰*

Razdelek je namenoma brez komentarja. Kaj je mogoče dodati tako rekoč posvečenim besedam. V pojasnilo le to, da uvodna štirivrstičnica stoji na začetku pisma enega od dveh bratov, ki sta bila ustreljena hkrati. Razdelek pa sklepa štirivrstičnica, ki končuje pismo drugega teh dveh bratov. To bi ne bilo nič nenavadnega, ko ne bi oba pisala materi, da ne vesta za usodo drugega. Ali je bilo to res in je predstavljena struktura njunih pisem zgolj naključje ali rezultat dejstva: kri istega rodu ni voda; ali sta hotela materi vsaj začasno le prikriti bolečino – za primer, da bi katerega od obeh pisem ne dobila, saj sta ga oba morala iz zapora iztihatopiti.⁷⁶¹ Presenetljiva podobnost je namreč tudi v sintagmah njunih poslovnih povedi: »kjer ni sovraštva in ne trpljenja«: »kjer ni trpljenja in ne sovraštva.«⁷⁶²

»ZDRAVA MARIJA † † †«

Zadnja pot notranjskih in dolenjskih obsojencev na smrt, ki je prišla nadnje nenadoma – kot strela z neba.

»... kdo bi mogel popisati njihove obraze, ponoviti njihove prošnje, njihove vzdih, njihove krike?«⁷⁶³ Eni so »rjovel kot ranjene zveri,«⁷⁶⁴ drugi »so jokali in prosili milosti«,⁷⁶⁵ tretji »tarnali, da se mi je trgalo srce. Vendar so tarnanja, kakor pri prejšnjih, trajala samo kakšne četrte ure po tistem, ko so izvedeli, da morajo umreti, ko pa so jih peljali iz hiše, so bili, vsaj na videz, mirni.«⁷⁶⁶ Tako je dopisal v svoj dnevnik vojaški kaplan Pietro Brignoli⁷⁶⁷ k notici »Še šest ustreljenih v isti vasi« dne »23. julija« 1942, ko je najprej navedel že samo po sebi presunljivo dejstvo: »Od teh šestih so bili štirje bratje.«⁷⁶⁸

»... v tišini, ki je nastala, je ječanje obsojencev še bolj trgalo srce.«⁷⁶⁹

»27. avgusta« 1942: 'Pet ustreljenih, med njimi oče osmih otrok.' »Ko smo prišli na kraj streljanja, se je med obsojenci dogodilo nekaj, česar še nikoli poprej nisem videl: bedniki so si podali roke in nekateri so se celo objeli...«⁷⁷⁰

»5. avgusta« 1942: 'Štirinajst ustreljenih...' – »Krajevemu župniku sem naročil, naj jih spove in obhaja, potem pa je pogrebni tovarnjak odpeljal. Sam sem na nedolgo pot šel peš, in ko sem prišel na cilj, sem jih našel med čakanjem klečeče v molitvi v dveh skupinah.«⁷⁷¹

»21. julija« 1942 'Osemnajst ustreljenih v drugi vasi' – »... Povedal bom samo, da jih nisem mogel pomiriti in sem jim zategadelj s pomočjo prevajalca rekel: 'Dragi moji, če bi mogel umreti sam, da bi vas rešil, bi to storil z zadovoljstvom; vendar ne morem narediti prav nič, zagotavljam vam, da sem naredil vse, kar je bilo v moji moči. Pokleknite, opravite kesanje in dal vam bom odvezo in sveto obhajilo.' Eden od osemnajsterice... je druge zaprosil, naj umolknejo, in jim na kratko spregovoril v njihovem jeziku. Ko je končal, so pokleknili vsi razen enega. Podelil sem vsem odvezo in jih obhajal. Ko sem prišel do tistega, ki ni hotel poklekniti, mu je najbrž zakrament, ki sem ga držal v rokah, poklonil poseben pogled, tako da je fant, premagan, počasi pokleknil. Bil je edini, ki je znal italijansko...

281

Kakor zmeraj sem tudi tokrat poljubil vse obsojence, potem ko sem jim dal poljubiti križ. Ko sem prišel do tistega, ki je le nerad pokleknil za obhajilo, mi je namignil, da ni treba (bil je tudi edini, ki ni hotel preveze). Osupel sem obstal, in ko sem doumel, sem dejal: 'Nič hudega, če odklanjate moj poljub (bil sem v uniformi), poljubite pa vsaj križanega.' Ponudil sem mu križ in mož ga je poljubil.«⁷⁷²

† † †

Spoved in obhajilo: zanju so bili kdaj zaproseni domači duhovniki – že zaradi jezika: »...Določeno je bilo, da bi jaz dal obsojencem versko pomoč. Vendar sem prosil poveljnika bataljona, da pokličejo kakšnega duhovnika iz soseščine, ker sam nisem znal jezika teh nesrečnežev. Najprej mi je komandant prošnjo gladko odklonil; pri večerji pa sem ga spet prosil in tedaj mi je dovolil, seveda na mojo odgovornost. Obsojenci, ki še niso z gotovostjo vedeli, kaj jih čaka, so preživeli noč v sobi v pritličju hiše na samem, zunaj vasi, pod stražo vojaške čete. Ženske so prespale v sosednjih hišah in zgodaj zjutraj so bile vse zbrane pred zaporom. Ko sem torej ob pol sedmih pripeljal tja duhovnika, so ženske in obsojenci pri priči razumeli, kaj se bo zgodilo. Za to občutljivo poslanstvo sem izbral domačega župnika, starčka sedemdesetih let. Ko sem mu v latinščini povedal, za kaj gre, je prebledel. Zagotovil sem mu, da jih bom na zadnji poti spremljal sam: on naj bi samo vzel štirinajst hostij in šel z mano. Ko se je župnik prikazal na vratih, je tistih štirinajst mož... Tudi staremu župniku so se zasolzile oči. Rekel sem mu, naj pohiti, in odšel iz sobe.

In sredi te tragedije se je zgodilo nekaj nenavadnega.

Takoj ko sem prišel v zapor, sem naredniku, ki je stražil, ukazal, naj spravi ven vse vojake in naj gre tudi sam, ker se bodo obsojenci spovedali. Pri priči je ubogal, toda po neumnosti je pustil v sobi vse nabito orožje (strojnico in enajst pušk); na napako se je spomnil šele čez pol ure. Ko mi je to povedal, sem se že videl mrtvega. Na stečaj sem odprl vrata in pričakoval rafal, zagledal pa sem ganljiv prizor: nekateri so klečali pred spovednikom, nekateri so čakali ob strani, drugi so ležali na trebuhu na tleh in pisali. Siromaki še pomislili niso, da bi lahko uporabili orožje, ki so ga imeli na voljo, in se prebili ven... Pustil sem župniku dve uri časa, da bi mu lahko vsak, potem ko bo prejel zakramente, povedal vse, kar želi svoji družini.

Ko je župnik prišel iz hiše, ni več vedel, v kateri smeri je njegov dom.«⁷⁷³

»19. julija« 1942: 'Še štirje ustreljeni v isti vasi.'

»...Zaposlil sem bil krajevnega kaplana, da jim podeli zakramente. Nikoli ne bom pozabil izraza na njegovem obrazu in zvoka glasu, ko mi je, takoj ko

je zagledal smrti zapisane, rekel: 'Tele? Kaj jih ne bi mogli rešiti?' Polkovnik mi je dovolil, da sem jih pokopal na pokopališču.«⁷⁷⁴

A teža dneva je ležala na vojaškem kaplanu samem.⁷⁷⁵

»5. julija« 1942: 'Vas revežev: eden ustreljen.'... »Obsojenec... Ko so mu povedali, da je obsojen na smrt, in potem še, da sem jaz duhovnik, si je tako globoko oddahnil, da sem moral spoznati, kako trdna je bila vera tega reveža. Sam od sebe je pokleknil in prekrizal roki na prsih...«⁷⁷⁶

282 »18. julija« 1942: 'En ustreljen'... »Nisem mogel pospremiti tistega nesrečnega, ker ga je komandant, tako se je opravičil, dal ustreliti, medtem ko sem tekel v cerkev po popotnico, da ne bi zaradi čakanja preveč trpel. Pritožil sem se pri komandantu polka...«⁷⁷⁷

»8. avgusta« 1942: '... trije ustreljeni...' »Spovedal sem jih in obhajal...«⁷⁷⁸

»27. avgusta« 1942: 'Pet ustreljenih, med njimi oče osmih otrok.' »... Ko so mi povedali, za kaj gre, sem tekel vzeti zadnjo popotnico Nisem hotel spraševati, zakaj bodo usmrčevali (tako in tako bi bilo zaman).«⁷⁷⁹

† † †

† † †: »Potem sem vsakemu obsojencu ponudil križ v poljub in vsakega poljubil še sam (in ti nesrečneži so mi vračali poljube, čeprav sem bil oblečen v vojaško uniformo)...«⁷⁸⁰

»Začnem moliti Zdravomarijo v njihovem jeziku. Povzamejo jo vsi. Zagrmí salva in peterica se zruši na tla z molitvijo na ustih. Eden od četverice je med molitvijo Zdravemarije prišel do besed 'prosi za nas' in jih začel ponavljati, enkrat, dvakrat, večkrat v crescendo, ki je postal slednjič krik: Prosi za nas! Prosi za nas! Prosi za nas!«⁷⁸¹

»Dal sem mu poljubiti križ...«⁷⁸²

»Bil je doktor ne vem katere stroke... Zakramente je sprejel z ganljivo pobožnostjo. Potem me je prosil, da mu dovolim napisati list za mater in ji ga kasneje tudi izročim. Pisal je: 'Danes bom umrl, potešen z zakramenti; ...' Ni hotel preveze čez oči in salva mu je pretrgala Avemarijo na ustnicah.«⁷⁸³

»Bil je starejši upornik, ujeli so ga z orožjem v rokah, z njim je prej streljal na nas. Ko so ga privedli na komando, se je spuščal prvi mrak. Treba je bilo pohiteti s streljanjem in rekli so mi, naj opravim s svojim poslanstvom. 'Samo trenutek,' sem rekel, 'grem po sveto olje.' 'Nobenega svetega olja,' je bil ukaz in moral sem se vdati njihovi 'nesveti' volji, drugače mu nebi mogel dati niti odveze. Umrl je lepo, kakor vsi uporniki, hočem reči, da ni vzdihoval in prosjačil. Bil je skrajno miren, čeprav so ga tako pretepli, da je bil ves zabuhel. Med potjo je rekel vojakom: 'Danes vi ustreliti mene, jutri kdo drug ustreliti vas.' Dobil je poslednjo odvezo in zelo pobožno poljubil križ; in tudi on je umrl med molitvijo Zdravemarije.«⁷⁸⁴

† † †

Poslednje olje: »Tako po salvi sem pohitel k padlim, da bi jim dal poslednje olje in papežev blagoslov.«⁷⁸⁵

»Podporočnik... je bil tako presunjen, da je dal nekemu milostni strel v trenutku, ko sem ga prekrizal na čelu.«⁷⁸⁶

»Po vrsti jim dajem poslednje olje in za mano oficir strelja milostne strele...«⁷⁸⁷

Spoštovanje mrtvim: »Ustreljeni je bil pokopan, potem pa so ga morali prekopati, ker je bil pokopan na mestu, kjer bi lahko onesnažil vodo. Pozneje so ga sorodniki seveda še enkrat prekopali in ga prenesli na pokopališče.

O ljudje, mir mrtvim!«⁷⁸⁸

»... Vendar ga še mrtvega niso pustili pri miru. Naslednjega dne je topničarski vod, ki je šel mimo, opazil zrahljano zemljo, vojaki so pomislili, da je morda tam kaj skrito in so zemljo izkopali... Potem pa so tekli na poveljstvo z obvestilom, da so uporniki ustrelili človeka in ga pokopali v gozdu.

Obšla me je skušnjava, da bi pustil listek na grobu z napisom: 'Ko jih postrelimo, jih vsaj pustimo počivati v miru.'«⁷⁸⁹ 283

»Ne le v krščanski civilizaciji, marveč tudi pri poganskih civilizacijah in pri najbolj necivilnih necivilizacijah je bilo vsaj dvoje vsaj deloma zaščiteno pred sovražnim uničenjem: templji in grobovi. Danes pa križe, podobe Marije in svetnikov požira ogenj in grobove odkrivajo eksplozije, da kosti letijo naokrog. Če bi bilo mogoče umreti dvakrat, bi bili mrtvi z barbarskimi izkopi umorjeni... Na koncu ogromnega mestnega pokopališča stoji kip iz grobega granita, ki predstavlja Kristusa, iz groba vstalega, z napisom, ki ni redek na pokopališčih krščanskega sveta: 'Jaz sem vstajenje in življenje.' Ko sem bil zadnjič tam, so se razbitine šele kadile: ... grobovi odprti in kosti mrtvih so ležale na soncu... 'Človek,' sem pomislil, 'je slednjič ubil duha: konec je.' ... Kristus pa je bil, čeprav so mu drobci obtokli trup, nedotaknjen. Nenadoma se mi je zazdelo, da se kostem mrtvecev ni zgodilo nič hudega: izkopane so bile iz teme in približane Kristusu, ki je venomer ponavljal: 'Jaz sem vstajenje in življenje.' Tu se mora skrivati globok pomen: vidim ga, toda nejasno...«⁷⁹⁰

»SVETA MAŠA ZA MOJE USTRELJENE«

»5. avgusta« 1942: '... Maševal sem za moje ustreljene.'⁷⁹¹

»12. avgusta« 1942: 'Sveta maša za ustreljene (v požgani cerkvi)' ... »Svete maše, ki sem jo opravil v tisti cerkvi sredi tolikerih streljanj (in za ustreljene) ne bom nikoli pozabil.«⁷⁹²

»3. septembra« 1942: 'Sveta maša za moje sovražnike': »... Zjutraj prvega dne, ki smo ga preživeli v tem kraju, sem se napotil maševat v najbližjo cerkvico, ki se je belila med zelenjem... prišlo je skratka vse prebivalstvo, napolnilo cerkev in začelo moliti rožni venec. Oni so molili v svojem jeziku, jaz pa sem maševal v latinščini: Bog je razumel nje in mene. Ob koncu maše, ko sem začel moliti Zdravomarijo, je nastal trenutek odlašanja, potem pa so hitro doumeli, za kaj gre, in začeli neprisiljeno odgovarjati v svojem jeziku. Samo katoliška cerkev zna premagati zmešnjavo jezikov... Ta misel, porodila se mi je že na začetku maše, ko so molili rožni venec, me je spodbudila, da sem jo uporabil zanje: zanje, uboge reveže, ki so bili razpeti med nas in upornike in od obojih teptani; zanje, katerih srce je morda tekalo v gozd za pobeglim sinom, ki je živel kot volk, ki smo ga preganjali in ki je preganjal nas; zanje, ki jih bodo morda jutri uporniki kaznovali, ker so mi dovolili maševati, in jim bodo v kratkem naši ali njihovi pobrali živino in požgali hiše. In v vnemi svete žrtve sem želel postati njihov pastir, da bi z njimi delil njihovo usodo. K živim sem prišel tudi vse mrtve, ki sem jih pospremil na zadnji poti: moje ustreljene!

Odpustite mi mrtvi, da vas imenujem svoje: od dneva, ko sem vam dal odvezo in slišal vaše molitve, vaš jok in vaše krike, odkar sem vam ponudil križ v poljub in gledal vaše prepadene prevezane obraze, odkar sem vas videl pasti in sem vas pokopal, od tega dne ste prešli v število mojih mrtvih. «⁷⁹³

»Strahoten je položaj prebivalstva na zasedenih ozemljih, kjer izbruhne gverila: če se upre okupatorjem, jo skupi od njih, če se jim pridruži, pa od upornikov.

Če bo vojna trajala še leto, od teh naselij ne bo ostalo drugega kot ime.«⁷⁹⁴

284

»... Ko sem šel čez pogorišče, so ženske in otroci klečali na mestih, kjer so prej stale njihove hiše, in molili rožni venec. «⁷⁹⁵

»21. septembra« 1942: 'Maševal sem vrh hriba, medtem ko so delili živež.' 'Je mogoče voditi ljudi z ljubeznijo?' »To vprašanje sem si zastavil zato, ker me nihče ni poslušal, ko sem prosil vojake, da naj bodo tiho, po končani maši pa je polkovnik (ki ne poveljuje zaman) zakričal, naj molčijo, in nastala je grobna tišina.«⁷⁹⁶

»Danes zjutraj sem maševal na vrhu hriba, v navzočnosti dveh polkov (enega na eni in drugega na drugi strani mostu, ki so ga razstrelili uporniki)... Noben strel ni padel na moj račun: uporniki so konec koncev dobri ljudje...«⁷⁹⁷

»7. oktobra (na pohodu)« 1942: »'Danes zjutraj sem maševal na vrhu drugega hriba. Spodaj, na primerni razdalji, so artilerijci kleli kot za stavo: 'Jezus in Marija, odpustita jim, saj ne vedo, kaj delajo.'«⁷⁹⁸

»19. oktobra« 1942: 'Sveta maša za moje padle v boju in za njihove družine.' »'Danes dopoldne sem maševal za vojake, ki počivajo na krajevnem pokopališču: sto trideset grobov, med njimi nekaj oficirjev in vojaški kaplan. Tega je zadela krogla v hrbet, ko je dajal zadnjo pomoč obsojenim na smrt. Ubogi padli! Jutri bodo naše čete najbrž zapustile te kraje in mrtvi bodo ostali med ljudmi, ki jih bodo še pokopane sovražili.'«⁷⁹⁹

»22. oktobra« 1942: 'Sveta maša za moje padle v boju.'⁸⁰⁰

»... PRAVICO SO PRIBILI NA KRIŽ.«

Tako je v svojem zadnjem pismu dekletu⁸⁰¹ zapisal Simon Kos,⁸⁰² ki so ga kot člana skrivne organizacije TIGR⁸⁰³ po hudem mučenju in več kot enoletnem zaporu obsodili na smrt na drugem tržaškem procesu ter skupaj s še štirimi tovariši ustrelili na Opčinah 15. decembra 1941. »Zmotil sem se o mnenju človeške pravice. Kakšna strašna zmota! To naj služi tebi v opomin, da ne veruješ v nobeno stvar, ki je človeška.«⁸⁰⁴ Svarilo bratu je dopolnjeno s spoznanjem, ki ga izpoveduje staršem v iztekajočih se urah življenja: »Imel sem vero v pravico do zadnjega. Smešna zmota! Pravico so ubili in zdaj razumem, ako niso imeli spoštovanja do nekaj tako svetega, kaj sem si mogel domišljati šele jaz ubogi črv.«⁸⁰⁵

Primerno je, da sklepa ta krog trpljenja spomin na kmečkega mladeniča, čigar kri je oškropila slovenska tla na področju, ki je nosil že dvajset let pred drugo svetovno vojno fašistični jarem, čemur so se njegovi prebivalci upirali skrivaj ali očitno, ne glede na sprejeti svetovni nazor.

Kakor v slutnji bližajoče se smrti je Simon Kos pisal staršem en mesec pred tem: »Naj bo, kar mora biti, življenje je izgubljeno, skušal bom rešiti vsaj dušo, ker tako upam, da se bomo kmalu videli na drugem svetu. Jaz molim vsak dan

tudi Vas prosim, molite zame, saj druge pomoči ni... Pred zemeljskimi sodniki sem kriv, pred Večnim pa nisem, ker on ni prepovedal nobenemu ljubiti svoje zemlje. Napravlil nisem nikomur nič žalega, in ta zavest mi je v veliko uteho. Zato hvalim Boga, da se nisem pustil prepričati od ljudi, ki so me hoteli prisiliti tudi na takšna pota... Naj Vas tolaži Bog, ne obupajte Vam obljubljam, da bom do zadnjega prosil za Vas.«⁸⁰⁶

Po izreku smrtne obsodbe ga je v ječi premagal neutolažljiv jok, ki »je odmeval po hodniku, da so ga slišali tudi drugi jetniki. Nič niso pomagale besede stražarjev. Poklicali so duhovnika. Prišel je jetniški kaplan gospod Carra«. ⁸⁰⁷ Ta je med drugim drugi dan po Kosovi eksekuciji poročal svojemu predstojniku iz študentskih let: »Spovedal se je in z ganljivo pobožnostjo prejel sveto obhajilo.«⁸⁰⁸ Umiril se je in napisal svoj labodji spev.

Poslovilno pismo dekletu se v odlomkih glasi: »Zora! Ljubil sem te bolj kot vse na svetu, bolj kot lastno življenje. Ne umrem rad, vse v meni kliče po življenju, rad bi bil še nekoliko užival življenje, ker ga nisem še nič. Umreti moram kot žrtev človeške sebičnosti, če pa more moja smrt posušiti le eno solzo, ali ohladiti le del gorja, ki ga trpi ubogo človeštvo, potem rad umrjem. Prepričan sem, da moja smrt ne bo zaman... Umreti, draga, ni težko; živeti je težje... Ljubil sem te vedno, ljubil v teh najtežjih dneh, a najbolj te ljubim sedaj, ko se poslavljam od življenja. Zato hvala, Zora moja, za vso tvojo lepo ljubezen. Vest mi je mirna. Zora ljuba! Poslednji pozdrav in zadnji poljub od mene, ki sem te ljubil do zadnjega diha.

Zbogom ti poslednjikrat kliče Simon.«⁸⁰⁹

»Sestra draga, ne žaluj! Bodi vesela. Naj ne bo moja smrt nikoli napoti tvoji sreči... Moja smrt ni sramotna! Nasprotno, nisem vreden smrti, katero je napravilo toliko velikih mož. Sreče tako ni na tem svetu. Prosim te nadalje, plačaj eno mašo v čast svetogorski kraljici, h kateri sem vsak dan molil, da mi reši brata in ga vrne vam. Kakor vidiš, me je uslišala in zato sem ji hvaležen in sem ji to obljubil. Povej očetu, da nisem nikdar pozabil moliti, molil sem vsak dan. Reci mu, naj bo raje vesel, ker upam, da mi bo Bog milostljiv. Jaz odpuščam vsem, kar je krivice, bo sodil Bog. Pomisli, da če moram umreti, je to njegova sveta volja. Pomisli tudi, da moja smrt ni najbolj krivična, z menoj morajo umreti tudi taki, ki zapuščajo nedolžne sirote in to je mnogo bolj bridko kot zame, ki razen vas nimam nobenega. Dragi Zofka, ne umrem rad! Vse moje bistvo se oklepa življenja, toda umreti moramo vsi, nobenemu ni to odvzeto, rojeni smo zato, da umremo. Saj se ne pritožujem, toda živel še nisem, in morda je bolje tako. Življenje je boj, jaz sem ga izbojeval še prelahko; umrem kot žrtev podlega izdajalca. Ne, to ni prav, umrem za svoje ideale, in to je mnogo. Zato sem živel dovolj, ker sem prepričan, da moja kri in kri nas vseh ni tekla zaman. Za svoj narod bi umrl rad stokrat, ne enkrat.«⁸¹⁰

Podobno kot v pismu sestri, ponavlja bratu Cirilu: »... Ni bila moja navada, da bi bil kdaj odkrival svoja čustva, toda zdaj v tem velikem trenutku ti povem, da sem te neizrečeno ljubil, tako da bi bil vse žrtvoval zate, ljubil sem pa tudi to svojo zemljo, od katere se danes poslavljam. Če ji more moja smrt kaj koristiti, potem rad umrem, ker sem živel dovolj.«⁸¹¹

Staršem je tisto zadnjo noč napisal dve pismi. V prvem sploh, v katerih je izlival svojo dušo na papir, jim zagotavlja: »Vest mi ne očita ničesar, nisem zagrešil nobenega dejanja, katerega bi se moral sramovati. Srečen bi bil, ako

bi znal, da more moja kri ohladiti le del gorja, ki ga trpi moj ubogi narod, in če bi vedel, da bo ta moja žrtev le malo koristila trpečemu človeštvu, potem sem živel dovolj! Prepričan sem pa, da mora za temi najtemnejšimi dnevi naše zgodovine zasijati nova zora! Ne žalujte za mano... Saj rad zapuščam ta svet, katerega je človeška sebičnost naredila tako grdega... Če bi vas bil ubogal, bi ne prišlo do tega, toda ni moglo biti drugače, so še drugi višji ideali, ki to upravičujejo. Mnogo lažje umrem, ker vem, da bo Jože kmalu prost in se vrne zopet med vas, to sem si predvsem želel, bolj kot lastne rešitve. Imel sem še to posebno srečo, da sem bil te zadnje mučne dneve vedno z bratom skupaj (tudi na verigi). Ljubil sem preveč to zemljo, preveč sem ljubil svoje gore, tako da se tedaj, ko je bil še čas, nisem mogel odtrgati iz njihovega objema. Zato je treba, da tej svoji zemlji žrtvujem to svoje skromno življenje, saj drugega tako nimam. Ni težko umreti, verujte mi! Živeti je težje. Posebno jaz nisem mogel nikoli tako živeti, kot so drugi hoteli, zato se rad umaknem. Zavest, da nisem nikdar nikomur škodoval, me krepi. Kdor pa je kriv te naše nesreče, naj mu Bog odpusti. Jaz odpuščam vsem, ki so me ves ta čas blatili in žalili, saj če bi me bili razumeli, me gotovo ne bi. Pozdravljam torej vse moje nesrečno ljudstvo, pozdravljam svojo vas in moje gore. Pozdravljam vas, dragi roditelji in draga sestra. Zahvaljujem se vam, da ste me naučili ljubezni do svojega jezika in svoje zemlje. Tedaj ko boste to čitali, se bom že radoval z brati in sestrami v boljšem življenju...«⁸¹²

V drugem pismu staršem v zadnji noči življenja, tik pred smrtjo, se v duhu pogovarja z njimi: »...Naj se zgodi to, kar je določil Bog. Umrem mirno! Ne bojim se smrti, kajti smrt je manj strašna od življenja. Ni se mi treba bati stopiti pred večnega sodnika, kajti moja vest mi ne očita ničesar. Verujte mi, da bom napravil vse, kar mi bo mogoče, da bom smel stopiti pred večnega sodnika s čisto dušo; mogoče je bolje tako, ker drugače bi jo bil izgubil za vedno... Torej ne žalujte, ne jokajte! To življenje je prerevno, da bi ga bilo vredno objokovati. Tolaži naj vas, kot tolaži tudi mene, namreč upanje, da se vsi enkrat snidemo v boljšem življenju. Ni se vam treba sramovati radi mene. Vi sami najbolje veste, da nisem nikoli napravil hudega, tega bi tudi ne bil zmožen, ker se temu upira ves moj značaj. Toda treba jim je krvi. Odpustite jim. Srečen bi umrl, ko bi znal, da je moja smrt prinesla vsaj malo olajšanja mojemu ubogemu ljudstvu... Poslavljaajoč se poslednjič od vas, vas prosim odpuščanja za vso to veliko žalost, za vse, če sem vas kdaj užalil, saj sem vas vedno ljubil, preveč ljubil, zato se nisem mogel odtrgati od vas, tedaj, ko je bil še čas. Tudi spoštoval sem vas vedno, zato vas prosim, odpustite mi, če vas nisem vedno poslušal. In zdaj, zbogom starši, zbogom življenje!«⁸¹³

Jetniški kaplan gospod Carra je držal besedo in je poskrbel, da so pisma Simona Kosa prišla v roke naslovljencem. S to prošnjo se je obrnil na Antona Rutarja in v tej zvezi – Italijan o Slovencu Slovencu! – o njihovem avtorju poročal: »Lahko vam rečem, da je imel vzorno smrt... Na strelišču me je objel in je večkrat želel poljubiti križ ter ponavljal imeni Jezus in Marija. Navajam Vam nekaj besed, ki se jih dobro spominjam: 'Nisem bil vedno dober z Gospodom, upam pa, da bo daritev mojega življenja vse izbrisala!' 'Recite mojim staršem, naj mi odpustijo, če sem jih žalil, a tega nisem storil iz hudobije. Povejte jim, da sem jih do zadnjega klical.' 'Povejte mojemu župniku, da se mu zahvaljujem za vse, kar je storil zame, in naj se me spominja v molitvah.'

Ne morem Vam pisati kaj več, ker je tudi mene pretreslo, ko sem prisostvoval tistim zadnjim smrtnim zdihljajem. Jaz upam, da bom imel v njem zavetnika, ker je bila njegova smrt zares krščanska. Isto bi lahko rekel o ostalih štirih, ki so prejeli cerkvene zakramente. Za edinega, ki je vljudno odklonil, pa prosimo Boga, ki je neskončno usmiljen.«⁸¹⁴

† † †

Dejstva sama govorijo dovolj zgovorno. Spoštljiv molk vsem ustreljenim, vsem padlim – vsem žrtvam druge svetovne vojne na slovenskih tleh, slovenske krvi in za slovensko bit.

287

SKLEPNE MISLI

I.

● Po prvotnem namenu bi se naslov tukajšnje obravnave glasil Religiozna motivika v ... vendar prav rezultati analize gradiva dokazujejo, da je zdajšnji naslov primernejši. Strinjati se je namreč s stališčem, da »sama motivika, se pravi subjektivno preoblikovana krščanska ikonografija... sama po sebi še nikakor ni merilo za resnično duhovno, vsekakor pa ne za religiozno ustvarjalnost, saj je lahko tudi le živopisna ilustracija ali metafora za občečloveško problematiko.«⁸¹⁵

● Nove ugotovitve o kontekstu nastanka besedil, ki jih zajema pričujoča analiza, predvsem pa ravnanje zmagovalcev s premaganci po drugi svetovni vojni, za nekatere postavljajo pod vprašaj sintagmo »narodnoosvobodilno«, »narodnoosvobodilni boj«, ⁸¹⁶ toda tu standardna označba »narodnoosvobodilno pesništvo« še kar ostaja, da je ohranjena kontinuiteta z drugimi obravnavami o istem predmetu, torej kot terminus technicus. Poleg tega pa so zraven pesmi iz partizanskega boja upošteevane tudi pesmi iz koncentracijskih taborišč in izgnanstva Slovencev bodisi na jug (Srbija) ali na sever (Nemčija) in slovenskih vojakov v italijanski in nemški vojski.⁸¹⁷

● Sploh bi bila razvrstitev tukajšnje motivike glede na okoliščine in način udeležbe v odporu proti okupatorju dokaj povedna. Kakor je neprijetno, je treba priznati, da je v primerjavi z drugimi skupinami daleč največ kritičnosti do (krščanske) vere in tudi nasprotovanja njej pri avtorjih iz partizanskih vrst in z njimi povezanega zaledja, medtem ko je pri drugih ta duhovna človekova plat veliko bolj sprejeta za vrednoto. Ali je tudi to eden od dokazov, da Osvobodilna fronta kot politična izvajalka narodnoosvobodilnega boja le ni bila naklonjena verski razsežnosti svojih članov? Eksaktne rezultate v tej zvezi bi bilo mogoče dobiti na podlagi ugotovitev o ne/članstvu avtorjev v Osvobodilni fronti. Ne gre tudi spregledati dejstva, da glede tega obstaja tudi diferenciacija med posameznimi deli slovenskega ozemlja.

● Kolikor se govori o religioznosti in duhovnosti, sta tu pač mišljeni krščanska katoliška vera in duhovnost, saj tedaj v tem pogledu pri Slovencih še ni bilo takšne diferenciacije, kot je navzoča danes.

● Sistematizacija pesemskega gradiva sledi svetopisemskemu dogajanju in zgodovini cerkve, njeni liturgiji in ljudskim pobožnostim.

● S psihološkega vidika gre v razmerju do vere za troje stanj. Prvo je apologetsko in drugo temu izrazito nasprotno, medtem ko je tretje navzven

tudi blizu drugemu, a v globini razodeva bolečino zaradi izgubljene vere ali pa v resnici zavrača napačne predstave o njej.

● Pisma talcev so pritegnjena v obravnavo ne le formalno, zaradi sorodnosti motivike, temveč predvsem zaradi primerjave med njeno upo/rabo v estetskem pogledu, kakršna koli že je v teh pesmih, in glede na zatekanje k veri in njenim zakramentom v tako skrajnem življenjskem položaju, kakor je na/silna smrt.

● Ne da bi se bili v samem razpravljanju posebej ustavljali ob posameznih primerih, naj bo tu vsaj sumarično opomnjeno, da je v omenjenih pismih najti marsikak riman stavek, sem in tja kakšen verz, in kot je bilo posebej navedeno, celo kitico.

● »Česar polno je srce, to usta rada govore,«⁸¹⁸ ve ljudska modrost. Toda kot so pesmi/ce kovali le posamezni udeleženci narodnoosvobodilnega boja, je nujno in pošteno povedati, da na podlagi tukajšnje predstavitev ne gre posploševati, da so zdaj kar vsi obsojenci na smrt umirali z izpovedjo vere. Ne recimo nič žalega o tistih, o katerih takih pričevanj ni. Morda so sodili med tiste, ki nosijo Boga bolj v srcu kot na ustnicah.⁸¹⁹

● Iz strokovne literature podobnih obravnav ne poznam, vendar ne bi bilo prav spregledati dveh, ki jo vključujeta. Maja Bošković-Stulli se ustavlja ob aktualiziranju motiva Golgote v hrvaški istovrstni problematiki,⁸²⁰ Jerzy Świąch razmišlja o stilnem sredstvu perifraze v poljskih vojnih »molitvah« in »litanijah«, ko v okoliščinah vojne postane pomembno konspirativno in simbo-
lno sredstvo.⁸²¹

II.

● Podrobna analiza obstoječe problematike je imela za cilj pripomoči k diferenciranemu pogledu na partizanski boj posebej in narodnoosvobodilni boj sploh. Ali se ji je to v čem posrečilo? Treba bi bilo poznati tudi motiviko iz domobranskega dela vojnega pesnjenja, da bi našli razumnejše in imeli pravilnejše razmerje do obeh strani. Vendar zbiranje tovrstnega gradiva iz objektivnih (ali tudi subjektivnih?) vzrokov do nedavna pač ni prišlo v poštev.⁸²² Zato je tu iz metodičnih vzrokov obdelana pač le ena stran, tista, ki je dotlej imela v republiki Sloveniji absolutno prednost. A gotovo ni na eni strani vse črno in na drugi vse belo, marveč na obeh straneh obstajajo prehodi od belega k črnemu in nianse med njima.

● Dejstvo je, da sta krščanskega Boga v jedru zanikala oba peklenska stroja v drugi svetovni vojni⁸²³ (»Nacizem svetu pravi, / da Tebe, Kristus ni«⁸²⁴: »Bog naš je naša pest in naša sila«),⁸²⁵ dejstvo je tudi, da so na obeh straneh sodelovali tudi kristjani – radi ali neradi, hote ali nehoti, zdaj ni več pomembno. Za nazaj se stvari popraviti ne dá, le priznati (si) jih in (si) jih odpustiti. Zato je ne le zelo boleče, ampak tudi krivično in napačno, da se kot temeljni diferencialni kriterij med nasprotnima si stranema v drugi svetovni vojni na slovenskih tleh razglaša vera.

● Boga nima v zakupu nobena skupina, prav gotovo ne vojaško organizirana skupina. Kristus se je skril, ko so ga hoteli napraviti za kralja, vodjo narodno-osvobodilnega boja Izraelcev,⁸²⁶ bi lahko rekli, čeprav ni tajil, da je – Kralj.⁸²⁷ Ne cilj, ampak pot do cilja je merilo za verodostojnost, merilo kvalitete politične stranke (dobesedno: »Že zdavnaj sem se bil naučil iz svojih izkušenj v münchenski državljanski vojni, da kake politične smeri nikdar ne smemo presojsati po ciljih, katerih glas oznanja in si zanje morda celo prizadeva, temveč

samo po pripomočkih, katere uporablja za uresničitev teh ciljev.«⁸²⁸ pravi Werner Heisenberg.

● Kristus je učil húdo vračati z dobrim in je umirajoč molil za svoje sovražnike: »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.«⁸²⁹ Tu pa najdemo naravnost pohujšljiv primer sprevrženosti njegovega nauka: »Kedaj bo naš veliki teden maščevan?«⁸³⁰ »Contradictio in adiecto«⁸³¹ je med krščanskim pojmovanjem velikega tedna in prav s tega vidika že preseženim, poganskim zakonom: zob za zob, glavo za glavo... Žal je v delu slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 veliko in hude maščevalne motivike. Tudi tukajšnje razpravljanje ni moglo mimo nje. 289

● »Človek je velik v odpuščanju, ne v maščevanju!«⁸³² Ni mogoče potegniti črte po sredi in prisoditi eno lastnost eni skupini, drugo drugim. Pisma talcev so pretresljiv in žlahten dokaz za posnemanje Kristusa križanega pri tistih, ki so se s čistim namenom uprli okupatorjevemu nasilju zoper svoj narod in besedo. Med njimi je bilo največ preprostih, svojemu rodu in veri zvestih ljudi.⁸³³ In duhovniki so bili z njimi.⁸³⁴

● Ob analizi pesmi je bila izražena domneva, da je samo v pesniški fikciji, ko gre za prenapeto propagando, mogoče sprejeti misel, da mati prekolne sina. Toda êno od pisem nas spravi v tej zvezi na trda tla: »Kar jas sem pač tak ne srečno rojen pa saj ni čuda, kolikokrat me je Mama preklela pa jas jo vse odpuščam naj ona sedaj boljše živi komene ne bo več.«⁸³⁵

● A niso odpuščali le svojim. Tudi tistim, ki so bili krivi njihove smrti. Zato enako spoštovanje vsem mrtvim. Koroški Slovenec, nemški vojak, premišlja ob grobu svojega sovražnika, Rusa: »Ti sorodnik njegov si / po rodu in krvi. / Revna številka si, kakor bilka / po toči ... Le smrti križ / naju še loči / in zadnji še Amen.«⁸³⁶

Prva objava.

290

-
- ¹ Janez Janžekovič, *Filozofski leksikon*, Celje, 1981, str. 64–69.
² M. Stanonik, 2450.
³ Avtor ne želi biti imenovan, zato govorim o njem opisno.
⁴ S. Očepek, 434.
⁵ *Sveto pismo*, ekumenska izdaja, Ljubljana, 1985, 1 Kor., 13, 1–13 (str. 1215).
⁶ M. Stanonik, 1040.
⁷ M. Stanonik, 1340.
⁸ M. Stanonik, 436.
⁹ M. Stanonik, 2248.
¹⁰ A. Troha, 101.
¹¹ A. Ambrožič, 63.
¹² Glej op. 1, 309–310.
¹³ S. Cestnik – M. Stanonik, 47.
¹⁴ S. Očepek, 432.
¹⁵ M. Stanonik, 513.
¹⁶ C. Kostevšek, 195.
¹⁷ S. Cestnik – M. Stanonik, 306.
¹⁸ M. Stanonik, 950.
¹⁹ A. Ambrožič, 109.
²⁰ M. Stanonik, 2477.
²¹ M. Stritar, 110.
²² M. Stanonik, 1151.
²³ M. Stanonik, 1151.
²⁴ M. Stanonik, 1029, Dežman, 130, M. Stanonik, 1366.
²⁵ S. Cestnik – M. Stanonik, 28.
²⁶ A. Troha 279.
²⁷ M. Stanonik, 2425.
²⁸ M. Starc, 174.
²⁹ Leban Pavla, 24, M. Stanonik, 721, Šerak, 12, Starc, 175, M. Stanonik, 458.
³⁰ P. Janez Poljanšek v nekem pogovoru poleti 1991.
³¹ M. Stanonik, 2215.
³² M. Pestelj, 141.
³³ Z. Primožič, 67, S. Cestnik – M. Stanonik, 287.
³⁴ A. Božič, 550.
³⁵ Lojze Žabkar, *Brevir moj v travi*, Ljubljana, 1981, str. 33.
³⁶ Marija Logar, *Kmet v Auschwitzu*, Borec, XLI, 1989, str. 159.
³⁷ M. Stanonik, 1545.
³⁸ A. Kovačič, 96.
³⁹ Glej op. 5, Mz I, 3, 8 (str. 13).
⁴⁰ D. Stepančič, 38.

- ⁴¹ D. Stepančič, 38.
- ⁴² M. Stanonik, 1919.
- ⁴³ M. Stanonik, 1117.
- ⁴⁴ M. Stanonik, 1117, I. Razdrih, 72.
- ⁴⁵ M. Stanonik, 1396.
- ⁴⁶ Glej op. 5, Mz I, 6, 13 sl. (str. 15–17). A. Troha, 45.
- ⁴⁷ Glej op. 5, Mz I, 25, 27–34. (str. 32).
- ⁴⁸ M. Stanonik, 2245.
- ⁴⁹ C. Tropenauer, 68.
- ⁵⁰ M. Starc, 205.
- ⁵¹ Samoiniciativno, Makuc, 109.
- ⁵² Psalmi, / Jože Krašovec – prevod besedila, Heinrich Gross in Heinz Reinelt – komentar, Celje, 1989, str. 196–197.
- ⁵³ M. Stanonik, 2251.
- ⁵⁴ M. Stanonik, 2249.
- ⁵⁵ Sveta si zemlja, / Slovenska pokrajinska in domovinska pesem, uredil Franc Zadravec, Ljubljana, 1988, str. 335.
- ⁵⁶ D. Lorgier, 144.
- ⁵⁷ M. Stanonik, 1159.
- ⁵⁸ M. Stanonik, 147.
- ⁵⁹ M. Stanonik, 722.
- ⁶⁰ A. Božič, 486.
- ⁶¹ M. Stanonik, 1516.
- ⁶² C. Tropenauer, 228.
- ⁶³ M. Stanonik, 1517.
- ⁶⁴ M. Stanonik, 1288–89.
- ⁶⁵ C. Tropenauer, 228.
- ⁶⁶ Z. Primožič, 195.
- ⁶⁷ A. Vuga, 93.
- ⁶⁸ M. Pestelj, 180.
- ⁶⁹ M. Stanonik, 1026.
- ⁷⁰ Z. Primožič, 60.
- ⁷¹ M. Stanonik, 1934–1936.
- ⁷² Samoiniciativno, Makuc, 113.
- ⁷³ C. Tropenauer, 119.
- ⁷⁴ M. Stanonik, 2089.
- ⁷⁵ Z. Primožič, 203.
- ⁷⁶ M. Stanonik, 628.
- ^{76a} Viktor Smolej, Iz vere v življenje, Znamenje, VII, 1977, str. 306.
- ⁷⁷ D. Lorgier, 87.
- ⁷⁸ A. Vuga, 93, L. Stanonik, 1–2.
- ⁷⁹ M. Stanonik, 1584.
- ⁸⁰ Glej op. 35, 47.
- ⁸¹ M. Stanonik, 962.
- ⁸² A. Lozar, 18.
- ⁸³ C. Kostevšek, 224.
- ⁸⁴ Glej op. 35, 69.
- ⁸⁶ Glej op. 5, Mt, 10, 28–19. (str. 1064).

- ⁸⁷ Glej op. 5, M. Stanonik, 2241, 2464.
- ^{87a} Glej op. 5, 1 Pt, 1, 7 (str. 1267); M. Stanonik, 2439.
- ⁸⁸ M. Stanonik, 469.
- ^{88a} M. Stanonik, 1954–1956.
- ⁸⁹ L. Stanonik, 122.
- ⁹⁰ M. Stanonik, 2447, M. Stanonik, 527, M. Stanonik, 1567, Lorgier 53.
- ^{90a} D. Štepančič, 118, L. Stanonik, 46.
- ⁹¹ Samoiniciativno, Makuc, 103.
- ⁹² Glej op. 35, 31. Glej op. 5, Mt, 27, 11–14.
- ⁹³ M. Stanonik, 1533.
- ^{93a} S. Ocepek, 446.
- ⁹⁴ M. Stanonik, 2249.
- ⁹⁵ A. Troha, 155.
- ⁹⁶ I. Razdrih, 147.
- ⁹⁷ D. Lorgier, 73.
- ⁹⁸ C. Kostevšek, 192.
- ^{98a} M. Stanonik, 1391.
- ⁹⁹ A. Božič, 290.
- ¹⁰⁰ A. Troha, 93, 105.
- ¹⁰¹ M. Stanonik, 2488.
- ¹⁰² M. Stanonik, 2439.
- ¹⁰³ M. Stanonik, 2457.
- ^{103a} D. Lorgier, 88.
- ¹⁰⁴ M. Stanonik, 1436.
- ¹⁰⁵ Viktor Smolej, Slovo v letih vojne 1941–1945, Ljubljana, 1971, str. 130–131.
- ¹⁰⁶ M. Pastelj, 146.
- ¹⁰⁷ D. Štepančič, 46.
- ¹⁰⁸ I. Razdrih, 35.
- ¹⁰⁹ C. Kostevšek, 156.
- ¹¹⁰ M. Stanonik, 406.
- ¹¹¹ M. Stanonik, 288.
- ^{111a} Anton Strle, Vem, komu sem veroval, Ljubljana, 1988. Hans Urs von Balthasar, Živeti iz poslednjih globin, Koper, 1986.
- ¹¹² M. Stanonik, 642.
- ¹¹³ M. Stanonik, 1018.
- ¹¹⁴ M. Stanonik, 526.
- ¹¹⁵ D. Štepančič, 44.
- ¹¹⁶ M. Stanonik, 284.
- ¹¹⁷ A. Božič, 370.
- ¹¹⁸ A. Božič, 541.
- ¹¹⁹ I. Razdrih, 94.
- ¹²⁰ M. Stanonik, 18.
- ¹²¹ I. Razdrih, 176.
- ¹²² M. Šerak, 12.
- ^{122a} Samoiniciativno Leban, 25.
- ¹²³ M. Stanonik, 2422.
- ¹²⁴ M. Stanonik, 1431.
- ¹²⁵ D. Štepančič, 195.

- ¹²⁶ M. Pestelj, 55.
- ¹²⁷ M. Stanonik, 925.
- ¹²⁸ C. Tropenauer, 142.
- ¹²⁹ M. Pestelj, 294.
- ^{129a} Glej op. 105, str. 207.
- ^{129b} Glej op. 76a, str. 308.
- ¹³⁰ M. Stanonik, 1286.
- ¹³¹ M. Stanonik, 2116.
- ¹³² M. Stanonik, 842.
- ¹³³ Z. Primožič, 132.
- ¹³⁴ C. Kostevšek, 298.
- ¹³⁵ A. Troha, 297.
- ¹³⁶ D. Lorger, 56, 89.
- ¹³⁷ M. Stanonik, 2469.
- ¹³⁸ M. Stanonik, 1684.
- ¹³⁹ Z. Primožič, 282.
- ¹⁴⁰ M. Stanonik, 447.
- ¹⁴¹ D. Lorger, 52.
- ¹⁴² A. Troha, 133.
- ¹⁴³ Glej op. 76a.
- ¹⁴⁴ M. Pestelj, 89.
- ¹⁴⁵ M. Pestelj, 89.
- ¹⁴⁶ M. Stanonik, 555.
- ¹⁴⁷ Žanrsko je kronika opredeljena v delu Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, Ljubljana, 1991, str. 237–251 (doktorska disertacija Marije Stanonik).
- ¹⁴⁸ M. Stanonik, 1276.
- ¹⁴⁹ A. Troha, 155.
- ^{149a} L. Stanonik, 133.
- ¹⁵⁰ M. Šerak, 19.
- ¹⁵¹ L. Stanonik, 94.
- ¹⁵² M. Starc, 121.
- ¹⁵³ I. Goričan, 35.
- ¹⁵⁴ A. Lozar, 95.
- ¹⁵⁵ M. Stanonik, 446.
- ¹⁵⁶ M. Starc, 134.
- ¹⁵⁷ M. Stanonik, 1012.
- ¹⁵⁸ A. Božič, 499.
- ¹⁵⁹ Glej op. 35, str. 48.
- ^{159a} A. Troha, 295.
- ¹⁶⁰ Samoiniciativno, Anton Berlot, 24.
- ¹⁶¹ M. Stanonik, 452.
- ¹⁶² L. Stanonik, 220.
- ¹⁶³ M. Stanonik, 2488.
- ¹⁶⁴ M. Stanonik, 284.
- ¹⁶⁵ M. Pestelj, 155.
- ¹⁶⁶ L. Stanonik, 143.
- ¹⁶⁷ A. Vuga, 32.

- 168 M. Stanonik, 1960–1962.
- 169 Samoiniciativno, Makuc, 101.
- 170 A. Ambrožič, 46.
- 171 D. Lorgar, 60.
- 172 A. Lozar, 244.
- 173 J. Gelb (Pegam 136).
- 174 Z. Primožič, 55.
- 175 Z. Primožič, 20.
- 176 M. Stanonik, 839.
- 177 A. Ambrožič, 76.
- 178 M. Stanonik, 2506.
- 179 A. Božič, 411–412.
- 180 M. Stanonik, 1541.
- 181 Ciril Sorč, Prihodnost sveta in človeka /Eshatologija/, Ljubljana, 1987.
- 182 A. Troha, 111.
- 183 A. Troha, 102.
- 184 A. Troha, 65.
- 185 M. Stritar, 92.
- 186 D. Stepančič, 118, C. Kostevšek, 83.
- 187 C. Kostevšek, 83.
- 188 M. Stanonik, 515, S. Cestnik, 186, Z. Primožič 17.
- 189 M. Stanonik, 682.
- 190 A. Troha, 79, M. Stanonik, 682.
- 191 A. Troha, 79.
- 192 A. Troha, 79.
- 193 A. Troha, 171.
- 194 M. Stanonik, 682.
- 195 Samoiniciativno, Makuc, 124.
- 196 A. Troha, 51.
- 197 A. Troha, 111. Glej op. 195.
- 198 A. Troha, 63.
- 199 A. Troha, 51.
- 200 A. Troha, 51.
- 201 M. Stanonik, 2464.
- 202 M. Stanonik, 1919–21.
- 203 C. Tropenauer, 68.
- 204 M. Stanonik, 595.
- 205 M. Stanonik, 2478.
- 206 C. Stanonik, 284.
- 207 M. Šerak, 29, M. Stanonik, 469.
- 208 D. Stepančič, 251, L. Stanonik, 213.
- 209 M. Stanonik, 1336.
- 210 C. Kostevšek, 260.
- 211 M. Stanonik, 1436.
- 212 C. Kostevšek, 143.
- 213 M. Stanonik, 722.
- 214 S. Cestnik, 188.
- 215 Anton Štrukelj, Življenje iz polnosti vere, Ljubljana, 1981, str. 53. Hans Urs von Balthasar,

- Trojni venec, prevedel Jože Urbanija, Ljubljana, 1991, str. 7.
- 216 Biblični leksikon, Anton Grabner-Haider in Jože Krašovec s sodelavci, Celje, 1984, str. 216–217.
- 217 D. Lorger, 65.
- 218 M. Stanonik, 1893–1896.
- 219 M. Stanonik, 1912–1918.
- 220 M. Stanonik, 1994–6.
- 221 M. Stanonik, 479.
- 222 M. Stanonik, 802.
- 223 A. Ambrožič, 47.
- 224 M. Stanonik, 2494.
- 225 M. Stanonik, 2495–2496.
- 226 A. Ambrožič, 127.
- 227 A. Ambrožič, 109.
- 228 A. Ambrožič, 132.
- 229 A. Ambrožič, 132.
- 230 A. Vuga, 122.
- 231 M. Stanonik, 545.
- 232 A. Troha, 57.
- 233 A. Ambrožič, 46.
- 234 M. Stanonik, 1498.
- 234a Glej op. 76a, str. 309.
- 235 A. Vuga – Vogel, 44.
- 236 A. Božič, 294.
- 237 M. Stanonik, 2028–29.
- 238 Berta Golob, Marija, vse ljudstvo ječi, Mohorjevo koledar, 1990, Celje, 1989, str. 146.
- 239 M. Stanonik, Dodatek II, 1. Živo so se ji priporočali tudi vojaki, tako na partizanski strani kot tisti v nemški vojski. Prim. Tone Lotrič /partizan v Škofjeloškem odredu/, Kako je bilo Sveti gori prizanešeno, Družina 38, št. 25, 18. junija 1989, str. 6; Alojzij Žibert, Pod Marijinim varstvom /Spomini Slovenca – nemškega vojaka, na drugo svetovno vojno v letih 1941–1945/, Kranj, 1991.
- 240 Glej op. 35, str. 72.
- 241 A. Ambrožič, 105.
- 242 M. Stanonik, 713.
- 243 M. Stanonik, 713.
- 244 A. Božič, 326.
- 244a N. Sever, 32.
- 245 C. Kostevšek, 170.
- 246 A. Ambrožič, 109.
- 247 M. Stanonik, 1413.
- 248 C. Kostevšek, 83.
- 249 I. Razdrih, 140.
- 250 I. Razdrih, 63.
- 251 V. Dežman, 146, M. Pestelj, 314.
- 252 I. Goričan, 95.
- 253 M. Stanonik, 659.
- 254 Glej op. 76a, str. 308.
- 255 M. Stanonik, 196.
- 256 Glej op. 254.

- 257 M. Stanonik, 2467.
- 258 M. Stanonik, 2449.
- 259 S. Cestnik – M. Stanonik, 28.
- 260 Glej op. 254.
- 261 M. Stanonik, 2467.
- 262 I. Razdrih, 173.
- 263 N. Sever, 32, M. Stanonik, 2470.
- 264 Z. Primožič, 222.
- 265 S. Cestnik, 149.
- 266 S. Cestnik, 149.
- 267 M. Stanonik, 2454.
- 268 Z. Primožič, 107.
- 269 M. Stanonik, 2463.
- 270 M. Stanonik, 2470.
- 271 Z. Primožič, 222.
- 272 Samoiniciativno, Makuc, 126. M. Stanonik, 661–662, A. Božič, 380.
- 273 M. Stanonik, 2470.
- 274 Samoiniciativno, Makuc, 126.
- 275 Samoiniciativno, Makuc, 126.
- 276 M. Stanonik, 661–2.
- 277 Marija Stanonik, Problematika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva iz let 1941–1945, Slavistična revija, Ljubljana, 1974, str. 477–499.
- 278 M. Stanonik, 662.
- 279 Z. Primožič, 61.
- 280 Z. Primožič, 61.
- 281 Z. Primožič, 61.
- 282 M. Stanonik, 2473.
- 283 I. Razdrih 31.
- 284 I. Razdrih, 31.
- 285 M. Stanonik, 2475.
- 286 Prim. Leto svetnikov I–IV, posebno uvod v prvem delu, uredila Maks Miklavčič in Anton Dolenc, Ljubljana, 1968, str. 14–57.
- 287 Leto svetnikov, I, glej op. 286, 5. februarja, str. 390–391.
- 288 Zdenka Primožič, zasebni arhiv.
- 289 D. Lorger, 53–93 (71).
- 290 A. Troha, 175.
- 291 A. Troha, 175.
- 292 M. Stanonik, 2053.
- 293 A. Božič, 296.
- 294 Glej op. 35, str. 41.
- 295 M. Stanonik, 1970–1971.
- 296 Anton Padovanski, cerkveni učitelj, Leto svetnikov, II, uredila Maks Miklavčič in Anton Dolenc, Ljubljana, 1970, str. 592–594 (13. junij).
- 297 M. Stanonik, 1974–75.
- 298 M. Stanonik, 1968.
- 299 M. Pestelj, 289.
- 300 M. Stanonik, 437. Leto svetnikov, III, uredila Maks Miklavčič in Anton Dolenc, Ljubljana, 1972 (29. julija), str. 231–233.

- 301 Leto svetnikov, III, glej op. 300 (29. septembra), str. 669–676.
- 302 A. Troha, 138.
- 303 Leto svetnikov, IV, uredila Maks Miklavčič in Anton Dolenc, Ljubljana, 1973, str. 444–446, (4. december).
- 304 Glej op. 35, str. 57.
- 305 A. Božič, 382.
- 306 Z. Primožič, 234.
- 307 C. Kostevšek, 304.
- 308 C. Kostevšek, 258.
- 309 C. Kostevšek, 69.
- 310 A. Vuga, 67.
- 311 Z. Primožič, 725.
- 312 Z. Primožič, 725.
- 313 Z. Primožič, 709.
- 314 Z. Primožič, 709.
- 315 A. Božič, 498.
- 316 M. Stanonik, 922–923.
- 317 N. Calzi, 126.
- 318 M. Stanonik, 2437.
- 319 T. Domej – M. Stanonik, 2433.
- 319a A. Troha, 10.
- 320 J. Gelb (Pegam), 136.
- 321 L. Stanonik, 284.
- 322 L. Stanonik, 284.
- 322a A. Troha, 10.
- 323 M. Stanonik, 1247.
- 324 M. Stanonik, 746.
- 325 Prim. analizo žanrov v delu, citiranjem pri op. 147.
- 326 M. Stanonik, 1405.
- 326a A. Ambrožič, 78.
- 326b S. Cestnik, 189.
- 327 M. Stanonik, 746.
- 327a S. Cestnik – M. Stanonik, 196.
- 328 M. Stanonik, 1745.
- 329 D. Lorgier, 77, 78.
- 330 D. Lorgier, 74, 79.
- 331 Glej op. 36.
- 332 Glej op. 36, str. 159.
- 332a Z. Primožič, 302.
- 333 Glej op. 35, str. 15, 19–20, 21, 31–31.
- 334 Glej op. 35, str. 20.
- 335 M. Stanonik, 1942–43.
- 336 M. Stanonik, 1942.
- 337 M. Stanonik, 735.
- 338 A. Ambrožič, 109. O duhovnikih v taborišču Dachau prim.: s. Imma-Josefa Mack, Zakaj ljubim azaleje, Koper, 1991. Franc Puncer, Duhovnik v taborišču smrti, Celje, 1991. Miloš Rybař, Duhovniki iz Slovenije v taborišču Jasenovac pred 50 leti, Mohorjevo koledar za leto 1992, Celje, 1991, str. 143–146.

- 339 Glej op. 76a, str. 310. J. Stanovnik, Duhovniki na zboru primorskih odposlancev, Partizanski
dnevnik, glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko, II, 18. septembra 1944, št. 248, str. 1. Prim. D.
K. (= Drago Klemenčič), Klofuta po etru /O zadržanju v visokih kleriških krogih na začetku
Hitlerjeve ekspanzije/, Družina, 1988, št. 21, str. 8.
- 340 Glej op. 147.
- 341 Mikolič Rudi-Adam, Samoiniciativno, 137–138. Glej tudi op. 542, 20–21.
- 342 I. Razdrih, 177.
- 343 M. Stanonik, 1943.
- 344 M. Stanonik, 2441–2442.
- 345 M. Stanonik, 2442.
- 346 M. Stanonik, 871, 1326, 494, 197, 722, 1190, 304, 143, 159–161, 870.
- 347 M. Stanonik, 304.
- 348 M. Stanonik, 143.
- 349 M. Stanonik, 870.
- 349a Glej op. 35, str. 59.
- 350 M. Stanonik, 51–52.
- 351 Glej op. 35, str. 15.
- 352 Glej op. 35, str. 19.
- 353 Glej op. 35, str. 21.
- 354 Glej op. 35, str. 35.
- 355 S. Cestnik, 142.
- 356 N. Calzi, 2.
- 357 A. Troha, 284.
- 358 C. Kostevšek, 275.
- 359 Glej op. 147.
- 360 S. Šumatič, 13.
- 361 L. Stanonik, 230.
- 362 Glej op. 35, str. 59.
- 363 Glej op. 35, str. 60, 54.
- 364 C. Kostevšek, 263, Leban, Samoiniciativno 20, M. Stanonik, 1741.
- 365 M. Stanonik, 1188–1189.
- 366 M. Stritar, 94.
- 367 M. Pestelj, 116.
- 368 M. Starc, 126.
- 369 M. Stanonik, 1920.
- 370 M. Starc, 188.
- 371 D. Stepančič, 18.
- 372 A. Troha, 10.
- 373 A. Troha, 179.
- 374 A. Ambrožič, 43.
- 375 M. Stanonik, 843.
- 376 A. Božič, 504, 512.
- 377 A. Troha, 181.
- 378 M. Stanonik, 346.
- 379 Glej op. 105, str. 124–126.
- 380 M. Stanonik, 362.
- 381 M. Stanonik, 2254.
- 382 M. Stanonik, 1718.

- 383 C. Kostevšek, 351.
 384 A. Ambrožič, 49.
 385 A. Božič, 495.
 386 A. Božič, 505.
 387 M. Stanonik, 1567, 1568.
 387a M. Stanonik, 953.
 388 A. Božič, 288.
 389 C. Kostevšek, 166.
 390 A. Vuga, 23, M. Šerak, 29, Z. Primožič, 222, M. Stanonik, 2454.
 391 M. Stanonik, 845.
 391a A. Troha, 187.
 392 J. Gelb, 32.
 393 M. Stanonik, 1544.
 394 A. Lozar, 185.
 395 Z. Primožič, 707.
 396 A. Troha, 103.
 397 M. Stanonik, 780–781.
 398 A. Božič, 450, Z. Primožič, 155.
 399 Glej op. 52, psalm 139, str. 505–509.
 400 Samoiniciativno, Makuc, 118, M. Stanonik, 478.
 401 M. Stanonik, 793.
 402 M. Starc, 131.
 403 Z. Primožič, 102.
 404 Z. Primožič, 108.
 405 Z. Primožič, 301, 302.
 406 A. Troha, 7.
 407 Glej op. 5, Mt 5, 43–48 (str. 1059).
 408 Glej op. 5, Lk, 23, 34 (str. 1135).
 409 A. Troha, 7.
 410 A. Troha, 7.
 411 A. Lozar, 307.
 412 A. Lozar, 307.
 413 D. Loriger, 88, 89.
 414 A. Troha, 22.
 415 A. Troha, 22.
 416 L. Stanonik, 94.
 417 Glej op. 5, Mt 2, 1–12 (str. 1055–56).
 418 L. Stanonik, 94.
 419 M. Pestelj, 284.
 420 C. Kostevšek, 268.
 421 M. Stanonik, 1047.
 422 M. Stanonik, 914.
 423 V. Dežman, 133.
 424 M. Stritar, 38.
 425 M. Stanonik, 1054.
 426 M. Stanonik, 495.
 427 M. Stanonik, 145.
 428 M. Stanonik, 145.

- 429 M. Stanonik, 323.
 430 M. Stritar, 49.
 431 M. Stanonik, 601.
 432 M. Stanonik, 2242.
 433 I. Razdrih, 122.
 434 I. Razdrih, 122.
 435 A. Božič, 540.
 436 S. Očepek, 441.
 437 Samoiniciativno, Berlot, 77.
 438 Samoiniciativno, Berlot, 78–79.
 439 D. Lorgier, 62, 65, 72.
 440 Z. Primožič, 210. Prim. tudi op. 76a, 309–310.
 440a I. Razdrih, 177.
 441 Glej op. 35, str. 15.
 442 A. Ambrožič, 48.
 443 M. Stanonik, 2502.
 444 A. Božič, 506.
 445 Samoiniciativno, Makuc, 100.
 445a M. Stanonik, 1994–6.
 445b C. Kostevšek, 83.
 446 D. Lorgier, 68.
 446a V. Dežman, 30.
 447 A. Božič, 293.
 448 M. Pakiž, 85.
 449 D. Stepančič, 134, Prim. Troha, 229.
 450 L. Stanonik, 148.
 451 V. Dežman, 154.
 452 M. Pestelj, 35.
 453 M. Stanonik, 38.
 454 Glej op. 35, str. 27, 32, 37, 40, 52, 54.
 455 Glej op. 35, str. 37, 40, 45.
 456 A. Božič, 506.
 457 Samoiniciativno, Makuc, 100.
 458 D. Lorgier, 82.
 459 D. Lorgier, 72.
 460 M. Stanonik, 1996.
 461 M. Stanonik, 2420.
 462 Z. Primožič, 130–132.
 463 Glej op. 35, str. 16.
 464 Glej op. 76a, str. 305.
 465 Glej op. 35, str. 76–77.
 466 A. Troha, 22.
 467 A. Troha, 183.
 468 C. Kostevšek, 83.
 469 A. Božič, 540.
 470 S. Očepek, 444.
 471 S. Očepek, 433.
 472 S. Očepek, 438.

- 473 M. Stanonik, 2420.
 474 A. Ambrožič, 132.
 475 A. Ambrožič, 42.
 476 S. Ocepek, 445.
 477 S. Ocepek, 448.
 478 M. Stanonik, 2423.
 479 M. Stanonik, 2433.
 480 Glej op. 35, str. 59.
 481 A. Ambrožič, 46.
 482 A. Ambrožič, 46.
 483 Glej op. 35, str. 64.
 484 M. Stanonik, 100.
 485 D. Lorger, 49.
 486 M. Stanonik, 89–90.
 487 M. Stanonik, 1392.
 488 A. Troha, 183.
 489 C. Kostevšek, 228.
 490 Glej op. 35.
 491 Glej op. 35, str. 9.
 492 Glej op. 35, str. 5.
 493 Glej op. 76a, str. 309.
 494 Glej op. 76a, str. 309.
 495 Glej op. 76a, str. 309.
 496 Glej op. 5, Jn, 8, 31–32 (str. 1147).
 497 V. Dežman, 159.
 498 I. Razdrih, 72.
 499 A. Ambrožič, 66.
 500 M. Šerak, 27.
 501 M. Stritar, 129.
 502 S. Cestnik – M. Stanonik, 289.
 503 Glej op. 35, str. 50. M. Stanonik, 2443.
 504 Mikolič Rudi-Adam, Samoiniciativno, 137.
 505 D. Lorger, 91.
 506 M. Starc, 216.
 507 M. Stanonik, 301.
 508 M. Starc, 175.
 509 M. Stanonik, 634.
 510 M. Stanonik, 632–634.
 511 M. Stanonik, 1712.
 512 M. Stanonik, 633.
 513 M. Stanonik, 1526.
 514 D. Lorger, 114.
 515 A. Lozar, 18.
 516 A. Lozar, 18.
 517 D. Stepančič, 58.
 518 D. Stepančič, 58.
 519 M. Stanonik, 2533.
 520 M. Stanonik, 1997–2001.

- 521 M. Stanonik, 1999.
- 522 M. Pakiž, 9.
- 523 M. Stanonik, 2244.
- 524 Pisne in telefonske informacije Helene Domanjko, Maribor, 13. novembra in 2. decembra 1977.
- 525 Glej op. 5, Hebr. 4, 12–13 (str. 1256).
- 526 Glej op. 5, Lk 23, 34–35 (str. 1135).
- 527 M. Stanonik, 1432.
- 528 Z. Primožič, 131.
- 529 C. Kostevšek, 184.
- 530 D. Stepančič, 18.
- 531 M. Stanonik, 898.
- 532 D. Stepančič, 227.
- 533 Glej op. 36, Marija Logar, Kreganje z županom.
- 534 Po zaporih in taboriščih, na tujem in doma, spomini Marije Logar, glej op. 36, str. 167–209.
- 535 M. Starc, 41.
- 536 M. Stanonik, 1239–1240.
- 537 M. Stanonik, 398.
- 538 M. Stanonik, 2480.
- 539 M. Stanonik, 416–18.
- 540 Rudi Koncilijski, Živeti z Bogom danes, Ljubljana, 1990, str. 94.
- 541 Milan Ževart, Poslovilna pisma žrtev za svobodo, Maribor, 1978, tretja izdaja.
- 542 Petro Brignoli, Sveta maša za moje ustreljene, Borec, XLIII, Ljubljana, 1991, str. 9–64.
- 543 Glej op. 541, str. 195.
- 544 Glej op. 541, str. 287.
- 545 Glej op. 541, str. 103.
- 546 Glej op. 541, str. 157, 295, 446.
- 547 Glej op. 541, str. 101, 118, 227 itd.
- 548 Glej op. 541, str. 458.
- 549 Glej op. 541, str. 330, 449.
- 550 Glej op. 541, str. 295, 469, 376, 101, 261, 448, 449, 140, 227 itd.
- 551 Glej op. 541, str. 469.
- 552 Glej op. 541, str. 157, 191, 449.
- 553 Glej op. 541, str. 446, 101, 295 itd.
- 554 Glej op. 541, str. 261.
- 555 Glej op. 541, str. 457.
- 556 Glej op. 541, str. 263.
- 557 Glej op. 541, str. 465.
- 558 Glej op. 541, str. 455.
- 559 Glej op. 541, str. 446, 448, 450.
- 560 Glej op. 541, str. 333.
- 561 Glej op. 541, str. 469.
- 562 Glej op. 541, str. 464.
- 563 Glej op. 541, str. 453.
- 564 Glej op. 541, str. 456.
- 565 Glej op. 541, str. 451.
- 566 Glej op. 541, str. 453.
- 567 Glej op. 541, str. 95, 168, 229, 234, 261, 447.

- 568 Glej op. 541, str. 125.
- 569 Glej op. 541, str. 200.
- 570 Glej op. 541, str. 200.
- 571 Glej op. 541, str. 201.
- 572 Glej op. 541, str. 260–261.
- 573 Glej op. 541, str. 260–261.
- 574 Glej op. 541, str. 241.
- 575 Glej op. 541, str. 376.
- 576 Glej op. 541, str. 330.
- 577 Glej op. 541, str. 367.
- 578 Glej op. 541, str. 248.
- 579 Glej op. 541, str. 227.
- 580 Glej op. 541, str. 192.
- 581 Glej op. 541, str. 377.
- 582 Glej op. 541, str. 210.
- 583 Glej op. 541, str. 263.
- 584 Glej op. 541, str. 82, 115, 125, 165, 168, 176, 191, 192, 200, 202, 228, 238, 240, 248, 264, 271, 275, 278, 286, 287, 291, 295, 299, 301, 332, 340, 360, 378, 387, 447, 461, 464, 465, 472, 476.
- 585 Glej op. 541, str. 255.
- 586 Glej op. 541, str. 433.
- 587 Glej op. 541, str. 195.
- 588 Glej op. 541, str. 456, 306, 309, 153.
- 589 Glej op. 541, str. 82.
- 590 Glej op. 541, str. 95, 229.
- 591 Glej op. 541, str. 200, 210.
- 592 Glej op. 541, str. 189.
- 593 Glej op. 541, str. 190.
- 594 Glej op. 541, str. 140.
- 595 Glej op. 541, str. 349.
- 596 Glej op. 541, str. 181, 248.
- 597 Glej op. 541, str. 103.
- 598 Glej op. 541, str. 103.
- 599 Glej op. 541, str. 95.
- 600 Glej op. 541, str. 295.
- 601 Glej op. 541, str. 299.
- 602 Glej op. 541, str. 464.
- 603 Glej op. 541, str. 465.
- 604 Glej op. 541, str. 383.
- 605 Glej op. 541, str. 469.
- 606 Glej op. 541, str. 263.
- 607 Glej op. 541, str. 240.
- 608 Glej op. 541, str. 925.
- 609 Glej op. 541, str. 210.
- 610 Glej op. 541, str. 301, 192.
- 611 Glej op. 541, str. 330.
- 612 Glej op. 541, str. 301.
- 613 Glej op. 541, str. 456.
- 614 Glej op. 541, str. 387, 456.

- 615 Glej op. 541, str. 202, 95.
- 616 Glej op. 541, str. 227, 446.
- 617 Glej op. 541, str. 448, 449, 227.
- 618 Glej op. 541, str. 201.
- 619 Glej op. 541, str. 229.
- 620 Glej op. 541, str. 340.
- 621 Glej op. 541, str. 422.
- 622 Glej op. 541, str. 448–449.
- 623 Glej op. 541, str. 448–449.
- 624 Glej op. 541, str. 448.
- 625 Glej op. 541, str. 95.
- 626 Glej op. 541, str. 252.
- 627 Glej op. 541, str. 295.
- 628 Glej op. 541, str. 303.
- 629 Glej op. 541, str. 153.
- 630 Glej op. 541, str. 118.
- 631 Glej op. 541, str. 118.
- 632 Glej op. 541, str. 460.
- 633 Glej op. 541, str. 433.
- 634 Glej op. 541, str. 449.
- 635 Glej op. 541, str. 229.
- 636 Glej op. 541, str. 340.
- 637 Glej op. 541, str. 448, 449, 450.
- 638 Glej op. 541, str. 174.
- 639 Glej op. 541, str. 101.
- 640 Glej op. 541, str. 168. Glej tudi Franc Puncer, *Duhovnik v taborišču smrti*, Celje, 1991, str. 20.
- 641 Glej op. 541, str. 460.
- 642 Glej op. 541, str. 460.
- 643 Glej op. 541, str. 446.
- 644 Glej op. 541, str. 383.
- 645 Glej op. 541, str. 449.
- 646 Glej op. 541, str. 449.
- 647 Glej op. 541, str. 456.
- 648 Glej op. 541, str. 153.
- 649 Glej op. 541, str. 103.
- 650 Glej op. 541, str. 103.
- 651 Glej op. 541, str. 295.
- 652 Glej op. 541, str. 338.
- 653 Glej op. 541, str. 190.
- 654 Glej op. 541, str. 200.
- 655 Glej op. 541, str. 449.
- 656 Glej op. 541, str. 450.
- 657 Glej op. 541, str. 450.
- 658 Glej op. 541, str. 371.
- 659 Glej op. 541, str. 349.
- 660 Glej op. 541, str. 449.
- 661 Glej op. 541, str. 449.
- 662 Glej op. 541, glej op. 5, Mt, 22, 36–40 (str. 1077).

- 663 Glej op. 541, str. 263, 447, 449.
- 664 Glej op. 541, str. 448.
- 665 Glej op. 541, str. 192, 356.
- 666 Glej op. 541, str. 325.
- 667 Glej op. 541, str. 210.
- 668 Glej op. 541, str. 447.
- 669 Glej op. 541, str. 448, 449, 460, 461.
- 670 Glej op. 669.
- 671 Glej op. 541, str. 461.
- 672 Glej op. 541, str. 446.
- 673 Glej op. 541, str. 195.
- 674 Glej op. 541, str. 378.
- 675 Glej op. 541, str. 446.
- 676 Glej op. 541, str. 448.
- 677 Glej op. 541, str. 446–450.
- 678 Glej op. 541, str. 238.
- 679 Glej op. 541, str. 191.
- 680 Glej op. 541, str. 191.
- 681 Glej op. 541, str. 101.
- 682 Glej op. 541, str. 172.
- 683 Glej op. 541, str. 170–171.
- 684 Glej op. 541, str. 172.
- 685 Glej op. 541, str. 171.
- 686 Glej op. 541, str. 300.
- 687 Glej op. 541, str. 460.
- 688 Glej op. 541, str. 130.
- 689 Glej op. 541, str. 357.
- 690 Glej op. 541, str. 157.
- 691 Glej op. 541, str. 449.
- 692 Glej op. 541, str. 261.
- 693 Glej op. 541, str. 446.
- 694 Glej op. 541, str. 448.
- 695 Glej op. 541, str. 115.
- 696 Glej op. 541, str. 450.
- 697 Glej op. 541, str. 263.
- 698 Glej op. 541, str. 263.
- 699 Glej op. 541, str. 263.
- 700 Glej op. 541, str. 240.
- 701 Glej op. 541, str. 291.
- 702 Glej op. 541, str. 308.
- 703 Glej op. 541, str. 302.
- 704 Glej op. 541, str. 446.
- 705 Glej op. 541, str. 286.
- 706 Glej op. 541, str. 103.
- 707 Glej op. 541, str. 648, 649.
- 708 Glej op. 541, str. 309, 464.
- 709 Glej op. 541, str. 171. Prim. odlomek iz pisma ob op. 682.
- 709a Glej op. 541, str. 176.

- 710 Glej op. 541, str. 99, 115, 125, 145, 190, 266 itd.
- 711 Glej op. 541, str. 118.
- 712 Glej op. 541, str. 82.
- 713 Glej op. 541, str. 153.
- 714 Glej op. 541, str. 367.
- 715 Glej op. 541, str. 195.
- 716 Glej op. 541, str. 228.
- 717 Glej op. 541, str. 472.
- 718 Glej op. 541, str. 367.
- 719 Glej op. 541, str. 174.
- 720 Glej op. 541, str. 315.
- 721 Glej op. 541, str. 168.
- 722 Glej op. 541, str. 227.
- 723 Glej op. 541, str. 94.
- 724 Glej op. 541, str. 294.
- 725 Glej op. 541, str. 461.
- 726 Glej op. 541, str. 202.
- 727 Glej op. 541, str. 249.
- 728 Glej op. 541, str. 381.
- 729 Glej op. 541, str. 476.
- 730 Glej op. 541, str. 349.
- 731 Glej op. 541, str. 225.
- 732 Glej op. 541, str. 228.
- 733 Glej op. 541, str. 306.
- 734 Glej op. 541, str. 361.
- 735 Glej op. 541, str. 378.
- 736 Glej op. 541, str. 330, 190, 383, 333.
- 737 Glej op. 541, str. 115.
- 738 Glej op. 541, str. 157.
- 739 Glej op. 541, str. 181.
- 740 Glej op. 541, str. 200.
- 741 Glej op. 541, str. 276.
- 742 Glej op. 541, str. 295.
- 743 Glej op. 541, str. 308.
- 744 Glej op. 541, str. 330.
- 745 Glej op. 541, str. 356. Pismo izjemoma ni pravopisno popravljenno.
- 746 Glej op. 541, str. 299.
- 747 Glej op. 541, str. 456.
- 748 Glej op. 541, str. 101.
- 749 Glej op. 541, str. 229.
- 750 Glej op. 541, str. 125.
- 751 Glej op. 541, str. 311, 450.
- 752 Glej op. 541, str. 325.
- 753 Glej op. 541, str. 238.
- 754 Glej op. 541, str. 325.
- 755 Glej op. 541, str. 446.
- 756 Glej op. 541, str. 385.
- 757 Glej op. 541, str. 384.

- 758 Glej op. 541, str. 172.
 759 Glej op. 541, str. 170.
 760 Glej op. 541, str. 171.
 761 Glej op. 541, str. 171, 172.
 762 Glej op. 759 in 758.
 763 Glej op. 542, str. 14.
 764 Glej op. 542, str. 17.
 765 Glej op. 542, str. 23.
 766 Glej op. 542, str. 19.
 767 Prim. Dorice Makuc predstavitev njegove življenjske poti.
 768 Glej op. 542, str. 19.
 769 Glej op. 542, str. 22.
 770 Glej op. 542, str. 34.
 771 Glej op. 542, str. 21.
 772 Glej op. 542, str. 18.
 773 Glej op. 542, str. 14, 15.
 774 Glej op. 542, str. 17.
 775 Glej op. 542, str. 23, 25, 18.
 776 Glej op. 542, str. 19.
 777 Glej op. 542, str. 17.
 778 Glej op. 542, str. 23.
 779 Glej op. 542, str. 33.
 780 Glej op. 542, str. 15.
 781 Glej op. 542, str. 15.
 782 Glej op. 542, str. 21.
 783 Glej op. 542, str. 25.
 784 Glej op. 542, str. 29.
 785 Glej op. 542, str. 18.
 786 Glej op. 542, str. 21.
 787 Glej op. 542, str. 15.
 788 Glej op. 542, str. 17.
 789 Glej op. 542, str. 19–20.
 790 Glej op. 542, str. 58.
 791 Glej op. 542, str. 21.
 792 Glej op. 542, str. 24.
 793 Glej op. 542, str. 34–35.
 794 Glej op. 542, str. 33.
 795 Glej op. 542, str. 21.
 796 Glej op. 542, str. 38.
 797 Glej op. 542, str. 39.
 798 Glej op. 542, str. 39.
 799 Glej op. 542, str. 41.
 800 Glej op. 542, str. 42.
 801 Jožko Kragelj, Simon in Ruta, Gorica, 1991, str. 199.
 802 Prim. Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana, 1991, str. 311.
 803 Tone Ferenc, Akcije organizacije TIGR (ime organizacije je sestavljeno iz začetnic krajev Trst
 – Istra – Gorica – Reka – op. M. S.) v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Ljubljana, 1970.
 804 Glej op. 801, str. 202.

- 805 Glej op. 801, str. 203.
 806 Glej op. 801, str. 184.
 807 Glej op. 801, str. 197.
 808 Glej op. 801, str. 208.
 809 Glej op. 801, str. 199–200.
 810 Glej op. 801, str. 201.
 811 Glej op. 801, str. 203.
 812 Glej op. 801, str. 198–199.
 813 Glej op. 801, str. 203–204.
 308 814 Glej op. 801, str. 208–209. »Vsa ta pisma so srečno poromala po Soški in Baški dolini prav do Ruta. Tam so jih brali in prepisovali, da so jih prenašali iz kraja v kraj po Tolminskem in Goriškem. Bila so dragocena kot sveto pismo in so vlivala pogum ranjenim srcem. Simon, ta skromni kmet in poet, je iz njih vstajal kot junak, mučenik, ki je dal svoji zemlji vse, sovražnikom pa je znal velikodušno odpustiti. Njegova kri je ohladila veliko gorja primorskega ljudstva in iz nje je zasijala nova zora bodočih dni.« Tako končuje svoje pisanje o Simonu Kosu Jožko Kragelj, ki je bil že po drugi svetovni vojni prav tako krivično obsojen na smrt od tribunala iz lastnega naroda, a pozneje pomiloščen. Prim. o tem Jožko Kragelj, *Moje celice*, Ljubljana, 1990.
 815 Milček Komelj, *Religiozno slikarstvo Mateja Metlikoviča na razstavi v mariborski galeriji Ars sacra*, Naši razgledi, 25. oktobra 1991, str. 585.
 816 Alojz Rebula, *Konec neke mitologije*, Družina, 1991, št. 44, str. 11.
 817 Marija Stanonik, *Prizadevanje v prazno*, Naši razgledi, 21. decembra 1990.
 818 Pregovor sem si zapomnila po besedah prof. Sergeja Kolarja, slavista na srednji šoli v Kranju.
 819 Joža Vršnik, *Preproste zgodbe s solčavskih planin*, Celje, 1978, str. 10.
 820 Maja Bošković-Stulli, *Narodna poezija naše oslobodilačke borbe kao problem suvremenog folklornog stvaralištva*, v: *Usmena književnost*, Zagreb, 1971, str. 342.
 821 Jerzy Świech, *Poezija i konspiracija*, v: *Literatura wobec wojny i okupacji*, Wrocław... 1976, str. 68–70.
 822 Vodja projekta je bil prof. dr. Boris Paternu.
 823 »Oba totalitarizma – nacistični in komunistični – sta se ob Kristusovem križu prepoznala za to, kar sta tudi sicer dejansko bila: brata v istem sovraštvu. V istem sovraštvu do Kristusa. Do Kristusa Poti, Resnice in Življenja.« Lojze Rebula, *Ko se bom spet vozil mimo Laškega...*, Družina, 46, 1991, str. 14.
 824 Glej op. 533.
 825 Glej op. 532.
 826 Glej op. 5, Mt 21, 8–10 (str. 1075), Mr 11, 8–10 (str. 1097), Lk 19, 36–38 (str. 1129).
 827 Glej op. 5, Mt, 27, 11–14 (str. 1083), Mr, 15, 2–5 (str. 1102), Lk, 23, 3–4 (str. 1134), Jn, 18, 33–37 (str. 1160).
 828 Werner Heisenberg, *Del in celota*, Celje, 1977, prevedla Katarina Bogataj-Gradišnik, str. 58.
 829 Glej op. 5, Lk, 23, 34– (str. 1135).
 830 S. Cestnik – M. Stanonik, 249.
 831 France Verbinc, *Slovar tujk*, Ljubljana, 1968, str. 120.
 832 Sogovornik v Gorenji vasi pred leti. Med najinim pogovorom se je vrnil domov njegov mlajši sin in oče je zaradi neke zadeve zrojil nad njim. Nelagodno mi je bilo zaradi »scene« in moža sem spomnila, kaj mi je bil dejal pred nekaj trenutki. Pomagalo je, a kaj si je mislil, ne vem: da sta si teorija in praksa marsikdaj hudo narazen, prav lahko.
 833 Zelo zgovorna bi bila statistika talcev po socialnem položaju in izobrazbi.

⁸³⁴ Glej op. 541, str. 231, 393 (Izidor Završnik), inop. 640. France Lipičnik, Rimski pravici je zadoščeno, Mohorjev koledar za leto 1992, Celje, 1991, str. 152–155.

⁸³⁵ Glej op. 541, str. 434.

⁸³⁶ M. Stanonik, 2471.

309

STANONIK MARIJA, mag. etn., dr. filologije
Slovenia, Ljubljana, Kunaverjeva 6

"THE VENERABLE PILLARS OF SLOVENIANS ARE LYING ON THE GROUND"

(France Prešeren, Baptism at Savica – Krst pri Savici)

Borec, Ljubljana, XLV/1993, No. 8-9-10, p. 869–1180

310 The proposal to collect the body of poetry material from the 1941–1945 war period was made by Dr Matjaž Kmecl. At least, that is what he said to me in passing during one of our conversations. In 1971, Prof. Dr Boris Paternu started to carry out this idea within his course on the history of literature; the first student to participate with her degree dissertation was Aleksandra Kovačič. During the next fifteen years, a succession of students followed her example. Because of my course of study – in addition to Slavic languages, I studied ethnology – the then assistant to Paternu, the late professor Jože Koruza, whom I recall with affection, persuaded me during our discussion on a topic for my degree dissertation that it would be most worthwhile if I tackled a theme from that field, in spite of my resolve to dedicate my assignment to Slovenes living outside Slovenia. I allowed him to persuade me for three reasons – professional, anthropological and intimately ethical – without explaining why.

The two months I planned for a reasonably sized dissertation on 1941–1945 Slovenian National Liberation Poetry in Gorenjska stretched to twenty years and more. I spent a whole year on my dissertation and collected 1180 lyrics by seventy authors, and introduced them in a text of one hundred and eighty pages. However, I was far from satisfied with my work, since I felt I was "swallowed" by the material and got stuck halfway to solving the professional questions. This was one of the main reasons why I continued to work on the project. I accepted the post of tutor supervising students gathering the material, and consequently the responsibility for the operational part of the project. In this way I collected over 3000 texts, and tried finally to discuss the theme in my Master's thesis. Nevertheless, I was left empty-handed. I have no desire ever to "fish in muddy waters" again. I only hope that the bridge constructed over these waters will never collapse. After collecting the material and during the preparations for the publication of the first book entitled "Poetry of Resistance", which included this material, I tried to come to terms with my many years of work on this project. From around forty published articles on this theme, I selected eighteen with the following explanation: "The drive for publishing originates in a quiet wish that after fifteen years of work I might be able to pick at least a tiny fruit or even more – to learn its value."

I had to wait another seven years to see this wish come true.

When studying the collected poetry material, I followed a certain concept which, because of the contemporary illegality of the poetry itself, has never been fully implemented, yet I managed to form an integral representation of Slovenian National Liberation poetry during the Second World War. The first of the nineteen discourses deals with the theme in its widest, Slavic environment, the second with its history; together they comprise the geographical and historical framework of the professional and printed media dealing with this theme. The next five articles are linked by reflection on how much this poetry models itself on the examples of folklore creativity, whilst the third group carries the strongest political connotations and is thus conditioned by the times. It analyses women's topics, celebrations of Josip Broz Tito, and related motifs of fraternity and unity, a worker and a farmer, and freedom. The fourth part is all carried out in a history-of-literature key. The familiar names appearing in this part are those of the brothers Ciril and Metod, France

Prešeren, Simon Gregorčič; and as a sensible addition Tone Pipan-Črtomir, Miha Klinar and others are mentioned.

The last group is occupied by only one, by far the most extensive, discourse on Christian themes in 1941 -1945 Slovenian National Liberation poetry, and by testimonies on the denominations of Slovenian hostages.

Considering the fact that the individual discourses were written over a span of twenty years, an attentive reader might notice subtle nuances between them. They do not follow chronologically, but as coherently as possible, and some of them were prepared in response to assignments invited on certain topics, which is mentioned after the individual articles. For others I decided independently. The earliest is a somewhat shortened chapter from my 1973 dissertation, the last three were written following my decision to say goodbye to this theme and are published for the first time. The reprints compulsorily state the previous dates of publication. They are expanded only to a small extent, and the additions are marked by one or two asterisks in the text and in footnotes. Mostly they include the sources as an inspiration for any future researchers.

Every one of us is, wittingly or not, a product of our own times, which is most certainly reflected in the style of one's writing; from the very beginning, however, I tried to adopt a professional attitude which would make it possible to present objectively the range of collected material and thereby the spirit of its creators. The aesthetic dimension of the collected poems is mostly only a side function and not their primary principle, to which the analysis had to be adjusted.

Yet there is something in which this series of discourses pays its dues to time. The several years of work on the collection accounted for all versified literature, from the highest artistic treasures to the most feeble attempts at verbalising. It is also true that it silently circumvented likely similar products of the Slovenian military partisan structure. In professional terms, it would be correct if we now collected that material too; this would probably enable professional, historical and ethical comparisons of texts from the opposing sides. However, the other side of the barricades was not completely overlooked. At least it is indicated, as painful as this might be, that our people fell victims to Romano-Germanic as well as Slavic-Asiatic genocide.

The mass of Slovenian poetry during the second world war preserved the most commonplace past. It is abundant with history as seen by the authors and other individuals. This is the Slovenian Iliad. I am aware of the pathetic nature of this notion, but I also believe that anyone bearing in mind the multitude of destinies and circumstances which befell and bound the carriers would agree with me. Such a horizontal approach could be translated into the vertical: diabolism and saintliness.

Even though the representation of the collected material tries to be as integral and consistent in content as possible, it is still far from being exhaustive and might prove at some point in the future to be a rewarding topic for cultural anthropology and history as well as ethnology and the history of literature.

B O R E C

312

REVIIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO

8-9-10

1993

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

IZDAJATELJ

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar,
dr. Dušan Nečak, dr. Božo Repe, Milica Strgar, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNI UREDNIK

Jože Dežman

UREDNIKA

Milena Štrajnar

OBLIKOVNA IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

61001 Ljubljana, Vrtača 11, poštni predal 195, telefon 216 475

NAROČNINA

za prvo polletje 4.000 SIT, za tujino 8.000 SIT
cena te številke v prosti prodaji 2.500 SIT

ŽIRO RAČUN

(RO ZZB NOV Slovenije) 50100-678-45473 (za revijo Borec)

Naklada 1.000 izvodov

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Revija izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstva za znanost Republike Slovenije

ISSN 0006-7725

UDK 949.712+82(05)

NA NASLOVNICI Jože Ciuha: Variacije na temo XIV, 1983

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-649/92 z dne 27. 10. 1992 šteje ta knjiga po 13. točki tarifne številke 3 Tarife davka od prometa proizvodov in storitev (Uradni list RS, št. 4/92) med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov in storitev.

Joe Ginty